

CYLCHGRAWN CYMDEITHAS
ALAWON GWERIN CYMRU

*"Moes erddygan a chanu,
Dwg i'n gerdd deg awen gu
Trwy'r dolydd taro'r delyn
Oni bo'r ias yn y bryn."*

JOURNAL OF THE
WELSH FOLK-SONG SOCIETY

Vol. V.

1956-7

Part 1

24

Cylchgrawen Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru

Rhif 17.

Cyf. V.

Rhan 1.

JOURNAL OF THE WELSH FOLK-SONG SOCIETY

No. 17.

Vol. V.

Part 1.

[pp. 1-24
inclusive

All Songs and Articles Copyright by the Contributors. All rights reserved.

Hon. Secretary and Editor: Mr. W. S. Gwynn Williams, O.B.E.

Plas Hafod, Llangollen, N. Wales.

CYLCHGRAWN CYMDEITHAS ALAWON GWERIN CYMRU
 JOURNAL OF THE WELSH FOLK-SONG SOCIETY

No. 17. Cyf. V. Rhan 1.

	<i>Tud.</i>
Cynnwys (Contents)	3
Nodyn Golygyddol (<i>Editor's Note</i>)	4
Maria Jane Williams, 1795-1873 (ENID PARRY)	5
" Mair Monorydd " (T. I. ELLIS)	9

CANEUON GWERIN — FOLK SONGS

Cyfrannwyd gan (*Contributed by*) W. EMRYS CLEAVER :

1. Ambell i Gân	13
2. Cân Dai'r Cantwr	14

Cyfrannwyd gan M. EUNICE DAVIES :

3. Hen Wraig Fach	16
4. Alaw i Forwyn	17

Cyfrannwyd gan EMRYS JONES :

5. Yr Hen Wŷr Mwyn	18
--------------------------	----

Cyfrannwyd gan JENNIE WILLIAMS :

6. Ar Fore pan yn rhodio	20
--------------------------------	----

Cyfrannwyd gan W. S. GWYNN WILLIAMS :

7. A Fragment of Old Welsh Hwyl	21
---------------------------------------	----

EISTEDDFOD GENEDLAETHOL FRENHINOL CYMRU, PWLLHELI, 1955.

Cystadleuaeth Cân Werin

8. Ten Thousand a year	22
9. Y Ceiliog Mwyn	23
10. Lle Glân yw Ystradgynlais	24

Golygydd (Editor) : W. S. GWYNN WILLIAMS.

NODYN GOLYGYDDOL

Tipyn o gyd-ddigwyddiad, hwyrach, yw fy mod yn cyflwyno o Langollen y Rhan Gyntaf o Bumed Gyfrol y Cylchgrawn pan yw'r Gymdeithas yn darparu i ddathlu hanner can mlwyddiant ei sefydlu yn Neuadd Goffa, Llangollen, 2 Medi, 1908. Ond er i nifer ohonom deimlo bod llawer o'r hen ganeuon gwerin Cymreig moddal nodweddiadol y ceisiasom eu cadw eisoes wedi eu nodi, efallai mai iawn o beth ar ddiwedd hanner canrif yw cadw Cylchgrawn y Gymdeithas ar agor led y pen mewn cyfrol newydd er mwyn diogelu canu traddodiadol Cymru, pa ffurf bynnag a gymer y caneuon yn y dyfodol. Ymddengys fod yr hen ddyddiau Cymreig syml gyda'u caneuon gwledig hynaws wedi mynd am byth, a dyddiau newydd ar ddyfod pan fydd cenhedloedd bychain yn ei chael yn fwy a mwy anodd i gadw eu diwylliant cynhenid. Pa fath bynnag ganeuon a gân Cymru yn y dyfodol, rhaid sicrhau bod purdeb ac ansawdd mynegiant yn dal yn deilwng o bobl sydd wedi ymateb yn gyflymach i ganu nag i ddim arall yn y byd.

Maria Jane Williams, 1795-1873

Gan ENID PARRY

UN o'r datblygiadau mwyaf diddorol yn hanes Cymru oedd y diddordeb a gymerwyd mewn pethau Cymreig a'r iaith Gymraeg gan foneddigion ac offeiriaid yn hanner cyntaf y ganrif ddiwethaf. Dyma gyfnod gweithgarwch gwŷr fel Carnhuanawc, Ifor Ceri, Dewi Brefi, Gwallter Mechain, Thomas Richards, a'i feibion, ac eraill. Un agwedd ar y diddordeb hwn oedd yr adfywiad a fu yn hanes yr Eisteddfod. Yr oedd cynnal eisteddfodau ym mhedair talaith Cymru—Gwynedd, Powys, Gwent a Dyfed, yn rhan bwysig o'r gwaith.

Diddordeb hanesyddol a hynafiaethol i raddau mawr oedd y tu cefn i'r mudiad hwn—hoffter o hen bethau, agwedd yn wir ar y deffroad rhamantaidd a oedd yn gyffredin yng Nghymru a Lloegr ar y pryd. Ond yr oedd gan hyrwyddwyr yr eisteddfodau wir gariad at Gymry, ac yr oeddnt yn selog iawn dros barhad yr iaith a'i diwylliant.

Y mae'n syndod cymaint o ferched a ddaeth yn amlwg yn y deffroad diwylliadol hwn. Un o'r rhai enwocaf, a mwyaf adnabyddus i bawb oedd Lady Charlotte Guest, y wraig alluog a gyfieithiodd y *Mabinogion* trwy gymorth Tegid. Dyna hefyd y wraig ryfeddol honno, Lady Hall o Lanofar a fu'n ysbrydiaeth i bob bywiogrwydd Cymreig yng Ngwent, ac yn arbennig i'r gyfres o eisteddfodau a gynhaliwyd yn y Fenni, y fwyaf selog ohonynt i gyd tros ddefnyddio'r iaith Gymraeg ar bob achlysur. Merch arall a ymddiddorai'n helaeth mewn hanes oedd Angharad Llwyd o Gaerwys, awdur *History of the Isle of Mona*. Fel awdur hefyd, ac awdur pur fedrus yn wir, y cofir Jane Williams, Ysgafell, ac y mae gair da i'w llyfr *The History of Wales Derived from Authentic Sources*.

O safbwynt y sawl sy'n caru alawon gwerin, y bwysicaf ohonynt yw Maria Jane Williams, ac yr oedd ei llyfr hi *Ancient National Airs of Gwent and Morganwg* a gyhoeddwyd yn 1844 yn bur nodedig yn ei ddydd.

Yr oedd Maria Jane Williams yn hanfod o hen deulu Cymreig Aberpergwm yng Nglyn Nedd. Yn ôl y *Bywgraffiadur*, ni chyfrannodd y teulu hwn neb neilltuol iawn i fywyd Cymru trwy'r canrifoedd, hyd amser Rees Williams. Yr oedd hwnnw yn ddiwydiannwr go fawr yn ôl safonau ei oes, a gwnaeth arian pur helaeth o'r glo a oedd o dan ei dir. Bu farw yn 1812.

Yr oedd Rees Williams hefyd yn ŵr bonheddig o Gymro naturiol, ac yn ymddiddori mewn barddoniaeth Gymraeg. Un peth trawiadol yw bod y bardd, Dafydd Nicolas wedi byw am flynyddoedd gyda'r teulu, mwy na thebyg fel athro i'r plant, yn hytrach na fel bardd teulu. Er ei fod ef yn fardd medrus, ac yn ôl yr Athro G. J. Williams, y bardd gorau ym Morganwg yn y ddeunawfed ganrif, y mae mwy o arbenigrwydd iddo, efallai, fel ysgolhaig. Yr oedd yn gwybod Lladin, Groeg a Ffrangeg, ac yr oedd traddodiad ym Morgannwg iddo gyfieithu peth o'r *Iliad* i'r Gymraeg.

Dyma gefndir cartref Maria Jane Williams, ac nid rhyfedd bod ganddi hithau ddi-ddordeb mewn pethau Cymreig. Ond cerddor oedd hi, yn anndim, a'r alawon y clywodd eu canu gan bobl y wlad o'i chwmpas oedd ei phrif ddi-ddordeb. Y mae'n amlwg ei bod yn sylwi ar bob math o gerddi a chwedlau gwerin, oherwydd fe geir yn nhyrdeidd cyfrol *Fairy Legends and Traditions of the South of Ireland* gan Crofton Croker, gasgliad o straeon tylwyth teg, a gronicydd yng Nglyn Nedd ganddi hi.

Cynnyrch un o eisteddfodau Cymreigyddion y Fenni yw'r llyfr *Ancient National Airs of Gwent and Morganwg*. Sefydlwyd y Gymdeithas enwog hon yn nhref Abergafenni yn 1833, a pharhaodd mewn cryn fri hyd 1854. Yn fuan ymaelododd ynddi offeiriad llengar fel Carnhuanawc, a boneddigion y cylich, fel Benjamin Hall a'i wraig, sef Arglwyddes Llanofar, Lady Charlotte Guest, a Charles Morgan, Tredegar. Ar y cychwyn, fe ymdengys mai gymdeithas ddadlau ydoedd, a thrafodid pynciau arbennig yn y cyfarfodydd, a'r rheini'n cael eu cynnal unwaith bob pythefnos. Yn 1834 penderfynwyd datlu Gŵyl Dewi ag eisteddfod, ac un o'r testunau a osodwyd am draethawd oedd hanes y Fenni. O'r dechrau bychan hwn y tyfodd yr eisteddfodau rhwysgfawr a gynhaliwyd dan nawdd y gymdeithas yn y blynyddoedd a ddilynodd, gyda gorymdeithiau urddasol a thestunau ysgolheigaidd ynglŷn â hanes Cymru a'r ieithoedd Celtaidd, a dynnodd ysgolheigion o'r Cyfandir i gystadlu arnynt.

Un o gefnogwyr selog yr eisteddfodau hyn, er ei fod yn byw gynr bellter i ffrwrdd, oedd William Williams, Aberpergwm. Yr oedd ef a'i deulu yn yr eisteddfod a gynhaliwyd yn 1836. Teg yw credu bod ei chwaer, Maria Jane Williams, hithau'n ymddiddori yn y gymdeithas a'r eisteddfodau er yn gynnar. Yn yr eisteddfod a gynhaliwyd yn 1836 cynigiwyd gwobr "for the best collection of original unpublished Welsh airs, with the words as sung by the peasantry of Wales." Yr un a roes y wobr oedd Lady Coffin Greenly o Tilley Court, Sir Henffordd. Enillwyd y wobr gan Maria Jane Williams.

Yr oedd hi wedi clywed canu cerddi gwerin Morgannwg, ac yn arbennig o gwmpas ei chartref yng Nglyn Nedd, a chan ei bod yn Gymraes naturiol o ran iaith, yr oedd wedi dysgu llawer ohonynt. Gan ei bod hefyd yn gerddor medrus (dywedir ei bod yn arbennig o dda am ganu'r guitar) yr oedd yn arfer eu hysgrifennu. Y mae'n amlwg felly bod ganddi ddi-ddordeb yn y cerddi gwerin hyn, a'i bod wedi eu dysgu a'u cofnodi ymhell cyn y gystad-leuaeth yn y Fenni. Daliodd ei diddordeb ar ôl y gystad-leuaeth hefyd, oherwydd casglodd ragor o gerddi, rhai ohonynt yn ardal Llanofar, ac yna yn 1844 ymddangosodd y cwbl yn y llyfr *Ancient National Airs of Gwent and Morganwg*. Y cyhoeddwr oedd William Rees, Llanymddyfri.

Yn unol â'r testun gosodedig, y mae'r llyfr yn cynnwys y ceinciau a hefyd y geiriau a genid arnynt. Ni cheir ond y geiriau Cymraeg, ond ar y diwedd y mae lled-gyfieithiad o rai geiriau gan Crofton Croker a William Davies, Cringell. Diddorol yw sylwi bod Maria Jane Williams wedi bwriadu cael cyfieithiadau Saesneg o'r holl eiriau Cymraeg. Y mae yn y Llyfrgell Genedlaethol gopi o'r gyfrol, ac wedi eu cyd-rwymo â hi, y mae nodiadau yn llaw'r golygydd yn nodi ei bod yn bwriadu anfon llawer o'r cerddi hyn at John Jones (Tegid) i gael cyfieithiadau ohonynt, ac weithiau i gael geiriau ychwan-

egol. Rhaid ei bod hefyd wedi anfon at Taliesin Williams (ab Iolo) i ddeisyf am gyfieithiadau, oherwydd ceir llythyr oddi wrtho ef o Ferthyr wedi ei ddyddio ym mis Chwefrol 1843 yn dweud ei fod yn anfon y cyfieithiadau a addawyd ganddo yn ei llythyr blaenorol. Eto nid ymddangosodd yr un cyfieithiad yn y gyfrol.

Y mae'r rheswm am hynny, yn ôl pob golwg, i'w gael mewn llythyr (yn y gyfrol a nodwyd) oddi wrth Tegid, wedi ei ysgrifennu o Nanhyfer a'i ddyddio yn Ionawr 1843. Y mae'n werth dyfynnu'n weddol helaeth o'r llythyr hwn i weld safbwynt Tegid a deall ei ymresymiad. Y mae'n amlwg ei fod wedi gwneud rhai cyfieithiadau, ond yn groes i'w ewyllys, a dyma a ddywed yn y llythyr :

In forwarding the last corrected Welsh verses, I cannot avoid taking the liberty of offering my humble opinion that any versified English translation will not only detract from the originality, and therefore from the value of the work ; but will materially injure instead of serving the cause which, I believe, you have sincerely at heart.

The Germans would scorn to put English or French translation to any of their airs ; and yet they circulate them in other countries and among other nations ; and the German language was quite as little known in England a very few years ago as the Welsh is now ; and in the time of the French power, every effort was made to annihilate the German language . . . and although in the present day it is the rage, it was within the last forty years considered as the language of the Barbarians by ninety persons out of a hundred in France and England . . . Did I not truly believe that you will lower the character of your work, as well as its value to the cause you cherish, by allowing the little vulgar stamp of common English Ballads to be impressed upon your rare and pure Welsh gold, I would not dare to offer my opinion . . . All I beg is that you will allow my words to have some weight before you finally adopt any versified translations . . . I beg you will believe my advice is disinterested for, as far as my abilities go they are freely at your service. But my anxiety is great to preserve unalloyed the interesting collection in your hands, which will be surely defaced by English versified translations

Mewn nodyn ychwanegol, dywed Tegid ymhellach :—

May I suggest that if (contrary to my hope) you decide on printing any English translations, they should be placed at the end, and not mixed up with the Music, otherwise they will be a serious injury, produce confusion, and prevent any lady from learning the Welsh words.

Y mae'n amlwg i ciriau Tegid effeithio ar Maria Jane Williams, oherwydd yr unig gyfieithiadau a geir, ar y diwedd gyda'r nodiadau y cynhwyswyd hwy.

Yn y gyfrol a nodwyd uchod, y mae peth diddorol arall, sef dalen argraffedig o ragymadrodd y llyfr fel y bwriadwyd iddo fod gyntaf, ac y mae'n bur wahanol i'r rhagymadrodd yn ei ffurf derfynol. Yn y rhagymadrodd cyntaf hwn, ceir a ganlyn :

The Airs here recorded are given in their native simplicity without alteration ; and in order fully to preserve their national character, the

Welsh words have been retained. Those who may practise them will not find the Welsh more difficult of pronunciation than languages with which they are not familiar, whilst a correct musical taste could hardly tolerate the adaptation of any words to national airs except those of the language of the country to which they belong.

Y mae Maria Jane Williams i'w chanmol, yn sicr, am gadw'r geiriau Cymraeg, ond rhaid ei beirniadu am fod yn llawer rhy gynnil gyda'r geiriau. Dyma a ddywedir yn y rhagair :

As the poetical portion of this collection has no claim to be ranked with the highly polished lyrics of the Welsh bards, it has been considered unnecessary to give more than one or two verses.

Gresyn mawr oedd hyn, oherwydd erbyn heddiw aeth llawer o'r geiriau ar goll.

Y mae yn y llyfr amrywiaeth diddorol o hen gerddi. Fe geir, er enghraifft, dribannau gwerinaidd, megis hwn :

Tri pheth sy'n cwnu 'nghalon,
Bod gennyf amser ddigon,
Cael wybren haf yn deg uwchben
A gweled Gwen lliw'r hinon.

Ceir hefyd enghreifftiau o'r canu carolaidd llawn cynghanedd. Diddorol iawn hefyd yw dwy gerdd wasel, sef y cerddi a genid wrth gerdded o gwmpas y tai yn ystod deuddeg diwrnod gwyliau'r Nadolig, a cheir nodyn diddorol gydag un ohonynt yn disgrifio yr hen arferiad "Mari Lwyd" a oedd yn gyffredin iawn y pryd hwnnw. Y mae yn y gyfrol ychydig gerddi o waith beirdd adnabyddus. Un yw "Ffanni Blodau'r Ffair," y dywedir amdani mewn nodyn ar y diwedd mai'r bardd Dafydd Nicolas a wnaeth y geiriau. Yr enghraifft ddiddorol iawn arall yw "Bugeilio'r Gwenith Gwyn." Y geiriau adnabyddus "Mi sydd fachgen ieuanc ffôl," &c., a roir, a barn yr Athro G. J. Williams yw mai gwaith Iolo Morganwg, mwy na thebyg, yw'r geiriau hyn, neu o leiaf ei fod ef wedi trwsio hen eiriau a glywodd ar lafar. Diddorol yw'r nodyn a roir ar y diwedd ynghylch y gân hon, sef "Sung in all parts of Glamorganshire with many different sets of words."

Trefnwyd holl alawon y gyfrol hon i lais a chyfeiliant syml y gellid ei ganu ar biano neu delyn. Yma y ceir am y tro cyntaf rai o'r ceinciau gwerin mwyaf adnabyddus heddiw, megis "Y Gwŷdd," "Y Bore Glas," "Merch y Melinydd," "Y Deryn Pur" a'r "Fwyalchen," a mawr yw ein dyled i Maria Jane Williams pe na bai ond wedi cadw'r alawon rhagorol hyn yn unig.

“Mair Mynorydd”

Gan T. I. ELLIS

(Trwy ganiatod y B.B.C.)

GANRIF yn ôl ganwyd yn Llundain i gerflunydd o Gymro blentyn a ddaeth yn un o gantoresau mwyaf poblogaidd y wlad. Yn ddiwedd-arach, yn ystod y ganrif hon, hyhi oedd un o brif symbylwyr a chynheiliaid Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru, a sefydlwyd yn y flwyddyn 1906 adeg Eisteddfod Genedlaethol Caernarfon. Mary Davies oedd hi (Dr. Mary Davies erbyn diwedd ei hoes, oherwydd rhoddodd y Brifysgol yn 1916 radd Doethur mewn Cerddoriaeth iddi, er anrhydedd) ac y mae bellach chwarter canrif er pan roddwyd ei llwch i orwedd ym mynwent Glanadda yn ninas Bangor.

Ond Auntie Mary oedd hi i mi, oherwydd bu hi a'm mam yn ffrindiau agos am ddeng mlynedd ar hugain a rhagor, a deuai hi'n aml i aros gyda ni pan oeddwn blentyn yn Aberystwyth. Ac yn y sgwrs hon bydd gennyf rai atgofion personol amdani. Efallai eu bod yn bethau dibwys ynddynt eu hunain; ond ar y llaw arall 'rwy'n tybio y gallant roddi darlun o bersonoliaeth hynaws, hyfryd, a thafu goleuni ar gyfnod a ffordd o fyw sydd bellach wedi diflannu, am a wn i, am byth.

Yn un o ystafelloedd ein tŷ ni y mae piano Blüthner a roddwyd yn anrheg gan Gymru Llundain i'm tad a'm mam adeg eu priodas. Un o'm hatgofion cynharaf am y piano hwnnw ydyw gweld Mrs. Mary Davies yn eistedd wrtho, ac yn ei ganu, a dysgu imi rai o 'Songs of Wales' Brinley Richards—alawon fel *Toriad y Dydd a'r Bore Glas*, heb sôn am rai mwy adnabyddus fel *Ar Hyd y Nos a Bugeilio'r Gwenith Gwyn a Dafydd y Garreg Wen*. Yr oedd hyn dros hanner canrif yn ôl, cyn flurfio Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru. Yn ôl yr hanes, ac yng ngeiriau'r Dr. John Lloyd Williams (yr wyf yn dyfynnu) “allan o gasgliad alawon Eisteddfod 1858 a ddaethai mewn flordd ramantus i feddiant Mrs. Davies, y cafwyd y deng alaw gyntaf a gyhoeddwyd yng Nghylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin.” Fel y gwyddys, Mrs. Mary Davies oedd un o ysgrifenyddion y Gymdeithas yn ei blynnydoedd cynnar; daeth wedyn yn Llywydd arni, ac am ugain mlynedd a rhagor hyhi oedd un o symbylwyr y mudiad a wnaeth gymaint i ddarganfod yr hen alawon hyn a'u gwneuthur yn rhan hanfodol o'n hetifeddiaeth fel Cymry.

Trwy hap a damwain, bron, y daeth hi i ymddiddori mewn alawon gwerin. Y mae Dr. Lloyd Williams wedi adrodd yr hanes yn y *Cerddor*, 1933, ac o'r fan honno y cefais y ffeithiau hyn. Bu Cadwaladr Davies, gŵr Mrs. Davies, farw yn 1905, a gofynnodd ei weddw i J. Lloyd Williams, a oedd ar y pryd ar staff Coleg y Gogledd ym Mangor, drefnu gwasanaeth cerddorol adeg yr angladd. Trwy hyn daeth y ddau i gysylltiad agosach â'i gilydd, a phan glywodd Mrs. Davies am ddiddordeb J. Lloyd Williams mewn alawon gwerin, anfonodd iddo gasgliad o alawon Cymreig a ddaethai i'w meddiant adeg ei priodas.

Y mae'r casgliad hwn, llyfr mawr coch, yn awr yn y Llyfrgell Genedlaethol yn Aberystwyth, ac y mae iddo hanes pur ddi-ddorol. Fe'i gyrrwyd i Eis-teddfod Llangollen yn 1858 i gystadlueaeth lle y gofynnid am gasgliad o alawon Gymreig na chyhoeddwyd o'r blaen, ac *Orpheus* yw'r enw sydd wrtho; ond ni wnaed yn hysbys pwy ydoedd hwnnw.

Sut bynnag, Llewelyn Alaw a enillodd y wobr, a'i gasgliad yntau ydyw sail *Alawon fy Ngwlad* Nicholas Bennett. Bu casgliad *Orpheus* ar gwrwyd am flynyddoedd, ac yn ôl yr hanes fe'i prynwyd am swllt gan Lewis Hartley, trafaeliwr o Fangor. Pan briododd Cadwaladr Davies a Mary Davies yn 1888, cafodd Hartley rwympo'r casgliad a chael gan Isalaw ysgrifennu trefniant i bedair o'r alawon, yn eu plith *Canu'n iach i Arfon*, a rhoddodd y llyfr coch hwn yn anrheg priodas i'r ddau. Y mae ei lythyr, dyddiedig Mawrth 12, 1888, i'w weld yn awr gyda'r casgliad.

Os chwiliwch chwi gyfrolau cynnar cylchgrawn y Gymdeithas Alawon Gwerin, gellwch weld nifer o'r alawon hyn, a ddaeth bellach yn bur adnabyddus ac yn boblogaidd—alawon megis *Yn Mhontypridd mae'nghariad*, *Y Perot Purlon Pêr*, *Y Fwyalchen Ddu Bigfelen*, ac yn y blaen. Felly y mae gan y casgliad hwn le pur bwysig yn hanes caneuon gwerin yng Nghymru; a thrwy'r cysylltiad hwn â'r Dr. Lloyd Williams daeth Mrs. Mary Davies i ymddiddori yn ein halawon gwerin.

Yn ei blynnyddoedd cynnar cafodd Mary Davies yrfa ddisglair fel cantores; bu hi'n efrwydd yn y Royal Academy of Music yn Llundain ac enillodd lawer o wobrau yno, a bu'n canu mewn cyngherddau ar hyd a lled y wlad ac mewn oratorio hefyd. Merch oedd hi i William Davies, 'Mynorydd'; efô, gyda llaw, a wnaeth gerflun Thomas Charles sy'n sefyll y tu allan i Gapel Tegid yn y Bala. Yn Llundain yr oedd cartref Mary Davies nes iddi briodi W. Cadwaladr Davies, cofrestrwydd cyntaf Coleg y Gogledd yn Mangor. Nid wyf yn meddwl iddi fyw ym Mangor yn hir, os o gwbl, er mai yno oedd cartref ei chwaer Dilys, a ddaeth wedyn yn Mrs. Glynne Jones ac y mae ei theulu'n byw ym Mangor o hyd. Tua dechrau'r ganrif hon, yn y flwyddyn 1905, bu Cadwaladr Davies farw yn Worthing; yn wir, fel Auntie Mary Worthing y gwyddwn i gyntaf amdani, am fod gennyf eisoes ddwy fodryb o'r un enw â hi.

Ar ôl marw ei gŵr dyma hi'n hanner cant oed, a'i henw'n adnabyddus i laweroedd yng Nghymru ac ymhlith Cymry Llundain. Cyd-ddigwyddiad diddorol felly oedd i ddrws newydd agor iddi hi yn y flwyddyn ganlynol pan sefydlwyd y Gymdeithas Alawon Gwerin. Aeth ati rhag blaе i chwilio am y caneuon hyn, a'u cael mewn lloedd annisgwyl ac ar ôl profiadau trawiadol dros ben. Deuai i Aberystwyth at fy mam i aros ac âi'r ddwy o gwmpas sir Aberteifi i geisio darganfod hen bobl a fyddai'n barod i agor trysorau eu cof iddynt. Gwaith difyr, hamddenol oedd hyn; nid rhuthro o Aberystwyth i Landysul yn y car mewn awr o amser a rhuthro'n ôl drahefn, ond cychwyn o'r Cwrt Mawr ger Llangeitho (dyweder) yn y trap neu'r *waggonette* ar brynghawn heulog o haf, a gwaith y tŷ a'r glanhau a'r gwneud bwyd wedi ei adael yn nwylo'r morynion gweithgar, cydwbybodol. Weithiau eid â *phonograph* i'w canlyn a chwarae recordiau o ganeuon a gafwyd eisoes er mwyn egluro i'r hen bobl beth a geisid. Yn aml byddai hyn yn foddion effeithiol i ddenu'r hen bobl i chwilio'r cof a dwyn allan

hen ganeuon a aethai yn ango, ond bryd arall parai ddychryn a braw iddyn rhag ofn y deuai eu holl ffolinebau a hyd yn oed eu pechodau i'r amlwg. Ac yr oedd ganddi stori am yr hen ŵr a wrthododd yn blwmp ganu dim byd mor wagsaw â chaneuon gwerin ond a ddywedodd, "Mi gana' i'r *Hallelujah Chorus* i chi os mynnwch chi."

Treuliais oriau difyr yn chwilio Cylchgrawn y Gymdeithas Alawon Gwerin er mwyn gweld pa ganeuon andabyddus a ddarganfuwyd gan Mrs. Mary Davies. Soniais am ei hymweliadau â ni yn sir Aberteifi; gwelaf mai yn y Cwrt Mawr yng Nghorffennaf 1910, y nododd hi'r gân *Y Ddau Farch*, o ganu Mrs. Jones, Penyrheol, Llangeitho—

Pan oeddw'n ar foreuddydd
 Tal and the doodle and the doodle and the day
 Yn rhodio maes o'm cyfydd,
 Cyfarfod wneuthum â dau farch
 Yn ymgom ar y mynydd.
 Ray tal and the doodle and the doodle and the day
 Yn ymgom ar y mynydd.

Hi hefyd biau'r clod am ddwyn i olau dydd—

Dacw 'nghariad i lawr yn y berllan . . .

Nododd hon o ganu Mrs. Evans o'r Eglwys Newydd, ger Caerdydd; yr oedd hi wedi ei chlywed hi flynyddoedd lawer cyn hynny gan deiliwr teithiol o Flaenannerch.

Nid wyf wedi enwi ond dwy o'r caneuon allan o lawer ddarganfu Mrs. Mary Davies. Ond gwnaeth hi lawer o waith heblaw hynny. Darbwyllodd nifer o gantorion a chantoresau blaenllaw Cymru i ganu'r alawon hyn mewn cyngherddau, a daethant felly'n adnabyddus ac yn boblogaidd. Hefyd, byddai galw mynych arni i ddarlithio ar Ganeuon Gwerin, a gwnai hynny â sylmrwydd ac urddas ac argyhoeddiad. Yr oedd hi'n artist hyd flaenau ei bysedd, ac urddas sydêt Cymry Llundain yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg, yn ogystal a'i hyfforddiant cerddorol, yn gefndir iddi. Mewn geiriau eraill, yr oedd hi'n esiampl o wraig syber, fonheddig. Yr oedd ei darlithio, felly, yn beth argyhoeddiadol, a'i safle yn y byd cerddorol yn warant ei bod hi'n llefaru ag awdurdod. Ond bu ganddi gyfraniad arall. Fel y teimlai'r Gymdeithas Alawon Gwerin ei thraed dani, cynigid gwobrau am ganu'r alawon hyn mewn eisteddfodau, ac yn arbennig felly yn yr Eisteddfod Genedlaethol. Mrs. Davies a ddewisid yn feirniad bron bob tro am flynyddoedd, a thrwy ei hymlyniad hi wrth y safonau uchaf gwnaeth lawer er sicrhau sylmrwydd a naturioldeb yng nghyflwyniad y caneuon. Yr ydym wedi arfer cymaint â hyn erbyn heddiw fel ei bod hi'n anodd sylweddoli sut oedd pethau ddeugain mlynedd a rhagor yn ôl.

Dyna ei chyfraniad cyhoeddus hi felly; darganfod, esbonio a phoblogoeddio, cynnal safonau. Ond 'rwy'n meddwl mai ei phersonoliaeth hawddgar hi yw'r peth a erys hwyaf yng nghof y rheini a'i hadwaeni. Cofiwch am ei charedigrwydd di-ben-draw a'i gofal dros lawer o ferched a âi o Gymru i

Lundain ; am ei diddordeb yng ngwaith Bwrdd Penodiadau'r Brifysgol, y bu'n aelod ohono am flynyddoedd, a'i fyddlondeb yng Nghapel Charing Cross Road. Llawnwydd mawr iddi hithau ac i'w chyfeillion oedd bod y Brifysgol wedi rhoddi iddi radd Doethur mewn Cerddoriaeth er anrhydedd yn 1916, ac yn weddus iawn i Dr. J. Lloyd Williams a'i cyflwynodd. Tua diwedd ei hoes, hefyd, cyflwynwyd iddi Fathodyn Anrhydeddus Gymdeithas y Cymmrodorion, eithr erbyn hynny yr oedd hi wedi heneiddio a phrin, efallai, y sylweddolodd yr anrhydedd a roed arni.

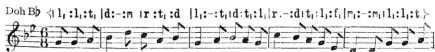
Cyn terfynu mi garwn grwydro'n ôl at rai atgofion personol pellach. Cofiaf hi'n mynd drwy rai o ddramâu Shakespeare gyda mi pan oeddwn yn fachgen ysgol ac yn codi'r caneuon a geir ynddynt (ac yna, mi gredaf, yn eu canu imi) ; a hyd yn oed ar ôl dychwelyd i Lundain, mynnodd ysgrifennu ataf a nodi un gân yr anghofiasai sôn amdani. Pan euthum i ffwrdd i Loegr i'r ysgol yn ddeg oed, Auntie Mary a ddaeth i lawr i'm gweld y prynhawn Sadwrn cyntaf a lleddfu tipyn ar fy hiraeth ; pan awn drwy Lundain ar fy flordd i'r ysgol, hi a ddeuai i Euston i'm cyfarfod a rhoi te blasus i mi a'm gosod ar y tren yn stesion Marylebone. Pan ryfygais yn rhyw ddeuddeg oed deithio adref ar fy mhen fy hun dros nos o Lundain i Aberystwyth (nid oedd rhaid newid trên, y mae'n wir), hyhi a'm rhoddodd yn y tren a darparu cacennau blasus imi ymborthi arnynt yng ngwyladwriaethau'r nos.

Ac y mae'n ddiogel gennyf ei bod wedi gwneuthur cymwynasau cyffelyb â llu o blant neu bobl ieuaine eraill o'i chydabod. Ni cheisiais yn y sgwrs hon ond casglu rhyw atgofion personol amdani, sôn am ei gyrfa gyhoeddus, dangos natur ei chyfraniad i fywyd Cymru yn ystod pymtheg mlynedd a thrigain ei hoes. Perthynai i gyfnod sy'n ddiethr i lawer ohonom heddiw, cyfnod lle y rhoddid mwy o bwys ar hamdden a chwртеisi a graslonrwydd nag a wneir yn awr. Nid ceisio clodfori'r gorffennol yr wyf ar draul y presennol, pan yw bywyd Cymru'n beth mor fyw ac mor ddiddorol ; ond galw sylw at y ddyled sydd arnom i'r genhedlaeth a aeth o'n blaenau. Nid oedd Dr. Mary Davies, efallai, yn Gymraes selog yn ôl ein safonau ni ac ni siaradai fawr ar yr iaith ; ond credaf ei bod hi'n falch mai Cymraes ydoedd.

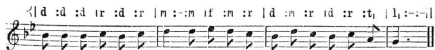
Gellid rhannu ei bywyd yn dair rhan : ei gyrfa fel cantores, ei gwaith cyhoeddus o adeg ei phriodas ymlaen, a'i gwaith ynglŷn âg Alawon Gwerin. A mentraf ddywedyd mai'r trydydd yw'r pwysicaf a'r un y cofir amdani o'i herwydd. Mae ein halawon gwerin bellach yn rhan bendant ac eglur o'n hetifeddiaeth fel Cymry ; y maent ar wefusau ein plant (gyda rhai pethau salach) ond gallwn dybio y bydd canu am genhedlaeth neu ddwy eto ar bethau *Wrth fynd efo Deio i Dywyn a Dacw 'nghariad i lawr yn y berllan*. Ac i'r Dr. Mary Davies yr ydym i raddau mawr yn ddyledus am sicrhau fod pethau fel yna ar gof a chadw.

Caneuon Gwerin—Folk Songs

1. AMBELL I GÂN

1. Ambell i gân a gei-dw fymron Rhag suddo i lawr dan amali don; Mae'r awen mor

sir-iol, mor swynol, mor lân, Di - ol-chaf o gal-on am ambell i gân.

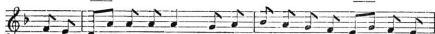
2. Ambell i gân dry d'wllwch y nos
Mor olau â'r dydd, mor siriol â'r
rhos ;
Caf ddugawl anobaith gynylau—fel
gwlan
Y troant os gallaf gael ambell i gân.
3. Ambell i gân rydd nerth yn y fraich
A'r ysgwydd i gario amal i faich ;
A grym anhawsterau falurir yn lân
Os gallaf gael canu ambell i gân.
4. Ambell i gân a gaf yn y byd,
Ond teithiaf i wlad fydd yn ganu i
gyd ;
Ac wedi im adael yr anial yn lân,
Gobeithiaf gael canu nid ambell i gân.

“Cefais y gân hon gan Watcyn o Feirion. Dywedodd mai un o hoff gancoun y diweddar Evan Jones, Penystryd, Trawsfynydd, ydoedd. Tenor melyn yn ei ddydd ydoedd ef, a bu farw yn hen ŵr ychydig flynyddoedd yn ôl. Cofiai Watcyn o Feirion i E.J. ddweud wrtho mai hen ŵr o ardal Trawsfynydd a glywodd yn ei chanu gyntaf.”

—Emrys Cleaver.

2. CÂN DAI'R CANTWR

DohF :d.t₁ | l₁ m :m m m :r m | f m :r d t₁ r :d t₁ >

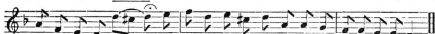
1. Drych i fyd wyf i fod, Coll-ais glod all-as-wn gael; Tost yw'r

< | l₁ :l .l id' :t.se | l .t :se.ba m :r m | f m :r d t₁ :d.r.

nod, dyrnod wael, I'w gafael ddaeth â mi. Yn fy 'ienctid drygfyd ddaeth, Yn lle

< | m .d :t₁ .l₁ | l .se :l .t | d' .l :t .se | l m :m r | d .d :t₁ .t₁ | l₁ |

rhyddid caethfyd maith, Chwanegwyd at fy ngo-fid; Alltud wyfar ddech-au'nhaith.

2. Caf fy nanfon o fy ngwlad,
Tŷ fy nhad, er codiad tirion,
I | bliith y duon gôr,
Dros y môr o'm goror gron.
O'r fath ddrycin imi ddaeth,
Alltud hir, gyr hyn fi'n gaeth
Dros ugain o flynyddoedd,
Tost yw'r modd, cystudd maith.
3. Cân ffarwel i fy ngwlad
Annwyl fad, fu wrth fy modd.
Amal les ges ar goedd
Rhwing dy wych aberoedd di.
O ffarwel i Walia gron,
Ei dolydd | glwys a'i llwyni llon,
Heb bryder gwn mai Prydain
Yw gardd y byd i gyd o'r bron.
4. Hil Gomer mwy ffarwel,
I dir Babel fe'm danfônir,
Dros yr heli mai fy nhaith
Arw faith, Duw fo imi'n fur.
Ffarwel i rianedd glân,
Teca'u bryd a chroywa'u gra'n,
Er penyd, mae poen anian,
Dirwyn mae Dewi i'r man.

5. Plas Tre-gof angor fydd,
Cystudd prudd i Ddafydd ddaeth,
Calon lwys droir yn llaith,
Wrth weld y fordaith bell.
Plwyf San Tathan, brasfan bro,
A Thregatwg, treuliais dro,
A Phen-y-bont ar Ogwr,
Ffafwr Duw fo ynt yn dō.
6. Yn iach Forgannwg wych,
Sŵn dy glych, henflych i'th deulu,
Y fro a'th ddolydd glân,
Hafal fan i Eden fu.
Ffarwel Fynwy lon ei swyn,
O Droedrhwi'r Clawdd yn hawdd caf
gŵyn,
Tredegar a'i thrigolion,
Hylon fan, bu imi'n fwyn.
7. Dichon bydd rhai o'u bodd
Yn gofyn pwy yw'r bardd,
Gwn nad oes dyn a wadd
Un a dardd o'm hannwyl dir.
O wlad Forgan wiwlan daeth
Yr impyn llon sy'n awr yn llaith
Yng ngharchar sir Gaerfyrddin,
Cur i'm cof, 'rwy'n eithaf caeth.
8. Llancarfan ydyw'r plwyf
Lle tarddodd nwyf fy nghyfiant dynol,
Fe'm ganed yn Nhre-gof—
Ffwrdd y ffof, 'ddoi byth yn ôl,
Rhof fy enw ichwi'n driw,
David Davies hoenus yw,
Dymunwn i'm hiliogaeth
Hiroes faith uwch gwaith fy Nuw.

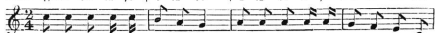
Anfonwyd hon imi gan y Parch. Gomer M. Roberts, Pontrhydyfen. Mae'r gân yn adnabyddus fel *Fenyw Fwyn*. Dyma ddywed Mr. Roberts amdani :

“Un o ganeuon y diweddar Mr. Samuel Davies (Sam y Delyn), Pontrhydyfen. Cefais y geiriau o'r ‘Diwygiwr’ 1844. Dywedir mai David Davies (Dai'r Cantwr) a'u canodd yng ngharchar Caerfyrddin, ond ceir traddodiad yn yr ardal yma mai Edward Matthews (Ewenni) a'u cyfansoddodd hwy iddo. Yr oedd S.D. yn cofio hen frawd o Sir Gaerfyrddin neu o Sir Aberteifi yn dod i Bontrhydyfen a'r cyffiniau tua 1880-90, a Dai'r Cantwr a elwid yntau hefyd. Dysgodd yr alaw yn ieuanc wrth wrando ar yr hen faledwr yn ei chanu ar yr heol, ond rhyw grap ar y penillion oedd ganddo ar ei gof. Yr oedd wrth ei fodd pan gefais i hyd iddynt yn y ‘Diwygiwr’.”

—Emrys Cleaver.

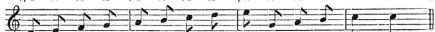
3. HEN WRAIG FACH

Doh C <|d'.d' :d' .d' ,d' | t .l :s | l .l :l .l ,l | s .f :n .d >

1. Hen wraig fach yn rhoi llaeth i'r llo, Yn-tau'n gwrthod ei gym-ryd o; Wel,

<| r n :f .s | l .t :d' .r' | n' .s :l .t | d' :d' ||

dy - na hi yn mynd o'i cho': O bo-boll'roedd'na lab - io.

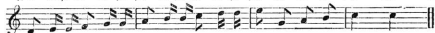
BYRDWN.

<| d' .d' ,d' :d' .d' ,d' | t .l :s | l .l ,l :l .l ,l | s .f :n .d ,d >

Dim di-dl dim di-dl dim dim dim, Dim di-dl dim di-dl dim dim dim, Di-dl

<| r n ,n :f .s ,s | l .t ,t :d' .r' ,r' | n' .s :l .t | d' :d' |

dim di-dl dim di-dl dim di-dl dim. Di-dl dim dim dim dim dim dim.

“Cefais yr alaw yma gan Mrs. Idris Lumley, Aberdyfi—a glywodd Mrs. Joseph Humphreys (gynt o Ddinas Mawddwy) yn ei chanu. Cenedl llawer arni gan hen gymeriadau yn y fro honno—yn ei phlentindod.

—M. Eunice Davies.

4. ALAW I FORWYN

DohG <:s₁ | ḍ :r :ḍ | t₁ :l₁ :s₁ | f :m :f | s :— :m | f n :f >

1. Os wyt yn fy ngha-ru a'th 'wyllys ar ddallt, Cei gen -ny'gyng -

<:s :s :ḍ | ḍ :t₁ :l₁ | s₁ :— :s₁ | ḍ :r :ḍ | t₁ :l₁ :s₁ >

- hor - ion a bryn-odd rhai'n hallt, Mi'a'u rho' yn rhad it - i, os

<:f :m :f | s :— :m | f :m :f | s :s :ḍ | m :m :r | ḍ :— ||

gwnei ar eu hól, Fe geir ar ryw am-ser beth add-ysg gan ffól.

2. Carth di dy galon a'th lestr drwy ras
Oddi wrth bob cefnigen a chynnen a
chas,
A balchder, a thrachwant, ar Dduw
dod dy ffydd,
A meddwl y goreu bob nôs a phob
dydd.	4. Gweddïa ar dy liniau bob bore a
phob nôs,
Bydd ysgafn ac effro, at syrthni na
ddos,
Bid gweddus dy ymddygiad a sobr dy
ddull,
Mae arfer un amser na ffolder na
phyll.
3. Brwnt fydd y llestr os gwag ac os
llawn
Sy yn eglur oddi allan yn fudr o'i
fewn
Glanhâ di dy galon a'th feddwl yn
ddwys,
Dod ar y Gorucha' yn benna' dy bwys.	5. Na charia byth chwedlau i athrod
rhwng neb,
A bydded dy dafod yn deg fel aur
seib,
Na ollwng mo'th eiriau, dal hwy yn dy
go',
Ar olwyn digofaint er dim ar a fo.

"Cofnodais y gân yma o ganu Mr. Joseph Hughes, Aughton, Lerpwl—yr atgyweiriwr telynau. Cofiodd ci daid o Fiwmaris, Sir Fôn, yn ei chanu tua 1890—pan oedd ef yn llencyn. Bu farw yr hen ŵr yn 1915 o fewn dwy flynedd i'w 100fed mlwydd oed. Ffaith ddi-ddorol ydyw iddo fod yn gyfyrder i Dic Dywyll.

Y mae'r geiriau gan Lewis Morys (un o Forysiaid Môn). Pump o benillion yn unig a nodais ond y mae nifer ychwanegol i'w cael".

—M. Eunice Davies.

5. YR HEN ŴR MWYN

Doh G <| s .s ,s :s | s .s :- .f | m :r | d :- .d | m :s >

1. Ple bu-och chwi neithiwr, Yr hen ŵr mwyn, Yr hen ŵr

<| f :m | r :s | d .d ,d :m ,m ,m | r ,r ,r ,r :f .f | m ,m ,m :r .r >

mwyna'n fyw? Wel, bwm yn pysgota, Beti, Ffidl a-di a - ti, Ffidl a - di a - ti

<| d :s | d .d ,d :m ,m ,m | r ,r ,r :f .f | m ,m ,m :r .r | d :- ||

o, Wel, bwm yn pys-got-a, Beti, Ffidl a-di a - ti, Ffidl a - di a - ti o.

2. Beth a ddaliasoch,
Yr hen ŵr mwyn,
Yr hen ŵr mwyna'n fyw ?
Wel, samon wedi marw, Beti,
Ffidl adi ati, ffidl adi ati o.
3. P'le darfu chwi wlychu,
Yr hen ŵr mwyn,
Yr hen ŵr mwyna'n fyw ?
Wedi syrthio i Lyn y Felin, Beti,
Ffidl adi ati, ffidl adi ati, o.
4. Pam 'rych chi'n crynu,
Yr hen ŵr mwyn,
Yr hen ŵr mwyna'n fyw ?
Wel dim ond yr annwyd, Beti,
Ffidl adi ati, ffidl adi ati, o.
5. Beth pe baech chwi'n marw,
Yr hen ŵr mwyn,
Yr hen ŵr mwyna'n fyw ?
Wel, dim ond fy nghladdu, Beti,
Ffidl adi ati, ffidl adi ati o.
6. P'le mynnech chwi'ch claddu,
Yr hen ŵr mwyn,
Yr hen ŵr mwyna'n fyw ?
Wel, dan garreg yr aelwyd, Beti,
Ffidl adi ati, ffidl adi ati o.

7. Beth wnaech chwi fan honno,
Yr hen ŵr mwyn,
Yr hen ŵr mwyna'n fyw ?
Wel, dy wyllo di'n caru, Beti,
Ffidl adi ati, ffidl adi ati o.

“ Cefais yr amrywiad uchod o'r ‘ Hen ŵr mwyn,’ gan Mrs. Gaerwen Jones, Cerrig-y-drudion, a glywodd ei chanu gan ei thad, Thomas Jones, Isgairwen, Pentrellyncymer. Clywais wedyn fod hon yn boblogaidd iawn gan blant ardal Cerrig-y-drudion 50 mlynedd yn ôl. Daeth yn gyntaf yng nghystadleuaeth Canu Gwerin digyfeiliant pan genais hi yn Eisteddfod Genedlaethol Pwllheli, 1955.”

—Emrys Jones, Llangwm.

6. AR FORE PAN YN RHODIO

Doh F < m:-r | ḍ :ḍ |m :f | s :s 1:-| l :-sif :l | ḍ' :ḍ' |:-s | ḍ' :ḍ' |ḍ' :ḍ' .

1. Ar for-e pan yn rhod-jo Cwrddyd wnesâ'r cadno, Ar frig y dydd wrth

<| ḍ' :ḍ' |ḍ' :- | f :-m |f .s :l .t |ḍ' :-|:-| l | s :m |f :r | ḍ' :ḍ' :- ||

ol-e'r sêr, Ffal di ral di ral di ral, A chwarter gwydden gan-ddo.

2. A mi ofynnais iddo
 B'le buost ti'n proveido?
 Yr wyt yn llydan iawn dy frest,
 Ffal di ral di ral di ral,
 Be gëst ti i brechwasto.

“Arferid ei chanu gan Watkin Morgan, heliwr enwog ei fri o ‘Dan yr Ogof’ (ffarm), Craig y Nôs, Cwm Tawe. Yn y penillion sydd ar goll mae sôn am y bywyd campus a’r hela i blas Ynys Cedwyn. Canwyd i mi gan Mrs. Edith Edwards, Y.H., Neuadd Wen, Ystradgynlais, Abertawe, Morgannwg. Dysgodd y gân yn ardal Craig y Nôs pan yn blentyn ryw hanner can’ mlynedd yn ôl.”

—Miss Jennie Williams (Mrs. Ruggles-Gates), 1956.

7. A FRAGMENT OF OLD WELSH HWYL

Doh Eb <| 1:—:s .l | s:—:m .n | r :m:—| l.l:—:s .l | s :m :r .r | m:—: >

1. *Hen* *fol-ly* *bay* *yw y* *Cristion, Plentyn wrthei fodd yw plentyn Duw;*

<| d.r:m:f:m.r | d.t:l,l, :-l, | m:—:m.m | l:—:s .l | s :m:—| r.m:—:— |

Dodwchef yn y carchar nesaf imewn, Afe gân fel y gw-cw yn-o.

“ This interesting fragment of the *hwyl* of the old Welsh preachers was sung to me by the Rev. Rhydderch Evans of Login, Whitland, August 1956.

In a note Mr. Evans says, ‘ It came to me from my grand-uncle, the Rev. David Rhydderch, an old Methodist preacher of Llandilo, who said he had heard it when a very young boy. He was my maternal grandmother’s brother and about the same age. So I calculate that he must have heard it around about the year 1855 ’.”

—W. S. Gwynn Williams.

EISTEDDFOD GENEDLAETHOL FRENHINOL CYMRU,
PWLLELLI, 1-6 AWST, 1955.

Rhif 111a. Cystadleuaeth Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru.

Nodi Alaw Werin draddodiadol heb ei chyhoeddi o'r blaen, gyda nodiadau arni.

Gwobr : £1/1/0 am bob ymgais a fernir yn deilwng.

Beirniad : G. Morgan Jones a W. S. Gwynn Williams.

Beirniadaeth.

Chwec'h ymgeisydd : *Meirion* (" Y Cwrw Llwyd "), *Peredur* (" Sion yn colli'r Trê'n "), *Prysorfab* (" Ffarwel y Milwr "), *Un o Wŷr y Mera* (" Ten Thousand a Year "), *Un o'r Cwm* (" Y Ceiliog Mwyn o'r Mynydd "), a *Neddfab* (" Lle Giân yw Ystradgynlais ") . . .

Cystadleuaeth braidd yn siomedig ar y cyfan. Mae'n debyg fod yr hen alawon yn mynd yn brinach.

Buddugol : Mr. Ifor D. Thomas, Castell Nedd. (Tair ymgais : Un o Wŷr y Mera, Un o'r Cwm, a Neddfab).

8. TEN THOUSAND A YEAR

DohC <: | n : l : t | d' : r' : a' | t : l : | : - : - : l | d' : r' : m' >

1. Ten thou-sand a year is my for-tune, A la-dy your

< | m' : r' : d' | t : - : - | - : - : d' r' | m' : m' : l | t : d' : l >

daugh-ter shall be; She shall ride in her cha-riots of

< | se : l : - | - : - : m m | d' : r' : m' | r' : d' : t | l : - : - | - : - : t >

hor-ses On the green mos-sy banks of the lea, No

< | d' : a' : l | r' : r' : d' | t : - : - | - : - : d' r' | m' : m' : l : t >

mat-ter how poor she may be, There is ma-ny a poor

< | d' : l : t | se : l : - | - : - : m | d' : r' : m' | r' : d' : t | l : - : - | >

girl quite as handsome As those who have large prop-er - ty.

“Dysgwyd yr alaw a'r geiriau i mi gan forwyn oedd yn gweini yn ein tŷ pan oeddwn yn fachgen ifanc, ddiwedd y ganrif ddiwethaf. Yr oedd penillion Cymraeg hefyd yn y gân; ond trueni o beth yn awr mai dim ond yr uchod a ddysgais. Helynt caru rhwng merch gyffredin a dyn sylweddol yw'r gân, a dyma'r pennill olaf. Canwyd llawer o ganeuon hanner Cymraeg a hanner Saesneg yn ardal Castell Nedd ar un amser—yn enwedig yn y tafarnau adeg Ffair Fawr Castell Nedd yn mis Medi. Clywir hwynt heddiw weithiau. Er mai Saesneg yw'r geiriau y mae tinc Cymraeg arnynt.”

—Ffugenw: “Un o Wŷr y Mera” (Mr. Ifor D. Thomas).

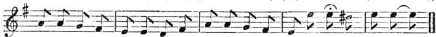
9. Y CEILIOG MWYN

DohG <1; | d .t; :l; .n | n .n :n .l | n n :r .d | r .r :d .t; | l; .l; :s .t >

1. Y ceiliog mwyn o'r mynydd Rho i mi glywed cân ar gynnydd; Mentra'n nes a-deryn

<| r .r :d .t; | l; .l; :s; .t; | r .r :d .t; | l; .l; :l; .se | l; .l; :-||

annwyl, Paidag of - ni bod yn f'ymyl, Niwnaf unrhyw niw-ed it - i.

“Mewn tŷ tafarnjng Nglynedd, ddechrau'r ganrif, y clywais yr uchod. Yr oedd yn arferiad yng Nglynedd, ar ôl gêm o rygbi, i gael rhyw fath o 'sing song' yn y dafarn a oedd yn 'headquarters' y tîm. Cefais yno o dro i dro lawer alaw werin. Canwyd 'Y Ceiliog Mwyn' gan hen golier—Wil Rees bach. Yr oedd ei fam wedi bod yn gweini pan oedd yn ferch ifanc yn Aberpergwm, cartref Miss Jane Williams. Nid wyf yn hollol sicr am y geiriau—ond mae yr alaw yn hollol gywir.”

—Ffugenw: “Un o'r Cwm” (Mr. Ifor D. Thomas).

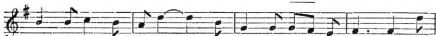
10. LLE GLÂN YW YSTRADGYNLAIS

DohG <:l₁ | l₁: - :t₁ id : - :r | n : n : - i : - :l₁ | l₁: - :t₁ id : - :r | n : - :i : - :n >

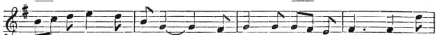
1. Lle glân yw Ys - trad - gynlais, Lle glân yw Ys - trad Fawr; Lle

<:l₁ n : - :n if : - :n | r : s : - i : - :n | d : - :d id : t₁ : l₁ | t₁: - :i : - :s >

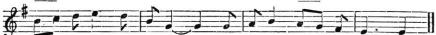
glân yw holl Gwm - ta - we O Ab - er - crâf i lawr, Lle

<:l₁ n : f : s il : - :s | n : d : - i : - :t₁ | d : - :d id : t₁ : l₁ | t₁: - :i : - :s >

piwr i droi 'nif - eil - iaid, Yw myn - ydd Du shir Gâr; O'r

<:l₁ n : f : s il : - :s | n : d : - i : - :d | r : n : - i : r : d : t₁ | l₁: - :i : - :s >

rhain nid oes gyff - el - yb I diroedd shôw, fy nghâr.

“Clywais fy nhad yn canu yr uchod dros hanner can mlynedd yn ôl; yr oedd yn enedigol o Gwm Tawe. Dywedodd wrthyf ei bod yn boblogaidd iawn yn Nghymoedd Dulais a Thawe. Clywais ganu arni hefyd yng Nghwm Nedd ac yng Nghastellnedd adeg y Ffair Fawr ym mis Medi. Ni chlywais unrhyw bennill arall i'r alaw.”

—Ffugenw : “Neddfab” (Mr. Ifor D. Thomas).

CYLCHGRAWN CYMDEITHAS
ALAWON GWERIN CYMRU

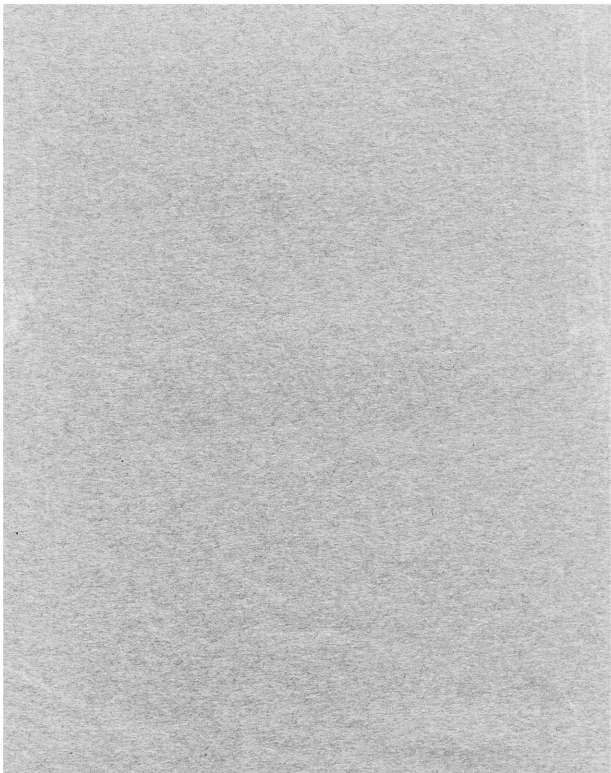
*"Moes erddygan a chanu,
Dwg i'n gerdd deg awen gu
Trwy'r dolydd taro'r delyn
Oni bo'r ias yn y bryn."*

JOURNAL OF THE
WELSH FOLK-SONG SOCIETY

Vol. V.

1968

Part 2

Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru

Rhif 18.

Cyf. V.

Rhan 2.

JOURNAL OF THE WELSH FOLK-SONG SOCIETY

No. 18.

Vol. V.

Part 2.

pp. 25-88
inclusive

All Songs and Articles Copyright by the Contributors. All rights reserved.
Editor: W. S. Gwynn Williams, O.B.E., M.A., Plas Hafod, Llangollen, N. Wales.

CYMDEITHAS ALAWON GWERIN CYMRU
WELSH FOLK SONG SOCIETY

(Founded 1908)

Y SWYDDOGION A'R PWYLLGOR GWAITH, 1967-68

(Officers and Executive Committee, 1967-68)

Llywydd (President): MISS JENNIE WILLIAMS, L.R.A.M.

Is-Llywyddion (Vice-Presidents):

MR. OWEN BRYNGWYN, MR. E. T. DAVIES, F.R.C.O., HON. R.C.M., MR. R. HUMPHREY DAVIES, C.B., MRS. DORA HERBERT JONES, SYR T. H. PARRY-WILLIAMS, M.A., PH.D., D.LITT., LADY WHELDON.

Cadeirydd (Chairman):

MR. W. S. GWYNN WILLIAMS, O.B.E., M.A., HON. R.A.M., HON. R.C.M.

Pwyllgor Gwaith (Executive Committee):

MISS EUNICE DAVIES, MR. ALUN DAVIES, MRS. STEPHEN J. WILLIAMS, DR. IAN PARROTT, MR. EMRYS JONES, MRS. IDWAL JONES, DR. MOSTYN LEWIS, MISS GWYNETH PALMER, LADY AMY PARRY-WILLIAMS, DR. D. E. PARRY-WILLIAMS, MRS. ENID PARRY, MISS MAXWELL FRASER, MRS. BUDDUG ROBERTS, PARCH. ELFED LEWIS, MRS. SIÂN EMLYN EDWARDS, DR. LESLIE WYNNE EVANS, MR. BENNETT OWEN, MRS. L. LUMLEY, MRS. G. MEGAN TIBBOTT, MRS. ANITA WILLIAMS.

Trysorydd (Treasurer):

MRS. FRANCES MÔN JONES, Bryn Mair, Llanfair Caereinion, Monts.
Telephone: Llanfair Caereinion 437.

Ysgrifennydd (Secretary):

MR. W. EMRYS CLEAVER, B.A., 46 Marlborough Road, Roath, Cardiff.
Telephone: 36088.

Golygydd y Cylchgrawn (Editor of the Journal):

MR. W. S. GWYNN WILLIAMS, O.B.E., M.A., Plas Hafod, Llangollen.
Telephone: 2209

Archwiliwr (Auditor): MR. ERNEST ROBERTS, Y.II.

CYLCHGRAWN CYMDEITHAS ALAWON GWERIN CYMRU
 JOURNAL OF THE WELSH FOLK-SONG SOCIETY

No. 18	Cyf. V.	Rhan 2.	
Y Swyddogion a'r Pwyllgor Gwaith (<i>Officers and Executive Committee</i>)	26
Editor's Note	29
Y Dr. J. Lloyd Williams	31
EMRYS CLEAVER, B.A.			
Folksong and Musical Culture	32
HON. MERVYN ROBERTS			
Geiriau'r Alawon Gwerin	35
PARCH. A. E. JONES, C.B.E., D.LITT. (<i>Cynan</i>)			
The Tonal Limits of Welsh Folk Song	46
PETER CROSSLEY-HOLLAND, M.A., B.MUS. (OXON)			
The Cambrian Minstrel	74
DR. LESLIE WYNNE EVANS			
Folksong Arrangements	84
MANSEL THOMAS, F.R.A.M.			
The Davies Family of Llandinam and the Folk Music of Wales	85
PROF. IAN PARROTT, M.A., B.MUS. (OXON)			

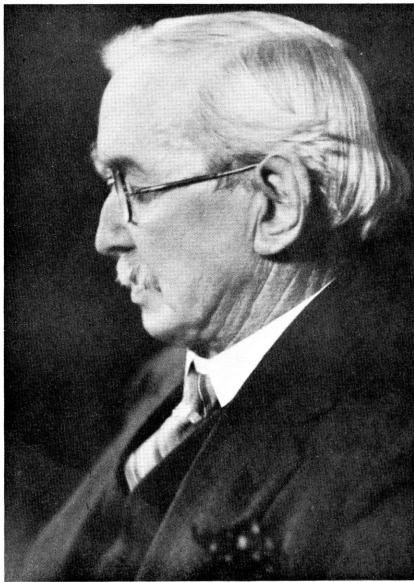
Golygydd (Editor): W. S. GWYNN WILLIAMS.

Editor's Note

I am glad that I am able to issue another number of the Journal of the Welsh Folk Song Society to mark the occasion of the sixtieth anniversary of the first meeting of the Society in the Memorial Hall, Llangollen, on 2 September, 1908. Since the first number of the Journal was published by J. Lloyd Williams in 1909, seventeen Parts have appeared, containing some hundreds of representative Welsh traditional songs that would certainly have been lost to the world but for the work of the Society. Today many of these songs are known throughout the Principality and to music-lovers in many other lands. This work of collecting and publishing has been done entirely by the Society as a voluntary effort without the assistance of any grants from any Government, University or Education Authority.

I fear, however, that it is still not generally realized, as stated in the 'Final Report' of the Royal Commission on University Education in Wales, that "the material on which Moussorgsky and his friends set to work was certainly not richer than that which is at the disposal of the Welsh musicians today; the great fabric of Russian music which they have built up is a standing example of the value of a national movement wisely conceived and skilfully treated. Wales can do at least as well as this if she set herself to the task." The collecting and publishing of traditional Welsh folk songs may for the time be more or less done; but it is certainly the time for us to study and understand the substance of the material that has been noted, if we are ever to be able to offer to the world a national school of music worthy of our country.

I am grateful to the contributors to this issue of the Journal and hope their contributions will help us to understand better and appreciate more fully the value, beauty and character of Welsh traditional song.

J. Lloyd Williams

Y Dr. J. Lloyd Williams (1854-1945)

gan W. EMRYS CLEAVER

Llysieuydd craff wrth ei alwedigaeth, cerddor Cymreig wrth ei elfen. Ei allu fel gwyddonydd, a'i elfen fel cerddor gwlatgarol a roes i Dr. J. Lloyd Williams y gynysgaeth i fod yn arloesydd ac yn arbenigwr ar yr alaw werin a oedd iddo ef fel blodyn gwyllt y maes, yn gwbl berifaith, yn rhywbeth i'w ddadelfennu, ei werthfawrogi a'i fwynhau. Cyfunodd ei fedr a'i ysgolheictod â'i hyfrydwch cerddorol i drysori etifeddiaeth deg o ganeuon gwerin, a gwnaeth gyfraniad na chafwyd ei ragorach yn y maes yma yn ystod y ganrif hon. Mae'r alawon a gasglodd ef a'i ddisgyblion, ac a adolygwyd ganddo yn y tair cyfrol o Gylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru yn gofadail teilwng i'w goffadwriaeth.

Dr. J. Lloyd Williams oedd y gŵr amlycaf ddechrau'r ganrif hon i gymryd unrhyw ddi-ddordeb yn ein canu gwerin, ac i ail-gydio yn y cyfraniad a wnaethpwyd gan Maria Jane Williams, Aberpergwm, a John Thomas (Ieuan Ddu) yn hanner cynta'r ganrif o'r blaen. Troes ef, fel y gwnaethon nhw, at ganu dilys, naturiol y bobl; ffurfiodd gymdeithas o tua 17 o fyfyrwyr ifainc yn y Brifysgol ym Mangor pan oedd ef yn ddarlithydd yno yn 1905, i'w gasglu a'i ganu, y *Cantorian*, fel y'i gelwid. Llwyddodd i gael cefnogaeth gwŷr amlwg academaidd y Brifysgol, a Chymdeithas Anrhydeddus y Cymmrodorion yn 1906, ac yn 1908, trwy ei ymdrechion a'i frwdfrydedd ef yn anad neb, yn Eisteddfod Llangollen, sefydlwyd Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru.

Er na lwyddodd i ennyn y diddordeb a ddisgwyldid ymhlith cerddorion profffesiynol Cymru ar y pryd, ymddengys iddo wneud rhywbeth pwysicach. Cododd doreth o gefnogwyr o blith y bobol, a dynion o ddylanwad o Gymru, o Iwerddon a Lloegr, yn gerddorion, yn gasglyddion a chantorion sydd a'u henwau yn britho'r Cylchgronau, ac yn enwau teuluol erbyn hyn, ar gyfrif eu brwdfrydedd a'u llafur diflino i gadw a thrysori ein caneuon traddodiadol gwerthfawr. Byddai cannoedd o'r caneuon hyn wedi mynd i ddifancoll onibai am yr ymdrechion a wnaethon nhw — a hynny ddim ond mewn pryd.

Erbyn hyn, drigain mlynedd i flwyddyn sefydlu'r gymdeithas, mae'r cannoedd alawon hyn ar dafod plant ac ieuenctid Cymru gyfan, ac wedi dod yn boblogaidd mewn gwledydd eraill ar gyfrif eu prydferthwch cynhenid. A da gweld ein cerddorion bellach yn blasu eu swyn ac yn sylweddoli eu gwerth.

Gofynnwn iddyn nhw, ein cerddorion, a Chymru o ben bwy gilydd, ymuno â ni i dalu teyrnged i Weledydd a Lladmerydd pwysicaf y rhan yma o'n diwylliant gwerin a'n cerddoriaeth draddodiadol. Mae'r rhifyn hwn o'r Cylchgrawn yn Rhifyn Coffa iddo, y Dr. Lloyd Williams.

Folksong and Musical Culture

by MERVYN ROBERTS

The art of musical composition in its maturest and most elaborate form has hitherto been the prerogative of the Western rather than the Eastern nations of the world, although we find in the East long-standing traditions of music-making which, melodically and rhythmically, frequently have as much interest and individuality as anything to be found elsewhere, but which lack the organic power developed in the west through the discovery of harmony and counterpoint. Both the East and the West, however, share common ground in their allegiance to musical practices which emanate from the people, and give expression to their sentiments; and one of the most interesting recent developments in musicology is concerned with the investigation of the foundations of melodic structure as revealed in the most diverse national traditions. These national differences are obviously most extreme between those communities whose whole way of life is different, such as, for example, England and India; but they exist, less radically perhaps but just as unmistakably, between countries much more closely akin, such as England, Scotland, Ireland and Wales; and it is to the musicologist's findings in these nearer fields that one naturally turns first for some light on such problems as the extent to which peculiarities of melody and rhythm can be said to reflect national characteristics, and the bearing of folksong on the development of composition as practised in these countries.

If we consider the history of music in a world context the most significant event up to the present has been the emergence in the West of a complex art of composition which has had far-reaching effects both æsthetic and social. It is impossible to dissociate this development from that of organized Christianity because it was through the adoption into her liturgical practices of melodic procedures derived from Greek and Hebrew sources, and the discovery of the secret of melodic combination, that the church laid the foundations of harmony and counterpoint, and thus prepared the way for Palestrina, Bach and Beethoven. It should not be forgotten, however, that all through this preparatory period, when the basic procedures underlying the subsequent practice of the great composers were being formulated, secular agents, such as the troubadours of the Middle Ages, were perpetuating the habit of song among the people; and despite the hostility of the Church authorities to this worldly music they were unable to prevent its influence reaching their own precincts, so that when we come to consider the creative achievements of the sixteenth century (the first great flowering period of composition) we find that the idiom employed both in the religious and the secular works combines elements derived from both sources. With the advent of the Renaissance came a great increase in the range of secular music, and when with J. S. Bach the second big creative climax was reached there no longer existed any discrepancy in technique between the best music designed for worship and its counterpart written for the recreation of a social élite. At the same time the untutored art of the folk-singer began to be capable of expressing itself at times in stylistic terms as satisfying within their own limits as anything produced by the sophisticated musicians ecclesiastical or otherwise.

In due course the polyphonic period gave place to the age of the classical masters of the eighteenth and early nineteenth centuries, when instrumental music, as exemplified in the works of Mozart, Beethoven and Schubert, reached its highest point of perfection up to the present. It was in this age also that a good deal of popular music came into existence which occupied a kind of mid-way position between folksong on the one hand and the lighter work of the great composers on the other, and which, together with the folksong tradition proper, contributed more than is often realized to the nationalistic strain which was to come out so strongly in the work of some later composers of the nineteenth and twentieth centuries.

At the end of the eighteenth century revolutionary movements in politics had widespread effects on other activities, including music: a long period of more or less settled habits in composition, producing masterpieces in every genre which have never been surpassed and seldom equalled, passed away with the death of Beethoven; and thereafter, despite the emergence of several men of gifts at least comparable with those of their predecessors and the production of innumerable works of great power and beauty, the prevailing mood has been exploratory and individualistic. In this ferment of search a by no means insignificant development has been the re-discovery of folkmusic by composers and educationalists; and it is a fascinating study to trace the development of this interest from its first casual beginnings to its present condition, from the day when Beethoven arranged Scottish and Welsh melodies to make some money to the day when Vaughan Williams 'discovered' English folksong, and thereby found his true identity as a composer.

It is true that before the nineteenth century the direct influence of folksong had been apparent to a greater or lesser extent in the work of certain composers. Haydn's music, for example, often reminds one of Dvorák in its use of material that is obviously derived from popular sources; but the deliberate exploitation of the material itself, as in the mazurkas of Chopin and the Hungarian Rhapsodies of Liszt, was something new. As yet, however, the process was limited, and some time had to elapse before it could become something integral to large-scale composition, as in the major works of Dvorák and the Russian 'Nationalist' composers. We have to wait longer still for the appearance of a school of composers whose intensive pre-occupation with folkmusic was the means of releasing their genius from the bondage of outworn disciplines. Foremost among these were Grieg and Bartók, both of whom found emancipation from Teutonic influences through the inspiration they derived respectively from the traditional music of Norway and Hungary. But, while Bartók's contribution and the evolution of modern creative technique is universally acclaimed, it is sometimes forgotten how far-reaching also was that of Grieg, particularly in the realm of harmony and, to a lesser extent, rhythm. Although folksong is essentially an unaccompanied art its melodies have a way of implying an underlying harmony, and in his treatment of Norwegian folksong material Grieg discovered harmonic procedures which were not only exactly appropriate to the requirements but also in a subtle sense different from the sort of harmony that would have been used by the more conventionally-trained musicians of his day. As a result of this achievement something was added to the reservoir of harmonic resource which was of seminal importance, in particular, perhaps, to some composers who were later to play a leading part in the English musical renaissance that was to take place in the present century. Had Grieg never lived it is difficult to imagine what the music of, say, Delius would have been like, or that of Ireland, Moeran, or Bax.

In most European, or near-European countries the upsurge of music directly or indirectly inspired by folksong preceded any systematic attempts on the part of students to collect and assess the material itself. Thus, in Russia, Glinka launched a strongly nationalist school of composers many years before the Imperial Geographical Society commanded Liador to study and collect Russian folksongs. Similarly in Hungary the works in national style of Liszt and Erkel preceded by an even longer period the researches of Bartók or Kodály. In the British Isles, however, the sporadic collecting of folksongs had started some time before Vaughan Williams and Bax began producing major works in which the impetus derived respectively from English and Irish folksongs was a primary factor; and even the date (1898) of the foundation of an actual English folksong society anticipated by a few years the appearance of such pioneer works as Vaughan Williams's 'Norfolk Rhapsodies' and Butterworth's 'Shropshire Lad'.

It was less than a decade later that Welsh collectors of folksongs sought to ordinate their activities through the foundation of a society, and for the past sixty years the Welsh Folk Song Society has, in a quiet, unspectacular way, done a work of great importance to Welsh musical life. When we speak of an English musical renaissance during the past century we must not forget that the term should rightly include Wales and the other parts of the British Isles, for not only has England seen the emergence of new life in composition but so also have Scotland, Ireland and Wales. The significant difference in this respect between the position of Wales in 1900 and its present position is that we now have a flourishing school of composers who can hold their own in a European context. Here also the development has been along familiar lines. First we find composers attracted by old melodies and using them as pegs on which to hang compositions almost wholly cosmopolitan in style, and then gradually, as preoccupation with the material becomes more serious and intensive, the creative approach begins to achieve a Bartókian fusion of the traditional with the contemporary and the voice of the nation finds authentic expression in works of musical art as it formerly found it in folksong. But, had it not been for the persistent advocacy of the old music carried on by the Society, the contemporary Welsh composer might well have been deprived of something essential to his maturing. It still remains, however, to press these claims even further on educationists and those who draw up curricula in schools and prepare examination syllabi. For we still lag far behind such a country as Hungary, for instance, where thanks largely to the labours of Zoltán Kodály whose recent death is so much lamented, every child grows up with music as an intimate part of his daily life, and where this contact does not cease when he goes to school.

Geiriau'r Alawon Gwerin

gan CYNAN

(Darlith a draddodwyd i Gymdeithas Alawon Gwerin Cymru yn y Barri, 1966)

Gadewch imi ddechrau â gair o gyffes. "Confession", ebe'r Sais, "is good for the soul, but bad for the reputation".

Wel, dyma fy nghyffes yn reit onest i chi ar y dechrau yma. 'Fedra' i ddim darllen yn gywir un bar o fwsig. Clust a chof yw'r cwbl sydd gennyf; ac felly, er 'mod i bob amser yn cael cyfiro anghyffredin wrth wrando ar ddatgeiniad da yn dehongli cân werin, (ac yn wir yn mentro trawo ambell un yn nirgelwch fy nghar, os byddaf yn dreifio wrthyf fy hun liw nos), haerllugrwydd ar fy rhan i fyddai ceisio darlithio ar fwsig hyfryd yr hen alawon, yn enwedig o flaen cerddorion profiadol fel chi.

Ond megis fod y "Rhodd Mam" yn ein dysgu fod dwy ran mewn dyn, sef Corff ac Enaid; felly y mae dwy ran mewn Cân Werin, sef y geiriau a'r miwsig. Fe gewch chi benderfynu pa un yw'r Corff a pha un yw'r Enaid. Am rai pethau ynglŷn â'r Geiriau yn unig yr hoffwn i sôn wrthyh heno.

Fe gewch chi benderfynu hefyd pa un sy'n dod yn gyntaf yn hanes Cân Werin, ai'r Geiriau, ai'r Gerddoriaeth.

Yr unig beth a fynnw ei bwysleisio yw nad y Werin fu'n cyfansoddi'r geiriau erioed. Nid canlyniad ymgais ar y cŷd gan unrhyw gymdeithas ydi'r geiriau gwreiddiol. Ni fedrodd Pwyllgor erioed greu Prydyddiaeth. Yr ydech chi'n cael eich gyrru'n ôl bob gafaal at yr artist unigol, y bardd creadigol unigol, er iddo o bosibl, fod yn fardd gwlad hollol ddinod.

Mewn geiriau eraill, nid yw'r werin fel cymdeithas byth yn creu. Beth ynteu yw ei swydd hi yn ei pherthynas â llenyddiaeth?

Gwaith y Werin yw cadw, nid cyfansoddi. Camp fawr gwerin gwlad yw cadw'r Canu Gwerin, nid ei greu. Weithiau mae hi'n cadw cân hollol ddiwerth, ond fe geidw hefyd lu o ganeuon sy'n llawer gwell na gwaith aml hen fardd adnabyddus. Yn wir, y mae toreth o'n barddoniaeth werin ni yng Nghymru gystal â dim yn ein holl lenyddiaeth. Nid rhaid mynd ymhellach na'n penillion telyn anhysbys eu hawdur-iaeth i gael prawf o hynny.

Paham mae'n rhaid i chwi mo'r digio
Os yw eraill yn fy leicio?
Fe all awel siglo'r brigyn,
Ond rhaid cael caib i godi'r gwreiddyn.

Pan basio dyn ei drigain oed,
Er bod fel coed yn deilio,
Mae clywed sŵn allweddau'r bedd
Yn peri i'w wedd newiduo.

Blodau'r flwyddyn yw fanwylyd,
—Ebrill, Mai, Mehefin hefyd;
Llewyh haul yn twnnu ar gysgod,
A gwenithen y genethod.

Dyna ddigon i brofi i chi nad pethau wedi eu clytio gan gwmi o bobl a'u rhoi wrth ei gilydd rywsut rywsut yw barddoniaeth werin.

Ym mhob pennill o'r rhai yna a adroddais i chi y mae arwyddion eglur celfyddyd ymwybodol sef (1) crynoder ymadrodd, (2) cynildeb mynegiant, (3) meloddedd geiriau, (4) esgyniad. 'Doedd ryfedd iddynt lynu yng nghof yr hen dylwyth a'u hoffai gynt, fel bod gan rai gwerinwyr mewn Noson Lawen draddodiadol ers talwm gannoedd ar gannoedd ohonynt ar eu côf, y naill yn gallu ateb y llall, bennill am bennill yn sain y delyn, *ac weithiau yn gwella arnynt wrth fynd ymlaen*.

Sylwch fy mod yn pwysleisio mai ar y cof y buont am genedlaethau, *nid* mewn llyfr. Gwir fod ambell un, fel Richard Morris ac Edward Jones, Bardd y Brenin, wedi gweld digon o werth mewn rhai ohonynt i'w copio mewn llaw-ysgrif; ond er cymaint o gerddi a baledi Cymraeg a argraffwyd yn ystod y ganrif *ddiwethaf*, ni wn i am gymaint ag un ohonynt mewn print cyn 1700. Felly Barddoniaeth y Côf ydynt. Pa fath o farddoniaeth sy'n glynu yng nghof y werin? Dyma ateb Dr. Thomas Parry:

1. Barddoniaeth yn adrodd stori, stori drist neu stori gyffrous anghyffredin. "Yr eneth gadd ei gwrthod", "Y Blotyn Du".
2. Barddoniaeth, i'r gwrthwyneb, yn adrodd stori a thro digrif iddi: "Y Mochyn Du".
3. Barddoniaeth sy'n adrodd stori yn bert a chryno—efallai mewn un pennill: "Bûm yn byw yn gynnil, gynnil . . ."

Dyma i chi gerdd arall yn awgrymu stori yn gryo mewn un pennill: "Mi fûm yn gweini tymor". Ydi pennill fel yna ddim ya deffro chwilfrydedd ynoch i gael gwybod pa le yr oedd Tyn-y-coed a pham y torrodd calon Wil mewn lle mor hyfryd? Ai gwas ffarm oedd o mewn ffarm gyfagos, ac mewn cariad â merch gefnog Ty'n-y-Coed? 'Oedd yna rador o benillion i'r gân werin yma unwaith? Gyda mawr ryfyg, mi fentrais i fynd ymlaen â'r stori fel hyn—gan geisio ymgadw at yr un arddull dafodiaith seml o ganu gwerin mewn dau bennill arall:

Mi fûm yn gweini tymor
Yn ymyl Ty'n-y-Coed,
A dyna'r lle difyrfa
Y bûm i ynddo 'riodc;
Yr adar bach yn tiwnio
A'r coed yn suo 'nghyd.
Fy nghalon fach a dorrodd
Er gwaetha'r rhain i gyd.

Mi listia'n ffair g'langaea
Os na ddaw petha'n well,
Mi gymra'r swllt a hwylio
Am lannau'r India bell;
Mi ffeiria diwnio'r adar
Am sw'n y bib a'r drwm,
Mi ffeiria'r coed a'u suon
Am su'r pelennau plwm.

A phan ga i fy saethu
 Bydd hancas sidan wen
 Yn goch uwch clwyf fy nghalon
 O! ewch â hi at Gwen.
 A dwedwch wrth ei rhoddi
 Yn llaw'r greulona 'rïoedi;
 "Gan Wil fu'n gweini tymor,
 Yn ymyl Ty'n-y-Coed."

(Gweler "Cerddi Cyfan", tudalen 52)
(Hawlfraint yr awdur)

A dyna'r stori'n gron!

Yr un modd dyma awgrymu stori'n gryno mewn un pennill ym "Marwnad yr Ehedydd". "Mi a glywais fod yr 'hedydd". A chyda'r un rhyfyg eto, mi fentrais geisio estyn y stori yma fel hyn,—rhyw fath o "Who killed Cock Robin?" â phedwar pennill ychwanegol:

Mi a glywais fod yr 'hedydd
 Wedi marw ar y mynydd.
 Pe gwyddwn i mai gwir y geiria',
 Awn â gyr o wŷr ag arfa',
 I gyrchu corff yr hedydd adra'.

Mi a glywais fod yr hebog
 Eto'n fynych uwch y fawnog,
 A bod ei galon a'i adenydd
 Wrth fynd heibio i gorff yr 'hedydd
 Yn curo'n llwfr fel calon llofrudd.

Mi a glywais fod cornchwiglan
 Yn ei ddychryn i fwrdd o'r siglan,
 Ac na chaiff, er dianc rhagddi,
 Wedi rhusio o dan y drysi,
 Ond aderyn y bwn i'w boeni.

Mi a glywais gan y wennol
 Fod y tylwyth teg yn 'morol
 Am arch i'r 'hedydd bach o risial,
 Ac am amdo o'r pren afal,
 Ond piti fâi dwyn pob petal.

Canys er mynd â byddin arfog,
 Ac er codi braw ar yr hebog,
 Ac er grisial ac er bloda',
 Er yr holl dylwyth teg a'u donia',
 Ni ddaw cân yr 'hedydd adra'.

Gan ddychwelyd i "gwŷr ag arfau" pennill 1.

(Gweler "Cerddi Cyfan", tudalen 53)
(Hawlfraint yr awdur)

Yn siŵr, tra bo Càn Werin ar gof pobl, cyn rhoi iddi ei ffurf derfynol mewn print, fe deimlant fod iddynt bob rhyddid i'w chynhwysu at eu hardal ac at eu helyntion hwy eu hunain. 'Mae h'n perthyn i bawb, a 'd yw h'i'n perthyn i neb.' Felly, 'does dim problem hawfraint, ac yr ydych yn cael amrywiol fersiynau yn Ne a Gogledd, e.e. cymerwch y gân adnabyddus sy'n dechrau:

Ffarwel fo i Langyfelach lon
A'r merched ifainc i gyd o'r bron,
'Rwy'n mynd i weld pa un sydd well
Ai 'ngwlad fy hun ai'r gwledydd pell.

Martsio a wnes i yn y blaen
Nes imi ddod i dre Pontfaen,
Ac yno 'roedden nhw'n fawr eu sbort } Odi ddirifol
Yn listio'r gwŷr at y Diwc of Iorc } o sâl!

Ond fe'i printiwyd hi yng Nghaernarfon yn nechrau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg fel hyn:

“ Ffarwel fo i dref Caernarfon lon ”

Er gwaethaf yr anghysondeb oherwydd pellter Caernarfon o Bontfaen (Cowbridge). Fe welodd hogiau Arfon yr anghysondeb, ac fel hyn yr crys yr ail bennill ar lafar gwlad Arfon erbyn heddiw:

Martsio a wnes i yn y blaen
Nes imi ddod i Bortinllaen
'Roedd y ffeiff a'r drwm yn cadw sŵn
A listio wnes i fel Light Dragŵn.

Diddorol y tu hwnt yw dadansoddi geiriau ambell gân werin i weld ei tharddiad a'r modd y cynhwyswyd hi'n lleol. Er enghraifft, cymerwch hoff gân yr hen frawd Robert Roberts, Tai'r Felin,

“ Moliannwn ” “ Ha-haleliwia ”

Credaf fod bron pawb a'i clybu yn tybio, (fel Robert Roberts ei hun), mai cân ydoedd hon yn llawenyachu am ddychweliad y Gwanwyn i Gymru, ac mai yng Nghymru y cyfansoddwyd hi. Dim o'r fath beth! Mae'n eglur ddarfod ei chyfansoddi, neu ei chyfieithu, gan aclo o Gymdeithas Gymreig yn yr America. Oherwydd sylwch beth yw arwyddion dyfodiad y Gwanwyn ynddi, pan fydd brodorion Gwlad Gorllewin America “ ar ôl y tywydd drwg yn gwneud arian fel y mwg ”. “ A chawn wrando'r whiparwil, a llyffantod wrth y fil ”. A beth atolwg yw'r “ Whiparwil ”—ond yr aderyn sy'n dod â'r Gwanwyn i gyfandir America—y “ Whip-poor-Will ” (fel y mae'r Gôg yn dod a'r Haf i ni yn y wlad yma). Felly y mae'r aderyn hwn ynghŵd â chwiban-di-baid y Bull-croakers, neu'r llyffantod, yn bendant yn stampio tarddiad American-aid y gân werin yma, ond ei bod hi ers cenedlaethau “ wedi croesi'r moroedd i'r ynys fechan hon ”. Sut? Pwy a wŷr bellach?

Yr ydym oll yn gwybod fel y canodd Pantycelyn ei emynau ar yr hen alawon gwerin, yr hen geinciau telyn. Efallai nad pawb sy'n sylweddoli pa mor agos hefyd

y daeth at arddull a hyd yn oed geirfa'r hen ganeuon gwerin yn rhai o'i gerddi hir. Fe gofiwch y pennill hwn o'r "Bachgen Main";

Pe cawn i'm meddiant gyfoeth India,
Sidan Persia, aur Periw,
Gwell gen i'r mab yr wy'n ei garu,
'Rwyf am sefyll iddo'n driw.
A'i wyneb purwyn a'i wallt melyn,
Ac ar ei rudd y mae dau ros;
A gwyn ei fyd y ferch a fyddo
Yn ei freichiau'n cysgu'r nos.

A dyma Gân Ffarwel Theomemphus gan Bantycelyn:

'Nawr pe bâ'r Gotllewin helaeth,
Affric ac Ewropa ynghyd,
A thrysorau tir y Dwyrain
Yn fy meddiant oll i gyd;
Gyda chyfoeth mawr y moroedd,
A'r mynyddau 'rïoed ni chād,
Mi 'madawn â hwy mewn munud
Am yr Iachawdwriaeth rad.

Er bod rhai o alawon gwerin mwyaf poblogaidd Cymru yn hanfod o Fôn, ac er bod Grace Gwyneddon Davies wedi ein gosod oll tan ddyled fythol iddi am y modd deheug y cofnododd hi'r miwsig a'r penillion, o glywed eu canu gan yr hen bobol yn y dull traddodiadol, 'rwy'n bur amheus o eiriad rhai llinellau fel y maent ar glawr ganddi.

Un peth yw clust sicr am y nodyn cywir, peth hollol wahanol yw clust sicr am y gair cywir. Ac efallai fod modd i'r llygad hefyd fethu wrth gopio gair o'r naill lawysgrif i'r llall. Ceir enghraifft ddoniol o hynny ar un gair yn y Gân Werin "Y Gelynen". Prin fod gennym gân werin hyfrytach na honno. Canmol glasbren y gelynen y mae'r bardd, a datgan ei ragoriaeth ar bob pren arall o ran ei gysgod rhag cawod:

Pe byddai hi yn law neu od,
Mi allwn fod yn llawen,
Neu rhyw dywydd a fâ'n fwy,
'Does dim a ddaw trwy y gelynen.

Ac yn y pennill olaf mae'r telynegwr, sydd mor bêr ei odl gyrch, yn dadlennu'r rheswm cryfaf pam y mae'n well ganddo'r gelynen na holl brennau eraill maes a gardd.

Aderyn to a gafodd dŷ,
A cheiliog du'r fwyalchen,
Ac eistedd mae fanwlyd wen
Dan gysgod pren y gelynen.

A'r cyffyrddiad personol serchus hwn sy'n troi'r gân yn delyneg. Ond gwrandewch arno yn yr ail bennill yn cymharu'r gelynen â'r coed eraill:

I beth y cyffelybaf hon,
I foesen gron neu ywen?

Beth ar wyneb daear yw "moesen"? Yr unig ystyr sydd i'r gair yw'r hen enw Cymraeg Moses—Moesen. Fe ddichon y gellid ansoddair o hwnnw—moesenaidd, yn golygu patrwm teils, mosaic. Ond nid yw Moses na mosaic yn rhoi synnwyr o gwbl yma. Beth tybed a ddigwyddodd? Mewn llawysgrif onid yw'r llythyren *c* yn ddigon tebyg i'r llythyren *e*, yn enwedig o sgrifennu honno'n ddall? Ac y mae'n sicr gennyf mai hynny a gyfrif am y camgymeriad disynnwyr yma—darllen 'e' am 'c' wrth gopio'r llawysgrifen! Yn ddi-ddadl, nid i foesen y mae'r bardd yn cyffelybu y gelynen ond i focsen,—bychanig am y pren boc, sy'n ddigon parchus a hynafol i'w enwi yn y Beibl. Gan hynny, bob tro y byddwch o hyn allan yn canu "Y Gelynen", mi obeithiaf cich clywed yn gwneud chwarae teg â synnwyr dda y bardd trwy ganu'r llinell yn gywir fel hyn:

I beth y cyffelybaf hon,
I focsen gron neu ywen?

Un o alawon gwerin hyfrytaf Ceredigion yw'r gân serch,

Lliw'r heulwen ar y bronnydd,
Lliw'r lili ar y bryn;

a gofnodwyd gan Miss Jennie Williams. Ond y mae awdur y geiriau, pwy bynnag ydoedd, yn fardd rhy dda i ollwng o'i law dwyll-odl sâl, megis a geir ar ddechrau'r trydydd pennill yn y fersiwn brintiedig arferol:

Mae'n rhaid i'r felin falu
Tra caffo ati *ddŵr*;
Mae'n rhaid i'r gôf i guro
Tra byddo'r heyrn yn *frwd*.

Gellir bod yn berffaith sicr mai'r hyn a sgrifennodd cystal bardd gwlad â hwn oedd:

Mae'n rhaid i'r felin falu
Tra caffo ati'r *frwd*,
Mae'n rhaid i'r gôf i weithio
Tra paro'r heyrn yn *frwd*.

Yr wyf yr un mor sicr na soniodd y bardd ei hun erioed am "lili ar y bryn" eithr am "lili ar y llyn", sef yn ei chynefin le; ac yr wyf yr un mor sicr na ollngodd o'i law erioed ymadrodd mor hyll â "mor hawsed", pryd y buasai cyn hawsed iddo fod wedi dweud yn gywir "cyn hawsed".

Camgymeriadau yw y rhain a wnaed yn nhreigl amser wrth drosglwyddo'r penillion o genhedlaeth i genhedlaeth gan rai heb fod mor awenyddol â'r bardd ei hun; ond yn sicr fe ddylai datganiad goleuedig eu cywiro bellach.

Un o Ganeuon Gwerin Môn sy'n merwino 'nghlustiau i bron bob tro y clywaf ei chanu yw "Titrwm-tatrwm". Mae'r alaw yn ogoneddus, ond nid oes un mew'n cant o'n datgeiniad wedi deal dim ar ystyr y gân; ac oherwydd hynny lie sâl iddynt ei dehongli. Rhaid addef nad yw dull y geiriau fel y'u cofnodwyd yn "Alawon Gwerin Môn" yn arweiniad diogel i'r datgeiniad bob tro. Am ryw reswm, sy'n ddirgelwch i mi, fe fyn y cantorion ganu'r geiriau agoriadol ar tempo sy'n hwyhau'r llafariad: "Tit-rwm, tât-twm", fel pe na fwriedid bod ystyr o gwbl iddynt, dim ond nonsens! Mewn gwirionedd, mae yma glyfrwch arbennig ym mwriad y bardd. Agorodd ei gân serch yn uniongyrch o ddramatig trwy ddefnyddio seiniau onomatopœig i ddywarded swm llond llaw o raeon wedi ei dalu gan ei chariad at ffenestr llofft yr eneth o Bentraeth; a chan na ddeffrôdd hi'r tro cyntaf rhaid taflu llond llaw eilwaith o'r graean! Rhaid canu felly ar lafariad cwta, staccato, wrth agor y gân—"Tit-rwm! Tât-rwm!" Cyfeiriad wrth gwrs, at yr hen arfer garwriaethol o "streicio", (a barhaodd yn o hir ym Môn ac a fu'n bur gyffredinol trwy Gymru ar un adeg). Mae llawer o'r hen feirdd yn sôn amdano—y ferch yn glyd yn y gwely'n cysgu a'r bardd yn rhynnu y tu allan yn y gwynt a'r glaw, ac yn erfyn am gael derbyniad.

Mae'r math yma ar gân, ac ar ganu, cyn hyned yn Gymraeg â Dafydd ap Gwilym, tyst o'i gywydd ef "Dan y Fargod", pa un bynnag ai gwirionedd ai dychmygol ddigrif yw'r profiad a genir. Yn wir, y mae'n myned yn ôl yn llawer pellach yn Ffrangeg oherwydd dyma batrwm confensiynol "Serenade" y Trwbadŵr. Yr un yw'r confensiwn—clo ar ddrws y tŷ, bys y clicied yn torri wrth i'r carwr ei ruglo er galw sylw'r ferch; ac wrth gwrs yr oerlaw tan y fargod yn trybdeian i lawr ei war. Hithau'n gynnes yn ei gwely, naill ai'n cysgu, er ei haddewidion, neu'n chwerthin wrthi ei hun am daerineb dynion, heb osio codi i agor y drws, fel "mamaeth tywysogaeth twyll". Doedd ryfedd i Ddafydd achwyn!

Adnebydd flined fy nhro,
Wb o'r hin o'r wybr heno!
Ni byddwn allan hyd nos,
Ni thuchwn ond o'th achos.

Mae gan Oronwy Owen gywydd digon tebyg, ar yr un patrwm yn wir, sy'n smalio adrodd ei brofiad carwriaethol yntau yn athro ysgol ifanc ym Mhwillheli wedi mynd i "streicio" ar eneth o fferm yn Abererch! Ac wrth gwrs, yr oedd hi'n oer a drycinog y noson honno hefyd.

Rhew ydoedd a rhuadwynt,
O berfedd y Gogledd gwynt.
Trwy gorff nos yr arhosais,
(Dwl im') ac ni chlywn dy lais,
Cnithio'n gras ar y glaswydr
Â'm bys, gydag ystlys gwydr,
Llwy'r egru llawer awgrym,
Disgwyl i'r ddôr egor ym.

Mari fwyn, mawr yw fannwyd,
Oer ydyw, O clyw, o'th clywd.
Mawr yw fy nghur, lafur lwyth,
Deffro, gysgadur diffryth!

Y mae hwn yn batrwm eithaf cyffredin mewn canu Gwerin yng Nghymru—
fel y gwelir yn rhai o'r penillion telyn:

Os doi di i garu i Nant yr Eira,
Dod dy droed i lawr yn ara'
Gwylia gyffwrdd yn yr ysgub,
Ysgafn iawn yw cwsg fy modryb.

If you come to court me nightly
To Nant yr Eira, please tread lightly,
Mind the milk-cans, mind the broom,
Mind the light in Auntie's room.

Nid a'i garu byth ond hynny
At y merched trwm eu cysgu,
Af at feinwen groenwen gryno
I lawr y dyffryn, hawdd ei deffro.

Never more will I sing sweet numbers
Wasted on girls of heavy slumbers,
Rather I'll seek buxom Sally
Easy to waken, down the valley.

Efallai mai'r gân werin hytrytaf gen i yn Gymraeg ar y testun yma yw honno lle mae'r ferch yn dweud wrth ei theulu fod ei gwir gariad tlawd yn sicr o ddod heno fel arfer i streicio, ond na fydd hi gartref ysywaeth oherwydd i'w rhieni ei gorfodi i briodi gŵr cefnog o blwy arall. Mae pathos yng nghais y ferch ifanc at ei rhieni:

Os daw fy nghariad i yma heno
I guro'r gwydyr glas,
Rhowch ateb gweddus iddo
Na ddwedwch ddim yn gas,
Nad ydyw'r ferch ddim gartre
Na'i h'wyllys da'n y tŷ,
Nid ciddo merch mo'i h'wyllys
Mae eraill trech na hi.

O! if my true love comes to my window
To strike the glass tonight,
Pray give him a civil answer
And do not mock his plight.
Tell him your daughter's left you,
She sleeps no more alone,
Tell him a girl is fettered,
Her will is not her own.

Dywedwch wrtho nad wyf yn lecio
 Ei adael ef fel hyn,
 Mi garwn glywed heno
 Ei fraich amdanai'n dyn,
 Llanc ifanc o'r plwy arall
 Sydd wedi mynd â mi,
 Nid eiddo merch mo'i h'wyllus
 Mae arall trech na hi.

Mae llawer geneth fach lân i'w charu
 Oddi yma i ben draw'r sir,
 A gwell fydd iddo geisio
 Un arall cyn bo hir.
 Dywedwch hynny wrtho,
 A pheidiwch â dweud yn gas,
 Os daw fy nghariad heno,
 I guro'r gwyrdr glas.

Gobeithio bod y carwr ym Mhentraeth wedi cael gwell lwc, ond 'rwy'n amau a gawsai hefyd petai wedi dweud wrth y ferch ei bod hi o'r un lliw a'r "wŷn", fel yn fersiwn cyffredin y gân. Gall wŷn fod yn ddu, neu'n wyn-wyn, neu'n wyn budr, ac ni byddai'n gompliment i ferch dweud bod ei hwyneb yr un lliw â'r un o'r tri! Ond dweud wrth ferch ffarm bod ei grudd o liw brown cynnes, deniadol wŷ, yn syth o'r nyth—ah! dyna rywbeth! Ac felly y gwneir yn y fersiwn gwreiddiol o'r gân:

Titrwm, tatrwm, Gwen lliw'r wŷ,
 Ni alla'i'n hwy mo'r curo.
 Ma'r gwynt yn oer oddi ar y llyn,
 Lliw bloda'r dyffryn, deffro.

Hen briod-ddull cadarn sydd yma. Mae'r canwr hwn yn sicr ei drawiad, ac yn dipyn o foi, pwy bynnag ydoedd.

Chwŷth y tân i gynna' toc,—
 Ma' hi'n ddrycinog heno.

Merwinir fy nghlustiau ar derfyn llinellau'r ail bennill gan ddatganiaid yn gyffredin oherwydd iddynt fynnu dilyn y cam-odli sydd yn y llyfr a chanu "geneth", "hiraeth", "Pentraeth". Onid yw'n berffaith eglur mai ar lafar gwlad Môn y canodd y bardd, gan odli'n berffaith yn ei dafodiaith fel hyn:

Os ymhell o'm gwlad yr âf,
 Pa beth a wnaf â'm geneth?
 Pa un ai mynd â hi efo mi,
 Ai'i gadal hi mewn hira'th?
 Hed fy nghalon o bob man
 I frynia' a phantia' Pentra'th.

Yn y pennill olaf, digrif (a dweud y lleiaf), yn fersiwn "Alawon Gwerin Môn" yw stori'r mab ei fod:

Weithiau yn gwasgu fy hun mewn cell!

Gymaint mwy chwaethus yw'r cyferbyniad a geir yn yr hen fersiwn gwreiddiol; a chlywch hefyd yn hwnnw fel y mae accn drom y gerddoriaeth yn pwysleisio'r gear "Weithiau" bob tro, heb orfod rhygnu ato trwy unrhyw "Rwyf" arweinïol di-eisiau:

Weithia'n Llundan, weithia yng Nghaer,
 Ac weithia'n daer amdani,
 Weithia'n gwasgu'r fun mewn cell,
 Ac weithia 'mhell oddi wrthi.
 Mi gofleidiwn floda'r rhos
 Pe bawn-i yn agos ati.

Tybed a gaf i fyw i glywed canu'r gân hyfryd hon yn bropor fel yna gan artist o ddatgeiniad ryw ddiwrnod?

Hoffwn sôn yn olaf am drydedd cân boblogaidd o blith hen ganeuon Môn, sef "Cŵyn Mam-yng-nghyfraith". Ond wrth inni droi at hon, rhaid imi eich rhybuddio nad oes gennyf unrhyw fersiwn hyn wrth fy mhenelin i droi ato er cyfiawnhau ymado â dull rhai o'r llinellau yn argraffiad "Alawon Gwerin Môn". Mater o redff bardd a thystiolaeth fewnol y ganig ei hun yw fy ngharn.

Canig ddramatig ysgafn yw hon eto, yn y person cyntaf. Mae'r bardd wedi ei rhoddi i gyd yw ngenau gwraig ifanc nwyfus o Fôn, ac y mae'r cyfeiriad ganddi at sebon fel rhywbeth costus yn pwntio at y ddeunawfed ganrif. Yn 1711 rhoes y Llywodraeth doll o geiniog y pwys ar sebon; a chofier bod ceiniog y pwys yn doll drom yn ôl gwerth arian yn y ddeunawfed ganrif. Mawr fu cŵyn y cyffredin yn erbyn hyn ond fe barhaodd y doll hyd 1833. Coffa da am Lowri Lew yn un o Anterliwdiau Twm o'r Nant. Wedi iddi ffraeo â'i mab Rheinallt, fe aeth i fyw at ei mab arall Ifan Offeiriad, sydd wedi priodi Saesnes. Un o'r cysuron y mae'r hen wraig yn edrych ymlaen ato yn y persondy, ar ôl cledwch bywyd ffarm, yw y caiff hi yno gyflawnder o sebon: "Mi ga'i molchi trwy sebon rhag edrych yn siabi, Oni fydda'i cyn laned ag unferch eleni".

Yr hen ddull o olchi dillad yng Nghymru gynt (megis yn Llydaw heddiw) oedd mynd â hwy i'r afon. Hyd yn oed heb sebon mae'n syn mor wyn y llwydda rhai o'r gwragedd i gael y dillad yn nyfroedd glân yr afon trwy eu rhwbio a'u curo yn ddiagon hir ar y cerrig llyfnïon. Wrth gwrs, mae'r proses yn hwy ac yn fwy lufarus pryd na ddefnyddier sebon i feddalhau dŵr yr afon; ond gyda hir ddywynlch a chlebar, fe ellir eu cael yn glærwyn.

Mae'r wraig ifanc nwyfus yn y gân werin yn hoff iawn o fynd â'r dillad at ryd un o afonydd Môn i'w golchi. Nid ar un diwrnod o'r wythnos yn unig chwaith, ac nid yw'n cwyno dim ar yr hir galed-waith. Pam?

Syniad ei Mam-yng-nghyfraith ddarbodus oedd bod y gŵr yn difetha'i wraig ifanc trwy wario gormod o'i arian erddi ar beth mor ddrud â sebon. Ac un diwrnod fe ddaeth hi yn ddi-rybudd trwy'r rhyd i sbecian drosti hi ei hun. Ond ail gafodd-hi! 'Roedd y wraig ifanc yn barod i dreulio oriau wrth yr afon i olchi heb sebon o gwbl:

Mam-yng-nghyfraith ddaeth trwy'r afon,
 Gweld fy 'nillad i'n rhy wynion.
 'Roedd hi'n ofni yn ei chalon
 Fod ei mab yn rhoi imi sebon.

Ac wrth weld yr hen wraig fusneslyd yn gorfod cilio adref wedi cael ail, fe dyr y wraig ifanc allan i ganu'n llawen y byrdwn ffwlbri "Tw-di-lwdl-idl-ym", etc. Ha! ha! Pe bai'r hen wraig fusneslyd ddim ond yn gwybod cyfrinach y rhyd! Nid yw'n dreth yn y byd ar y wraig ifanc i ddod yno bob dydd. A pham? Am fod Lewis Morris, eu cymydog, o bryd i bryd yn marchogaeth i lawr yno hefyd ar ei gaseg winau i esgus golchi'r llaid oddi ar ei choesau. Ac y mae'n werth aros oriau er mwyn cael gair ffraeth, a gwên heulog a sgwrs serchus y Lewis Morris ifanc hwn, ragor na chwmmi'r fam-yng-nghyfraith ciddigus a chrintachlyd a grwgnachlyd yn tŷ.

Ond mae llecyn yn yr afon
 Ylch yn lân heb ddim o'r sebon,
 Lle bydd Lewis Morris weithiau
 Yn golchi coesau y gaseg winau.

Ac unwaith eto dyma hi, yn llawenydd ei chyfrinach hapus, yn hanner-canu, hanner-chwerthin y byrdwn llon: "Twdi-rwdl-lal". Pa Lewis Morris? Ai y Lewis Morris? Mae'n hawdd iawn gennyf i gredu mai e, er na chaed mo'r gân hon gan y diweddar Hugh Owen, na neb arall hyd y gwn i, ym mysge ei bapurau. Mae hi'n bur debyg o ran mesur, geirfa, ac arddull i rai o'r caneuon serch rhydd, ysgeifn, yr ymhyfrydai Lewis Morris ynddynt yn nyddiau llawen ei ieuencid, ac yntau'n swyddog y dollfa tua Chaergybi a Rhoscolyn. Ac yr oedd Lewis yn ddigon o walch ac yn ddigon o ferchetwr y pryd hwnnw i ddodi ei benillion yng ngenau'r wraig ifanc a'i disgwyliai mor gyson wrth y rhyd. Os felly, sut y mae cyfrif am y gwllau cynghanedd yn y pennill olaf, ac yn arbennig yn y llinell olaf un; lle, bid sicr, y buasai Lewis wedi cloi â chynghanedd berffaith?

Caseg winau, goesau gwynion,
 Groenwen, denau, carnau duon,
 Carnau duon, groenwen denau
 A choesau gwynion y gaseg winau.

Yn gyntaf, beth yw diben y pennill olaf yn y ganig, ac yn ail, sut y daeth y wraig ifanc mor agos i foddhau'r glust o ran cynghanedd ac er hynny i fethu mor drwstan, yn enwedig ar y llinell olaf un? Fy syniad i yw na fethodd hi ddim, ond bod y gynghanedd gynhenid wedi ei dryllio gan gof y rhai di-gynghanedd a dros-glwyddodd y gân o genhedlaeth i genhedlaeth.

Yn awr, dychmygwch am y wraig ifanc serchog yma, yn codi o'i golchriad i gyfarch yn llawen—y marchog hawddgar sy'n eistedd mor smart ar gyfrwy gwych ei gaseg winau hardd yn nyfroedd y rhyd. Bwrlwm ei theimladau serchus tuag ato sy'n peri bwrlwm ei chynghaneddu. Gedwch iddi roi ei llaw mewn anwes ar ysgwydd y gaseg, a thrwy hynny anwesu calon y bardd ei hun. A chofiwch fod pob gair serchog

o faldod i'r gaseg wedi ei fwriadu i gyrraedd calon ei pherchen yr un pryd. Yn awr ynteu, gedwch iddi gyfarch y gaseg yn uniongyrchol (yn lle canu *am* y gaseg); ac yn ôl rheolau gramadeg a chynganedd y mac'r pennill afieithus yn glo perffaith ar y gân. Fel hyn:

Gaseg winau, goesau gwynion,
Groenwen denau, garnau duon,
Garnau duon, groenwen denau.
O! goesau gwynion y gaseg winau.

The Tonal Limits of Welsh Folk Song

by PETER CROSSLEY-HOLLAND

The tonal bases of Welsh folk song have never been systematically investigated. The present paper aims to form an objective picture of the main tonal limits within which Welsh folk song melody moves and has its being. Having analyzed 400 melodies, we shall for the first time be able to give a statistical indication of the types and proportions of:

1. the scale-modes, with a classification of these;
2. the melodic compass.

The results for the scale-modes will confirm some of the views previously expressed and will call for the modification of others. The results for the melodic compass will be entirely new.

The sample

Our first problem is to find suitable material for analysis. The material has to be folk song in fact as well as in name, and in Wales we may also include carol and ballad tunes under this heading. Next, the material should be drawn from first-hand sources in the field and as performed in its characteristic context. Then, it must be large enough to be representative and to show the different types in their true proportions; according to statistical theory, a random sample will be reliable even if it represents only a small portion of the whole, provided that the sample turns out to be homogeneous and, assuming homogeneity, 100 melodies has been proposed

as sufficient.¹ Again, the airs should not have been edited or tampered with in accord with any preconceived notions of what they "ought" to be; above all, we should rigorously avoid versions arranged for educational, concert and commercial purposes.

Now these and other exacting requirements make it very difficult to find the perfect sample in print. The very few reliable collections which might otherwise have been suitable are small in size and refer only to limited regions of Wales. In effect, there is only one source of melodies which can reasonably satisfy most of our requirements and that is to be drawn from the preceding volumes of the *Journal of the Welsh Folk-Song Society*. The material presented in these is largely scientific of its time and, subject to further selection, we may feel confident in basing our analyses upon it.

The requirements for collecting today are of course still more systematic than were those at the time when this collection was made. The modern techniques of recording and documentation make it possible to collect, transcribe, study, check and re-check material in its proper context, and to examine aspects of it such as intonation and timbre, the scientific investigation of which was largely denied to earlier workers. Mr. Roy Saer's work for the Welsh Folk Museum is providing recorded material of new interest and the systematic study of it could yield results of some importance. Such work, however, will necessarily take time. And this raises another point of some relevance. Facilities and techniques may have changed, but so, in the meantime, has the music itself. Folk song now is not representative of folk song 50 years ago. Like all living organisms, folk music is subject to change at its own proper rate. We believe that, whatever the reason may be, some marked changes are to be observed in material collected after the second world war. To mention one instance, whereas the *re* mode (so-called "Dorian") is found in about 14% of songs published in the *Journal* up to and including Vol. IV No. 1, it occurs in less than 2% of songs published since that time.

We propose to limit our investigations to a sample based on the contents of the first thirteen issues of the *Journal* (1909-1948). The late Dr. Lloyd Williams, who compiled those issues, had the systematic approach to Welsh folk music much at heart and often referred to the need for such work. Although most of the time he was able to devote to folk music was given to collecting and collating material, he gave some valuable indications for future work. It is a pleasure for the present writer, who was encouraged by him, to be able to present the results of his own research in this field even when, as is sometimes the case, these results differ from the statements made by Dr. Lloyd Williams—a situation he would have been the first to appreciate.

Our sample then refers to the work of the Welsh Folk-Song Society over a period of about 40 years and consists of material which, through field collecting and the examination of manuscripts, came to light during the first half of the century.

Excluding the sections on tunes reprinted from the earlier collections of Welsh melodies, and non-Welsh airs printed for comparison, these volumes (I, II, III and

¹ Bruno Nettl, *Theory and Method in Ethnomusicology*, Glencoe 1964, p.178.

IV) present 449 melodies. In accordance with our requirements, we have excluded 49 tunes in the following categories:

- (i) instrumental airs as such;
- (ii) harp versions of folk song airs;
- (iii) hymn-tunes as such;
- (iv) individual tunes and variants reprinted from the collections of Edward Jones, John Parry, Ieuan Ddu, Nicholas Bennett and others, save where such tunes, traced to their original manuscripts, may be accepted as unedited forms;
- (v) tunes which turn out to be incomplete;
- (vi) insufficiently documented tunes;
- (vii) very close variants.

We have, however, rarely excluded normal variants, because both modality and compass may differ considerably between variants of the same air, as, for instance, in the "Lisa Lân" airs and the "Lazarus" airs.

The 400 remaining airs constitute our sample. Their sources and our numbering of the airs are listed below (Appendix 1) for readers wishing to check the results for themselves.

Analytical elements and terminology

Musicology has passed beyond the stage when, applying the scale-theory of one culture to the material of another, it looked upon the modes of folk music as irregular forms of the major and minor scales of art music, or on pentatonic scales, for instance, as necessarily incomplete forms of the heptatonic. There is, however, still a tendency in some quarters to look at scales and modes from the viewpoint of some preconceived theory. The question of origins, influences, developments and so on, i.e. the question of the *interpretation* of data in general, especially in relation to the development of folk music, is of course a very interesting and important one; but it is quite separate from that of *observed factual data* and can only rest on secure ground if we first put ourselves in possession of these data. Our principal concern here is with the data themselves, which we seek to organise, classify and communicate. For this task, we need a clear terminology having no prior implications or associations, but serving only as a system of labels for identifying particular musical phenomena.

We propose the following seven aspects as being needed for the full description of the scale-mode of a melody, namely: 1. scale; 2. variety; 3. form (basic or modified); 4. family; 5. modality; 6. relative position of the tonic; 7. intonation.

1. *The scale* of a folk tune we take simply to mean the series of notes it uses, without any consideration of their hierarchy, function or relative weight. The interval subtended by the lowest note and the highest note of a scale, i.e. the *compass* of the melody using it, we shall later examine for its own interest, but we mention it here for another reason. If the compass exceeds an octave, in western musical culture we normally consider only one octave when determining the scale-mode, since a note of the same name occurring in a different octave is not regarded as a different note, only as a repetition of the same note at a different level. In folk music, however, including that of Wales, we find certain airs of more-than-octave compass where the

different notes constituting the scale are not all present in a single octave, i.e. a note absent in the main octave is found to occur in that part of another octave which is found in the air. We refer to such airs as having *complementary octave scales*.

2. *The variety* of a scale is defined by the number of different degrees it possesses: if it uses 7 different notes, it is a hepta scale; if 6, a hexa scale; if 5, a penta scale; if 4, a tetra scale. These scale varieties we shall abbreviate thus: VII, VI, V and IV.

3. *The scale family* may be diatonic, anhemitonic, mixed, augmented-interval type or wide-interval type. Diatonic scales use steps of a tone and a semitone; anhemitonic scales steps of a tone and a minor third. Mixed scales are diatonic in one tetrachord, anhemitonic in the other (and so are necessarily hexa scales). In augmented-interval scales one tetrachord is diatonic, the other being made up of two semitones and the interval of an augmented second. Wide-interval scales, in addition to having semitones and tones, or tones and minor thirds, use major thirds in such a way as to suggest that these scales are incompletely used forms derived from scales in one of the other families, and hence sub-scales of these.

4. *Basic and modified forms*: Sometimes, in a scale of given variety and family, a note may change its position because of a passing inflection or for some other reason. This is not counted as an extra note but only as a modified one: it is a note of the same name in a different position, e.g., A flat, A natural and A sharp are all forms of A. In other words there is no alteration of the variety or family to which the scale belongs, but instead of a basic mode we have a modified mode.

5. *The modality*. According to the position of the smaller steps in relation to the larger ones (e.g. semitones and tones in the diatonic scale; tones and minor thirds in the anhemitonic) and both in relation to the tonic, the scale is said to be in a particular *mode*. By virtue of the relationship of the tonic of a scale to other possible tonics, it is said to be possessed of a given *modality*.

For some time musicologists have felt uneasy about using the terminology of the mediæval church modes when describing folk music. In an address given to the Welsh Folk Song Society over 40 years ago, Sir Richard Terry made a plea to avoid adopting the terminology of a clique.² In place of the Greek-derived names ("Dorian", "Phrygian", etc.), subsequently misapplied to mediæval modes, he suggested using the number system: mode 1, mode 2 and so on. This system has of course been widely used in musicology, but it has disadvantages of its own: it cannot be applied consistently to scales of different varieties, i.e. to hexa and penta scales as well as to hepta scales.

We are not seeking to say that Welsh folk melodies and their scales may not bear some influence from the church modes. But that belongs to the interpretative side of the picture, not to the empirical which is the chief concern of this paper. In any case, to establish the nature of such a relationship would require a separate and highly specialized study. We prefer to adopt a system of terminology now rapidly

² Sir Richard Terry, "Welsh National Music", in *Journal of the Welsh Folk-Song Society*, II.4(1925), p. 203.

gaining ground, which we have adapted for the present purpose. This system is based upon the old recognition that the fundamental series of the western diatonic hepta modes may all be demonstrated by the order of the white notes of the keyboard and by the use of *sol-fa* symbols to identify the tonic notes from which these modes proceed. According to this method, *do* mode means a scale having the same order of notes as the white notes on the keyboard from C to c; it is similar for the other modes, thus: *re*—D to d; *mi*—E to e; *fa*—F to f; *sol*—G to g; *la*—A to a.

In this system, hepta *do* mode, which we abbreviate *do*VII, can equally mean the 7-note scale in the major key, the Ionian mode, the Lydian mode with the 4th degree consistently flattened, or any other scale on the same notes. Similarly *la*VII means the primitive minor scale or the Aeolian mode. The naming of the 6-, 5- and 4-note scales follows a similar plan, though here it is additionally necessary to indicate where the minor 3rds lie. Thus, a hexa scale running from A to a but having no F is shown *la*VI⁶, whereas a scale from A to a lacking the D is shown *la*VI⁴. A penta scale on CDEGA appears as *do*V^{3/4}, whereas a penta scale on CDEFG, i.e. a pentachord, is shown *do*V^(6/4), for, the compass being sub-octave, the non-present 6th and 7th degrees are placed in brackets.

Two types of modes are not covered by the "white notes" system, and the notation is modified in these two instances. They are the two forms of the minor scale derived from art music, namely the harmonic minor and ascending melodic minor, which we show as *la*^hVII and *la*^{am}VII respectively.

A complete key to the notation of the 29 different scale-mode types found in Welsh folk song is listed below (Appendix 2).

6. *Relative position of the tonic.* The position of the tonic in the melodic compass may vary: in scales of octave compass, for instance, it may be at the foot of the scale, which thus runs from tonic to octave, or it may be in what is musically speaking the centre of the scale, which then runs from dominant to octave dominant. In mediaeval terminology the former would be called an authentic mode, the latter a plagal mode: on the tonic *re*, for instance, the former would be "Dorian", the latter "Hypodorian". As the assumption of any such direct correspondences goes beyond the facts at our disposal, we shall simply refer to modes in which the tonic is lowest, central, or in some other position.

7. *Intonation* is an essential element for the finer classification of scales and modes. Unfortunately, our sample is not accompanied by any data which can help us, save in two instances where the data are imprecise.

The matter of intonation in Welsh folk song appears to have been touched upon by John Griffiths as early as 1906.³ Alfred Daniell was, however, the first to draw serious attention to it. In a paper read before the Cymmrodorion Society in 1909,⁴ and in another published in the *Journal* in 1910,⁵ this investigator stated his

³ W. S. Gwynn Williams, *Welsh National Music and Dance*, London 1932, p. 65, refers to this as being mentioned by A. P. Graves in a paper read at Caernarvon, August 22nd, 1906. The author has not seen this paper.

⁴ Alfred Daniell, "Some Remarks on Certain Vocal Traditions in Wales", in *Transactions of the Honourable Society of Cymmrodorion*, Session 1909-1910, London 1911, pp. 4-59.

⁵ Alfred Daniell, "Remarks on the Tonality of some Welsh Melodies." in *J.W.F.S.-S* I.2(1910), pp. 51-59.

belief that alongside what he called "diatonic tunes in the harmonic scale", there existed another stratum of song "full of quarter-tones". In a modified notation of his own he transcribed a few such tunes as sung by his aged mother around the year 1907, after a Caernarvon ballad-singer of the eighteen-thirties. Various notices of 3rds and 7ths which lay between major and minor, and 4th and 5ths "slightly sharp", Dr. Daniell argued that these were used deliberately and consistently and could not be explained away by saying that the singer was out of tune. After hearing various phonograph records of Welsh folk songs, Mary Davies admitted to the presence of intervals impossible to write down, agreeing that they sounded the same from verse to verse.⁶ Dr. Daniell's theories about the origin of the so-called Dorian scale as used in Wales are conjectural, but his plea for making phonograph recordings echoes well today. It would indeed be surprising if, as Dr. Daniell thought, some "non-harmonic" intonation were not present; there are numerous reports of such things from many European countries, not to mention the wealth of relevant materials from other continents. He and Mary Davies were simply recognizing what all collectors encounter where folk music is concerned. Recordings made over the last few years and now being made may well reveal interesting results on analysis, but it seems of the utmost importance that older recordings should be brought to light for study, so that all possible evidence may be assembled from a time when modern influences were less strong and when the changes in intonation necessarily going with harmonically conceived "arrangements" were relatively unknown. We should then, with the help of some kind of tonometer, be in a position to decide the precise nature of the intervals in question.

During the course of his arguments, Dr. Daniell questioned the validity of the staff and *sol-fa* notations—assumed by him to imply equal temperament—as being a sufficiently accurate method for noting the melodies down. But here we cannot go beyond the gross form of tonometric analysis. Neither do we consider it necessary to do so for our present purpose, for the simple reason that a note on a given degree still remains on that degree even if the intonation changes appreciably; it does not on that account change either its name or its essential position in a scale of notes. We have also to recognize that performance of compositions by well-known composers have, on finer tonometric analysis, revealed numerous differences from the harmonic scales as prescribed by classical theory, some of them doubtless very significant for musical expression.

We may therefore leave aside any further consideration of intonation. Provided with our sample of 400 melodies, and armed with a definitive terminology, we may proceed straight to our analysis of the tonal limits of Welsh folk song.

The varieties of scale

Welsh folk song uses hepta, hexa, penta and tetra scales. The tritonic or 3-note scale is not present in our sample, though it is found in a familiar version of the air "Suo-Gân". Thus, according to the number of notes they use, the airs exist in four varieties of scale (Appendix 5, first two horizontal columns). Among the chosen 400 airs, the most frequently used scales are those of seven notes, which

⁶ Mary Davies, in *id.*, p. 59.

account for 241 songs, that is, just over three-fifths of the total number. Six-note scales account for as many as 111 songs or well over a quarter of the whole. Five-note scales of various types are found in 46 songs, that is, in somewhat under one-ninth of the whole. Four-note scales are, on the other hand, negligible, occurring, as they do, in two songs only.

Welsh folk song scales thus present, not at all a stereotyped picture, but one of varied elements. Among these the hexa scales form a very substantial portion which has hitherto not been recognized as such.

Complementary octave scales. Of 179 airs having the compass of more than an octave, 27 have that type of scale structure in which the complete scale is not recognizable from a single octave, but which is spread out over a larger compass (Appendix 3), though this does not appear to go with any particular types of song.

The scale families

Taken in terms of the size of their constituent steps (Appendix 4), the scales of nearly two-thirds of the melodies (263) are diatonic. These include all the hepta modes represented, except la^b , those hexa modes which are hexachords, the penta modes which are pentachords, and the one tetra mode which is a tetrachord.

Nearly one-fifth (76) of the melodies have mixed (diatonic-anhemitonic) scales—a family found only among the hexa scales.

One-tenth (40) of airs have wide-interval scales, which seem to be sub-scales of other scales in incompletely used forms. Of the 35 hexa scales of this type, 14 are relatives of la^bVII , but owing to having no degree which is at the interval of a 6th above the tonic, do not actually possess the augmented 2nd interval. They could be regarded as $laVI^6$ type scales whose leading-note has been sharpened.

A small number of augmented-interval scales (15 ex.) are found, all referable to the scale la^bVII .

Only 6 melodies are pure anhemitonic, 5 in penta scales, one in a tetra scale.

Basic and modified forms

Over three-quarters of our examples (304) are in basic forms of scale, whose notes are not subject to modification of any kind. The remaining quarter (96 ex.), however, while still having a clear modal identity, are modified in one of four different ways (Appendix 5). The great majority of airs with modified modes (83 songs) are hepta, 10 being hexa and 3 penta.

The four types of modification are those respectively due to:

1. chromatic liaison (*cl*);
2. inflection by a different mode (*id*);
3. limited modulation (*lm*);
4. juxtaposition of modes (*jm*).

The task of deciding into which category an air should be put is very often straightforward. There are, however, doubtful instances. Indeed, the same additional note can, according to its musical context, place an air in any of the first three categories. We will now consider each category in more detail.

1. *Chromatic liaison*. These are instances (13 ex.) where, between two notes of the same pitch, the note next below is raised a semitone, or the note next above is lowered a semitone. These cannot be considered modulations; in some cases the results are parallel with those of *musica ficta*, and in reference to one air (No. 180, "Can Mlynedd i 'nawr"), the editor of the *Journal* (II. 2, p. 124) actually uses this term. But *musica ficta* refers to a concept born of ecclesiastical theory in the middle ages, and is of very particular application. The instances we are considering do not necessarily relate to it and, following our policy of avoiding the automatic use of concepts derived from one musical culture in the elucidation of another, we prefer not to use it.

There is, of course, no true "chromatic scale" element in Welsh folk song, though momentary instances of what looks like true chromaticism appear in airs Nos. 165 and 207: these may safely be regarded as intrusive or corrupt forms.

2. *Inflection by a different mode*. A more numerous category (40 ex.) is that in which the mode of a melody is slightly coloured or inflected by a different mode. Such inflection may be in one or two phrases, in a single phrase, or may occur only at a single point. In no case is it a sufficient modification of the basic mode even to be called a passing modulation; it gives rather the impression of "harking back" to another mode in the mind of the singer. The editor speaks of our No. 338 as being of "mixed tonality". We prefer to assign it to the chromatic liaison category.

3. *Limited modulation*. A fair number of our tunes (33 ex.) have a transient or sectional modulation to a related mode. In a handful of these instances the modulation occurs at the final cadence only.

Dr. Lloyd Williams (III. 4, p. 209) observes that "no real Welsh folk song ever modulates into the first sharp key. In fact such a modulation is an unfailing indication that the tune in which it occurs is modern, composed . . ." Modern, it undoubtedly is, at any rate in the form in which we find it, but we cannot rule out the possibility of an older tune becoming modified through contact with modern influences. For instance, while our No. 120 ("Y Gelynen", air No. 2) modulates to the dominant in the second line, another variant ("Y Gelynen", air No. 3, *Journal* II. 1, No. 4, p. 33), not included in our sample, leaves the fourth degree unmodified and hence has no modulation.

Of our *doVII* airs, 7 modulate to the dominant (Nos. 69, 81, 120, 205, 221, 230, 390) and there is a further instance in a *laVII* air (No. 231). Throughout the whole range of our examples there are other types of modulation too: variously to sub-dominant, relative minor or major, tonic minor or major, and others more remote. Some of these modulating airs could no doubt be eliminated from a definitive list of Welsh folk songs (e.g. No. 81 which is an action song). At the same time, 33 instances out of 400 is a significant proportion.

4. *Juxtaposition of modes*. Some melodies are, in their various sections, divided between one mode and another. The division is often more or less equal, whether by halves or by alternate sections; sometimes one of the modes predominates. In our classification of the modes as a whole, these examples have been placed under a single mode ("modified form"), which for a concurrence of reasons may be considered to predominate. For clarity's sake, however, 10 airs having two distinct

modalities in juxtaposition have also been listed separately (Appendix 6). After examining one of these airs (No. 208, "Rew di ranno"), Miss A. G. Gilchrist (III 4, p. 209) envisaged the possibility "that the change to the tonic major may be due to the lively 'Dymili, dymili' chorus being borrowed from another song; meaningless refrains being easily transferable." Juxtaposition of modes may well have come about in this way in a number of instances. In this connection we may remember that, as a phrase analysis of songs would seem to show, new songs may sometimes be composed out of phrases from older ones.

Determination of the tonic

Having considered scales according to their variety (number of degrees), family (size of constituent steps) and form (basic or modified), we have next to determine the tonic before we can class them according to their several modes. In most instances the tonic is not only the note which by its use and placing in the melody forms the point of tonal reference, but it is also the final of the melody itself.

In a given melody, however, we cannot assume that the final will always be the tonic of the scale. There are at least two categories of airs where tonic and final may not correspond:

1. circular airs;
2. airs with eccentric finals.

We shall consider each of these in turn.

Circular airs. These are usually airs where the final note implies the need for a further progression, i.e. for a return to the beginning of another cycle. In the instance of No. 265, it so happens that the final is the tonic, but 7 airs of this class end on a note other than the tonic: it is variously a 4th below the tonic (Nos. 173, 266, 276, 279) or a 5th above it (Nos. 4, 339, 360). But how, we may ask, can we be sure that the finals of these airs are in fact not their tonics?

In establishing the tonal hierarchy of a piece, a method now increasingly used takes variously into account the total duration of each note, the number of occurrences of that note, the octave duplications, and what notes occupy the initial and final positions. By this method the most heavily weighted note, especially if it be the final as well, is usually considered to be the primary tonal centre.

Normally, when we hear a piece of European music, we have no difficulty in saying what the tonic is. We can trust our subjective experience. But when we come to apply this experience to describing the music of other cultures, we may run into difficulties, because in so many cases we have no indication as to how these cultures view their tonal relationships. It was for this reason that a more objective method had to be evolved, in order to eliminate the possibility of subjective error, and to find something more reliable.

If we now apply the method to those instances in our sample where there is some doubt about the tonic, as in the circular airs we have listed above, we obtain some interesting figures (Appendix 7). In three instances (Nos. 173, 266, 279) the subjective tonic is more heavily weighted than the final and in another (No. 360) the two notes are nearly equal. In these instances, therefore, we need not seek further. But in the remaining three instances (Nos. 4, 276, 339), the final carries an appreciably greater weight. Are we to say, then, that in these the final (which is also the initial in Nos. 276 and 339) is the principal point of tonal reference?

We think otherwise, since we have classified No. 276 ("Pedoli") as being in a *doVI*⁴ mode on B^b, and No. 339 ("Breuddwyd y Bardd") as being in a *reVII* mode on F sharp. The disposition of phrases in both cases suggests as much, and despite the greater weight being given to the final there seems little doubt that that final is the dominant. The same is true of No. 4 ("Ym Mhontypridd mae 'nghariad"), whose last phrase was believed by one commentator⁷ to have been "tacked on" to the original air, possible in view of the fact—virtually unique in Welsh folk song—that the last line of the words is repeated. But were we, on the strength of the duration count, to take a different view of these three airs, namely the view that the final is the principal point of tonal reference, then we should have to do the same in a number of other airs, non-circular ones, for instance No. 66 ("Wrth fynd efo Deio i Dywyn", air No. 1). Here, however, we cannot seriously doubt that E is the tonic despite the fact that it carries appreciably less than half the weight of the note B, which we regard as the dominant.

The conclusion we may draw is that in tunes belonging to a tradition whose tonal reference frame is familiar to the bearers of this tradition, an unusual weight or duration given to a particular note does not alter the reference frame itself. It can only be that by its very departure from the more usual balance it serves a particular expressive function. The exclusive use of the so-called objective method of analysis would thus seem inadequate as an approach to material organised by a rich variety of subjective factors within a tradition of known norms; it may serve well enough for the norms, but seems to fall short at the point we have indicated. Provided that we do not try to apply the method too rigidly, however, or go so far as to accept it as a rule, but use it judiciously along with other factors, then it may have a particular use. It may, and here is the important point, it may help to offset our modern subjective reactions to those elements in western folk music representing possible survivals of music born of a time whose tonal sense may well have differed from our own.

In this connection it is worthy of note that of the 8 circular airs we are considering, i.e. the 7 listed above and the one now about to be considered, that most of them belong to song-types of archaic categories: calendric (3 ex.), occupational (1 ex.), solo-and-chorus *penillion* (1 ex.), *cân triban* (1 ex.), dream song (1 ex.), love-song (1 ex.). The presence of circularity among airs of these types and its virtual absence elsewhere tends to indicate that circularity is itself an archaic feature.

Airs with eccentric finals. The only clear instance of this category in our sample is No. 9 ("Canu Cwnsela"), again an air connected with a calendar custom. Its note count is as follows:

d	e	f [#]			
18	8	4			
D	E	F [#]	G	A	B
8	18	15	15	14	20
26	26	19	15	14	20

⁷ D. Emlyn Evans, in *J.W.F.S.-S.I.1*(1909), p. 26.

Here we have a very interesting phenomenon. According to this count the melody is rooted equally on two adjacent tonal centres, of which E takes precedence by virtue of its initial position and phrase structure. The final is actually on G, but this is outweighed not only by each of these two notes, but also by each of the others saving only A. Why then is the final on G, when there is nothing else to suggest its being of more than passing importance? Only one explanation seems possible: the tune, whose structure is inherently circular, has at some stage been altered so as to make it end in accord with a modern idea of tonality, i.e. to make it appear as being in *do*VI⁴, though it is really in *la*VI⁶ and we have classified it so. Whether this alteration would have arisen from the singer's desire to introduce a convenient ending to a circular air ending on D, or from a failure of its redactors to understand its tonal structure, or indeed from a misplaced sense of musical "literacy", we do not know. But in our analysis we take E as its rightful tonic, and thus class it among the airs in *la*VI⁶.

The modality

We have now decided upon what we may accept as the tonic in the special instances of 8 airs of circular structure and may take the remaining 392 airs as having a tonic identical with the final. If we now go on to arrange all these airs so that their notes correspond to the white notes of the keyboard (making due allowance for the exceptions found in *la*^b and *la*^{am}, and for the modified modes, as previously referred to), we may proceed to classify the airs according to their several modalities (Appendix 8).

The results indicate that well over half (210 ex.) have the modality of *do*, and nearly five-sixteenths (123 ex.) that of *la* (of which a quarter are in *la*^b and *la*^{am}). Thus in all, more than four-fifths are accounted for by *do* and *la* modes, whatever the scale variety (number of different degrees) may happen to be. Of the remaining modes, *re* is the most important at more than one-eighth of the whole (56 ex.). *Sol* is a small element (8 ex.) and *mi* a negligible one (3 ex.). The *fa* mode has no air to itself, only parts of airs which will be referred to later.

The modalities appear in the same order of importance overall as they do in each of the main scale varieties (VII, VI, V), save that the *re* modes are with one exception confined to VII scales. When the *la* modes are taken as a whole, i.e. *la*, *la*^b and *la*^{am}, they take precedence of the *re*; when the *la*^b and *la*^{am} modes are not counted with the *la* modes, however, the *re* modes are more numerous than those *la* modes.

Relative position of the tonic. In seeking further to define the modes, according as the tonic is in the lowest position, placed centrally, or elsewhere, we naturally find that the clearest results are to be obtained from airs whose melodies have the compass of just an octave.

To test out the position we will take only the 50 of our 156 airs in the basic hepta modes which have exactly this octave compass. The results which emerge from the analysis (Appendix 9) are as follows:

1. the harmonic minor mode, *la*^b, has no airs of octave compass;

2. all other hepta modes have some, though the proportion is smaller in the *do* mode than in the others;
3. Of the 50 octave-compass airs, the tonic is lowest in 31, central in 17, and in other positions in the remaining 2.

The different types of octave segmentation find little correlation with particular song-types.

The hepta modes

The hepta modes in our sample form the most numerous variety (Appendix 10). They number 241 out of 400, that is about three-fifths of the whole. They are all diatonic modes save for *la^b* and vary much in the frequency of their occurrence. About two-fifths of them are *do* modes; more than one-fifth are *re* modes; about one-sixth are *la* modes. These are the principal hepta modes of Welsh folk song melody. The remaining songs are divided chiefly between infrequent occurrences of the *la^b* mode (harmonic minor scale), represented by 15 songs, and *sol* mode, 6 songs. The occurrence of the *mi* mode, 2 songs, and of the *la^{mi}* mode (ascending melodic minor), 2 songs, are negligible. The *fa* mode has no air to itself, though there appear to be traces of it in some of the airs in modified modes. We will now look at each of the hepta modes in more detail.

The do mode. A mode having all the appearances of the modern major scale is thus undoubtedly the most usual mode of Welsh folk song, and its importance in it has of course long been recognized. It accounts for very nearly a quarter of all the songs (95 ex.). It is possible that the proportion of airs in the *do* mode might be reduced somewhat in proportion to the other airs, as some are doubtless of English origin, but this may apply to some airs in other modes also. Even if such a reduction were to be made, moreover, it seems probable that it would still easily represent the most common mode.

The question arises as to what this note sequence really represents. Mr. W. S. Gwynn Williams pertinently observes that it "may or not be a relic of the ancient Lydian mode with B^b."⁸ We may indeed state the position even more fully and say that the *do* mode in Welsh folk music may derive from at least three different elements:

1. the modern major scale, well-known in Welsh harp music;
2. the Lydian mode with a flattened 4th;
3. the Ionian mode, which, rejected by churchmen as *modus lascivus*, was familiar enough in mediæval secular music as surviving examples show.

Neither can we rule out the possibility of a connection with pre-mediæval scales for, after all, hepta scales were known to the Indo-Europeans in antiquity.

A convincing analysis in such terms would in most cases depend upon taking into account many different factors, some of which lie outside the scope of the present paper.

The re mode. In some 18th and 19th century works statements may be found about the prevalence of "the minor mode" in Welsh music and the legend has

⁸ W. S. Gwynn Williams, *op.cit.*, p. 67.

continued well into the 20th century. As early as 1909, Dr. J. Lloyd Williams pointed out that this had "never been statistically demonstrated." We have, in effect, now statistically demonstrated that it is the major mode which is prevalent: it is indeed more than twice as numerous as the minor, if by minor the *la* mode be meant. Neither does the minor scale come next in importance either. The next in importance is the *re* mode, loosely called "Dorian", which accounts for 55 songs or 13½% of all melodies. Sir Richard Terry was doubtless correct when he said that most of the old Welsh tunes which superficial critics call "mournful minor" ones were really in the first mode,¹⁰ that is, in the *re* mode.

The existence of the *re* mode in Welsh folk song evoked great enthusiasm when it first came to light. It has been claimed as akin the scale upon which the old Welsh *hwyl* was founded¹¹ and also as "the scale of many of the most characteristic melodies."¹²

Referring to the scale of our air No. 157 ("Mwynen Merch"), Miss Gilchrist speaks of it as a "characteristic example of the Welsh Dorian mode—if it be such, being quite unlike the Dorian of folk songs". (She presumably means of English folk songs). She continues by stating that the sharp sixth (she means major sixth) "produces the effect of a transition from the tonic minor to the minor on the dominant—a shifting of tonal centre, whereas an English or Scottish Dorian melody usually appears to oscillate between its tonic and the major keys of its third and seventh degrees."¹³ That this description is indicative of a difference we need not doubt, but the interpretation of the nature of that difference is subjective. A person still thinking in harmonic terms could get the impression of an actual modulation to the dominant in line 5 of the air. But there are two arguments against bringing modulation into the matter at all. The first is that the progression is repeated in lines 6 and 7 in a way no modulation to the dominant would be likely to do; the second is that in lines 8 and 9 the selfsame progression is again found but in a form so compressed and with a transition so quick that any question of modulation would seem very unlikely. The difference noticed by Miss Gilchrist appears then to arise, not only from a modulation, but from a particular disposition of notes. The same sort of phrase is found in a number of Welsh folk song airs and in some Breton folk song also.

The (primitive) la mode. After the *re* mode as second in importance, the *la* mode comes a close third, in 40 songs, or 10% of the whole,¹⁴ a result anticipated by Mr. Gwynn Williams, who calls it the primitive minor or Aeolian mode.¹⁵

¹⁰ J. Lloyd Williams, 'Welsh National Melodies and Folk Songs', in *Transactions of the Honourable Society of Cymmrodorion*, Session 1907-1908, London 1909, p. 3.

¹¹ Sir Richard Terry, *op.cit.*, p. 205.

¹² J. Lloyd Williams, in *J.W.F.S.-S.*, II, 4 (1941), p. 64; W. S. Gwynn Williams, *op.cit.*, pp. 61, 64, cf. Alfred Daniell in *Transactions of the Honourable Society of Cymmrodorion*, 1911, pp. 20-22.

¹³ W. S. Gwynn Williams, *op.cit.*, p. 64.

¹⁴ Anne G. Gilchrist, in a note on the air "Mwynen Merch", in *J.W.F.S.-S.*, II, 2. (1909), p. 90.

¹⁵ J. Lloyd Williams (with Arthur Somervell), *Sixteen Welsh Melodies*, part I, London 1907, Introductions, p. iv, states that next to the "Dorian" in frequency comes the "Mixolydian", though he subsequently came to revise this view.

¹⁶ W. S. Gwynn Williams, *op.cit.*, p. 66.

The harmonic minor mode. In addition to the *la* or minor mode in its "primitive" form, Welsh folk song exhibits the "harmonic" form of it in 15 airs—the next most frequent category (*la^h*, harmonic minor). Of these 15 airs, only 4 use the basic mode and the remaining 11 modified forms of it. Some of the latter modulate and seem of a more modern caste. But in every instance of the 15, these harmonic scales are used in such a way that, although the 6th and 7th degrees are both present, these degrees are never used in succession. Consequently, the augmented 2nd progression is never used as such. The augmented 2nd interval is familiar enough in the folk music of some East European countries and is not unknown further to the west, but the Welsh folk ear has obviously not accepted it. Here we doubtless have an example of an harmonic scale being adopted from art music, probably through the harp, and being used by folk musicians in a different and selective way.

The ascending melodic minor. The modes of Welsh folk song which have *la* as tonic also include the *la^{am}* or ascending form of the melodic minor scale, whose 6th and 7th degrees are major. This is found in only two songs out of the total number and may also be ascribed to relatively modern influence. Our No. 222 ("Yr Hen fyharen"), for instance, is in this mode. It is in the same scale as the tune "Distyll y Don" which Edward Jones included in his *Relicks* and of which he says: "This is a key peculiar to the Ancient Welsh Music, which is call'd Gogywair: the E, or third above the key-note being flat."¹⁶ The latter air is reprinted in the *Journal* and the editor remarks that "the tonality of the tune puzzled the compiler for he writes the signature with one flat, not on B but on E"¹⁷ Whatever the nature of the old Welsh Gogywair may have been, the scale of "Distyll y Don" as given by Edward Jones is of course neither ancient nor Welsh, except insofar as Wales has adopted it: it is none other than the melodic minor in its ascending form and its extreme rarity in Welsh folk music shows simply that this further borrowing from artistic practice has been little more favoured by the Welsh folk singer than has been the harmonic minor in its classical form.

The la mode group. Before we go on to consider other modes, we may note that the hepta *la* modes in our sample, namely, the "primitive" *la* (40 ex.), and the *la^h* (15 ex.) and *la^{am}* (2 ex.) representing the results of modern artistic influences upon it, are together more numerous (67 ex.) than the hepta *re* modes (52 ex.). In this broader sense, the order of frequency in our sample becomes *do*(95), *la*(67), *re*(52), and the importance of *la* as tonic becomes relatively still more important in Welsh scale-modes taken over all varieties, i.e. the hepta, hexa, penta and tetra modes. (Cf. *supra* under heading "The modality").

The sol mode. The mode on *sol* forms a small but definite element, being found in 6 songs, though it does not, as was once suggested, come next in frequency to the *re* mode, unless the three types of *la* scale be counted as a group. In a note on No. 386 ("O Dere di fy ngeneth dios"), an air in this mode, the "flat 7th" (i.e. minor 7th) is stated by Dr. Lloyd Williams to have "occurred rather frequently in both harp tunes and folk songs of the 18th century."¹⁸

The mi mode. There remains only the *mi* mode, which is represented but twice

¹⁶ Edward Jones, *Relicks of the Welsh Bards*, new edition, London 1794, p. 134.

¹⁷ *J.W.F.S.-S.* II. 3. (1922), p. 191.

¹⁸ *J.W.F.S.-S.* IV. 1. (1948), p. 16.

in our songs. No. 60, the fourth air to "Y Deryn du" (I. 3. No. 4) is a clear example of its use in the basic form. The classification of No. 384 is more problematical; apart from the 7th being in one instance major and not minor, the approach to the cadences, three of which end on the tonic, is not characteristic of the E mode in its mediæval form (Phrygian). The tune could alternatively be thought of as one which begins and ends on its major 3rd, although this would make it a single example in 400, and the far greater weight given to the note corresponding to the final makes this very unlikely. We may thus accept the air as being in *miVII* modified.

The fa mode element. As we have previously stated, no Welsh folk song in our sample is in the *fa* mode. There are, however, two airs having an opening section whose modality is difficult to explain unless it be that of the *fa* mode in its lower segment. These airs, both from North Wales, are No. 378 ("Yr hen wraig weddw") and No. 84 ("Gwenni aeth i flair Pwllheli"), the latter actually being in a hexa scale, though we may consider it here for convenience. Both airs have sections in two different times and, as Miss Gilchrist suggests for No. 378 (III. 4, p. 214), they may both be composite songs. Both airs have *fa* sections on repeated figures of restricted compass and we may possibly have the survival of ancient elements here. Another air, No. 116, a ballad in *doVII* and again from North Wales, is also inflected by a *fa* mode on the same tonic.

The hexa modes

Next to the hepta modes, which form the most numerous class, come the hexa modes which number 111 examples out of 400, or well over one-quarter of the whole (Appendix 11).

The hexa modes are very usually found in basic forms, but in 11 instances turn out to be modified.

The hexa scales are chiefly in modes on *do*(64), *la*(30) and *la^b*(15), and hardly touch *re*(1) and *sol*(1). The *la^b* modes, being chiefly *la^bVI⁻⁶*, are evidently *laVI⁻⁶* modes in which the leading note has been raised.

Three families are represented among the hexa modes:

(a) *diatonic*(31), in those instances where the melodies are limited to the compass of a hexachord, either major (17) or minor (14);

(b) *wide-interval* type (21) having a major 3rd leap which, in the absence of hemitonic penta scales in western Europe, must be regarded as sub-modes of the diatonic hepta scales on the same tonic;

(c) *mixed* diatonic/anahemitonic (59), which is a structure characteristic of the hexa modes and found only among them.

In the cases of *do⁻⁴*, *do⁻⁷* and *la⁻⁶*, the examples in the diatonic and mixed classes are intimately related; they differ only in that the diatonic class are so only by virtue of their compass stopping short at a hexachord and thus not containing the major 3rd interval of the wide-interval family.

In the methods usually employed in classifying western hexa modes, these are treated, theoretically at least, as consisting of an anahemitonic penta scale in which one of the minor 3rd intervals has been "filled in". As regards *do* modes, this system may very well cover *doVI⁻⁴* and *doVI⁻⁷*, but it cannot, for instance, classify

our *do*⁶ at all, and in trying to use it investigators are invariably obliged to end up with a "miscellaneous" category into which all the scales falling outside the preconceived system of classification have to fit.

Other methods treat hexa scales as incompletely used hepta scales, and although this might apply to some forms, such as our *doVI*⁶, which we regard as a sub-mode derived from *doVII*, this approach is inadequate for others, for it makes the hexa scales into necessarily defective or incomplete forms and is entirely unable to explain the wide occurrence of some of them, like our *laVI*⁶. No system of which we are aware permits of the existence of a hexa scale which is autonomous, a scale in its own right. We must therefore look into the question in a little more detail, i.e. we shall consider hexa scales in three possible forms: as incomplete forms of hepta scales, as inflected penta scales, and as autonomous.

As incomplete hepta scale. In our No 14 ("Rhywun"), for example, the scale may be thought of as a *doVII* mode from which the leading-note happens to be missing and indeed replaced by the lower dominant at the cadence of the first half. The arpeggios on the tonic and subdominant sound harmonic in their implications and are suggestive of modernity.

As inflected penta scale. Again, there are airs where one of the six notes is so insignificantly used as to suggest a pentatonic basis to which an extra note may have been added or in which a note has been altered at some time. A possible example of this is No. 24 ("Tra bo dau").

As incomplete hexa scale. There are yet others which cannot be explained in reference either to hepta or to penta scales. For in these each of the six notes is substantive. And these airs seem to fall into two distinct types among themselves. The first type is exemplified by No. 25 ("Ffarwel i Blwy' Llangower") where each of the six notes is dwelt upon at some stage in the air. The other type is quite different and raises some questions of no little interest. This is the type where the melody appears to be rooted almost equally upon two centres a tone apart rather than on one. In such cases the melody is not infrequently based very largely on arpeggiated chords on the two respective roots and such suggests itself as a possible genesis of its hexa scale. The structure is seen clearly in one of the "Cyfri'r Geifr" airs (No. 264), a *doVI*⁷ air where arpeggiated triads or segments of these forms almost the whole of the tune. Because some of these patterns happen to equate with harmonic usage, and as it were to be assimilable to that usage, the air conveys a superficial impression of modernity. But there are a number of airs of this adjacent roots type and they often turn out to be those connected with ancient customs, and No. 9 ("Canu Cwnsela"), which we have discussed above, (see heading "Determination of the tonic"), is one of them. We intend to pursue this matter in a separate paper.

The penta modes

The penta modes are found in still fewer instances, 46 out of 400 or more than one-ninth of the whole (Appendix 12). These are mostly of the basic type (43 ex.), and their modalities are chiefly on *do*(23) and *la*(21), with a negligible element of *sol*(1) and *mi*(1). *Re* is not represented. They belong to one of three different families: diatonic, wide-interval and anhemitonic.

Diatonic pentachords form the majority (37 ex.) of the penta modes, and 20 of these are minor, 17 being major. The pentachord goes with a simpler type of melody and in some cases may possibly indicate an older one.¹⁹

The wide-interval penta scales, with major 3rd intervals, are 4 in number. These would appear to be sub-modes derived from modes with a larger number of notes.

The anhemitonic penta modes relate to a scale basis quite different from that of the diatonic modes. The anhemitonic penta scale is familiar enough in Irish and Scottish music, of which it forms an appreciable percentage. It is also a definite though smaller element in English folk music. Here in the Welsh air it is remarkable rather for its rarity, occurring as it does in only 5 instances out of 400, being limited to modes on $do^{-4/7}$ (Nos. 272, 393), $la^{2/6}$ (Nos. 176, 219) and $mi^{2/5}$ (No. 37). Modes on *re* and *sol* are not represented.

In view of the appreciable occurrence of the anhemitonic penta modes in other Celtic and old Celtic regions, we may ask if their rarity in Wales is perhaps more apparent than real? Could not, for instance, some hexa and hepta airs be basically pentatonic but with other notes occurring very ephemerally or having for one reason or another a non-substantive status? For No. 333 ("Lliw'r Gwinwydd"), for instance, Mr. E. T. Davies suggested (III. 3, p. 132) a pentatonic underlay, though to our mind he chose the wrong tune: all seven notes are substantive and the air even modulates. The use of the note count, tempered with musical sense, might reveal more likely candidates, especially among the hexa airs. We might even go further and look for evidence of an anhemitonic underlay among the pentachordal airs. No. 46, for instance, a goat-counting song, has only a single unimportant beat on the note G, whereas the beats on D, E, F sharp and G total as many as 71. If we remove the G, which could so easily have started life as an F sharp, we are left with a pure anhemitonic tetra scale. But instances of an anhemitonic underlay are not very easy to find.

In an attempt to assess the position as regards anhemitonic penta scales in Welsh folk music, we may take a different approach and look more fully into the credentials of the five airs which do actually possess them. No. 176 appears to have been a ballad derived from English and, according to a note penned by the then Mrs. Herbert Lewis, the air is likely to be English also. No. 219 was thought by Miss Lucy Broadwood to be an English type of air on grounds quite apart from those of its scale. No. 393 is described by Mr. E. T. Davies as having "an Irish touch" and at all events it has a Gaelic one. Of the remaining two airs, both from Anglesey, No. 272 is a nursery tune whose opening phrases is, as Mr. Davies points out, a variant of the English "Baa, baa, blacksheep". And No. 37, a farm-servant's tune and an interesting centric melody as it stands, may, when considered in the light of the general run of Welsh folk song, quite possibly be only part of a tune. But whatever conclusions may be ultimately drawn about the origin of these airs, the anhemitonic penta scale does not appear to have been characteristic of Welsh folk song in modern times. There are some reasons for thinking that the occurrence of the anhemitonic penta scale in Gaelic song may well go back beyond Celtic times in Britain to the

¹⁹ Cf. W. Wiora, *European Folk Song* (Anthology of Music Series, No. 4), Cologne 1966, p. 7.

Bronze Age and have survived in continuous descent, especially in some areas, to the present day.²⁰ But if, as seems probable, they also existed at that time in the country now called Wales, we can only say that there is little trace of them there now, and those that are there may well be largely due to a re-introduction in later times. The picture is unexpected in view of the Irish influence in Wales at many periods in its history.

The tetra modes

The tetra modes are even rarer, being found only in two nursery songs. Both have the modality of *do*, one being anhemitonic (No. 277), the other being a diatonic tetrachord with the octave tonic added (No. 154). Miss Gilchrist thought the latter to be reminiscent of the English nursery song "Pop goes the Weasel".

The regional distribution of the scale-modes

As is well-known, the North and South of Wales have had rather different cultural traditions during the course of history, and these differences have found some reflection in their music. Now that we have completed our analysis of the scale-modes, therefore, it would be of some interest to make a brief survey of their regional distribution.

The regional origin of some 64 of our airs is either unknown, doubtful or, so far the *Journal* is concerned, unstated. We shall therefore base our survey on the remaining 336. Of these, 215 are known to have come from one of the six northern counties and 121 from the six southern counties with Monmouthshire.²¹ But since the number of melodies from each of the two major regions is unequal, we must multiply our results for the South by 215/121 to obtain commensurable figures for the two regions. The results are as follows:

1. the *do* and *re* modes are about equal for the two regions (with an insignificant predominance of *doVII* basic in the South);
2. the *la* mode is appreciably more numerous in the South (S. 55.7, N. 54), the *la^b* mode (harmonic minor) being twice as strong in the North, which also claims the only two examples of the *la^{am}* mode (ascending harmonic minor);
3. the *mi* modes are represented only in the North, the *sol* modes so with one exception; and the three airs containing the *fa* mode element also come thence;
4. the modified forms of modes are slightly more numerous in the North and some categories (e.g. sub-modes) are found only there.

These results are not wholly in agreement with some important statements previously made. Thus Dr. Lloyd Williams maintained that "modal tunes are far more common in South Wales than in the North. . . . where the harp, and the singing

²⁰ E. Cecil Curwen, "The Significance of the Pentatonic Scale in Scottish Song", in *Antiquity* XIV, No. 56, Dec., 1940. The collections on which the results are based are not always the most reliable, but the principal conclusions are suggestive.

²¹ Some of the airs found in particular regions are stated in the *Journal* to have been known in other regions also, but here we have counted only the place from which the air as actually presented has come.

of penillion, were more prevalent."²² But on the strength of our sample, the two regions are about equally represented; for the basic modes the only significant differences are that the *la* modes in the North are more frequently of the harmonic type than in the South, but at the same time nearly all the examples of the *sol* and *mi* modes, as well as the *fa* mode elements, few though they be, come from the North. In a further statement, Dr. Lloyd Williams re-iterates his belief that modal tunes were far more common in the South, adding that "many of them were in modes other than the Dorian, or exhibited mixed, often eccentric tonality."²³ Our results would seem to show that these features are a long way from being "far more common" in the South and that in fact, so far as our sample is concerned, they are slightly more numerous in the North.

It is of course possible that Dr. Lloyd Williams was referring to a situation which formerly obtained in Wales, especially as the harp tradition, with its more modern features, appears to have been so much stronger in the North, but our sample, assembled, sifted and collated during the first half of the present century by Dr. Lloyd Williams himself, gives us a different picture.

Further, seeking to explain the differences which Dr. Lloyd Williams saw between the two regions, this distinguished pioneer thought them explicable on ethnological grounds: "the greater ad-mixture of Norman, Flemish and, in later times, of many other nationalities with the Celtic blood in South Wales would, in itself, suffice to account for the character of its folk music."²⁴ This may well be true, but many of what he so aptly called eccentric modes and which he mentions in connection with this hypothesis, we have found are more likely, at least in many instances, to be due to the more recent situation caused by the crossing of two cultures, namely the native folk song culture with its modal basis into which came the apparatus of latter day art music, namely the major scale, the various forms of the minor scale, and the tendency to modulate.

The melodic compass

The songs in our sample range in their melodic compass (Appendix 13) from a 5th to a minor 13th (octave-plus-minor 6th). Welsh folk songs having a compass smaller than a 5th may rarely be met with, as, for example, in one of the versions of "Suo-Gân", whose compass is only a major 3rd. Though the present sample contains none such, some songs might be said to have an underlay of a compass narrower than a 5th. No. 154 ("Y Ceffyl bach") is, apart from its final octave leap, tetrachordal.

To take the broadest possible grouping for our melodies, we may divide them into those of narrow compass (less than an octave), those of medium compass (octave or 9th), and those of wide compass (more than a 9th). The order of frequency is as follows:

<i>compass</i>	
medium (octave—9th)	: 224
wide (10th—13th)	: 91
narrow (5th—diminished octave)	: 85

²² *J.W.F.S.-S. I. 1* (1909), p. 26.

²³ J. Lloyd Williams, "Welsh National Melodies and Folk Songs", in *Transactions of the Honourable Society of Cymmrodorion*, Session 1907-1908, London 1909, p. 7.

²⁴ *loc.cit.*

Airs of medium compass are thus the most numerous, forming well over half (56%) of the sample. About three-fifths of them are octaves, the remainder 9ths, major 9ths being twice as numerous as minor 9ths.

Next come the wide compass airs, forming somewhat over a fifth of the sample (22½%). The great majority possess the compass of a 10th or an 11th; only 7 airs reach as far as a 12th, the instance of a 13th being unique.

The narrow compass airs, the least numerous class, are none the less almost as frequent as those of wide compass. They are nearly equally divided between 5ths, minor 6ths, major 6ths and minor 7ths, other intervals being rare.

If we take the airs of the most numerous class, the medium compass airs, we find them to be fairly evenly distributed over the various groups of scale-modes. We would rather expect our analysis of melodic compass to be more significantly related to the different classes of songs. The problem in reaching convincing results here, however, is that many classes of song are represented by so few examples. There are, all the same, one or two interesting observations to be made:

1. The medium compass airs are found in most types of song. An examination of the octave-compass airs in the hepta modes, of which there are 50, or nearly one-third out of 157 airs in these modes, shows that most of them (37 ex.) are ordinary folk songs; the remainder comprise 8 carols and ballads (especially the former) and 5 solo-and-chorus *penillion* (i.e. about half the total number of *penillion*) which of all types appears to favour this compass most. Many of the classes of melodies associated with older traditions do not, however, favour the octave compass: calendric and seasonal songs, question-and-answer songs, songs connected with occupation, goat-counting and nursery songs.

2. A wide compass is found scattered through many classes of songs and appears to reach its highest concentration among the carol tunes, of which 13 out of 39 have such a compass. Of 21 ballad airs 5 have a wide compass. A wide compass is, however, not to be found among the game and nursery songs, goat-counting songs, counting songs, triad songs question-and-answer songs, farewell songs, nor, with a single exception, the calendric and seasonal songs.

3. The narrow compass airs are scattered among different classes of song. Among specific classes, 7 out of 8 goat-counting songs lie between a 5th and a minor 7th. The nursery songs are not, as it might have been tempting to expect, normally of narrow compass; only 5 out of 17 are so. Whether this characteristic is inherent, or relates to the fact that a number of these songs originated outside the nursery, is for further consideration.

It is often said that a restricted melodic compass connotes age, and a wide one modernity. Considered in abstraction, this kind of statement cannot be taken as a reliable guide, for so much depends upon the body of the sample in which extremes are to be found, the place which these are likely to occupy in that body, and other characteristics of the airs concerned. Commenting on Miss Gilchrist's proposal that our No. 233 is a composed song of about the end of the 18th century, the editor of the *Journal* (II. 4, p. 255) believes that "the wide compass and the harmonic suggestion support the assumption". The compass is a major 10th, one of 10 examples, and overall movement, i.e. the initial-final relationship, is level and, taken together with the "harmonic suggestion" to which the editor refers, we can

confidently accept his assessment as being correct. What are we to say, however, about No. 293 ("Mél Wefus", air No. 2) whose melody also ranges over a 10th, in this case a minor 10th? This old ballad, of twenty-four bars, achieves the total descent in its first eight bars. When pronounced descent of this type is found, comparative studies suggest that the presence of archaic material may be suspected. The occurrence in this same air more than once of an ancient lament formula found in Gaelic music, and in various different, though related forms, over a very wide area, tends in this instance to support this view. On the strength of this evidence alone, we cannot assert that the air itself is ancient, although it may be so, but we feel more confident in believing that it embodies ancient material and features, one of which is the unfolding of a wide compass in a relatively short space.

The major problem of the age of Welsh folk song airs or rather of their structural and stylistic features, falls outside the scope of the present paper, but we have cited this instance as an example of a problem requiring the most careful further investigation.

Summary and Conclusions

In a sample of 400 Welsh folk songs assembled during the first half of the present century we have found 29 different scale-modes. Of these, 7 are hepta (accounting for about three-fifths of the airs), 11 are hexa (in more than a quarter of the airs), 9 are penta (in less than a ninth of the airs) and 2 are tetra. The hexa scales are important as a class, and though nearly one third of the instances are likely to be sub-modes derived from hepta scales, the remainder must be considered hexa scales in their own right. One type exhibits tonal centres on two roots a tone apart.

The modes found most frequently of all, together accounting for 258 airs, are: *do*VII(121); *re*VII(55), *do*VI⁷(42) and *la*VII(40). This group is thus chiefly composed of the major and minor scales, the *re* mode and a hexa mode on *do* having its minor third interval in the highest position.

No other scales come near to these in frequency. The next most frequent group, together accounting for 119 airs, includes the following: pentachords both minor(19) and major(17); several hexa scales on *la* and *do* (*la*⁶, 18; *do*⁴, 12; *la*⁷, 10; *do*⁶, 8), and the harmonic minor in its hepta(15) and hexa(14) forms, and, less frequent, the mode *sol*VII(6).

The remaining modes, 16 in number, are represented each by one or at most by two songs, making 23 songs in all. Into this group fall *mi*VII, and the anhemitonic penta modes which cannot be considered characteristic of Welsh folk song.

The families of the modes described are chiefly diatonic and (for hexa scales only) mixed diatonic—anhemitonic. Scales with augmented intervals are confined to the negligible categories of penta modes. Scales with intervals of a major 3rd, of which there are 8 different types, mostly in the infrequent categories, may be considered sub-modes derived from hepta and hexa forms.

Considered from the standpoint of the tonic, the order of modes taken over all varieties is *do*, *la*, *re*, (though within the hepta variety *re* is more numerous than *la*), *sol*, *mi*. There is no air in the *fa* mode, though it appears in portions of three airs, possibly indicating its former existence in Welsh folk song. The tonic is more often

placed low than centrally. In 392 melodies the final is identical with the tonic, but is different from it (being usually the dominant) in 8 circular airs.

In a majority of the airs the modes are found in their basic forms, but in somewhat under a quarter of them the modes are modified in various ways, especially through limited inflection by a different mode or by modulation, but also by chromatic liaison and by juxtaposition with a quite different modality in the same piece; in some airs more than one type of modification may occur. Some instances are doubtless due to an air being made up from material belonging to two different airs, though the influence of modes of art music is responsible for others. The latter, probably largely through the harp, also explains the presence of the harmonic minor (though its augmented 2nd interval is never used melodically), and of the ascending form of the melodic minor, as well as the overwhelming predominance of the *do* mode and considerable importance of the *la* mode, which frequently appear in their modern forms as the major and minor scales.

The regional distribution of scales shows a fairly even spread in many categories, though the harmonic minor and ascending melodic minor, as to a lesser extent the modified forms of mode, predominate in North Wales, where the harp tradition is believed to have been stronger. The rarer hepta modes are also far more frequent there.

The melodies move within a compass which varies from a 5th to a minor 13th, though well over half are of medium compass (octave or 9th). Otherwise, wide-compass melodies show a slight predominance over narrow-compass melodies. The correlation of different scale-modes with different song-types is not, so far as we have pursued it, particularly revealing. The correlation of compass with song-type, however, reveals that airs of wide compass are somewhat more frequently found among carols and (less so) ballad-airs, but rarely appear in association with older categories of song, and indicates that the narrow compass is most consistent among the goat-counting songs.

None of the scales which occur with any frequency in Welsh folk song is, judging by our sample, exclusively Welsh, and all have numerous parallels in many European countries. The proportions in which they occur, however, and the ways in which they are used may contain features which could be called Welsh. This could only be finally determined by comparison with scale data from other countries, and especially from neighbouring ones. Our impression is that the balance of mode is more akin that of England than that of Ireland and Scotland, where the frequency of the anhemitonic penta modes and especially of the mixed anhemitonic-diatonic hexa modes appears to be significantly higher. But until comparable statistical data are available from controlled samples, we can go no further than that general impression. As to the significance of our results, we cannot seek to interpret this without systematic analysis of several other elements in Welsh folk song to which scales-modes are related, and a synthesis of the results. We offer this paper as a small beginning; we can go little further without a team of workers and a computer.

APPENDICES

1. Sources of melodies in the sample

All melodies are taken from the volumes of the *J.W.F.S.-S.* up to and including volume IV part 1 (1948). We have numbered each air selected, as indicated, and these are the numbers by which airs may be identified in the preceding text.

<i>no.</i>	<i>source</i>	<i>no.</i>	<i>source</i>
1-26	1.nos.1-25A	227-236	4.nos.129-138
27	p.58	237-241	nos.142-146
28-53 ^a	2.nos.1-25	242-243	II.4.nos.148-149
54-56	3.pp.105, 107, 108	244-245	nos.152-153
57-81	nos.1-25	246-247	nos.155-156
82-92	4.nos.1-11	248-263 ^c	nos.158-172
93-98	nos.13-18	264-269	nos.174-179
99	p.181	270-274	III.1.nos.1-5
100-117	pp.183-211	275-283	nos.7-15
118-120	II.1.nos.1-3	284-285	nos.17-18
121-128	nos.6-13	286-293	nos.20-27
129	no.4	294-306	nos.29-41
130-143	nos.15-28	307-312	nos.42-47
144-146	2.nos.29-31	313-315	IV.1.nos.17-19
147-157	nos.33-43	316	II.2.no.46
158	no.45	317	II.4.no.157
159	no.47	318-321	III.3.nos.49-52
160-162	nos.49-51	322	no.54
163-170	nos.54-61	323-326	nos.56-59
171-174	nos.64-67	327	IV.1.no.23
175	no.69	328-333	III.3.nos.61-66
176-193	nos.71-88	334-339	nos.68-73
194	3.no.89	340-353	4.nos.1-14
195	III.1.no.19	354-363	nos.16-25
196-198	II.3.nos.91-93	364-380	nos.27-43
199-205	nos.95-101	381-382	IV.1.nos.2-3
206-210	nos.103-107	383-389	nos.5-11
211-213	nos.109-111	390-393	nos.13-16
214	no.113	394-396	nos.20-22
215-222 ^b	nos.117-123	397-400	nos.24-27
223-226	nos.125-128		

^a no.37 Source=I.2.no.9(B).

^b no.219 Source=II.3.no.120bis.

^c no.254 Source=II.4.pp.267-268 variant.

2. Twenty-nine scale-modes in a sample of 400 Welsh Folk Songs

	<i>hepta</i>		<i>heRa</i>		<i>penta</i>
doVII:	CDEFGABC	doVI-3:	CDFGABC	doV(-6/7):	CDEFG
		doVI-4:	CDEGABC	doV-4/6:	CDEGBC
		doVI-6:	CDEFGBC	doV-2/4:	CEGABC
				doV-2/7:	CEFGAC
				doV-4/7:	CDEGAC
reVII:	DEFGABCD	doVI-7:	CDEFGAC		
miVII:	EFGABCDE	reV1(-7/8):	DEFGAB	miV-2/5:	EGACDE
solVII:	GABCDEFG			solV(-3/4):	DEFG*A
laVII:	ABCDEFGA	solVI-3:	GACDEFG	laV(-6/7):	ABCDE
		laVI-4:	ABCEFGA	laV-2/6:	ACDEGA
		laVI-6:	ABCDEGA		
la ^b VII:	ABCDEFG♯A	laVI-7:	ABCDEFA		
		laVI ^b -4:	ABCEFG♯A		<i>tetra</i>
		laVI ^b -6:	ABCDEG♯A	doIV(-5/6/7):	CDEF
la ^{am} VII:	ABCDEF♯G♯A			doIV(-4/6/7):	CDEG

* G is tonic. In all other instances the tonic is the lowest note indicated.

3. Modes with complementary octaves

mode	no. of ex.
do	17
re	2
la	5
la ^b	3
	—
	27 (64%)
	—

4. Scale families

no. of notes:	VII	VI	V	IV		
diatonic	266		36	1	263	(65 $\frac{3}{4}$ %)
augmented interval	15				15	(3 $\frac{3}{4}$ %)
wide interval		35	5		40	(10%)
anhemitonic			5	1	6	(1 $\frac{1}{2}$ %)
mixed ^a		76			76	(19%)
	241	111	46	2	400	(100%)

^a i.e. diatonic in one tetrachord, anhemitonic in the other.

5. Basic and modified modes

scale variety (no. of notes): total no. of ex.:	VII 241 (60¼%)	VI 111 (27¾%)	V 46(11¼%)	IV 2(½%)	400 (100%)
basic modes:	158	101	43	2	304 (76%)
modified modes:	83	10	3		96 (24%)
<i>cl</i>	10		3		13
<i>id</i>	36	4			40
<i>lm</i>	29	4			33
<i>jm</i>	8	2			10

Abbreviations: *cl* chromatic liaison; *id* inflection by a different mode; *lm* limited modulation; *jm* juxtaposition of modes.

6. Airs with juxtaposed modalities

VII-note airs (8 ex.):

<i>do</i> /relative <i>la</i>	:	no.82
<i>do</i> /relative <i>la^b</i>	:	no.333
<i>re</i> /relative <i>fa</i>	:	nos.115, 144
<i>sol</i> /tonic <i>do</i>	:	no.243
<i>la</i> /relative <i>do</i>	:	nos.259, 342
<i>la</i> /tonic <i>do</i>	:	no.33

VI-note airs (2 ex):

<i>la</i> ⁶ /tonic <i>do</i> ^{6/7}	:	no.373
<i>la^b</i> ⁶ /relative <i>do</i> ^{4/6}	:	no.38

7. Relative weight of final and subjective tonic in circular airs

<i>no. of air</i>	<i>no. of beats on :</i>	
	<i>final</i>	<i>subj. tonic</i>
4	29	10
173	3	6
266	6	15
276	23	12
279	6	9
339	102	26
360	11	10

8. The modalities of Welsh folk song airs

No. of notes:	VII	VI	V	IV	
tonic: <i>do</i>	121	64	23	2	210 (52½%)
<i>re</i>	53	1			56 (14%)
<i>mi</i>	2		1		3 (¾%)
<i>sol</i>	6	1	1		8 (2%)
<i>la</i>	57 ^a	45 ^b	21		123 (30¾%)
	241	111	46	2	400 (100%)

^a Of these, 15 are *la^b* (harmonic minor) and 2 are *la^{am}* (ascending melodic minor).

^b Of these, 15 are *la^b*.

9. Relative position of the tonic in the basic hepta modes of octave compass

tonic	total no. of airs on this tonic	no. of airs with octave compass	position of the tonic		
			lowest	central	other
<i>do</i>	95	25	10	14	1 ^a
<i>re</i>	31	13	12	1	
<i>mi</i>	1	1	1		
<i>sol</i>	4	2	2		
<i>la</i>	21	9	6	2	1 ^b
<i>la^b</i>	4				
	156	50	31	17	2

^a the octave is divided minor 3rd/major 6th (no.346).

^b the octave is divided major 2nd/minor 7th (no.79).

10. Occurrence of the hepta modes

mode	total	basic	modified:	forms of modification			
				<i>cl</i>	<i>id</i>	<i>lm</i>	<i>jm</i>
<i>do</i>	121	95	26	2	7	15	2
<i>re</i>	55	31	24	4	13	5	2
<i>mi</i>	2	1	1		1		
<i>sol</i>	6	4	2			1	1
<i>la</i>	40	21	19	3	10	3	3
<i>la^b</i>	15	4	11	1	5	5	
<i>la^{am}</i>	2	2					
	241	158	83	10	36	29	8

11. Occurrence of the hexa modes

mode	total	diatonic hexachords (M=major, m=minor)	wide interval	mixed (diatonic- anhemitonic)
do ⁻³	2			2
do ⁻⁴	12	4 M		8
do ⁻⁶	8	2 m ^a	6	
do ⁻⁷	42	10 M ^b		32 ^b
re ⁽⁻⁷⁾	1	1 M		
sol ⁻³	1			1
la ⁻⁴	2		2 ^{bc}	
la ⁻⁶	18	2 M		16 ^d
la ⁻⁷	10	6 m	4	
lab ⁻⁴	1		1 ^e	
lab ⁻⁶	14	6 m	8 ^f	
	111	31 ^g	21 ^h	59 ⁱ

- a includes one modified (*id*) mode.
 b includes one modified (*lm*) mode.
 c the modified (*lm*) mode here included has a final modulation.
 d includes 3 modified modes (one is *id*, one *lm* and one *jm*).
 e is a modified mode (*id*).
 f the intervals are augmented in this instance (not wide).
 g includes 2 modified modes.
 h includes 3 modified modes.
 i includes 4 modified modes.

12. Occurrence of the penta modes

mode	diatonic (pentachords)	wide-interval	anhemitonic	total for each tonic
do ^(-6/7)	17 ^a			
do ^{-2/4}		1		
do ^{-4/6}		2		
do ^{-2/7}		1		
do ^{-4/7}			2	do 23
mi ^{-2/5}			1	mi 1
sol ^(-3/4)	1			sol 1
la ^(-6/7)	19 ^b			
la ^{-2/6}			2	la 21
	37	4	5	46

- ^a Of these 2 modes (nos. 257, 334) are modified (*cl*).
 Of these, one mode (no. 383) is modified (*cl*).

13. The types of melodic compass

(M=major; m=minor; d=diminished)

5	18	8a
m6	19	7
M6	22	6
d7	1	12b
m7	18	8b
M7	1	12a
d8	6	11
8	133	1
m9	30	5
M9	61	2
m10	39	3
M10	10	9
11	34	4
12	7	10
m13	1	12c

14. Frequency of the scale-modes of Welsh Folk Song

VII	VI	V	IV	no. of examples
do				121 (30½%)
re				55 (13¾%)
la	do-7			42 (10½%)
		la(-6/7)		40 (10%)
	la-6			19 (4¾%)
		do(-6/7)		18 (4½%)
lah				17 (4¼%)
		lah-6		15 (3¾%)
		do-4		14 (3½%)
		la-7		12 (3%)
		do-6		10 (2½%)
sol				8 (2%)
mi				6 (1½%)
la ^{am}				2 (½%)
	do-3			2
	la-4			2
		do-4/6		2
		do-4/7		2
		la-2/6		2
	re(-7)			1 (¼%)
	sol-3			1
	lah-4			1
		do-2/4		1
		do-2/7		1
		mi-2/5		1
		sol(-3/4)		1
			do(-5/6/7)	1
			do(-4/6/7)	1
241 (60¼%)	111 (27¾%)	46(11½%)	2(½%)	400 (100%)

The Cambrian Minstrel

by LESLIE WYNNE EVANS

It is most remarkable that Wales does not possess a comprehensive, authoritative, and standard source-book of an important aspect of its characteristic culture, the folk-song. This fact is of peculiar significance when celebrating the sixtieth anniversary of the foundation of the Welsh Folk-Song Society (Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru). When reference is made to the first Journal¹ the aim of the Society was clear and viable, "to collect and preserve Welsh folk-songs, ballads, and tunes, and to publish such of these as may be deemed advisable; in short, to carry out for Wales the work that is already being done by the Folk-song Society for England, and by the Irish Folk-song Society for Ireland". After sixty years one can say that this aim has been maintained and implemented, and without for one instant disparaging the great efforts and ceaseless energy of that worthy band of pioneers like Dr. Mary Davies, Lady Lewis, Mrs. Gwynedd Davies, Mr. Philip Thomas, Llew Tegid (Mr. L. D. Jones), Dr. J. Lloyd Williams, and many others, and the publication of the academic and extremely informative volume "Welsh National Music and Dance"² as far back as 1932, the fact still remains that we have no standard work of reference on Welsh Folk-Songs. By this is meant a volume (or volumes) dealing with the historiography of Welsh native music in its sociological setting; the genesis and morphology of the characteristic folk-song, including musical analytical treatment; a comprehensive statement on the earliest collections of 1844 and 1845, and a full record of the valuable work of later and contemporary collectors, including a thematic reference section for all known Welsh folk-songs. This might well embrace the first volume. The second or more volumes would comprise the vocal collection of music and words.

Is this impossible of achievement? For one person it might well be the work of a life-time, but for a properly constituted team of workers in the fields of Welsh history, literature and poetry, music and sociology—the task could be accomplished. The content of education is undergoing a rapid change at all levels from Primary and Secondary to University level. The whole field of curriculum studies is being re-examined and traditional subject content is giving way gradually to liberal studies and the importance of the inter-relatedness of cognate fields of study. In the near future a new Diploma in Welsh Environmental Studies is envisaged in the Department of Education, University College, Cardiff, and the study of Welsh folk-music shall have its due place in such a course both at teaching and research levels, with the cooperation of the Music and other relevant Departments.

What has all this to do with the Cambrian Minstrel? It serves to focus attention on the creditable efforts of one man to bring together within the compass of a large

¹ Y Caniedydd Cymreig: The Cambrian Minstrel, being a Collection of the Melodies of Cambria, with original words in English and Welsh, together with several original Airs, by John Thomas, (Ieuan Ddu), Merthyr Tydfil, 1845.

² Journal of the Welsh Folk-Song Society, Vol. 1, 1909, Part 1, p. 11.

³ W. S. Gwynn Williams, Welsh National Music and Dance, London, Curwen Edition 8335, 1932.

volume a comprehensive collection of Welsh native music—the second collection to appear by 1845. The first was the well-known volume produced by Maria Jane Williams of Aberpergwm in 1844.⁴ This paper is an attempt to analyse the contents, together with brief notes on the form of each tune, of the second collection, by Ieuan Ddu in 1845 which was aimed “to furnish that class which was least likely to purchase more expensive works of the same nature, with a tolerably complete volume of our National Melodies, and to add to such as were already published, as many as possible of the unpublished ones, which in another half century, if now snatched from oblivion, would in all probability be irretrievably lost . . . the number of the hitherto unpublished *Airs* which this volume contains is about fifty—these are principally the *Airs of Dyfed*; some of them are common to *Dyfed*, *Gwent*, and *Morgannwg*”.⁵

John Thomas (1795-1871) was born at Pibwr Llwyd farm near Carmarthen, and after receiving a good education and possessed of considerable artistic talent thought of becoming an artist like his uncle. However, he moved from place to place keeping private schools at various periods in Carmarthen, Merthyr Tydfil, Machen, Pontypridd, and finally settled at Treforest where he died and was buried at Glyntaf. A first-rate bass singer, he held music classes at Merthyr and Pontypridd, and was the pioneer of choral singing in Merthyr. His choir won the chief event at the Abergavenny Eisteddfod from 1838 to 1845.⁶ In the latter year he published “*Y Caniedydd Cymreig*” (The Cambrian Minstrel which he dedicated to the Abergavenny Cymreigyddion Society).⁷

The collection is a considerable volume of some two-hundred and four pages. It was also his intention to publish a Supplement to the first collection incorporating “all the *Airs* that have been left out of this *Compilation*”, but this does not seem to have materialised. The proper way to deal with the scope and content of this collection would be to classify all the tunes according to types and structure which would require a hefty volume on its own. Nevertheless, a methodical classification without entering into great detail can be attempted. Before doing so, some interesting points are worthy of passing reference. Firstly, it must be remembered that Ieuan Ddu was a bass vocalist of some repute in his day and he seems to have paid particular attention to folk-music in his repertoire and sang groups of folk-songs selected from the old Welsh traditional *airs* at Eisteddfodau. Secondly, it became apparent to him that some of the finest tunes were barred to the vocalist for want of “appropriate verses” and he decided “to make those same *airs* a source of permanent delight to his countrymen in the best manner he was able, with the songs he had composed in, or translated into, either language”. Thirdly, in his Cambrian Minstrel he catered for both Welsh and English singers and subscribers so that the latter “who reside in the Principality might if they choose, participate as far as the singing of these may be deemed a pleasure, in the musical enjoyments of the Cambrians”. Fourthly, the translations, with the exception of Sir Walter Scott’s “Norman Horse Shoe” and three shorter songs in Welsh are all of the author’s own songs in both languages,

⁴ Maria Jane Williams, “Collection of the Ancient National *Airs* of Gwent and Morgannwg”, 1844. Awarded prize offered by Lady Greenly at the Abergavenny Eisteddfod of 1838.

⁵ Cambrian Minstrel, *ibid.*, p. 3.

⁶ Y Bywgraffiadur Cymreig hyd 1940, t. 894.

⁷ Cambrian Minstrel, *ibid.*, p. 2.

"some of the translations are 'free' and for this he can hardly consider himself answerable to any tribunal, unless it be for neglect, where he has happened to render the translation much worse than the original"! Fifthly, the Airs are all Welsh, excepting one Scotch Air, Auld Lang Syne, "to which some popular songs of the Author had been written some years back. In a number of instances, the old lyrics of the Principality would have been inserted with the tunes, to which they had been adapted, were it not that the trouble and expense of hunting for the best, would have proved more burdensome than the writing of original ones." Here perhaps Ieuan Ddu might be gently reprimanded, for if he knew that such words were available it would have made his collection more superb in that respect. All too often, when studying his own contributions one feels that a little less production of verses and a little more quality in some of his best would have stood him in better stead. But he makes a pertinent observation when he refers to the lack of suitable words for the traditional harp Airs: "by far the greater number of our best harp tunes were never called for by vocalists because the want of suitable words had virtually proved their death; and it may be said that they are now being resuscitated, after being for years, no one knows how many, dead to all intents and purposes, excepting when struck by a Northwalian harper to a pennillion singer; but, as to songs, that breathed anything like the spirit of the Airs, both North and South Wales were sadly destitute".

A methodical analysis of the Collection reveals several points of interest. It contains one hundred and forty-six Airs of which forty-three were recorded by Ieuan Ddu. Another forty-three were composed by himself, thus leaving sixty other old traditional tunes. He states that "the persons from whose singing I have written down the Airs which are hereunder named, (and which, with my own original Airs, to which my name appears attached throughout the book, are copyright) are Mr. Edward Thomas, Cefn Pennar, Mountain Ash; Mr. Rees Evans, Ton Coch; Mr. Robert Roberts, Merthyr; Mr. J. Price, Gyfarthfa (from whose singing all the Dyfed Airs were written, with the exception of those I knew from my childhood) and some five or six others, who contributed each a tune".⁸ A list is then appended, and the following is a brief analysis of each one:

1. Traditional Airs recorded by Ieuan Ddu

<i>Tune</i>	<i>Title</i>	<i>Words</i>	<i>Type</i>	<i>Form</i>
Dros yr Afon	Cof am barch a fu	Welsh & Eng.	Cân Hiraeth	A(8)B(4)A(4) Min.
no name	Y Gelynen	Welsh & Eng.	Cân Natur	A(8)B(4+4 last bars of A modified). Maj.
Pa bryd y deui eto?	Y Gofid du	Welsh	Cân Hiraeth	A(4)B(4) Minor
Y dyddiau ni ddont' nol	Carmarthen Bells (Eng.)	Cân am fwthyn (Welsh)		A(4)AB(4)A. Maj.

⁸ Cambrian Minstrel, *ibid*, Preface.

<i>Tune</i>	<i>Title</i>	<i>Words</i>	<i>Type</i>	<i>Form</i>
Pe cawn i hon	Farewell to Bedwas	Welsh & Eng.	Cân Serch	A(4)A(4)B(4)A. Maj.
Blodau'r Cwm	Breuddwyd	Welsh	Cân Breuddwyd	A(8)B(8)A(4) Min.
O gylch y Mwdwl Gwair	Haymower's song	English	Cân Cynhauaf	A(8)B(8) Maj.
Beth yw dy air?	Fair Eliza. Elisa Lon	Welsh & Eng.	Cân Serch	A(8)B(8:5+3 last bars of A), Modal
Mae dau ddrws ar y dafarn	Er oered yw'r cawodydd	Welsh & Eng.	Cân Natur	A(4)B(4) Maj.
Seren Llanedi	Y pren Ceiros	Welsh & Eng.	Cân Serch	12 bars (3+3+3+3) Maj.
Y nant wrth fy nghy	Vi Vawr (V Fawr)	Welsh	Cân Crefftwr	A(8=4+4)B(4)A. Minor
Ar foreu teg	Caerphilly	Welsh & Eng.	Cân Moli	A(8)B(8) Minor
Yr eneth lan	Old Griffith's Smithy	English	Cân yr Efail	A(4)AB(4) A Min.
Wil a'i Fam	Our Son's Return	Welsh & Eng.	Cân Hapusrwydd	A(4)AB(6) Minor
Saith Nos Olau	Glenydd y Rheidol (The Ringers)	Welsh & Eng.	Clodfori Ivan Salmwr	A(4+4)B(4) A. Minor
Y Berllan	Camsyniad y carwr	Welsh	Cân Serch	A(8)B(12)
Gwel yr Adeilad	Marwnad i Gwilym Grawerth	Welsh	Galarnad	Modal. A(5)AB(10)
Cwynfan Prydain (yn ôl dull Deheudir)	Galarnad. Lament	Welsh & Eng.	Galarnad	Modal. A(4)AB(8)
Pam y canaf?	O! Woe, Woe is me	English	Cân Natur	A(4)AB(4) A. Minor
Trafaelias i Gymru	Glyn Cothi	Welsh	Moli Glyn Cothi	A(4)AB(7+4)
Mae gennyf fi Fwthyn a gardd	Nel Pugh	Welsh & Eng.	Cân Serch	A(4)AB(4) A. Maj.
Y Ddimau Goch	Llanofer	Welsh	Cân Moli	A(4+4)B(6+6) Major
no name	Hen ŵr o'r Coed (yn ôl dull Dyfed)	Welsh	Cân Serch	A(4)B(4) Major
Mentra Gwen (yn ôl dull Dyfed)	Yn yr hwyr	Welsh & Eng.	Cân Serch	A(4+3)B(4)A(7) Major
Pan o'wn i ar frig noswaith.	Nancy (Y Ferch a'r gwallt mod-rwyog)	Welsh & Eng.	Cân Serch	A(8)B(8) Major

<i>Tune</i>	<i>Title</i>	<i>Words</i>	<i>Type</i>	<i>Form</i>
Mi a âf tua Gfan yr Afon	Glenydd Clydach (The Rover)	Welsh & Eng.	Cân Serch	A(8)B(8) Major
Gofid Gwynau	Cyfeillion (Morgan of the Dell)	Welsh & Eng.	Cân am Serch	A(8)B(4)A(4) Maj.
Beth 'wedy di am fab i ffermwr?	My Nanny	English	Cân Serch	A(4)AB(4)A. Maj.
Y Bachgen Tawel	Cân y Gwadd- otwr Martha's Spinning Wheel	Welsh & Eng.	Cân Maglwr Cân Nyddu	A(4)B(4)A. Maj.
Ni waeth i mi pa ffordd bo'r gwynt	My lovely Nanny Fy Nghariad	Welsh & Eng.	Cân Serch	A(4)B(4) Minor
Y galon drom	Bedd y bardd	Welsh & Eng.	Galarnad	A(4)AB(10) Min.
Y ddafad las a'i hoenyg	Slighted Love	English	Cân Serch	A(4)B(4) Major
Y gofid glas (yn ôl dull Morgannwg)	Medi The Harpist's Strains	Welsh & Eng.	Cân Medi Cân y Telynor	A(4)AB(8)A. Maj.
Mae'n dda gan y scwarnog	Ballad	English	Cân Natur	A(4)B(4) Major
Y Garreg Lwyd	Lisa Dal y Sarn The lass of Grongar Hill	Welsh & Eng.	Cân Serch	A(8)B(8) Major
A mi yn dod adre	The Thatcher	English	Thatcher's Song	A(4)B(4)
Gyda'r wawr	Gyda'r wawr	Welsh	Cân Natur	A(4+3B(8) Min.
Cil y Fwyalch (yn ôl dull Dyfed)	Gylch y Fenni ar fis Hydref	Welsh	Cân Natur	12 bars Major
Y fedwen las	John Owens	English	Moli John Owens	A(4)AB(4)A Min.
Boreu dydd Llun	Monday morning The Labourer	English	Cân y labrwr	A(10)B(8+8+4) Major
Llais ei afael	Ogwr Valley	English	Cân Serch	A(8)B(8)

Two of the folk-songs, *Mentra Gwen* and *Hen wr o'r Coed* are included in the Appendices to this paper—both “yn ôl dull Dyfed.” Ieuan Ddu also appends an interesting note concerning these tunes: Mae “Hen wr o'r Coed” fel “*Mentra Gwen*”, “Hob y Deri”, ac eraill i'w clywed yn cael ei chanu mewn dulliau mor

² Appendix 1, 2, and 3.

wahanol yng ngwahanol barthau Cymru, fel y mae yr un dôn wedi myned yn fynych yn ddwy neu dair, a phob un o'r rhei'ny am y melusaf. Ie, maent weithiau mewn cywair gwahanol hefyd."¹⁰ He adds a further note on the two tunes "Dros yr Afon" and "Pa bryd y deui eto?": These two Airs are well-known in many parts of Carmarthenshire and it may be safely asserted that both are now published for the first time. Both Airs possess, in an eminent degree, the peculiarities of the real Welsh melody: the easy alternation of the major and minor strains wherein no affected effort of the composer appears to have produced a note; but every transition seems purely accidental, and as spontaneously as that phrase which is most in keeping with the key announced. It would seem hardly credible that in parts of Cardiganshire, in whose very centre so talented a song writer as Daniel Ddu dwells, the Welsh airs are nearly forgot, and that young men at weddings, for want of something more appropriate, actually sing psalm tunes for their amusement. This is not yet the case in Carmarthenshire, but it is no extravagant assertion, that unless efforts were now made to preserve these melodies (of which I have written down from the singing of elderly men, no fewer than from forty to fifty), thirty years hence they would be totally forgot in other parts of the Principality as well as Cardiganshire. Whatever may be the fate of our venerable language, our national airs, which are nearly as intelligible to the Hindoo as to the Welshman, need not share that fate, and if my wish could be heard, I would cry "Long life to the old language and the airs to which its poetry has been sung".¹¹

2. *Airs composed by Ieuan Ddu*

It is not intended here to deal in detail with all the tunes composed by Ieuan Ddu, for the chief value of the Cambrian Minstrel lies in the folk-songs which he wrote down, together with the other old traditional Welsh tunes. Of his forty-three compositions, nearly one-half consists of tunes with English words only, no doubt to cater for the English subscribers to his book. Most of them are AB in form, and one case in particular "Cul y drws" to be sung by two persons "Fe" and "Hi" appears in the list of tunes which he states were written down from the singing of others. But on page 110 where the tune appears, it is called "Y Cul drws" by J.T., i.e., Ieuan Ddu. It is not clear whether he composed this tune or whether it was one of those "he knew from his childhood".¹² Other of his compositions are included, e.g., a duet "Cwynfan Serch"; a Harvest Hymn in four parts "Siluria"; a solo Anthem "Lord thou hast heard the desire of the humble", (Psalm 10, verses 17-18); and a Glee "Cardigan Reapers".¹³

The following are his tunes with Welsh and English words: Tŷ fy Nhad; Banks of Usk; Y Llwyn Iorwg; Glan Ebw; Glan Towy; Cymelliadau'r Maesydd; Angharad; Yr Aber; The British Oak; Deffro fy Nansi; Dan ryw ofid; Glenydd y Taf; Dywed Gôg; Coed y Fynwent; Rhodfa; Iaith fy mam; Y dymestl; Tro i Dre; Croesaw y Gôg.

¹⁰ Cambrian Minstrel, *ibid.*, p. 140:—"Hen wr o'r Coed", like "Mentra Gwen", "Hob y Deri", and others are heard sung in different forms in various parts of Wales, so that the same tune becomes two or three variations — all of them of the sweetest. Indeed, they sometimes appear in different keys also.

¹¹ Cambrian Minstrel, *ibid.*, p. 29.

¹² See Appendix 4.

3. *Miscellaneous*

The rest of the volume, apart from the old traditional Welsh tunes, is taken up with the words of a large number of Ballads, one of which, called "Mary of Kidwelly" runs to nineteen verses of eight lines each verse! Incidentally, Ieuan Ddu had some nasty things to say about the Ballad: "The Welsh language . . . can boast of no ballads, comparatively speaking, unless the trashy things we hear sung as elegies on our Market and Fair Days be considered such . . . Morgan Jones o'r Dolau, and some few besides, constitute our national stock; and no one who has reflected on the incompatibility of alliteration with the simplicity of the Ballad narrative, can be at a loss to know the cause of the paucity of such compositions among us".¹³ Lastly, there are "Pennillion a Diriau", and literally dozens of other verses in Welsh and English, including translations which he had written for various tunes. One cannot end this miscellany without reference to Ieuan Ddu's musical integrity, when he says that "the author has taken care to annex his name to every air of his own composition, because he does not wish to palm them on the public as ancient melodies. Whatsoever beauties or defects these may exhibit, the praise or blame for such must attach to their author."¹⁴

4. *The old traditional Welsh tunes*

There are several features of these tunes, particularly the variants on many of them which are worth considerable attention. It would be impossible to do so at this juncture because of the obvious amount of space which would be necessary. These tunes, together with those composed by Ieuan Ddu, may perhaps be treated in another future issue of the Journal. Many of the old traditional tunes have been reproduced in four parts in this Collection, e.g. Yr hen ŵr o'r coed;¹⁵ Codiad yr Ehedydd; Serch Hudol; Merch Megan. There is a three-part version of Mentra Gwen, and a duet version (Tenor and Bass) of Y Gadlys. Another interesting duet for soprano and bass—"Hi" and "Fe" again—is "Morgan a'i wraig" (Old Morgan and his wife). Listed are the old traditional tunes:

Cwympiad y Dail	Difyrwrch Gŵyr Mawddwy	Distyll y don
Blodau'r Gorllewin	Merch Megan	Gorfoledd Milwr Mwnc
Eos Lais	Codiad yr Ehedydd	Winifreda o'r Old Sibyl (Duet)
Difyrwrch Gruffydd ap Cynan	Llwyn On	Serch Hudol
Morfa Rhuddlan	Y Bedol Normanaidd	Cân foliant i Hafren
Glan weddwod mwyn	Syr Harri Ddu	Rhwng uchel Lenydd Cynon:
Blodau'r Gryg	Mentra Gwen	Bardd yn ei Awen
Toriad y Dydd	Cader Idris (Jenny Jones)	The Mary Ann
Sawd y fuwch	Capt. Morgan's March	Ieuentid Cymru
Pant Corlan yr Wyn	Anhawdd Ymadael	Clych Prestych
Mwynen Meirionydd	Y gofid glas	Croesaw'r Wenynen
Plygiad y bedol fach	Hud y Bibell	Stwffwl
Malidraeth	Yr hen don	Syr Watkin's delight
Cerdinen	Nos Galan	Hela'r Ysgyfarnog
Cân canmol Tom Tackle (duet)	Dewis Meinwen	Y Gadlys
Rhyban Morfydd	Dros y dŵr	Dafydd y garreg wen
Hoffedd Howell ap Owen	Ar hyd y Nos	Difyrwrch gŵyr Dyfi
Gwynedd	Wyres Ned Pugh	Gŵyr Harlech
	Tri Thrawiad	

¹³ Cambrian Minstrel, *ibid.*, p. 50

¹⁴ *ibid.*, p. 31.

¹⁵ See Appendix 3.

APPENDIX I
ON THE DEEP. YN YR HWYR.

Air—*Mentra Gwen.*

When ships afar are steering, On the deep, On the deep, And winds are hourly
veering, On the deep. As shows the magnet steady Its pole o'er billows giddy; My
love for charming Bidy, On the deep, On the deep, Points to that star of beauty, On the deep.

APPENDIX II
HEN WR O'R COED. *Yn ol dull Dyfed.*

Hardd Haf ferch rhwng glenydd Cynon, Pwy na ddaw i blethu'th goron, O rai ofnant
tra ca't blethu, Fel fy hun ca't ofer . garu?

Son am ddnat sydd yn mhob man,
Hyn a bery'th wyneb gwiwlan,
Unaf finnau'r ber ganmoliaeth
Rydd i'm bron y ddyfnaf alaeth.

Meibion dro'n't o bob celfyddid
I ddysgu canu am dy lendid;
Minnau 'herwydd gwawr dy ddwyrudd
Yn eu plith a es yn brydydd.

Mawr ryfeddais wedd dy wyneb,
Mwy rhyfeddais dy gallineb,
Etto mwy na dim yr hylon
Lendid welais yn y galon.

Trem dy lygad, plyg dy wefus,
Tro dy lais a wnawd mor felus,

Perant chwilio cant o lyfrau
Am ddarluniad o'r fath hethau.

Nid oes rhaid o honot ddarlun
Gael, mae'th lun ar galon pob dyn;
Ond o'r myrdd all dy ddesgrifio,
O! 'r fath lu gant wan obeithio.

Curo—curo mae fy nghalon
Am gael bod yn nes i'r ddesgrifion,
Lle mae'r galon gurai'r ateb
Wnae fy ngofid yn sirioldeb.

Os yn alltud wyf o'th fynwes,
Imi mwy am loches gynnes
Ofer chwilio bro na mynydd;
Gwên dy fin yw tân dy brydydd.

APPENDIX III

Air—"Yr Il yn Wr o'r Coed," "Old Man of the Wood."

Rhaid i'r mwddwl rhoi ei 'roglau; Rhaid i'r gauwyll rhoi ei golau; Rhaid i'r ferch wyf

finne'n hoffi Ryw bryd addef os yw'n caru.

Am fy llaw ei llaw hi ddyry.
Am fy ngwên gall bithau wên;
Un peth etto gwanned lliw'r binon,
Rhoed ei chalon am fy ngalon.

Fel y d'wedaf am afonydd,
Blodau'r ardd, a gwrid yr hwyrddydd,
O na allwn ddwey'd am Marged
Bod yn ddiagon im' ei gwled.

Fal y rhydd y deg angyles
Flodau'r ddol wrth sro'n a mynwes,
Minne' fynwn gael un decaf
Ei grasusau'n nes-nes ataf.

'Nol i'm llygad gael ei gwled,
Yntau'r clust a fynai'i chlywed;
'Nol i hwnw gael ei gwrando,
Mynai'r breichiau ei choffeidia.

Pwy a heibio'r auraidd delyn
Heb ro'i hys i gwrdd a'i thennyn?
Pwy all glywed tant yn seinio
Na wnei ereill i gyd-gordio?

Am im' weled wyf yn caru;
Am y caraf, mynwn wasgu
Gweidd yr hafddydd at fy nghalon,
Llai na hyny nid yw'n ddiagon.

APPENDIX IV

Y GARWRIAETH BIGOG.

Air—Y Cul Drws, by J. T.

Sut mae'ch iechyd Modryb Catrin—Heddyw'r borau, heddyw'r borau? Gwell na'ch gofyn, f' ewyrth

Rhysyn—Hyny o'r gorau, hyny o'r gorau. O mor aethus y'ch chwi'n craful! Beth sy'n well i

dorri'ch cosi?— Mor galon-galed y'ch chwi Catrin—Fore a hwyr, fore a hwyr.

Mor benfeddal chwithau Rhysyn, Fore a hwyr, fore a hwyr?

Fe.—Prynais wely do werth chweugen, Digon gwir, digon gwir.

Hi.—Gobeithiaf bod e led eich cefen, A digon hir, a digon hir.

Fe.—O fy Nghat bydd lle i chwithau.—

Hi.—A fydd rhyngom ni wael i'r cathau?

Fe.—O mor bengam i chwi Catrin, A'ch tafod lws a'ch tafod lws.

Hi.—O mor sanctaidd i chwi Rhysyn, Tu fa's i'r drws, tu fa's i'r drws.

Mi brynaf fawch i chwi i'w godro, Bore a hwyr.

A phan b'oi'n heep, beth ddaw o'm dwylo? bore a hwyr.

O fy Nghat, cewch gwyro sanau—

Gwell b'ni genyf dwymo'ch cernau—

O Gatrin fach b'le y rhed eich tafod, Ar un gwan?

I'r fan bo'ch holiad Rhys yn darfod; dyna'r fan.

Ow! mor galed otto'ch calon, Fel y dar, fel y dar.
Ni fydd well o'ch dw'r a'ch sebon, Dyna'r gwir, dyna'r gwir.

A gailf y gosteg ei chyhoeddi, Ar ryw ddydd.
Cyn gynted bo chwi gwedy'ch claddu, Dyna'r dydd.
Fe fydd hyny'n rhy ddiweddar.

Lleia gyd o achos galar.

Eto'n para fel y garreg, Beth a wnaf?

Peidio'm holi ddim ychwaneg, Wirion gnaf.

O fy Nghat, gwnewch un addewid, Dyna gyd—
f'ch casau trwy hyd fy mywyd, Nawr mewn pryd.

Pan cashewch un na'ch cashau;

Pam y carweh un a'ch gwawdia;

Pan bwy'n hen pwy ga f'm gwresogi? Yn fy nghol

A oes dim dyna'r adl ar domeni? Henddya ffol.

Folksong Arrangements

by MANSEL THOMAS

It is now close on fifty years since Welsh Music, in the form of "Songs of Wales" (edited by Brinley Richards) created its first impression on me, but the impact of the Folk Song proper was still to come. This occurred when I was a young student at the Royal Academy of Music in London. I have a vivid recollection of the day I was summoned to the Secretary's office; when I arrived I was shown a letter from a Welsh lady living in North Wales. The writer was asking to be put in touch with a Welsh student who could write down piano accompaniments from dictation. A week or so later I met Mrs. Grace Gwynedd Davies (the writer of the letter) in a music studio near Oxford Circus and on that day I heard for the first time, "Hiraeth", "Y ddau farch", and "Ar gyfer heddiw'r bore". While she played her own delightful accompaniments to these and other folk-songs, I set to work to get them down on paper. I think we met once more before the task was completed to her satisfaction and the final manuscript copy made. Ever since then many Welsh folk-songs have been very near and very dear to my heart. Indeed, how could it be otherwise when the introduction was brought about by such an enthusiast as Grace Gwynedd Davies? Without a doubt, it was her playing and singing which brought home to me the deep poignancy of "hiraeth", the captivating melodic line of "Ar gyfer heddiw'r bore" and the bounding energy and joyousness of "Y ddau farch". Her arrangements seemed to me at that time, to be the rightful partners for the melodies and now, some forty years later, they are just as convincing—entirely appropriate in every way.

At some time or other we have all experienced the accompaniment (arrangement) which never seems to be completely in step with the tune. And when this has happened it has undoubtedly brought some of us face to face with the vital challenge—"to be arranged or not to be arranged?"! For my part, I feel very strongly that some of our folk-songs should be left in their original form—without the addition of an accompaniment. Let's face it, some of them almost defy interference of any kind and I sometimes think that the Lisa Lan tunes fall into this category. Without an accompaniment, the singer has complete freedom to deliver his message of love. In songs like these, even the most discreet accompaniment can prove to be an unwelcome intruder. On the other hand, there are others which seem to demand the right kind of support—to quote a few examples—rhythmic tunes like "Y ddau farch", "Y march glas" and "Croen y ddafad felen". But if there is to be an accompaniment the main consideration is that it should be apt for the tune itself, whatever its character may be. And this is where the arranger's musicianship is called into action. Woe unto him (or her) who is not adequately equipped for the task! Overadornment is just as grievous a fault as over-simplification but the real musician will always know how much to put in and how much to leave out. In a recent review of "Nine English Folk Songs" arranged by Vaughan Williams, Elizabeth Poston writes:—"Vaughan Williams saw folk-song from within . . . He did not seek very much to adorn it—his accompaniments proceed and flow from the songs as a natural extension of the voice, with a felicity whose touch, for all its familiarity, loses none of its appeal". The same writer reviewing John McCabe's

"Three Folksongs for High Voices and Piano" has this to say:—"These songs are seen from without, felt none the less, instructively, from within. They are sure in touch, adding a particular dimension of distinctive creative individuality." Here, Elizabeth Poston probes the very heart of the problem and brings us face to face with the responsibilities (and privileges) of the arranger. What she has written could apply equally well to the superb craftsmanship shown by Benjamin Britten in his treatment of Folk Songs. But, from all the arrangements (from many countries) I have seen and heard over a long span of years, my favourites are still the fifteen "Songs of the Auvergne" collected, arranged and orchestrated by Joseph Canteloube. To my mind there is more than a touch of genius in this French musician's masterly handling of these simple songs. Nothing is overdone and one can say in all truthfulness that here "beauty is enhanced".

How long shall we have to wait for a similar collection of some of the best of our Welsh Folk Songs? The material is there, ready—all it needs is the touch of a master-hand.

The Davies Family of Llandinam and the Folk Music of Wales

by IAN PARROTT

(Professor Parrott has just finished writing a book on the two ladies of Gregynog and their patronage of music generally).

One does not normally associate the Davies family of Llandinam with Welsh folk-song. Was it not the first David Davies, 1818-1890, pioneer of railways, coal mines and docks, who said at the Aberystwyth National Eisteddfod of 1865: "I am a great admirer of the old Welsh language, and I have no sympathy with those who revile it. Still, I have seen enough of the world to know that the best medium to make money by is the English language"—which, as all know, he proceeded to do in a big way. His successors were all monoglot English-speaking too. His knowledge of any music cannot have been great at a time when a second-hand attitude of accepting Handel and Mendelssohn had only just filtered through from England. The importance of Eleazar Robert's production of a hymn book with Welsh and sol-fa a few years earlier cannot have meant much to him, though he did pay for the Llandinam congregation's singing training by Thomas Williams, composer of the hymn-tune, 'Llandinam', and he was a personal friend of the talented Mills family of the neighbouring market town of Llanidloes.

Nor can one find any evidence of interest in his country's musical heritage on the part of his son, Edward, 1852-1898. But it was clearly largely due to the accumulation of wealth at this time, that the grand-children were in a position to become worthy and intelligent patrons of the arts.

Gwendoline and Margaret Davies spent most of their fortune not on personal luxuries but on helping to enrich the lives of others. As a schoolgirl Gwendoline had been dreamy and forgetful. An imaginative child, she took an interest not only in concerts and in playing the violin and organ herself, but also in flowers. Margaret meanwhile showed more interest in painting, acquiring considerable skill particularly in landscapes—and, again, flowers. Both were keen travellers; and there is no doubt that a botanical interest sometimes ties up with enthusiasm for folk-song collecting. Flowers and tunes?

As is well known, the idea of collecting paintings grew into a dominating feature of their lives with the acquisition of a fine collection, notable in particular for its French Impressionists.

In 1903, the year of the death of Joseph Parry, the first Professor of Music at U.C.W., Aberystwyth, Gwendoline had passed her 21st birthday, while Margaret was still in her teens. Superimposed on the influence of the next professor at the College over the mountains, David Jenkins, was that of a whirlwind Frenchwoman, Lucie Hirsch, the daughter of a Protestant clergyman of Jewish extraction, born in France in 1875. She married a French lecturer, André Barbier and following the pattern of their life in Manchester, she gave singing lessons in Bangor, described as a *Cours de Chant*. In 1903, she shared the honours of 'Principal Vocalist' with Mrs. Reichel, the Principal's wife, in Coleridge-Taylor's then only three-year old *Death of Minnehaha*. However, one of the most significant features of this Bangor Concert, unsuspected at the time, was that the conductor was a Mr. J. Lloyd Williams.

Folk-song enthusiasts know of this man from the slate quarries of Llanberis, born half way through the 19th Century, who became not only a keen naturalist from an early age, but one of the most significant folk-song collectors in Wales.

On appointment to the Chair of French, the Barbiers arrived in Aberystwyth in 1909, while Lloyd Williams was appointed Professor of Botany there in 1914. Mme. Barbier, as 'Organising Secretary for Extension Concerts', introduced a tremendous amount of French music into West Wales and to this end she was assisted financially by the Davies sisters to a very considerable extent. She did not overlook indigenous art, however, and the local talent, described then as 'residents', included Bertha Jones (cousin of Sir C. Bryner Jones), Mable Parry, Dora Rowlands and Tom Pickering as singers, who performed in her 'town choir'. In 1911 a selected quartet, with Dora Rowlands (later, Mrs. Herbert Jones) as a soprano, went to the Sorbonne, Paris, to give a series of recitals of Welsh folk music. The lecturer on this occasion on 'le folklore Gallois' was the Registrar, Mr. J. H. Davies, who at the end of the War succeeded T. F. Roberts as Principal. Then there was the gradual awakening in instrumental music.

The two sisters of Llandinam were introduced to a young and talented violinist, Hubert Davies, when he entered the R.A.M. as a scholar in 1909 at the age of 15. The introduction, at their London flat, had been affected by the sweet-voiced Dr. Mary Davies, London-born daughter of the Welsh sculptor, Mynorydd, who became president of the Welsh Folk Song Society. It was her influence, undoubtedly, that

gave Hubert Davies such unusual insight into folk-song—see his sensitive *Alawon Gwerin* of 1919—and she was able also to encourage Gwendoline and Margaret actually to help in the collecting of folk-songs in Montgomeryshire, which they did with some enthusiasm.

With the coming of Walford Davies to mid-Wales in 1919, this important work was kept alive and Dr. Lloyd Williams enjoyed a position of ‘special lecturer’ in the Music Department, Aberystwyth.

In 1921 the first of the Montgomery County Festivals took place at Newtown and a regular series continued thanks to the constant efforts and munificence of the two sisters, their brother and step-mother, the second Mrs. Edward Davies, under the musical direction of Walford Davies. Many other festivals were supported by them, including those at Aberystwyth and at Harlech, but only that at Newtown has survived to the present day. At the first of these on July 21st, 1921, Dr. Lloyd Williams, in the absence of the Lord Lieutenant, was the ‘president’ for the afternoon. In characteristic vein, he said, “The more man cultivated and bred plants for his own use the more liable to disease the plants became. Now the eisteddfod was open to attacks of disease in connection with music . . . striving for a prize rather more important in the view of many than music itself . . . Here they had in this festival the antidote . . . all these splendid singers do not come here to strive for a money prize but for the love of music.”

In 1922 the sisters moved to Gregynog Hall to live and ‘bought out’ their brother when he re-married and moved to Plas Dinam. (He became the first Lord Davies). Many concerts and meetings were already being held at the fine mansion across the valley, a most important feature of these gatherings, including those of the University Council of Music, being the folk-singing of Mrs. Dora Herbert Jones, who did much to see that the Welsh language had its place there. In 1925 she became first part-time and then full-time Secretary to the Gregynog Press and two years later she moved to Gregynog to live, her duties including not only arranging words and music but compiling and supervising the printing of Service Books and Books of Words for the various conferences. Many references appeared in the Visitors’ Book, such as on the occasion of the 9th meeting of the Advisory Education of the Welsh National Council of the League of Nations Union in 1928, to her singing of “those haunting Welsh folk songs.”

Her *Lisa Lân* much impressed Holst.

In the lavish series of festivals of Music & Poetry at Gregynog between 1933 and 1938, although much highly sophisticated music-making by distinguished artists was the order of the day, the following also appeared: 25th June, 1933, ‘Wales, Her History & Folk Music’ with Ernest Hughes; 28th June, 1935, ‘Deffrown’ arr. Holst; and on 2nd July, 1938, ‘Alawon Gwerin’, Poems of Wales and Welsh Airs arranged for piano, viola and cello by an as yet not well-known youngster called Arwel Hughes.

Finally it should not be forgotten that when Walford Davies organised massed choirs such as at Wembley (1924) or at the Albert Hall, London, for King George VI (1938), he made sure that the music of Wales was given due prominence to audiences who knew little about it.

PRINTED BY GEE & SON, DENBIGH

CYLCHGRAWN CYMDEITHAS
ALAWON GWERIN CYMRU

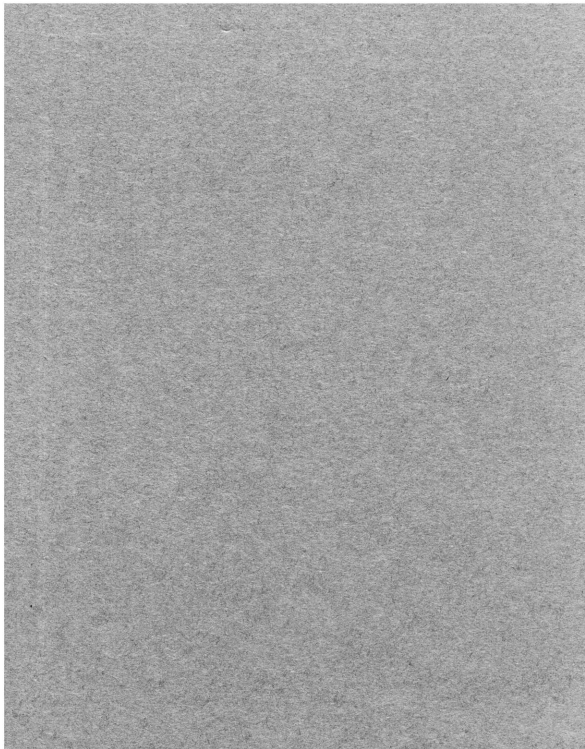
*"Moes erddygan a chamu,
Dwg i'n gerdd deg awen gu
Triwy'r dolydd taro'r delyn
Oni bo'r ias yn y bryn."*

JOURNAL OF THE
WELSH FOLK - SONG SOCIETY

Vol. V.

1971

Part 3.

Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru

Rhif 19.

Cyf. V.

Rhan 3.

JOURNAL OF THE WELSH FOLK-SONG SOCIETY

No. 19.

Vol. V.

Part 3.

pp. 89-152
inclusive

All Songs and Articles Copyright by the Contributors. All rights reserved.
Editor: W. S. Gwynn Williams, O.B.E., M.A., Plas Hafod, Llangollen, N. Wales.

CYMDEITHAS ALAWON GWERIN CYMRU
WELSH FOLK-SONG SOCIETY

(Founded 1908)

Y SWYDDOGION A'R PWYLLGOR GWAITH, 1970-71

(Officers and Executive Committee, 1970-71)

Llywydd (President): MRS. JENNIE RUGGLES GATES, L.R.A.M.

Is-Lywyddion (Vice-Presidents):

MR. OWEN BRYNGWYN, Mr. E. T. Davies, F.R.C.O., HON. R.C.M., Mr. R. Humphrey Davies, C.B., MRS. DORA HERBERT JONES, SYR T. H. PARRY-WILLIAMS, M.A., PH.D., D.LITT., LADY WHELDON, DR. MOSTYN LEWIS, DR. OSIAN ELLIS, PROF. MARY WILLIAMS.

Cadeirydd (Chairman):

MR. W. S. GWYNN WILLIAMS, O.B.E., M.A., HON. R.A.M., HON. R.C.M.

Pwyllgor Gwaith (Executive Committee):

MISS EUNICE DAVIES, MRS. STEPHEN J. WILLIAMS, DR. IAN PARROTT, MRS. IDWAL JONES, DR. MOSTYN LEWIS, LADY AMY PARRY-WILLIAMS, MRS. ENID PARRY, MRS. BUDDUG ROBERTS, MRS. SIAN EMLYN EDWARDS, MR. BENNETT OWEN, MRS. L. LUMLEY, MRS. G. MEGAN TIBBOTT, MISS ANITA WILLIAMS, MR. ALAN W. G. DAVIES, MRS. C. R. SIMON, MR. T. GWYNN JONES, MR. ROY SAER, MRS. M. JARMAN, MISS MAXWELL FRAZER.

Trysorydd (Treasurer):

MRS. FRANCES MÔN JONES, Bryn Mair, Llanfair Caereinion, Monts.
Telephone: Llanfair Caereinion 437.

Ysgrifennydd (Secretary):

MR. W. EMRYS CLEAVER, B.A., 46 Marlborough Road, Roath, Cardiff.
Telephone: 36088.

Golygydd y Cylchgrawn (Editor of the Journal):

MR. W. S. GWYNN WILLIAMS, O.B.E., M.A., Plas Hafod, Llangollen.
Telephone: 2209

Archwiliwr (Auditor): MR. ERNEST ROBERTS, Y.H.

CYLCHGRAWN CYMDEITHAS ALAWON GWERIN CYMRU
 JOURNAL OF THE WELSH FOLK-SONG SOCIETY

No. 19.

Cyf. V.

Rhan 3.

Y Swyddogion a'r Pwyllgor Gwaith (<i>Officers and Executive Committee</i>)	90
Nodyn gan y Golygydd — Editor's Note	93
What happened to the Folk-Song?	95
J. ALWYN JONES	
Y Traddodiad Canu Carolau yn Nyffryn Tanad	99
D. ROY SAER	
Caneuon Gwerin y Paith	113
R. BRYN WILLIAMS	
'Ryw gythraul o'i go yn canu so doh'	124
DR. MEREDYDD EVANS	
Cerddi Llafar Cymdeithas Fynyddig	135
ROBIN GWYNDAF JONES	

Golygydd (Editor): W. S. GWYNN WILLIAMS.

Nodyn gan y Golygydd

Y mae'r cwbl o'r erthyglau yn y rhifyn hwn o *Gylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru*, ag eithrio yr un gan J. Alwyn Jones ar "What happened to the Folk-Song?", yn deipysgrifau o ddarlithiau a draddodwyd gan eu hawduron yn ystod y ddwy flynedd ddiwethaf yn Ysgolion Preswyl Penwythnos y Gymdeithas a gynhaliwyd yn Hostel Plynlimon, Aberystwyth, a Neuadd Gregynog, Maldwyn.

Diolchwn i Ffederasiwn Cerddoriaeth Amatur Cymru am y cymorth ariannol a roddwyd i'r Gymdeithas i gyhoeddi'r rhifyn hwn o'r Cylchgrawn.

Editor's Note

All the articles in this issue of the *Journal of the Welsh Folk-Song Society*, except "What happened to the Folk-Song?" by J. Alwyn Jones, are the scripts of addresses delivered by the Authors during the last two years at the Week-end Residential Schools of the Society held at Plynlimon Hostel, Aberystwyth, and Gregynog Hall, Montgomeryshire.

We are very grateful to the Welsh Amateur Music Federation for the financial assistance given the Society to publish this issue of the Journal.

What happened to the Folk-Song?

by J. ALWYN JONES

Just as a man is never and nowhere to be found without his painting, his sculpture, his prose tales and his poems, so is he never to be found without his music.

The instinct to arrange tones and rhythms is as universal as the instinct to arrange live colours and masses or to assemble and order words. His desire to express feeling, thought and sense of beauty in music is deep-seated even in simple melodies like "Suo Gan" or "Gwenith Gwyn".

In his book published in 1882, "National Music of the World" Henry Fothergill Chorley has this to say, "I must give the first place to tunes the best known — the tunes of Wales. I find in them a remarkable grandeur and pathos, and combined with these a regularity of structure and of intervals, which set them apart from any other group of national melodies — it seems to me that no tunes have been so little tinctured by strange influences." This last sentence may well have been so in 1882 but by 1970 we have to ask "What's happened to Folk-Song?"

The beginning of the 19th century saw the folk-song further decline — the end of the century saw it almost extinct. One reason "the change in manner of life" that took place among the working-class population — a result of the Industrial Revolution perhaps. At the same time this industrial change promoted a different kind of music making — instead of the solo folk-song singer, he became a member of the "local choir", where sentiments were awakened in them; sentiments which were supposed to encourage them to "love *their* families and their homes" but the folk-song singer has always enjoyed such sentiments — and to his listeners, their sentiments were personal and quite different from his fellowmen — not necessarily to be shared!

Two examples of the solo folk-song dilemma — due as one understands it to the industrial change could be "Y Pren ar y Bryn" sung in its original form followed by a performance of a brilliant arrangement for male choir and orchestra by William Mathias.

Strangely enough, the urge or the desire to write folk-song thereby safeguarding the art's very existence received another death blow — that of the spread of the tonic sol-fa system in 1841. Whilst it greatly facilitated the local choir members to read music, and this *habit* of reading music grew, so that art of *improvisation* and solo folk singing declined.

In the country districts folk customs continued to hold their appeal — but these were in the form of mass festivals, May Queen and such like, organised to collect money for the improvement of the village water supply or the building of a village hall, but there was no *true* folk-song singing at these festivals — no fiddling or piping — the music is now provided by the local brass band or hired or, when circumstances permitted, an Orchestra and what did they play? Probably something like the "Nell Gwyn Dances" by Edward German.

So, when the villagers and town folk learnt to sing in parts, this new form of "collective expression" was ideal for their purpose and one cannot but wonder at their preferring it to whatever old single-line melody had preceded it. But from the point of view of the connoisseur of solo folk-song singing the damage was done — the old song form went gradually into oblivion.

Folk-song had always been "the people's" own creation — not always regarded with favour by the better educated members of society perhaps but nevertheless their efforts were the truthful reflection of the thoughts of men unable to express themselves as adequately as the so-called cultured, which raises the question "how cultured must one be to think a folk-song as beautiful as 'Ar lan y Môr'?" (On the Seashore)". Or are we to suffer the versions thrust upon us by the modern pop-group!

Composers all over the world have long realised their debt to the simple folk-song — the Welsh in particular developed their personal love of national airs by arranging them with variations for the harp. At one time it was said "the harp was as common and as international as pianos and guitars are today". Wales, however, continued using the harp longer than any other nation and may therefore claim it as her "national instrument". Be that as it may, the harp *is* Welsh and with it the very *singular art* of another form of music-making — Penillion Singing. The Welsh Bards were famous harpists in their own right and at one period the harp was the only possession that the laws of Wales did not allow to be seized for debt. Today the harp is played professionally throughout the kingdom and in Wales especially as accompaniment when required to its folk-songs, or, as a solo instrument in performances of our national airs — always, as I should have said earlier, in the form of "air and variations". One such edition called "Ancient Welsh Airs" by John Parry was published in 1781 and amongst the subscribers to the volume were: HRH the Duke of Gloucester; The Right Hon. Viscount FitzWilliam; The Right Hon. Viscount Balfour and Dr. Hayes, Professor of Music at Oxford. All the items contained in the collection, and there are many of them, are folk-songs imaginatively arranged for solo harp.

Nationalities, despite their common racial origins, have evolved different speaking languages, likewise they have evolved different musical languages. The study of their national folk-songs is therefore most useful to a modern composer, in that it teaches him how to set *his* language to music and to give a distinctive flavour to his music in general. On the other hand, it is also true that some of the composers who best set their own language to music were little influenced by folk-song! The fact of the matter is, that folk music, especially when it is intrinsically excellent as that of England, Wales, Scotland and Ireland is quite admirable until people begin to make a cult of it. We must not pretend that no composer can be characteristically "national" without the use of folk-songs. Musical nationalism is a kind of music subconsciousness which may be instinctively called to the front but never deliberately mobilised. For example the folk-song "Cariad Cyntaf" (First Love) was, it is said, transcribed from a phonograph record in 1890 of a Mr. A. Jenkins of Aberystwyth who, by profession, was a van driver! Since then, there is now available a setting for orchestra of the same folk melody by a very young English music student who is at present studying at the University College of North Wales, Bangor.

So there we have it, a Welsh folk-song arranged for orchestra by an Englishman

because it offers him an opportunity to make his music distinctive and delightful and also because he has a natural musical sympathy toward it.

In 1920 Vaughan Williams set three preludes on Welsh hymn tunes for organ. Later, he transcribed them for orchestra. The one called "Rhosymedre" was a particular favourite of his for it combines sympathetic and imaginative treatment of an attractive melody with graceful though not too difficult technique. The original melody was by a J. D. Edwards who was born in 1805. Vaughan Williams's small scale works show a mind which is prepared to experiment, he was more interested in the strength of flexibility of a vocal line than any striking harmonies underlying it. Folk-song and national melodies were for Vaughan Williams a short cut to musical knowledge, not a model copied from the outside. He expanded the whole technique beyond the bounds of the folk-song itself into the realm of symphonic style — grafting new sticks on to old stocks!

There is very little in common between *our* century and the times when Morris Dances and folk-songs flourished. These represented one stage of culture, while we live in another. One cannot possibly restart them in modern society as going concerns. Each civilization produces its own popular art. What then has taken the place of the folk-song?

The truth must be told — it is a dead art — yet it is living! There are many, many folk-song singers still practising the true art of folk-song singing. They repeat what they have been taught by older folk-song singers — what else can they do? Music festivals abound; the most famous of them is probably the Llangollen International Music Festival held in July each year. Here one may sit, listen and look at folk art at its most varied. Folk music and dancing from all parts of the world. It is all very exciting and interesting and we are the richer for the experience.

Some of the music at Llangollen you have heard before perhaps, some is new to us old to them, and so it goes on, but for how long? Are we prepared to hang on to that that was, or shall we create a new old form of folk singing similar to that performed by the so called modern "pop" merchants of today.

It seems that the likelihood of a "New Era" in folk-songs similar to the one we have all experienced in the past is extremely unlikely. If we accept the argument that in this modern age there is no room for such a form of music ever again then the only outlet for maintaining a national interest in folk-song must be through the modern composer — modern in the sense that he (or she) should have been born about the beginning of this century.

It is said that "no composer of the past or present has made anything more lovely, within its tiny limits, than the more perfect of the Welsh folk tunes. Within the brief length of a single line of melody, nothing sweeter is to be imagined. What our composers have done is to use folk-song themes, or themes founded on such, and the folk-spirit was their constant inspiration, as it was Wagner's". Which composer shall we choose? What about Edward German and his Welsh Rhapsody, written for the Cardiff Music Festival in 1904?

Having examined many Welsh folk and traditional melodies, he chose those which seemed to lend themselves naturally to orchestral treatment and what wonderful tunes

they were — The Bells of Aberdovey; David of the White Rock; the March of the Men of Harlech and many, many more.

Another work, but in complete contrast — music for string orchestra. Hubert Davies was a brilliant violinist and a composer of distinction. He arranged and set many of our fine folk tunes for violin and piano, piano trios and orchestra. His Suite for String Orchestra is based entirely on Welsh Folk melodies. The movement Minuet and Trio is a particularly charming one, based on the melody "Gwenllian's Delight". It is a fine example of how modern writing technique can be applied to the useage of a simple national melody, and at the same time give a distinctive flavour to his music in general.

If we cannot hope for a revival of folk-song as we knew it, then it seems the efforts of the musical nationalist should be confined to the building up of a distinctive musical community as self supporting as possible so that the music produced will have the best possible chance of truly reflecting its environment — an environment which will remain with us for ever, just as a simple melody like "Cariad Cyntaf" surely must.

Y Traddodiad Canu Carolau yn Nyffryn Tanad¹

gan D. ROY SAER

Yn ystod canrifoedd diweddar bu'r arfer o lunio a chanu carolau Nadolig yn eithriadol o boblogaidd mewn rhannau o ogledd Cymru. Yn ôl y dystiolaeth a orosodd i'n dyddiau ni ymddengys mai wedi dyfod Protestaniaeth y cydiodd yr arfer o ddfifri yr ochr hon i Glawdd Offa.² Naturiol tybio bod a wnelo deubeth â'r datblygiad hwn, sef caniatáu i'r iaith lafar ei lle yng ngwasanaethau'r Eglwys a chyhoeddi'r Beibl yn Gymraeg yn 1588.³

Dylanwadodd y Diwygiad Protestannaidd ar fwy nag un gangen o lenyddiaeth Gymraeg, yn rhyddiaith a mydr. Cafodd effaith bwysig ar ganu rhydd: mabwysiadwyd hwnnw fel cyfrwng delfrydol er cyflwyno crefydd a moes i werin anlythrennog. Yn ystod yr unfed ganrif ar bymtheg a'r ganrif ddilynol, crefyddol fu ansawdd rhan helaeth o'n cerddi yn y mesurau rhyddion,⁴ ac ymhlith y rhain ymddangosodd nifer o garolau Nadolig. Saerniwyd ambell garol felly gan awduron a ddaeth yn enwog am gynnyrch llenyddol o fath arall, megis Ficer Rhys Prichard (1579? - 1644), Llanymddyfri, neu Rowland Vaughan (c. 1590 - 1667), Caer Gai, sir Feirionnydd. Yng ngogledd Cymru gwelwyd y traddodiad carolau⁵ yn ei anterth yng nghyfansoddiadau Edward Morris (1633? - 89), Perthillwydion, Cerrigydrudion, ac yn arbennig Huw Morys, "Eos Ceiriog" (1622 - 1709), yntau o sir Ddinbych. O ran techneg fydryddol yr oedd cerddi'r ddau hyn yn dra gwahanol i'r penillion a genid fel arfer gan "Yr Hen Ficer". Mewn gwirionedd, cynhyrchwyd ganddynt fydryddiaeth ffurfiol ac addurnedig a fu'n batrwm i feirdd carolau gogledd Cymru am ymron ddwy ganrif.⁶

Haedda Huw Morys sylw neilltuol yn y fan hon, nid yn unig am i lawer ei ystyried yn ben-prydydd yr iaith Gymraeg yn yr ail ganrif ar bymtheg, ond hefyd am fod iddo gysylltiad agos â chyffiniau Dyffryn Tanad. Er mai yn Nyffryn Ceiriog

¹ Cyflwynwyd rhannau helaeth o gynnwys yr erthygl bresennol yn y ddarlith "Recordio'r Traddodiad Carolau Heddiw" a draddodwyd 8 Ebrill 1967, yn Aberystwyth, yn Ysgol Basg Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru. Ymddangosodd yr erthygl, mewn fersiwn llawnach ac yn Saesneg, yn *Folk Life* (Cylchgrawn y Gymdeithas Astudiaethau Bywyd Gwerin, gol. J. Geraint Jenkins), vii (1969), 15 - 42, a diolchgar wyf i'r golygydd am ganiatáu imi ail-gyhoeddi'r rhan fwyaf ohoni yn y fan hon.

² Cymh. Brinley Rees, *Dulliau'r Canu Rhydd 1500-1650* (1952), 17: "Ni chadwyd unrhyw garolau Nadolig Cymraeg o gyfnod cynharach na'r unfed ganrif ar bymtheg . . ." Yn Nyffryn Tanad y gorffennwyd cyfieithu Beibl yr Esgob Morgan. Glamor Williams, "William Morgan", *Y Bywgraffiadur Cymreig hyd 1940* (1953), 617.

³ Rees, op. cit., 130.

⁴ Yn yr erthygl bresennol defnyddir y gair "carol" i ddynodi "carol Nadolig". Cofier ar yr un pryd iddo gael ei arfer gynt i gyfeirio at unrhyw gerdd, boed grefyddol neu seciwlar, ar fesur rhydd — ac yn enwedig, efallai, gerdd y bwriedid iddi gael ei chanu.

⁵ Nid eu dyfais wreiddiol hwy mo'r math hwn o ganu, fodd bynnag; yr oedd yn bod yng Nghymru cyn eu geni. Gw. Thomas Parry, *Hanes Llenyddiaeth Gymraeg hyd 1900* (1953), 129 a 131-2.

yr oedd ei gartref, Pontymeibion, safai ym mhlwyf Llansilin, ac i eglwys Llansilin y teithiai Huw Morys tua phum milltir yn gyson i addoli.⁷ Yno y'i claddwyd ac yno, mae'n debyg, y clywyd canu amryw o'i garolau yn gyhoeddus am y tro cyntaf.

Mae'n werth craffu ar un o'i garolau cynnar, "Carol Gwyliau, a wnaed yn amser rhwysg Oflifer".⁸ Ynddi fe gyfleir rhywbeth o'r argyfwng a wynebodd wyl y Nadolig yn nghyfnod Cromwell.⁹ Ymddengys bod Huw Morys, wrth weld diddymu'r dathlu traddodiadol, yn pryderu ynghylch colli dau beth yr oedd iddynt gysylltiad â'i gilydd, sef gwasanaeth y plygain a'r canïadau mawr a gawsid gan yr "hen feirddion" adeg y Gwyliau.¹⁰ Eironig fu cwrs hanes wedyn, fodd bynnag: heddiw, dros dri chan mlynedd yn ddiweddarach, gellir nodi mai yn Nyffryn Tanad, ynghyd ag ychydig ardaloedd cyfagos tua'r de a'r gorllewin,¹¹ yr erys amlycaf rai o nodweddion y traddodiad canu carolau Cymraeg mewn dyddiau fu. Rhyfeddach fyth yw hyn o ystyried safle'r dyffryn ar y ffin rhwng Cymru a Lloegr a'i ogyddd daecaryddol naturiol tua'r dwyrain.¹²

Y plygain

O gwmpas y Nadolig, 1964, y dechreuwyd ymddiddori yn nhraddodiad carolau'r dyffryn gan yr Adran Traddodiadau Llafar a Thafodieithoedd, Amgueddfa Werin Cymru. Man cychwyn gwaith ymchwil yr Adran fu dwyn peiriannau recordio i'r gwasanaeth plygain.¹³

Cyhelir y gwasanaeth mewn eglwys a chapel yn ddiwahân. "Plygain" yw'r enw lleol arno o hyd.¹⁴ Tarddiad y gair hwn yw'r Lladin *pulli cantus* ac felly cyfeiria at

⁷ Walter Davies ("Gwallter Mechain"), *Eos Ceiriog, sef Casgliad o Bêr Ganiadau Huw Morus* (1823), i, tud. viii.

⁸ *ibid.*, 179-83.

⁹ Ar yr argyfwng hwnnw gw. Erik Routley, *The English Carol* (1958), 120-3.

¹⁰ Mae'n debyg mai ar gyfer y gwasanaeth plygain y cynhyrchied y rhan fwyaf o garolau Nadolig yn amser Huw Morys ac am dros ganrif wedi hynny. Yn ôl pob golwg, yr oedd y termau "carol Nadolig", "carol Gwyliau" a "carol plygain" yn gyfystyr. Fe welir, gyda llaw, mai gwrywaidd ei genedl yw "carol" yn y ddau ymadrodd olaf, tra defnyddir y gair yn fenywaidd yn yr erthygl bresennol.

¹¹ Gw. Enid P. Roberts, "Hen Garolau Plygain", *The Transactions of the Honourable Society of Cymmadorion*, Tymor 1952 (1954), 51-70. Yn yr erthygl gynhwysfawr hon trafodir y carolau plygain a'u cefndir gan roi sylw arbennig i ardaloedd Dyffryn Banw, Llanwddyn a Llanfyllin yng ngogledd sir Drefaldwyn, ac ardaloedd Mallwyd a Llanymaw-ddwy yn sir Feirionnydd. Mawr yw'm dyled i erthygl Miss Roberts, yn un peth am iddi ddwyn fy sylw am y tro cyntaf at barhad y traddodiad carolau yng nghanolbarth Cymru. Trwy gymorth caredig Miss Roberts hefyd y recordiwyd gan yr Amgueddfa ei pharti carolau cyntaf, a hynny yn Llanwddyn yn 1963.

¹² Lleolir y dyffryn o fewn ychydig filltiroedd i dref Croesoswallt. Ynddo ffinia siroedd Dinbych a Threfaldwyn â'i gilydd. Rhed afon Tanad o fynyddoedd y Berwyn tua gwastadedd sir Amwythig i'r dwyrain. Cymraeg yw prif iaith y dyffryn ar yr ochr orllewinol i'r ffin rhwng Cymru a Lloegr, a cheir o hyd ambell frodor Cymraeg y tu mewn i sir Amwythig yn yr ardal hon.

¹³ Cymerwyd rhan hefyd yn y gwaith ymchwil hwn gan dri chydweithiwr Adrannol: Mr. V. H. Phillips, Ceidwad yr Adran; Mr. D. T. Davies, Technegydd, a Miss M. Middleton, Cynorthwyr Ymchwil.

¹⁴ "Plygien" (llu. "plygeinie") yw'r cynniad tafodieithol. Benywaidd yw cenedl yr enw yn lleol eithr fe'i cadwyd yn wrywaidd yn yr erthygl hon.

ganiad y ceiliog ar doriad dydd.¹⁵ Fodd bynnag, nid yn y bore bach y cedwir plygeiniau heddiw yn ardaloedd cyffiniol siroedd Dinbych, Trefaldwyn a Meirionnydd, eithr gyda'r hwyr, tua saith o'r gloch.¹⁶ Nid dydynt ychwaith ar Ddydd Nadoig; fe'u lleolir rywbryd rhwng canol Rhagfyr a chanol Ionawr, ac ar nosau gwaith yn ogystal a'r Suliau.

I ddiethryn, profiad anghyffredin heddiw yw mynd i blygain yr ardaloedd hyn. Mewn eglwys dechreuir gyda'r Brynhawnol Weddi — wedi ei chwotgi, o bosibl; mewn capel clywir emyn neu garol, darlenniad a gweddi fer. Yna cyhoedda'r offeiriad neu weinidog fod y gwasanaeth yn "agored". Am awr a hanner i ddyw awr wedyn fe fydd trefn y cyfarfod yn gyfan gwbl yn nwylo'r carolwyr. Y mae perffaiath ryddid i unrhyw un gymryd rhan. Ni pharatowyd rhaglen ymlaen llaw ac nid oes gyflwynydd neu arweinydd. Ni ddywed neb yr un gair, eithr cyi'd y partion yn eu tro gan gerdded ymlaen yn dawel a phwylllog at ris y gancell neu i'r "sgwâr" (fel y gelwir sedd y blaenoriaid) i ganu un garol. Ar gyfartaledd bydd o ddeg i bedwar ar ddeg o bartion yn bresennol. Wedi i bob parti ganu unwaith, deellir oddi wrth y tawelwch disgwyllgar fod y "rownd gynta", fel y cyfeirir ati, ar ben. Dyna'r arwydd i barti cyntaf y plygain fynd ymlaen ei waith, a chenir ail rownd a phob parti (mae'n debyg) yn ymddangos eto yn ôl y drefn a sefydlwyd o'r blaen. Dichon y bydd trydedd rownd; dibynna hynny ar nifer y partion. Sut bynnag, fe glywir o ddyw ar hugain i ddeg ar hugain o garolau yn ystod y gwasanaeth, y cwbl (ac eithrio dwy neu dair, efallai) yn Gymraeg a'r cwbl hefyd yn wahanol, gan ei bod yn egwyddor osgoi ailganu unrhyw garol. Diweddir gyda'r diolchiadau, y casgliad, carol gan y gynulleidia, a chyhoeddi'r Fendith. Yna adref â "gwrandaewyr" y noson, eithr i'r carolwyr fe fydd swper arbennig wedi ei ddarparu yn y festri, y neuadd neu dai cyfagos ac ar ôl bwyta eu gwala ânt ati wedyn yn y fan a'r lle i ganu carolau hyd tua hanner nos.

Y mae i'r plygain amryw nodweddion diddorol heblaw ei hamddenolrwydd anffurfiol. Fe sylwir mai bychan yw'r partion bron i gyd ac mae'r ffurfiau mwyaf poblogaidd o ddigon yw'r pedwarawd cymysg a'r triawd gwŷr (yn canu "Top, Tenor a Bas", chwedi y carolwyr).¹⁷ Gwrywod yw'r mwyafrif o'r cantorion, a llawer ohonynt dros hanner cant oed tra bod ond ychydig o dan ddeugain. Anaml y cân ardddegwyr yn y gwasanaeth — efallai nad yw hyn ond parhad patrwm traddodiadol, i ryw raddau — ac nid bob tro y clywir parti plant ychwaith. Pan gymerir rhan gan barti felly ei duedd yw canu'n unsain, ac i gyfeilliant yr organ. Ar y llaw arall, digyfeilliant yw datganiad naw allan o bob deg parti oedolion a'r unig ddefnydd o offeryn cerdd gan sawl un ohonynt yw taro seinfôrth cyn canu. Pan ddechreuwyd recordio plygeiniau'r ardal, hollol ddiarth oedd y rhan fwyaf o'r carolau i aelodau staff yr Amgueddfa Werin. Yn naturiol, rhoddwyd cryn sylw i lyfrau canu'r carolwyr a chafwyd nad oedd ond

¹⁵ Trafodir tarddiad a datblygiad y plygain yn fanwl yn Gwynfryn Richards, "Y Plygain", *Cylchgrawn Cymdeithas Hanes yr Eglwys yng Nghymru* (1947), i, 53-71.

¹⁶ Yr eithriad yn Nyffryn Tanad yw plygain eglwys Llanarmon Mynydd Mawr, a gynhaliwyd ers blynnyddoedd yn gynnar y prynhawn, gan raglaenu plygain eglwys Llanrhaeadr-ym-Mochnant yn yr hwyr. A sôn am Gymru yn gyffredinol, dywedir i'r plygain boreol ddiplannu o'r tir tua diwedd y ganrif ddiwethaf. Trefor M. Owen, *Welsh Folk Customs* (1959), 33.

¹⁷ Pwnc llosg yng Nghymru yn ystod y ganrif ddiwethaf fu dewis rhwng tri llais a phedwar ar gyfer canu cynulleidiaol. R. D. Griffith, *Hanes Canu Cynulleidiaol Gymru* (1948), 73. Diddorol gweld cyfres o lyfrau carolau a gyhoeddwyd gan Hughes a'i Fab, Wrecsam, yn ystod ail hanner y ganrif (gw. eu henwi isod) yn adlewyrchu'r cefnu graddol ar y tri llais.

ambell barti yn defnyddio cyhoeddiadau printiedig cyfarwydd — yr oedd tua hanner y partion (ac yn enwedig y triawdau gwŷr) yn canu o lyfrau ysgrifennu personol, ac aml un o'r rheini yn dwyn ôl traul caled dros gyfnod mait.

Yn ystod tymhorau Nadolig 1964-66 recordiwyd y pum plygain a gynhelid yn gyson yn y dyffryn bryd hynny,¹⁸ yn eglwysi cyfagos Llanrhaeadr-ym-Mochnant a Llanarmon Mynydd Mawr ("Llanarmon Fach" ar lafar gwlad) ac yng nghapel Hermon (Wesle), y Briw, Pen-y-groes (Annibynnol), Pen-y-bont Llannerchymrus, a Soar (Wesle), Cefnyblodwel — yr olaf o'r rhain yn sir Amwythig, er nad y tu hwnt i G'awdd Offa. Ar sail dilyn y cyfarfodydd hyn dylid nodi deubeth: yn gyntaf, mai Anghydfurfiaeth yw prif gynheiliad y plygain lleol bellach, ac yn ail (ac eithrio plygain egwan Llanarmon), mai'r un partion ymron a glywir yn yr holl blygeiniau uchod. Mewn geiriau eraill, nid aelodau o unrhyw un addoldy mo'r carolwyr eithr cynrychiolwyr gwahanol eglwysi a chapeli yn y fro. Daw'n amlwg, felly, fod y plygeiniau — pa mor anffurfiol bynnag fônt ynddynt eu hunain — yn dibynnu ar gyfundrefn gydweithredol a barheir yn ofalus. Hanfod y trefniant yw'r egwyddor o ad-dalu dyled, a diau fod parchu'r ddyletswydd honno gyda'r rheswm pennaf am gadw'r traddodiad carolau yn ei rym hyd heddiw yn Nyffryn Tanad a'r cyffiniau. Gweithredir y gyfundrefn yn ôl gofynion ymarferol lleol, gan anwybyddu rhaniadau eglwys a chapel yn ogystal ag enwadaeth Anghydfurfiol. Wrth gwrs, mae'n ofynnol sicrhau gwahanol ddyddiadau i'r plygeiniau a cheisir osgoi unrhyw wthdaro yn hynny. Deil ambell blygain wrth yr un safle yn rheolaidd; gall eraill amrywio ychydig ar eu lleoliad yn y tymor. Er pan ddaeth y modur yn gerbyd cyffredin yn yr ardal, gan ganiatáu i garolwyr ymestyn eu siwrneion canu, rhaid fu ystyried cydberthynas plygeiniau Dyffryn Tanad a rhai cych Llanwddyn tua'r gorllewin a chych Llanfyllin tua'r de — bellach, aethant oll yn rhan o'r un rhwydwaith cyfarfodydd. Peth cyffredin ar hyn o bryd yw i bartion deithio wyth neu ddeng milltir (un ffordd) i ganu mewn plygain ac ymddengys sawl parti mewn wyth neu naw plygain bob blwyddyn.

Yr hen garolau

Cyfeiriwyd eisoes at lyfrau canu'r carolwyr. Archwiliwyd y rhain yn fanwl, yn ddefnyddiau printiedig ac ysgrifenedig. Yn aml ni cheid yn y llyfrau ysgrifennu namyn geiriau'r carolau (ynghyd â nodi'r cyweirnod canu, efallai); bryd arall cynhwyswyd cerddoriaeth hefyd, mewn nodiant Sol-fa ac ar gyfer tri neu bedwar llais, gan amlaf. Amrywio a wna'i hen gasgliadau printiedig Cymraeg hwythau: fel arfer rhoent fwsig (mewn Hen Nodiant neu Sol-fa, i dri neu bedwar llais) ar gyfer pob carol, eithr gwelwyd ambell gyfrol heb fod ynddi gerddoriaeth o gwbl. Testun syndod oedd helaethrwydd y defnyddiau a fedda: rhai carolwyr — peth hollol gyffredin yn eu plith oedd bod yn berchen ar eiriau dwsinau o wahanol garolau, a thrawyd ar ambell ganwr a chanddo gant neu ragor o enghreifftiau wrth law.

O dipyn i beth daethpwyd i ben â dadansoddi rhywfaint ar y pentwr defnyddiau hyn, gan anelu at olrhain fflonellau. Buan y cadarnhawyd unpeth, sef bod geiriau'r carolau yn y llyfrau ysgrifennu personol yn deillio — naill ai'n uniongyrchol neu trwy

¹⁸ Ymwelwyd â thri o'r gwasanaethau hyn ddwy waith: lliniwyd, felly, wyth recordiad i gyd. Cyflawnwyd y gwaith recordio hwn drwy gydweithrediad caredig y Parch. E. Clwyd Jones, Llanrhaeadr; y diweddar Barch. D. Henriw Mason, Croesoswallt; y Parch. Gwylfa Morgan, Llanrhaeadr, a'r Parch. Cadwaladr Watkins, Llangynyw.

eu hailgodi o ffynonellau ysgrifenedig eraill — o'r cyfrolau printiedig y ceir copïau ohonynt yma ac acw yn Nyffryn Tanad o hyd. Siem fu darganfod nad carolau heb eu cyhoeddi mohonynt. (Ar y llaw arall yr oedd *cerddoriaeth* y llyfrau ysgrifennu weithiau'n fwy o destun llawenydd yn hyn o beth.) Gwelwyd hefyd nad oes hynafiaeth eithriadol i'r cynharaf ymhlith y cyfrolau printiedig Cymraeg a ddefnyddir heddiw yn y dyffryn; i ail hanner y ganrif ddiwethaf y perthyn y rheini. Mae'n wir i ryw faint o'u cynnwys ymddangos mewn cyhoeddiadau cynharach wedyn, eithr prin y gellid mentro dyddio geiriau mwy na dyrnaid bach o'u carolau cyn 1800.¹⁹

Eto i gyd y mac i'r darlun ochr fwy calonogol. I gychwyn, ymddengys nad yw'r rhan fwyaf o'r carolau a genir yn awr yn Nyffryn Tanad a rhai ardaloedd cyfagos — beth bynnag am oed y carolau — yr un mor adnabyddus mewn rhannau eraill o Gymru; y maent felly yn brin, gan mai rhanbarthol yn unig yw eu cylchrediad. Pwsicach na hyn, efallai, yw fod llawer o'r carolau Nadolig Cymraeg a gynhyrchwyd mor ddiweddar â hanner cyntaf y ganrif ddiwethaf yn adlewyrchu'r dechneg fydryddol a nodweddi'r garol yng ngogledd Cymru fyth er dyddiau Huw Morys (onid cyn ei ddyddiau ef), a chan hynny fod ambell enghraifft o'r hen ddull carolaidd cynganeddol i'w chlywed mewn plygeinau tua'r dyffryn hyd y dydd heddiw.²⁰ Yn y fan hon, felly, priodol oedi ychydig gyda'r garol fel yr ymddangosodd yn y gogledd o'r ail ganrif ar bymtheg ymlaen — cyfnod a weiodd gynhyrchu canoedd o garolau Nadolig Cymraeg a'u poblogeiddio wedyn trwy gyfrwng llawysgrifau, pamffledi, almanaciau a llyfrau, yn ogystal ag ar dafod lefydd.

Cyfuniad o ganu rhydd a chaeth oedd y garol hon: acennai'n rheolaidd eithr ar yr un pryd yr oedd patrymau cynganeddol yn gwau trwyddi. Fe'i lluniwyd ar gyfer ei chanu, a hynny ar un o geinciau poblogaidd y dydd — yr union geinciau y cenid arnynt hefyd faledi Cymraeg. With argraffu neu ysgrifennu'r garol nodid uwch ei phen enw'r gainc briodol iddi, ac fel arter cyfleu cysylltiadau seciwlar a wna teitlau'r ceinciau: pethau fel "Greece and Troy", "Crimson Velvet", "King George's Delight", "The Belle Isle March", "Betty Brown", "Gwel yr Adeilad", "Mentra Gwen", "Y Ceiliog Gwyn" a "Ffarwel Ned Puw". (O restru'r rhain yn llawn, daw'n amlwg fod ueginiau ohonynt yn gyffredin gynt ar lafar gwlad.²¹) Dyma sut y darluniwyd crefft y beirdd carolaidd yng ngogledd Cymru:

Penderfynai'r gainc flurf y mesur. Meithrinodd y beirdd hyn eu dull arbennig eu hunain o ganu geiriau ar geinciau o gerddoriaeth. I gychwyn fe roid odl yn y geiriau ar ddiwedd pob cymal yn y gerddoriaeth. Yr orchest

¹⁹ Ni chlywir yn y dyffryn heddiw, felly, ganu carolau Huw Morys. Hyd yn oed yn nechrau'r ganrif ddiwethaf yr oedd cefnu ar ei garolau ef, a hynny (yn ôl "Gwallter Mechain") nid oherwydd "diffyg defnydd sylweddawl, nac athrawiaeth iachus" ynddynt, eithr am i bobl fflino ar glywed "Yr Hen Dôn", a ddefnyddid i'w canu. Davies, op. cit., I, tt. xxxv-vi.

²⁰ Dali'r sylw nad at garolau *Nadolig* yn unig y gellir cymhwyso'r cyfeiriadau yn y frawddeg hon at y "dechneg fydryddol a nodweddi'r garol yng ngogledd Cymru . . ." neu'r "hen ddull carolaidd cynganeddol". Gwir hyn hefyd yn achos y sylwadau ar grefft y canu "carolaidd" yn y paragraff sy'n dilyn. Am ymdriniaethau manylach â'r canu hwn gw. Thomas Parry, op. cit., 131-3 a 177-82, a Tom Parry, *Baledi'r Ddeunawfed Ganrif* (1935), pennod vi.

²¹ Tybir mai Seisnig oedd llawer o'r ceinciau hyn i gychwyn. Ystyrier, fodd bynnag, yr holl ddadleuon a drafodir yn W. S. Gwynn Williams, *Welsh National Music and Dance* (1932), 59-61.

wedyn oedd rhoi cynganedd a pherseinedd cyson yn y cymalau hynny, ac uno'r cymalau yn un pennill, gan gofio bod y pennill gorffenedig i ganu'n esmwyth ar y gainc y bwriadwyd ef iddi. Llwyddasant yn wyrthiol.²²

Ffurfiar ambell fesur adeiladwaith cymhleth y tu hwnt. Fel y gellid disgwyl, nid oedd cyraeddiadau pob bardd mor wyrthiol â'i gilydd. Serch hynny, wele feirdd gwlad²³ yn trin, yn ôl gofynion mesurau rhyddion a cherddoriaeth, addasiad o'r gyfundrefn seiniol astrus a berffeithiwyd gan gwyddwyr profesiynol yn yr Oesoedd Canol. Ac nid awduron heb gynullidfa mo'r beirdd gwlad hyn. Ymddengys i'r carolau plygain gael derbyniad parod, ac enillasant gylchrediad a pharhad drwy gyfrwng y tudalen a'r llais. Dysgwyr geiriau llaweroedd ohonynt gan eu gosod ar gof gwlad a'u trosglwyddo wedyn o ben i ben, yn union fel y cawsai'r hen geinciau eu trosglwyddo eisoes. Er mor ddyrys y dechneg fydryddol a sicrhaodd gymeriad arbennig i'r carolau hyn, hwynt-hwy a roes fynegiant i neges ac emosiwn y Nadolig ymlith gwerinwyr gogledd Cymru am genedlaethau.

Cyn gwerthfawrogi celfyddyd y garol Gymraeg i'r eithaf, rhaid oedd clywed ei chanu ar y gainc briodol: "cymalau'r pennill yn cyd-daro â chymalau'r alaw, miwsig y dôn yn dwyn i'r awlwg fwisg y gynghanedd, a'r odlau'n ailateb ei gilydd yn gyfûn . . ."²⁴ A beth am y ceinciau?²⁵ Ebe un awdurdod: "In melodic outline the [Welsh carol and ballad] tunes are usually very simple and, dissociated from the words, they often appear uninteresting and devoid of both melodic and rhythmic beauty".²⁶ Dywaid beirniad arall: "it is an undoubted fact that ballad music . . . was inferior in quality to both the harp melodies of the cultured classes on the one hand, and the folk-song of the peasantry on the other".²⁷ Ceir ymateb rywffaint yn wahanol gan sylwedydd diweddarach: "Many of the ballad tunes are exceptionally fine. But the words were in general obviously far more important than the music".²⁸ Dichon, wedi'r cwbl, mai annheg â'r garol yw didoli'r geiriau a'r gerddoriaeth wrth ei chloriannu.

Trafodwyd cynnwys y carolau plygain yn fanwl gan Miss Enid Pierce Roberts ac ni ellir gwel yn y fan hon na chrynhoi yn fyr ychydig o'r llu pwyntiau a godwyd ganddi.²⁹ Swyddogaeth gyntaf yr awduron carolau, meddir, oedd canu mawl i ddathlu gwyl y Geni a "swm a sylwedd y cyfan yw mor rhyfedd ac anfesuradwy yw turgaredd Duw . . ." Ochr yn ochr â hyn ceid "tipyn o athrawiaethu a llawer iawn o gyngori ac annog". Peth arferol mewn rhai carolau oedd cyfiwyno "math o grynodedb o hanes bywyd Crist" eithr gwneid hynny ar sail tystiolaeth yr Efengylau — "Ni cheir yn Gymraeg . . . ddim o'r 'folksong carols' sydd mor niferus yn Saesneg,

²² Tom Parry, op. cit., 150.

²³ Ffermyr a chrefftwyr oedd y rhan fwyaf o feirdd carolaidd y ddeunawfed ganrif, er enghraifft. Thomas Parry, op. cit., 205.

²⁴ *ibid.*, 181.

²⁵ Am enghreifftiau o'r ceinciau y cenid carolau a baledi Cymraeg arnynt gw., yn arbennig, *Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru*, ii, rhannau 3 a 4. Ymdrinir â rhai o nodweddion cerddorol y ceinciau yn W. S. Gwynn Williams, op. cit., 61-2.

²⁶ *ibid.*, 61.

²⁷ J. Lloyd Williams, "Welsh National Melodies and Folk-Song", *The Transactions of the Honourable Society of Cymmrodorion*, Tymor 1907-8 (1909), 13.

²⁸ P. Crossley-Holland, erthygl o dan "FOLK MUSIC: in Welsh" yn *Grove's Dictionary of Music and Musicians* (gol. Eric Blom), iii (argr. 1954), 404.

²⁹ Codwyd y gwahanol ddyfyniadau a chyfeiriadau yn y paragraff hwn o Roberts, op. cit., 58-66.

carolau yn cynnwys chwedlau apocryffaol . . ." Nodir, ymhellach, nad oedd yn y traddodiad Cymraeg amryw fathau o garolau a fu'n boblogaidd mewn gwledydd eraill: carolau hwiangerdd, carolau'r Geni, carolau'r Ymgawdoliad, carolau'r Cyfarchiad, carolau'r Bugeliad i carolau'r Doethion.³⁰ "Fel yr â'r blynyddoedd rhagddynt daw mwy a mwy o athrawiaethu i'r carolau a llai o hanes am Grist"; eto i gyd, "elfennol" oedd yr athrawiaeth a gynigient. Gellir ychwanegu yn y fan hon bod meithder yn nodwedd gyffredin yn y garol blygain yng Nghymru; rhoid ynddi weithiau o bymtheg i ugain o benillion hirion. Diddorol sylwi ar yr un pryd mai ambell dro yn unig yr oedd iddi "fyrdwn" — a lle cynhwysid hwnnw, hwyrach nas ceid ond ar ôl pob yn ail bennill.³¹

Yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg daeth y garol gynganeddol Gymraeg i ben ei thennyn. Ar yr ochr lenyddol, troes at fesurau symlach a mwy rheolaidd eu ffurf, ymwadodd yn raddol â'r gyfundrefn gynganeddol, ac aeth yn fwy telynegol ei naws — mewn geiriau eraill, ymdebygodd fwyfwy i'r emyn.³² Erbyn cyrraedd carolau ab Ithel yn ail hanner y ganrif yr oedd y broses gystal â dirwyn i ben.³³ Bu trawsnewid ar yr ochr gerddorol hefyd. Hyd yn oed mor gynnar ag 1823 taranai "Gwallter Mechain" yn erbyn y ceinciau poblogaidd fel "sothach cymmwysach i *Ben* y *Belli* yn *Nghroes Oswallt*, nac i un man o addoliad crefyddol".³⁴ Fodd bynnag, wedi canol y ganrif y cynrywyd cerddoriaeth wahanol i gymryd eu lle. Y mae ar gael yn Nyffryn Tanad heddiw gyfres o gasgliadau carolau a gyhoeddwyd gan Hughes a'i Fab, Wrecsam, tua'r cyfnod 1860-80 ac o graffu ar gynnwys y casgliadau hyn gellir olrhain y broses o altudio'r hen geinciau trwy lafur cerddorion fel J. D. Jones, y Parchedig Owen Jones, Owen H. Davies ("Eos Llechid"), Richard Mills a T. Cilwern Davies.³⁵ Erbyn cyflawni tasg y rhain a'u tebyg yr oedd parhad yr hen garolau cynganeddol a genid ar donau llafar gwlad yn dibynnu ar un peth yn arbennig, sef teyrngarwch y carolwyr eu hunain i draddodiad eu hynafiaid.

Tystiolaeth y carolwyr

Rhan hanfodol o waith ymchwil yr Amgueddfa Werin tua Dyffryn Tanad fu recordio sgrysfeydd â charolwyr, gan eu holi'n fanwl ynghylch gwahanol agweddau o'r

³⁰ Yr oedd yn Gymraeg, fodd bynnag, garolau Ystwyll a fwriedid i'w canu yng ngwasanaeth plygain y dydd hwnnw.

³¹ Ar hyn gw. Rees, op. cit., 31. Ceid yr un arfer ynglŷn â'r "byrdwn" mewn carolau Mai neu haf yn Gymraeg. Roberts, op. cit., 58.

³² Am ddadansoddiad manwl o'r trawsnewid hwn gw. J. H. Williams, "A Study of the Contribution of the Church in Wales to the Development of Welsh Hymnology with Special Reference to the Period 1740-1900" (Traethawd M.A. Prifysgol Lerpwl, 1940), 128-44 a 160-9. Pwysig cofio hefyd nad oedd trawsnewid y garol Nadolig ond rhan o ddirwyd yr hen ddull carolaidd cynganeddol yn gyffredinol yn yr un cyfnod. Gw. Thomas Parry, op. cit., 234-5.

³³ J. H. Williams, op. cit., 139.

³⁴ Davies, op. cit., i, tud. xxxvi.

³⁵ Y casgliadau yw J. D. Jones, *Caniadau Bethlehem* (1862 ac 1880) a *Carolau Nadolig* (1865); J. Williams, "Glanmor". *Carolau Prif Feirdd Cymru* (1865); Owen Jones, *Carolau Nadolig*, cyfres 1 a 2 (1866 ac yn ddiweddarach); Owen H. Davies, "Eos Llechid", *Y Cyff Nadolig* (1869); Richard Mills, *Llyfr Carolau*, cyfres 1 a 2 (1871 ac yn ddiweddarach), a T. Cilwern Davies, *Y Carolydd* (1882). (Cyhoeddwyd yr argraffiad cyntaf o *Caniadau Bethlehem* ym 1857 gan Isaac Clarke, Rhuthun).

traddodiad lleol.³⁶ Ceisiwyd ganddynt wybodaeth fleithiol gan estyn croeso hefyd iddynt ddatgan barn bersonol.

Cafwyd sylwadaeth arwyddocaol ynglŷn â'r carolau eu hunain. I ddechrau, daeth yn amlwg fod gan y carolwyr falchder eithriadol yn eu defnyddiau canu, ac edrychir ar y carolau hynaf fel gwaddol i'w drysori. Yn naturiol, efallai, ymdrechir i sicrhau *repertoire* mor helaeth ag sydd bosibl — y mae hyn nid yn unig yn arwydd o ragoriaeth ynddo ei hunan, eithr hefyd yn cyflenwi angen ymarferol mewn plygain pe digwyddai i bartion eraill fod wedi dewis canu yr un carolau. Ar y llaw arall, y drefn yw i barti ddal ei afael yn lled dynn yn y carolau sydd ganddo. Weithiau ystyrir parti neu deulu bod iddo ryw fath o hawlfraint anysgrifenedig yn achos ambell garol — ac fe gydnabyddir yr “hawlfraint” gan eraill drwy osgoi canu carol o'r dosbarth hwn (er i ambell ddirgrifwr yn ei dro drefnu canu eiddo parti arall yn ystod “rownd gynta”). Clywyd am enghreifftiau o daro geiriau a miwsig carolau ar bapur wrth wrando ar eu canu mewn plygain. O dan yr amodau hyn nid syndod fod ymarfer canu yn gyfrinachol yn ystod yr wythnosau cyn y Gwyliau yn beth lled gyffredin gynt. Anaml y rhydd parti garolau i gantorion eraill onid yw ef ei hunan yn ymddeol o'r maes. Hyd yn oed wedyn, y duedd yw cadw'r defnyddiau yn y teulu — uned deuluol yw llawer parti, wrth gwrs.

Erbyn heddiw, prin yw'r hen garolau cynganeddol ym mhlygain Dyffryn Tanad. Wedi brwydr hir y maent ar fin cilio gan dael y llwyfan i ddefnyddiau diweddarach (nas trafodir yn yr erthygl hon), defnyddiau a genir o ffynonellau printiedig. Serch hynny, yng ngolwg amryw gantorion a gwrandawyr nid oes yr un dim a ddeil ei gymharu â'r carolau hŷn. Ymhlith rhai pobl, y mae'r posibilrwydd fod unrhyw garol yn hen yn cynyddu parch tuag ati. Gŵyr carolwyr heddiw fod mwy nag un firwd o gyfansoddiadau yn y traddodiad a etifeddasant. Y mae nodweddion y defnyddiau cynharaf yn gyfarwydd i'w clyw: y penillion maith, dieithrwrch yr ieithwedd o bryd i'w gilydd, a'r mesurau anghyffredin (ynghyd â churiadau tri thrawiad, efallai). Ymddengys bod ambell glust fain yn ymateb hefyd i batrymau'r gynganedd, er na lwyddir i ddiffinio'r atyniad — y cwbl a geir yw cyfeiriad at “glec” yr hen garolau. Yn y pegwn arall daw'r gŵyn gerbron fod rhai carolau “yn rhy debyg i emyn”.

Wrth ystyried ansawdd y traddodiad canu carolau yn Nyffryn Tanad ar hyn o bryd ni ellir anwybyddu'r ffaith ei fod ynghanol proses o drawsnewid. Yn raddol, fe gefnir ar hen ddefnyddiau, defodau a syniadau, gan droi at rai newydd. Tra bod hyn yn digwydd — a diau ei fod yn digwydd ymhlith carolwyr ar hyd y canrifoedd — y mae'r traddodiad yn beth cymysgryw, ac ynddo lawer o elfennau gwrthgyferbyniol wedi eu dwyn ynghyd. Rhaid cydnabod hyn wrth bwysleisio nad cyflwyno darlun *cyflawn* o gyflwr presennol y traddodiad yw bwriad yr erthygl hon eithr yn hytrach fwrw golwg ar elfennau ynddo sy'n ymddangos yn anghyffredin ac, efallai, yn hynafol eu cysylltiadau. Gan gadw hyn ar gof, troer yn awr at rai o syniadau'r “hen ysgol” o garolwyr heddiw parthed y gelfyddyd o ganu carolau.

³⁶ Gwerthfawrogir y cydweithrediad parod a gafwyd gan y rhai canlynol a recordiodd sgwrsfeydd i'r Amgueddfa: Mr. Mathew Davies o'r Rhiwlas, Mr. Sam Davies, Mr. Vincent Davies, Mr. Fred Jones a Mr. John Breeze Rowlands o Lanrhaeadr, Miss Catherine Ellis o Groesau Bach, Mr. Ernest Ellis o Gefnyblodwel, Mr. William Humphreys o Ben-y-bont Llannerchymrus, Miss Nansi M. Jones o Gobowen, Mr. Thomas Jones o Langynog, Mr. Elfyn Morris a Mr. Tom Williams o Langedwyn, Mr. Robert Roberts o Lansilin, a Mr. David Thomas o Fangor. Derbyniwyd gan amryw bobl leol eraill wybodaeth a groniclwyd mewn llyfrau nodiadau.

Dylid nodi i gychwyn ei bod yn dyb gyffredin yn eu mysg mai'r triawd gwŷr yw prif gynrychiolydd presennol yr hen draddodiad.³⁷ Yn un peth, ganddo ef y tueddri i glywed y defnyddiau cynharaf a oroesodd, eithr gwerthfawrogir hefyd rai pethau eraill ynghŷn â'i ganu. Lle bo pedwarawdau cymysg, dyweder, yn canu o drefniannau cerddorol printiedig, ceir o hyd ambell driawd a gododd alaw garol oddi ar lafar gwlad a mynd ati ei hunan i gynganeddu'r rhannau tenor a bas. I'r cyfeiriad hwn fe gadwyd elfen o'r creu personol sy'n nodweddu unrhyw ganu gwerin yn ei gyflwr naturiol — er rhaid cyfesu na ellir nodi'n fanwl y llinell derfyn rhwng yr elfen o wreiddioldeb mewn canu o'r fath a'r elfen gydredol ynddo o ddynewared, bwriadol neu anymwybodol. Bid a fo am hynny, fe crys ymhlith llawer yn y dyffryn barch tuag at y gallu i "gordio" wrth y glust. Clywyd un carolwr a ymfalchiai yn ei feddiant ar y ddawn honno yn dadlau fod sawl un o'i fath yn cynhyrchu "gwell miwsig" nag a geid mewn trefniannau cyhoeddedig. Cas gan ambell garolwr felly ganu mewn parti pedwar llais, oherwydd cyfyngu ar ei ryddid creadigol. Hwyrach fod hyn hefyd yn un rheswm pahan y gwgir ar roi i garolwyr gyfeiliant offeryn cerdd. (Rheswm arall yw tybio mai canu'n ddigyfeiliant fu'r arfer traddodiadol — er fod ar gael fwy nag un cyfeiriad printiedig at ganu carolau i gyfeiliant y delyn yn eglwysi Cymru yn nechrau'r ganrif ddiwethaf ac, efallai, cyn diwedd y ddeunawfed ganrif.³⁸)

Y mae'r sylwadaeth uchod yn ddigon i ddangos diddordeb byw y cantorion yng ngherddoriaeth eu carolau. Ar yr un pryd, yn ôl canonau hen garolwyr yr ardal, ni all fod unrhyw amheuaeth nad prif nod angen y grefft o gyfiwyno carol yw rhoi sylw dyladwy i'w geiriau. Adrodd stori a chyfleu neges yw swyddogaeth gyntaf carolwr (ac nid anaml y dygir yr athrawiaeth hon i gof gwrandawr wrth glywed datganiad gorhamddenol sy'n anwybyddu gofynion y gerddoriaeth am rager o sbonc). Fel y digwydd, ni ellir osgoi sylwi bod geirio'r carolwyr at ei gilydd yn hynod o eglur, a hynny o gynmriad sydd ymron mor naturiol â siarad. Ni cheir ymhlith "yr hen do" ond ychydig o ymgais ymwybodol at liwio, pwyntio a phwysleisio — dim ond "canu carol blaen", chwedl i mewn brawd, gan dderbyn y gall y garol osod ei chennad gerbron yn burion heb gymorth dyfeisiau dramatig o'r fath. Rhwir pwys ar ganu "o'r galon"; eto i gyd, y garol ei hunan sydd i gyfrif yn hytrach na'r canwr a'i lais. Ystyriwyd yn garolwr penigamp amryw gantorion lleol nad oeddynt leiswyr eithriadol yn ôl safonau eisteddfod a chyngerdd. Nid rhaid gorymboeni, meddir, am gyraedd perffeithrwydd ar yr ochr gerddorol; gorau oll os daw hwnnw, wrth gwrs, eithr nid diwedd byd yw gorfod dygymod ar brydiau â chanu agored, craster lleisiau, prinder anadl neu beth ansicrwydd tonyddiaeth. Fel y gellid ei ddisgwyl mewn traddodiad y ddbynnodd gymaint gynt ar drosglwyddo llafar, nid rhaid ychwaith i garolwr fedru darllen Hen Nodiant neu Sol-ffa. Yn ôl yr egwyddorion hyn a goleddir gan ddeiliaid yr hen draddodiad y mae lle'r gerddoriaeth wrth ganu carol i'w ganfod yn glir: cyfrwng ydyw i gyfiwyno'r sylwedd a draethir.

Annisgwyl fu dod ar draws rhai o'r daliadau a defodau hyn ynghlwm heddiw wrth gangen o ganu a gynhelir o fewn muriau eglwys a chapel Cymraeg. Rhaid cadarnhau eto, fodd bynnag, na chynrychiolant ond un awedd ar y traddodiad carolau presennol;

³⁷ Yn 1968 ymddangosodd datganiad o dair carol gan un o driawdau'r dyffryn, Parti Fronheulog, ar record EP (CE 719) a gyhoeddwyd gan yr Amgueddfa Werin mewn cydweithrediad â Chwmni Recordiau Eos, y Barri.

³⁸ Gw., er enghraifft, William Hone, *Ancient Mysteries Described* (1823), 103, a J. Fisher, "Two Welsh-Manx Christmas Customs", *Archaeologia Cambrensis* (1929), lxxxiv, 313.

y maent eisoes yn prinhaù a chydag amser, gellid tybio, cânt eu disodli ymron yn llwyr gan athroniaeth ac arferion a ddyry bwyslais dipyn yn wahanol o ran celfyddyd canu.

Y mae modd edrych ar yr agweddau meddwl uchod fel rhywbeth a dros-glywyddwyd i lawr i garolwyr heddiw o'r goffennol, yn rhan annatod o'r traddodiad. Prin y mae angen ychwanegu fod yr Amgueddfa Werin, wrth recordio sgysrfeydd, yn rhoi pwys arbennig ar gofnodi tystiolaethau am ddyddiau fu. Holwyd y carolwyr yn fanwl, nid yn unig am ffrwyth eu profiad personol hwy eu hunain, ond hefyd am unrhyw wybodaeth a etifeddwyd ganddynt oddi wrth genedlaethau cynharach. Yr hyn a gafwyd fu darlun o draddodiad a oedd yr un mor rymus, onid yn fwy felly, cyn dechrau'r ganrif bresennol.³⁹ Sicrhawyd cyfoeth o gyfeiriadau a gellir nodi yma ychydig bach o'u cynnwys.

Mae'n amlwg fod y gyfundrefn gydweithredol rhwng plygeiniau yn beth cyffredin ers cmedlaethau — er rhaidd cofio i ddeubeth gael dylanwad pwysig arni, sef dyfodiad y modur a diflaniad rhai plygeiniau (er enghraifft, rhai Llanyblodwel, Llangedwyn, Pennant Melangell, a Llangynog). Ar adeg y Rhyfel Byd Cyntaf, yr "hen" blygeiniau poblogaidd ym mhen isaf y dyffryn oedd eiddo capeli Cefnyblodwel (a gynhaliodd blygain yn gyson, dywedir, er codi'r capel yno yn 1840), y Briw, a Bwlch-y-ddâr (a roes y gorau i'w blygain o gwmpas 1930). Yngbanol y dyffryn ceid unwaith drefniant arbennig, meddir, ar Ddydd Nadolig: canai carolwyr ym Mwlch-y-ddâr cyn toriad gwawr, cerddent i lawr i eglwys Llangedwyn erbyn saith y bore (deg neu un ar ddeg a ddywed eraill); cymerent ran yn eglwys Llanarmon yn y prynhawn, a gorffen eu cylchdaith yn eglwys fawr Llanrhaeadr gada'r hwy'r.

Un datblygiad hollbwysig yn hanes y plygain — a'i achubiaeth, o bosibl — fu symud y gwasanaeth o'i hen safle ar fore'r Nadolig. Dengys geiriau amryw o'r carolau a gilywir yn Nyffryn Tanad heddiw mai tua thoriad gwawr y bwriadwyd iddynt gael eu canu eithr gwyddys nad oedd yr un blygain cyn dydd yn aros yn y dyffryn erbyn 1900. Mewn ambell achos, fodd bynnag, ni chollwyd y plygain boreol hyd ail hanner y ganrif ddiwethaf: nid anodd, felly, cael gan henwyr heddiw gyfeiriadau at wasanaethau a bu eu tadau ynddynt am bump neu chwech y bore — megis rhai Cefnyblodwel, y Briw, a Bwlch-y-ddâr, er enghraifft. Mewn gwirionedd, yr oedd wedi 1890 pan drowyd plygain Bwlch-y-ddâr yn wasanaeth hwyrol, a hynny wedi iddo wynebu problem arferol y plygeiniau cyn dydd, sef presenoldeb carolwyr a oedd o dan effaith diod.

Achos y broblem hon fu'r hen arferiad arall a geid law yn llaw â'r plygain: canu carolau wrth y drysau ar y nos cyn y Nadolig. Gynt, trefnai'r carolwyr eu teithiau fel y dygid hwy yn y diwedd i'r plygain. Pan fu farw'r gwasanaeth boreol, yr oedd y canu wrth y drysau yn ddigon poblogaidd i gael ei gynnal hebdo.⁴⁰ Fel arfer, gwŷr yn

³⁹ Cymh. hefyd dystiolaeth (leol?) "Gwallter Mechain" yn 1823. Gan gyfeirio at ganu carolau mewn plygeiniau yn y gorffennol, maddai: "Sometimes from ten to twenty were sung by different persons, in succession". Walter Davies, op. cit., i, tud. xiv.

⁴⁰ Wrth gwrs, nid carolau Nadolig yn unig a genid wrth y drysau yng Nghymru mewn cyfnodau cynharach. Poblogaidd hefyd fu'r math o ganeuon a geid mewn "canu gwasael" (neu "ganu warsei" neu "ganu cwnsela"), canu carolau gwirod, "canu yn drws", "canu tan bared", etw., er enghraifft, David Jenkins, "Carolau Haf a Nadolig", *Llên Cymru*, ii (1952-3), 49-51; T. H. Parry-Williams, *Llawysgrif Richard Morris o Gerddi* (1931), tt. xiv-xcii, a Iorwerth C. Peate, "Mari Lwyd: A Suggested Explanation", *Man*, xliii (1943), 53-8.

unig a âi allan, yn bartion o dri neu bedwar. Parheid i ganu trwy'r nos, hyd amser codi, a pheth cyffredin oedd crwydro chwe milltir neu ragor. Rhoid dwy neu dair carol wrth bob tŷ, gan gael arian neu wydraid o ddiad a *mince-pies*, efallai, am y drafferth. Mentrâi ambell barti allan drachefn y noson wedyn a dichen y byddai rhywrai wrthi drwy gydol wythnos y Gwyliau. Ar adeg y cynni a ddaeth gyda'r Rhyfel Byd Cyntaf wynebodd yr arfer gondefnio hallt gan bobl a fynnai ei ddehongli fel cardota, eithr fe'i cynhaliwyd yn y dyffryn am tua deng mlynedd arall cyn iddo ddiplannu'n llwyr.

Cofnodion ychwanegol

Drwy recordio atgofion henwyr heddiw y mae modd codi gwybodaeth bersonol fanwl yn ôl hyd tua 1900. Hawdd hefyd y geill elfennau yn yr atgofion hyn gynrychioli profiad cenedlaethau cynharach. Wedi'r cwbl, y mae profion heblaw tystiolaethau llafar fod y traddodiad canu carolau yn fyw yn Nyffryn Tanad cyn dechrau'r ganrif bresennol.

Ambell dro deuir o hyd i wybodaeth werthfawr mewn Cyfrifon Wardeiniaid ac Arolygwyr Eglwysi. Er enghraifft, ni chafwyd eto yr un cyfeiriad llafar at blygain yn eglwys Llanyblodwel, eithr yng Nghyfrifon yr eglwys, gogyfer â'r flwyddyn 1806, fe drawyd ar y cofnod "Candles for the Plygen . . . 5 6".⁴¹ Nid hwyrach hefyd fod yr eitemau canlynol yn cyfeirio at gynnal y gwasanaeth yn Llanyblodwel ymhellach yn ôl wedyn:

1766	Drink for Xmas Carols	5	0
1768	Drink for Xmas Carols	5	0
1790	Xmas Carols	5	0. ⁴²

Rhaid addef mai siomedig yw'r dystiolaeth a ddyry llyfrau carolau'r ganrif ddiwethaf pan edrychir ynddynt am enwau golygyddion neu awduron o'r dyffryn.⁴³ Ar yr un pryd y mae gan ambell ffynhonnell wahanol ragor i'w gynnis. Tystia Llawysgrif NLW 6729 i boblogrwydd canu carolau yn Llanrhaeadr-ym-Mochnant oddeutu 1800. Cynawys y llawysgrif hanner dwsin o garolau gan John Rhees a George Humphreys (1747? - 1813), yn ogystal â cherddi lleol eraill o'r un traddodiad clynganeddol, ac wrth odre carol gan George Humphreys i'w chanu ar fesur "Ffarwel Ned Puw" ychwanegwyd y sylw "Y Carol hwn a Ddattganed yn Eglwys Llanrhaeadr yn y Flwyddyn 1803".⁴⁴ Yn ystod y ddeunawfed ganrif bu almanaciau yn gyfrwng cyhoeddi nifer o garolau plygain gan Arthur Jones (1702 - 58), Llangadwaladr, ger Llansilin.⁴⁵ Gwyddys i dair carol ar ddeg o'i eiddo ymddangos drwy law John Prys

⁴¹ Isaac Watkin, "History of the Parish of Llanyblodwel", *Montgomeryshire Collections*, xxxiv (1905-7), 161.

⁴² *ibid.*, 157 a 160.

⁴³ Cofier, serch hynny, am gyhoeddi gwaith Huw Morys o dan olygyddiaeth "Gwallter Mechain": yn yr achos hwn yr oedd i'r awdur a'r golygydd gysylltiad agos â'r dyffryn.

⁴⁴ Dechreu'r garol ar dud. 38v. yn y llawysgrif. Mae'n werth nodi fod canu ar "Ffarwel Ned Puw" wedi parhau yn Nyffryn Tanad hyd heddiw.

⁴⁵ Gan Mr. T. Alun Davies, Amgueddfa Werin Cymru, y cefais wybodaeth am gynnwys yr almanaciau hyn. Ei frawd, Mr. Meirion W. Davies, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, a nododd imi safle cartref Arthur Jones — y Gylidini — ger Llangadwaladr.

neu Siôn Rhydderch.⁴⁶ Fe'u cyhoeddwyd dros gyfnod hir, rai ohonynt flynyddoedd wedi marw'r awdur a rhai (yn *Newyddion Oddiwrth y Ser*) mor gynnar â 1728 a 1726.

Gŵr arall a ganodd garolau — os yn drwsgl⁴⁷ — ydoedd Cadwaladr Roberts. Trigai ef yng nghesail y Berwyn, gan ffermio Cwm-llech Uchaf ym mhlwyf Pennant Melangell. Cadwyd mewn llawysgrifau bum carol plygain o'i waith;⁴⁸ cyhoeddwyd un arall yn almanac John Prys yn 1751, a chafodd un o'r pump y cyfeiriwyd atynt uchod ei chynnwys yn *Blodeu-gerdd Cymry*, casgliad Dafydd Jones o Drefriw. Bu tri argraffiad o'r *Blodeu-gerdd*, yn 1759, 1779 ac 1823, eithr pan ymddangosodd yr argraffiad cyntaf yr oedd Cadwaladr Roberts yn ei fedd ers hanner canrif gron. Fyfoeswr ydoedd ef i Huw Morys; yr oedd hefyd yn gyfaill iddo, ac efallai i'r ddeufardd farw o fewn blwyddyn i'w gilydd.⁴⁹

Diddorol sylwi fod y chwe charol gan Gadwaladr Roberts wedi eu llunio ar y Mesur Tri Thrawiad,⁵⁰ sef hoff fesur Huw Morys. Wele gyfannu'r cylch a'n dwyn yn ôl at ganu'r prif fardd carolaidd. Bid sicr, nid ar ei gerddi Gwyliau yn unig y seiliwyd enwogrwydd Huw Morys, eithr yn ei ddydd yr oedd cynaint bri ar ei garolau plygain fel y câi geisiadu lawer o ogledd Cymru benbaladr am garol newydd bob blwyddyn.⁵¹ Cynhwyswyd wyth o'i garolau Nadolig yn *Blodeu-gerdd Cymry* a rhoes "Gwallter Mechain" ugain ohonynt yn *Eos Ceiriog*, gan gyfeirio yno at dair ar ddeg arall — a haeru gyda hynny i laweroedd yn rhagor o enghreifftiau gan Huw Morys fynd i ddifancoll.⁵²

Heb ymgynghori ymhellach â ffynonellau printiedig neu ysgrifenedig, ymddengys yn deg tybied i Ddyffryn Tanad adnabod y garol Nadolig Gymraeg yn dda am dros dair canrif.

Y cefndir cyffredinol

O fwrw bras olwg ar y traddodiad canu carolau yng ngwledydd Prydain yn ystod canrifoedd diweddar ni ellir llai na chanfod arbenigrydd cryn dipyn o'r hyn a drafodwyd uchod. Rhaid cydnabod i ddechrau bod gan eraill o'r cyfryw wledydd rai defodau cyfatebol yn eu traddodiad hwythau; er enghraifft, yr oedd yr *Oie'l Verrey* ar Ynys Manaw yn hynod debyg i'r plygain⁵³ a gwyddys i'r cyfarfod carolau eglwysig gael lle anlwg gynt yn ne-orllewin Lloegr.⁵⁴ Eto i gyd dywedir nad oes "odid ddim tystiolaeth am wasanaeth carolau yn yr eglwysi yn Lloegr, ar wahân i Gernyw . . .";⁵⁵

⁴⁶ O'r carolau hyn yr oedd tair wedi eu bwriadu ar gyfer plygain Gŵyl Ystwyll.

⁴⁷ Gw. D. J. Bowen, "Cadwaladr Roberts", *Y Bywgraffiadur Cymreig hyd 1940*, 807.

⁴⁸ Yn *Llsgrau Wynnstey 5 a Chwrtaur 227* ("Llyfr Cadwaladr Roberts, 1676") yn *Llyfrgell Genedlaethol Cymru*.

⁴⁹ Cymh. D. J. Bowen, op. cit., a David Jenkins, "Huw Morys", *Y Bywgraffiadur Cymreig hyd 1940*, 631-2.

⁵⁰ Diolchgar wyf i Mr. Hywel Roberts, myfyriwr ymchwil yng Ngholeg Prifysgol Cymru, Aberystwyth, am gadarnhau hyn trwy archwilio'r pum carol yn y llawysgrifau.

⁵¹ Walter Davies, op. cit., i. tud. xiv.

⁵² *ibid.*, tt. xxxi-iii a xxxv.

⁵³ Fisher, op. cit., 308-13.

⁵⁴ Gw. A Stanley Davies, *The Christmas Morn Carol Service of Celtic Countries* (1950), 35.

⁵⁵ Rees, op. cit., 22.

tra bod y plygain yn rhan anhepgor o wyl y Nadolig yng Nghymru am rai canrifoedd. A throi oddi wrth y gwasanaeth ei hunan, fe welir nad unfurf ychwaith mo'r darlun drwy Brydain lle bo'r arfer o ganu carolau o dan sylw. Tybiai William Hone fod yr arfer hwn yn eithriadol o gryf yng Nghymru, fel y dengys y sylwadaeth o'i eiddo a gyhceddwyd yn 1823:

The custom of singing carols at Christmas prevails in Ireland to the present time. In Scotland, where no church feasts have been kept since the days of John Knox, the custom is unknown. In Wales it is still preserved to a greater extent, perhaps, than in England . . . After the turn of midnight at Christmas eve, service is performed in the churches, followed by the singing of carols to the harp. Whilst the Christmas holidays continue, they are sung in like manner in the houses, and there are carols especially adapted to be sung at the doors of the houses by visitors before they enter.⁵⁶

Os carolau Cristnogol a oedd gan Hone mewn golwg wrth gyfeirio at Iwerddon, y mae'n anodd cysoni ei osodiad cychwynnol a thystiolaeth ffynonellau eraill. Ymddengys nad oes ar gael ond ychydig enghreifftiau o garolau Nadolig o Iwerddon, er cynnwys dwy yn *The Oxford Book of Carols*.⁵⁷ Saesneg yw iaith y rheini; lle bo'r Wyddeleg o dan sylw, dywaid un awdurdod cyfoes "the custom of carol singing does not appear to have existed in Ireland, and no carols have been collected".⁵⁸ Ynglŷn â'r Alban, nid oes amheuaeth na chafodd Pwritaniaeth effaith andwyol dros ben ar ganu carolau.⁵⁹ Ar Ynys Manaw cynhyrchwyd toreh o garolau brodorol (*carvals*); perthyn y mwyafrif ohonynt i ran olaf y ddeunawfed ganrif, eithr mae'n debyg fod canu carolau ar y noson cyn y Nadolig yn beth cyffredin yno yn ail hanner y ganrif flaenorol.⁶⁰ Yn Lloegr yr oedd amryw o'r nodweddion a welwyd yn y traddodiad Cymreig yr un mor hysbys — edrydd Cecil Sharp, er enghraifft, am ganu carolau Nadolig wrth y drysau, am gyhoeddi carolau ar daflenni neu mewn llyfrynau, ac am gelu carolau fel eiddo personol gwerthfawr.⁶¹ Serch hynny, o gymharu â'r datblygiadau yng Nghymru, gellir mentro dweud mai digon isel ei pharch fu'r garol yn Lloegr am ddau can mlynedd o ganol yr ail ganrif ar bymtheg ymlaen.⁶²

A chyfeirio sylw yn ôl at Gymru, canfyddir nad undonog mo'r patrwm creadigol yma. Ebe'r Canghaior Fisher: "in South Wales the carol does not appear to have taken quite the same hold as it did in North Wales".⁶³ Nodir gwahaniaethau rhanbarthol yn fanylach gan Miss Enid Pierce Roberts:

⁵⁶ Hone, op. cit., 103.

⁵⁷ *The Oxford Book of Carols* (argr. 1964), 18-19 a 30-1. Awgrymir, fodd bynnag, mai o Lloegr y daethai geriau'r ail o'r ddwy garol hyn.

⁵⁸ D. O'Sullivan, erthygl o dan "FOLK MUSIC: Irish" yn *Grove's Dictionary of Music and Musicians*, iii, 293.

⁵⁹ Gw., er enghraifft, Routley, op. cit., 215.

⁶⁰ Fisher, op. cit., 309.

⁶¹ Cecil J. Sharp, *English Folk-Carols* (1911), tt. xi-ii.

⁶² Ar sefyllfa'r garol yn Lloegr yn y cyfnod hwnnw gw. Percy Dearmer, rhagair i *The Oxford Book of Carols*, tt. ix-xv.

⁶³ op. cit., 312. Cymh. y gwahaniaeth rhwng de a gogledd Cymru ym maes baledi yn ystod y ddeunawfed ganrif. Gw. Tom Parry, op. cit., 23-4.

Yn y ddeunawfed ganrif yr oedd beirdd gwlad dyffrynnoedd Conwy a Dyfrdwy yn cyfansoddi baledi ac anterliwtiau, a beirdd gwlad Sir Gaerfyrddin a rhannau eraill o'r De yn cyfansoddi emynau. Yn yr un cyfnod, ac ymlaen i ddechrau'r ganrif ddilynol, yr oedd beirdd gwlad dyffrynnoedd Banw ac Efyrynwy, a rhannau uchaf dyffrynnoedd Tanad a Dyfi, yn cyfansoddi carolau, carolau plygain fel rheol gydag ambell enghraifft o garol Basg.⁶⁴

Ar sail yr ymholiadau a wnaed yn ddiweddar gan aelodau o staff Amgueddfa Werin Cymru gellir cadarnhau na cheir heddiw yn unlle arall adleisiau o'r hen draddodiad canu carolau Cymraeg sydd cyn gryfed â'r hyn a crys oddeutu'r ffin rhwng siroedd Trefaldwyn a Dinbych. Y mae cyfraniad Dyffryn Tanad, megis rhai ardaloedd cyffiniol yng ngogledd Maldwyn, yn ddeublyg, felly: cynhaliodd freichiau'r traddodiad am ganrifoedd a hefyd barhau i arddel amryw o'i ddefodau wedi i froydd Cymraeg eraill eu troi heibio.

⁶⁴ op. cit., 51.

Caneuon Gwerin y Paith

gan R. BRYN WILLIAMS

Ychydig iawn o addysg ges i yn y Wladfa, gan adael yr ysgol yn dair ar ddeg oed, ond clywais cryn lawer am y Canu Gwerin yno. Rhan o'r ymdrech i'n gwneud yn Archentwyr teyrngar oedd hynny. Clywsom lawer o sôn am y *gauchos*. Ystyririd nhw yn ddinasyddion eilradd; pobl oedd yn ddisgynyddion cyfathrach milwyr Sbaen â merched yr Indiaid yn y cyfnod cynnar. Rhyw hanner Indiaid: yn tebygu i'r Indiaid o ran pryd a gwedd, ond hefyd yn lluniaidd o goffi fel *caballeros* Sbaen. Eu tynged oedd crwydro'r paith o rans i rans i weithio fel *peones* (gwesion) i'r *Caudillo* (Yr Arweinydd). Pobl eilradd, ac eto â llawer o ramant o'u cwmpas. Eu gwisg yn lliwgar. Sandalau ystwyth a sbardunau mawr, a defnyddid swm y rheini yn gyfeiliant i'w dawns. Yna *bombachas*, sef trowsus llac yn cau am y flêr. *Faja* liwgar am eu canol, a gwregys croen am hwnnw yn cynnwys pocedi i ddal arian a manion; y *facon*, sef cyllell hir mewn gwain arian ar draws y cefn. Crys a *corvata* sidan: het ddu a rhuban yn clymu dan yr ên, a dolen eu chwip am yr arddwrn. Eu hunig eiddo oedd ceffyl a gitâr. Meddyliant y byd o'r ceffyl, gan addurno'r cyfrwy a'r awenau â darnau arian. 'Rwy'n cofio dysgu cân werin pan yn hogyn, cân am Indiaid yn lladrata ceffyl y *gaucho*, a'i gwyn yntau. Yn y byrdwn mae'r *gaucho* yn apelio at yr Indiaid i ddychwelyd ei geffyl. *Moro* oedd enw'r ceffyl.

Indio, devuelva mi Moro,
Que me has llevado la vida,
Yo te dare mi querida,
Que es mucho mejor que el oro.

A dyma fras-gyfieithiad o'r pennill.

Indiaid, O dychwel fy Moro,
Aethost a thrysor fy mywyd,
Mi a rof iti f'anwilyd,
Mwy gwerthfawr nag aur yw honno.

Yna rhwng y byrdwn bob tro y mae'n disgrifio'r ceffyl, gan ddweud ei fod yn mynd fel saeth dros y tir pan fyddai'r sbardun yn ei bigo.

Mi cabal era una flecha
Cuando la espuela le incaba . . .

Yna yn ôl at y byrdwn:

Indio, devuelva mi Moro . . .

Byddai'r *gauchos* yn ymgynnull yn y *fiestas* a'r *boliches* (tafarnau) ar y paith i yfed a sgwrsio, i ymladd â'r *facon* ac i ganu'r gitâr. Chawson nhw ddim addysg, ac ni allent ddarllen nac ysgrifennu, ond yr oeddynt yn berchen doethineb y pridd gyda chof a dawn arbennig i ganu gwerin. Y mae tua chwech ar hugain o wahanol fathau

o ganu gwerin yn Ariannin, ac un ohonyn nhw yw'r *payada*. Math o ymryson y beirdd oedd hwn. Gosod thema, yna un o'r *gauchos* yn canu pennill i gyfeiliant ei gitâr, yna'r lleill yn ei ateb â phennill yn eu tro yn fyrfyr, a hyn yn mynd ymlaen am oriau. Dywed traddodiad i un o'r *gauchos*, Santos Vega, fod mor hyf â herio'r diafol i ymryson barddoni ag o.

Gwelais ysgrif yn y *Times* yn ddiweddar yn honni nad oedd canu gwerin yn Ariannin, dim ond canu poblogaidd. Rhyw greadur o Sais wedi bod yno am fis o wyliau, mae'n siŵr! Dywedai i'r *gauchos* ddiifannu ganrif yn ôl. Os felly, peth od yw i mi nabod amryw ohonyn nhw. Tydw i ddim mor hen â hynny! Mae'n wir i ganu'r *gauchos* gael ei ddefnyddio'n ddiweddar i ganu poblogaidd, yn arbennig gan y grwpiau gwerin a ddaeth yn boblogaidd drwy recordiau a theledu; ond hyd yn oed gyda'r rheini, y maent yn cadw'n agos at y gwreiddiol. Tybed nad oes rhywbeth tebyg yn digwydd yma yng Nghymru? Tybed na ellir cydnabod peth o'r canu modern yn ganu gwerin? Tydw i ddim yn golygu rhai fel Meic Stevens ac eraill sydd mor boblogaidd yng Nghaerdydd, rhai sy'n dynwared y Saeson a'r Americanaid, ond rhai fel Hogiau'r Wyddfa. Cymerwch eu cân i'r Gwanwyn. 'Rwy'n cofio Meic Parri yn canu hen gân werin debyg flynyddoedd yn ôl, un oedd yn sôn am brofiad geneth ifanc yn marw o'r diciâu.

Dyna'r unig beth a glywaf,
Dyna'r unig gysur gaf,
Eneth dirion, côd dy galon,
Mi fendi di pan ddaw yr haf.

'Rwy'n cofio John Hughes, Tŷ'n Coed, cerddor a chwarelwr yn Llanberis, yn dihoeni gan lwch y garreg drwy'r gaeaf, ac yn defnyddio'r union eiriau sydd yn nhelyneg Rolant Hughes. "Mae'r gaeaf 'ma mor hir, ond mi wella pan ddaw'r gwanwyn. Mi fydd yn braf cael stelcan am dipyn wrth y llyn." Ac 'rwy'n cofio dydd ei angladd yn Ebrill "pan ganai'r gog yng Nghoed y Ffridd" a minnau'r clywed "sŵn yr arch yn crafu'r pridd."

Mae'n wir i ganu gwerin Ariannin, fel canu gwerin pob gwlad, ddatblygu a newid. Y mae ei wreiddiau yn Sbaen. e.e: Y mae'r *tango* yn gyfuniad o ganu Sbaen a chanu'r negroid a gaethgludwyd o'r Affric i Dde Amerig. Y pedwar nodyn, a'r accen ar y trydydd. Ta ra ra ta. Ta ra ra ta. Ond ni bu'r dylanwadau estron yn drwm, oherwydd gwlad ifanc yw Ariannin, a'r gwahanol genhedloedd wedi ymdoddi'n gyflym yno. Diau hefyd i lawer o'r canu gwerin gwreiddiol fynd ar goll yno. Darganfuwyd rhai ohonyn nhw bron yn ddamweiniol, oherwydd tuedd y criticyddion yno oedd anwybyddu'r traddodiad *gauchesco*, gan ymroi i gyfieithu gwaith beirdd Ewrob, a thybio nad oedd gwerth yn i canu gwerin. Diolch fod rhai o glerwyr y *gauchos* yn dal i ganu yno.

Diffiniodd rhywun ganu gwerin fel hyn. (a) Canueon a ddaeth o fywyd beunyddiol gwerinwyr. (b) Rhai a fabwysiadwyd gan y gymdeithas werinol. (c) Rhai a ddaeth i lawr ar lafar yn hytrach na thrwy lyfr. Os felly, y mae canu'r *gauchos* yn ganu gwerin gwirioneddol. Dywedodd Atahualpa Yupanqui unwaith: "Y mae'r melodïau hyn yn mynegi profiad dyrnaid o *criollos* (brodorion) anadnabyddus. Maent yn mynegi teimladau ryw Fabian Chauqui yn y Puna, neu Antenos Villareal yn Salta, neu Eleuterio Carranza yn Tucuman, neu Juan de Dios Farias yn La Rioja." Achubwyd rhain gan Yupanqui a'i debyg a'u cyflwyno i'r byd. Dyma ganu telynegol gwerinol a byrfyr y "dyrnaid *criollos*" yn cael mynegiant drwy ddawn artistiaid o'r un byd. Ac fe gyfynga i fy hun heno i ganeuon Atahualpa Yupanqui yn unig, un sydd yn ddisgynydd o'r

gauchos. Weithiau bydd yn canu alawon a geiriau traddodiadol, a thro arall yn canu rhai o'r un patrwm, gan gyfansoddi'r geiriau a'r gerddoriaeth ei hunan. Y mae hefyd yn cyfeilio iddo'i hun ar y gitâr.

Cyn mynd at y recordiau, dylwn ddweud gair am y geiriau. Ceisiais gyfieithu rhai o'r rhain i'r Gymraeg, er mwyn ichi allu mwynhau'r canu yn well. Ond bu'n dasg anodd iawn, oherwydd y mae'r caneuon i gyd mewn tafodiaith. Clywodd un gŵr, a wnaeth radd mewn Sbaeneg yng Nghaergrawnt, y recordiau hyn, ac nid oedd yn deall yr un gair! Bùm i'n ffodus o gael fy magu yn Ariannin, ac yn gynefin â'r tafodieithoedd sydd yno. Y mae ganddyn nhw hefyd eu dull arbennig o lefaru a goslefu, gan dorri'r geiriau yn gwtâ. Ac wrth gwrs, yr oedd yn anodd dilyn rhythm llac y cerddi, fel a ddigwydd ym mhob canu gwerin, a chael y cyfieithiad i ddilyn patrwm y miwsig.

(1) *Caneuon Bro*

Ceir digon o'r rhain yn Gymraeg, wrth gwrs, ond canu sydd yma am froydd yn Ariannin sy'n wahanol iawn, ac mae'r dull o ganu yn wahanol.

TIERRA QUERIDA (Y Tir Annwyl)

Ceir yn y gân yma brofiad o barhad bywyd, sef y teimlad a ddaw wrth syllu ar olygfeydd a welodd ein hynafiaid, a hynny'n rhoi sicrwydd inni mewn byd anwadal. Y mae'r thema yma yn gyffredin yn eu canu.

Sylwch hefyd ar yr ail-adrodd sydd yma: peth sy'n gyffredin i bob canu gwerin. A pheth arall sy'n nodweddiadol o bob canu gwerin yw'r llacrydd mydryddol sydd yma: yn ymestyn a thynhau fel bo galw, a'r canu yn tebygu i lafar-ganu.

Gwae na bai genni lais mwy hyfyd
I ganu dy fawl ar hyd fy mywyd;
Ond ni roes fy seren im felys acenion,
Mae'n ofid im hynny, wlad fy nghalon.

Megis carreg pan deflir i'r dyfnder
Y rholia fy mhennill, yn freuddwyd a blinder:
Un swil wyf fi, 'run fath a'r perthi,
Ac felly canaf, dir annwyl, iti:
Un swil wyf fi, 'run fath a'r perthi,
Ac felly canaf, dir annwyl, iti.

Af i grwydro dy greigiau
A'th goedwig a'th baith drwy fy mywyd,
Gan ganu it obaith yn fy odlau
Dir fy ngwynfyd:
Gan ganu it obaith yn fy odlau
Dir fy ngwynfyd.

Caf wres a tân o'r peithiau poethion,
Caf nerth a dewrder o'r gwyllt bampero;
Ac yn nirlgelwch y creithiog fryniau
Crwydra cysgodion fy hen gyn-deidiau:
Ac yn nirlgelwch y creithiog fryniau
Crwydra cysgodion fy hen gyn-deidiau.

Gwelodd y lloer fi'n crwydro'r creigiau,
 Ac yn noswyllo ar wastadeddau,
 Gan geisio d'enaïd ym mhob golygfa,
 Er mwyn canu iti, dir anwyla.

Af i grwydro dy greigiau
 A'th goedwig a'th baith drwy fy mywyd,
 Gan ganu it obaith yn fy odlau,
 Dir fy ngwynfyd:
 Gan ganu it obaith yn fy odlau,
 Dir fy ngwynfyd.

A dyma gân werin arall sy'n sôn am serch at fro. Y mae llawer o'r caneuon yn sôn am grwydro. Y mae o yma yn enwi rhai o'r lleoedd y bu heibio iddyn nhw, ac yn fy atgoffa am bennill Cerrig Ellgwm:

Bûm yn crwydro pob ryw wledydd,
 O Lansannan i Lanufydd,
 Ac oddi yno i'r Bylchau wyntog,
 A thrwy'r Nantglyn a Gyffylliog:
 Mae y byd 'ma'n fawr gynddeiriog.

Gelwir y math yma o Alaw Werin yn *Chacavera*. (Cân fferm). Dyma efallai yw dull mwyaf gwrciddiol o ganu gwerin yno. A dyma'r dull o ganu a geir amlaf ar y paith.

CHACARERA DE LAS PIEDRAS (Cân y Creigiau)

Yma y cân hen grwydryn,
 A fu'n crwydro dros orwelion,
 Ond sy'n awr yn byw yn dawel
 Rhwng y Creigiau Cochion:
 Gollyngaf i'r gwynt fy odlau
 I ba le bynnag yr af,
 'Rwy'n bren sy'n llawn ffrwythau
 Fel planhigion yr haf;
 A phan gyfrwyaf fy ngheffyl
 Af ar led i'r ehangder,
 Ac ar ganol y llwybr
 Anghofiaf fy holl flinder.

Fe glywch yn y darn cyntaf fel y mae o'n dynwared carlam ei geffyl yn y cyfeiliant. Yna mae o'n enwi rhai o'r lleoedd y bu ynddyn nhw.

Caminiaga, Santa Elena, El Churqui, Rayo Cortao:
 Nid oes unman fel fy mrodir
 Rhwng y Creigiau Cochion.

Yn yr ail bennill mae'n sôn am hen foddion neu ffisig oedd yn ôl traddodiad yn gwell!a poenau serch.

Ac yng nghysgod y canghennau
 Mi a glywais yn reit sydyn
 Eneth ifanc yn dywedyd:
 "Paid, f'anwylyd, dod mae rhywun."
 Mi a roddaf iti foddion
 Sy'n un da at bob ryw boenau,
 Saim o gorff yr estrys gwrryw
 Gyda yerba yn gymysgryw:
 Tithau'r ferch o'r Creigiau Cochion,
 Merch o'r wlad â'r llygaid duon,
 Paid a mentro tua'r bryniau,
 Nid yw'r lleuad bach yn olau:
 Caminiaga, Santa Elena, El Churqui, Rayo Cortao:
 Nid oes unman fel fy mrodur
 Rhwng y Creigiau Cochion.

A dyma gân arall sy'n sôn am gwydro'r paith.

SOY UN GAUCHO PEREGRINO ('Rwy'n Gaucho Pererin)

'Rwy'n Gaucho pererin
 Ar y ffyrdd yn canu gwerin:
 Yma'r bore, ymhell yr hwyr,
 Ac yfory, pwy a wŷr?
 Chwiliaf am y sêr ar deithiau
 I felysu'r tywyll oriau;
 Yma'r bore, ymhell yr hwyr,
 Ac yfory, pwy a wŷr?
 Fy nghalon, gad in gwydro
 O'r newydd dros hen lwybrau,
 Af â thi drwy'r byd heb flino,
 Y byd sy'n llawn o loer a ffyrdiau.
 Byd sy'n llawn o boenau hefyd,
 Ac yn llawn peryglon dybryd;
 Byd sy'n ysu llawer breuddwyd,
 Dy rai di, a minnau hefyd:
 Tyrd fy nghalon, awn i gwydro,
 Awn i gwydro, tyrd fy nghalon.
 Y sawl a â dros beithiau,
 Ni bydd brin o boenau;
 Yma'r bore, ymhell yr hwyr,
 Ac yfory, pwy a wŷr?

'Rwy'n bererin sydd yn hwsmon
 Ar ryw yrr o hen freuddwydion:
 Yma'r bore, ymhell yr hwyr,
 Ac yfory, pwy a wŷr?

A sylwch fel y mae yn amrywio ei odlau a'i fesurau.

(2) *Unigrwydd*

Efallai mai'r thema amlycaf yn y canu gwerin yw unigrwydd. Nid unigedd yn unig, ond unigrwydd, arwahanrwydd, diffyg cyfathrebu. Y mae a wnelo'r amgylchfyd lawer â hyn, wrth gwrs. Crwydro'r paith diderfyn sy'n llawn distawrwydd a gwacter. Ac mae canu gwerin ar y thema yma yn mynd ymhell y tu hwnt i ffiniau cenedl: y mae'n brofiad cyffredinol i ddynoliaeth.

Dyma un pennill fel enghraifft:

Cuentas estas horas eternas
 Para mas atormentarse,
 Su lagrima al deramarse
 Calcula su afliciones,
 Contando sus pulsaciones,
 Lo que dilata en secarse.

Rhifo'r oriau tragwyddol
 Gan ein poenydio ein hun,
 Ac wrth in dagrau ddisgyn
 Eu cyfrif bob yn un,
 A chyfrif wrth iddyn nhw sychu
 Pa hyd yw dolur dyn.

Dyma ichi gwpled sy'n disgrifio unigedd y paith.

Teniendo el campo a la vista,
 Solo via hacienda y cielo.

Tremio i'r paith difesur
 Heb weld dim ond gwartheg ac awyr.

Dyma bennill o gân sy'n sôn am gysur a gobaith ar daith hir. Cenir hon ar alaw a elwir yn *Bagualla*. Alaw undonog yw hon heb ddim ond tri nodyn gwahanol. Cenir hi i gyfeiliant y *Bombo*, math o ddrwm bychan. Y mae hon yn tarddu o ganu seremonïol yr Indiaid.

BAGUALLA DE LA ESPERANZA (Bagualla'r Gobaith)

Nos olau leuad,
 Yfory bydd haul,
 Rho gân, rho gân
 Fy nghalon hael.

Hir ydyw'r siwrne,
Mor unig y drain,
Rho gân, rho gân
Fy nghalon, i'r rhain.

Dilyn di drywydd
Rhyw obaith byw,
Yna blodeua
Fy nghalon wyw.

Nos olau leuad,
Yfory bydd haul,
Rho gân, rho gân
Fy nghalon hael.

Ond yr oedd llawer dull o wynebu a choncro'r unigrwydd, fel y dengys y gân nesaf yma. Dyma un o'r caneuon gwerin anwylaf gen i. Dychmygwch hen ŵr yn dilyn wagen ar draws y paith, ddydd ar ôl dydd, wythnos ar ôl wythnos, heb gyfarfod â neb ar y daith. Bu hwn yn brofiad i lawer o'r Cymry yn y Wladfa yn y cyfnod cynnar. 'Rwy'n cofio ewythredd imi yn mynd ar aml daith felly, gan gario nwyddau i'r Andes, a dod a llwyth o wllan yn ôl, a phob siwrnai yn golygu wythnosau o unigrwydd. Ac mae'r gân yma'n sôn am hen ŵr yn gwrthod rhoi saim ar echelydd ei wagen am ei fod yn hoffi ciwyed ei sŵn yn gwichian.

LOS EJES DE MI CARRETA (Ejelydd fy Gambo)

" Pam na wnaf iro'r ejelydd? "

Fe'm galwant yn un mor hurt.

" Pam na wnaf iro'r ejelydd? "

Fe'm galwant yn un mor hurt.

Os wyf fi yn hoffi eu swnian

I be y rho'i saim arnyn nhw.

Os wyf fi yn hoffi eu swnian

I be y rho'i saim arnyn nhw.

Rhy ddiflas yw dilyn a dilyn

Y trac ar draws y peithdir.

Rhy ddiflas yw dilyn a dilyn

Y trac ar draws y peithdir.

Symud a mynd yn un llinyn,

Heb ddim diddanwch i mi.

'Does genni ddim eisiau distawrwydd,

Rhois heibio myfyrio ers tro.

'Does genni ddim eisiau distawrwydd,

Rhois heibio myfyrio ers tro.

Bûm felly, ond dim ers talwm,

'Nawr aeth y cwbl o'm cof.

Bûm felly, ond dim ers talwm,

'Nawr aeth y cwbl o'm cof.

Ejelydd fy hen gambo,
Wnâi byth roi sail amyn nhw.

'Rwy'n siŵr ichi sylwi ar ei ddull sgwrsiol o ganu, gan arafu weithiau a chan roi lliw i ambell air, a'r diflastod yn ei lais, eto heb golli'r meloddedd.

(3) *Canu serch*

Mae'r rhain yn debyg, wrth gwrs, ym mhob gwlad ac oes.

Dyma ichi gân sy'n fy atgoffa i am gân Syr T. H. Parry-Williams am y ferch a welodd ar y cei yn Rio. Y mae hwn hefyd wedi gweld geneth ar y cei, ac yn methu ei anghofio. Sylwch fel y bydd o'n canu wrth sôn mor annwyl oedd hi.

RECUERDOS DEL PORTEZUELO (Atgofion am y Cei Bach)

I'r cymoedd ar fore bach heb gwmwl,
Disgynnwn y liethrau mor ddi-feddwl;
Ac wrth im deithio'n gynnar heb flino
Gofyn am ffrwyn a wnâi fy mules yno.

Wrth fynd heibio i'r rans ger yr harbwr,
Dau lygad du a roes im gynnwr'.
(Ni ddwedais ddim wrthi, ond O! mor annwyl!
Ac yn hapus rhois i'r gwynt fy nhrwbwl):

Edrychaf yn wych, ond 'rwy'n salw:
Disgwyliwn a disgwyliwn,
Ar ôl im gael gwared o'm tlodi,
Viditay — yna fe sgwrsiwn.

Y gwynt a'r blynyddoedd a'm gyrrodd ymheli;
Yr hyn oedd doe'n obaith sy'n atgof heddiw;
Ond chwiliaf am gilfach, a theimlo'n well
Wrth feddwl am y cei lle'r oedd y fenyw.

Beth a welodd ei llygad ers cymaint o amser?
Erys f'enaid o hyd gyda'i llygad tyner:
(Ni ddwedais ddim wrthi, ond O! mor annwyl!
'Does ond un pennill a ddwed fy nhrwbwl):

Edrychaf yn wych, ond 'rwy'n salw:
Disgwyliwn a disgwyliwn,
Ar ôl im gael gwared o'm tlodi,
Viditay — yna fe sgwrsiwn.

Ple tybed mae geneth y cei aeth a'm calon?
Ai trist ai llawen ei llygad duon?
(Ni ddwedais ddim wrthi, ond O! mor annwyl!
Chwerw a melys yw fy atgofion.)

Ond y gân orau o'r cwbl gen i yw'r un a luniodd Yupanqui ei hunan: cyfansoddi'r gerddoriaeth a'r geiriau, canu'r gitâr a chanu i'w chyfeiliant hi. Cân i hen gyfaill iddo a ddeuai o'r paith i'r ddinas i werthu blodau (herbs), ond a fu farw. Y mae i ddechrau yn dynwared yr hen ŵr yn galw enwau'r blodau yn y flair. Yna'n tawelu wrth sôn yn gynnil am ei farw. Ac ar y diwedd yn awgrymu ei fod yn dal i glywed ei lais yn galw enwau'r blodau ar yr awel.

EL VENDEDOR DE YUYUS (Y Gwerthwr Blodau)

Polero! Carquejas! Flor de Romerillo!
Blodau bychain gwrthiol! Deiliach angof brau!
Llenwaist awr y siesta gyda'th lais yn galw
Hyd y llwybrau llychlyd wrth i ti nesau.

Gwelwyd di'n y farchnad a'r orymdaith,
Crefyddol a phaganaidd, mewn gweddi neu ddawns;
Galw'n daer ym miri mawr gyfeddach:
Blodau bach y paith i'r gwynt ar siawns.

Werthwr hen y blodau, faint o'th foddion am!
A geisiodd y tlodion ers amser cyn co'?
Dyna oedd dy dynged drwy dy fywyd syml,
Byw mewn tawelwch i gasglu blodau'r fro.

Ond un diwrnod cysgaist, werthwr hen y blodau,
Cysgu'n ddifreuddwyd 'rôl blino ar daith,
Ac ni chlywir mwyach sŵn dy lais yn galw
Enwau y blodau i'r gwynt o'r paith.

Polero! Carquejas! Flor de Romerillo!
Blodau bychain gwrthiol! Deiliach angof brau!
Llenwaist awr y siesta gyda'th lais yn galw
Ar y llwybrau llychlyd wrth i ti nesau.

Cariad merch, hiraeth am ffrind, ond hefyd serch at geffylau. A dyma ichi enghraifft ohono yn adrodd i gyfeiliant y gitâr. Peth newydd yng Nghymru yw adrodd i gyfeiliant y delyn, a 'does neb yn sicr eto sut i fynd o'i chwmpas hi. Dull Yupanqui yw cyfeilio iddo'i hun rhwng y penillion, ond wrth adrodd y rheini, mae sŵn y gitâr yn cilio a dim ond ambell gord i'w glywed. A sylwch fel y mae'r cyfeiliant yn dynwared ceffyl yn carlamu, yna'n arafu ac yn aros. Yn union fel petai yn carlamu ar y ceffyl, yna'n rhoi seibiant iddo gerdded, a'r pryd hwnnw y mae yntau yn cael adrodd ei bennill.

Mae'r stori yn egiur. Gŵr yn galw heibio i ofyn iddo werthu hen geffyl er mwyn mynd a fo i'r ffatri i'w ladd a rhewi ei gig ar gyfer y farchnad. A chyda llaw, enw'r ceffyl yw *Tordillo*. Y mae'n arfer yno i enwi ceffylau yn ôl eu lliw, ac fe glywch rhai o'r enwau hynny hefyd.

MI VIEJO POTRO TORDILLO (Fy hen geffyl Tordillo)

Yng nghornel un o'r caeau
 Yr oedd fy hen Tordillo,
 Fel petai'n disgwyl angau
 Er mwyn cael hir orffwyso:
 Ei anadl yn bur fregus,
 A'i esgyrn fel canghennau,
 Effaith crwydro'r tiroedd,
 Effaith amser, haul a llwybrau;
 Ac o'i amgylch y pelletterau
 Lle'r oedd perthi a pheithdiroedd:
 Malaya! trist yw tynged erwin
 Y ceffylau yn Ariannin.

'Roeddwn i yn hel y gweiriau
 Pan ddaeth sŵn rhyw lorri'n rhuo,
 Lorri'n llawn o hen geffylau:
 Zainos, Juanes, Bayos, Pintos:
 Cynnig wnaeth y gŵr im arian
 Am gael mynd a'r hen Dordillo,
 Dwedais innau: "Na, dim diolch."
 "Pam ei gadw," ebe yntau,
 "Nid yw'n dda i ddim byd bellach.
 Talaf iti arian parod,
 Ac yn lle ei farw yma,
 Fe gaiff farw dan ein dyrnod."
 Malaya! trist yw tynged erwin
 Y ceffylau yn Ariannin.

Diolch iddo wnes yn gwrtais,
 Rhag ei daro'i lawr pan wenai;
 A'i orchymyn heb un malais:
 "Ewch ymlaen i ben eich siwrnai,
 Gad i'r ebol gael ei angau,
 Un y mae yn ei ddymuno,
 Yn y paith, ei hen gynefin,
 Dan yr wybren las sydd yno,
 Lle nad oes un ffens i'w atal,
 Rhwng y perthi yn yr anial:"
 Malaya! trist yw tynged erwin
 Y ceffylau yn Ariannin.

Gwrando dithau, 'rhen Dordillo,
 Paid ag ofni am dy angau,
 Ni chaiff neb oddi yma'th gludo,
 Yma daw dy ddiwedd dithau;
 Mi fuaswn i mor unig
 Heb dy gwmni, gyfaill hynod,

A phan ddél yr awr it farw,
 Plannaf goeden ar dy feddrod:
 Dim ond cysgod o atgofion
 Am hen gyfaill triw ar siwrna,
 Fel petawn i yn dy weled,
 Fel petaet ti eto yma
 Yn y paith wyt yn ei nabod
 Dan yr wybren las sydd yna,
 Yn y paith tu hwnt i'r ffensus,
 Lle mae'r perthi gwyrrd yn gysur:
 Malaya! trist yw tynged erwin
 Y ceffylau yn Ariannin.

Ac yn olaf, dyma record o *Gaicho* yn cwyno colli ei geffyl. Soniais eisoes am gân debyg a ddysgais yn blentyn. Y mae'r *Gaicho* yma wedi bod mewn dawns, a rhywun wedi lladrata ei geffyl. Mae'n sôn nad yw wartholion yn frodyr, hynny yw, nad ydynt yn esmwyth ac yn ffitio'r sawl sydd yn ei farchogaeth bellach. Ond yn y pennill olaf y mae yn ei gysuro ei hun, oherwydd iddo unwaith fod mewn cariad a merch, ond nad yw bellach yn cofio hyd yn oed ei henw. Awgrym fod amser yn huloio pob ciwyf! A sylwch yma eto ar sŵn y carlamu yn y cyfeiliant, ond y tro yma, y mae'n garlamu cyfym.

Ar goll aeth fy ngheffyl
 A minnau'n dawnsio,
 Ar goll aeth fy ngheffyl
 A minnau'n dawnsio:
 Nid yw'r gwartholion arno
 Bellach yn frodyr,
 Nid yw'r gwartholion arno
 Bellach yn frodyr.

Nid ydynt frodyr, na,
 A dyna ngofwy,
 Rhyw greadur tew a barfog
 Sydd yn y cyfrwy.

Nac wylwch, O! fy llygaid,
 Am fy anwylyn,
 Nac wylwch, O! fy llygaid
 Am fy anwylyn,
 Oherwydd pwy sy'n malio
 Am un sy'n dlotyn,
 Oherwydd pwy sy'n malio
 Am un sy'n dlotyn.

Am dlotyn, ie'n wir:
 Mi fûm ar farw
 Am ferch, ond fe anghofiais
 Beth oedd ei henw.

'Ryw gythraul o'i go yn canu so doh'

gan Dr. MEREDYDD EVANS

Pwy fyth a feddyliai fod tonic sol-ffa yn rhywbeth pechadurus! Wel, dyna farn Jane Hughes (neu Debora Maldwyn a rhoi iddi ei henw barddol) o gwmpas chwe-degaw y ganrif ddiwethaf. A chyhoeddodd hynny heb flewyn ar ei thafod, mewn cerdd o'r enw "Cân ar Niwed Pechodau'r Oes". Mae'n debyg iddi hefyd annerch ar y mater ym mhhrifddinas Methodistiaeth Galfinaidd Cymru ac ymhlith ei chynulleidfau'r diwrnod hwnnw yr oedd bachgen bach o Lanuwchllyn, bachgen a ymhyfrydai mewn "cymeriadau":

Nid oes gennyf fi ond cof pientyn am Siân Hughes. Yr oedd yn y Bala adeg dadorchuddio cofgolofn Charles. Yr adeg honno yr oedd ganddi ei neges ei hun, sef pregethu yn erbyn cyfundrefn y sol-ffa, cyfundrefn ddysgid yn brysar yng Nghymru y dyddiau hynny gan gerddorion aiddgar. Safai ar y gornel ger Capel Mawr y Bala, a thylbiaf fod ganddi gerdd yn son, mewn geiriau diamwys, am "ryw gythraul o'i go yn canu so doh".

Cyfeiria O. M. Edwards at yr un amgylchiad yn niwedd ei ysgrif ar Ddolwar Fechan yn "Cartrefi Cymru" ac ychwanega dystiolaeth gwas ffarm o Lanfihangel yng Ngwynfa a gafodd, fe ymddengys, ei gystwyo fwy nag unwaith â thafod hallt y broffwydes o Bontrobert: "Mi fydde'n son am ifern, a pheth whitig o bethe wrth fechgyn ifinc". 'Roedd Jane yn ddeudreg gyda'r gorau mae'n amlwg.

Dyw'r llinell a gydiodd ym meddwl bywiog bachgen bach Coed y Pry ddim i'w chael yn "Cân ar Niwed Pechodau'r Oes" mae'n wir, ond teg yw casglu mai at y gerdd honno y cyfeirir. A chydä honno y carwn innau aros o hyn i'r diwedd.

* * * *

Prif bwysigrwydd y gerdd bellach yw ei bod yn adlewyrchu rhai o agweddu meddwl Piwritan o'r ganrif ddiwethaf, a honno'n un geidwadol dros ben. Fel y cyfryw, perthynai i'r lleiafrif ond, hyd y gwelaf, telid cryn barch i'r lleiafrif hwnnw ac enynnai difrifolwch a didwylledd amlwg Jane a'i thebyg fesur helaeth o gydymdeimlad crefyddwyr y cyfnod. Wedi'r cyfan, onid pobl fel Mari Lewis, Abel Hughes, Robert Wyn a Dafydd Dafis yw rhai o gymeriadau hoffusaf ein prif nofelydd? Serch hynny, tynnu tua'i fachlud yr oedd eu dydd yng nghyfnod Daniel Owen ac, ar y cyfan, fel gwraig yn sefyll dros "betha cd" yr ystyrid Jane. Bellach, y mae'n anos fyth inni i ddeall beth a'i cymhellodd i wrthwynebu rhai datblygiadau a rhywyd yw casglu mai hen ferch wedi suro wrth fywyd oedd ac yn benderfynol, felly, o rwystro pobl eraill rhag eu mwynhau eu hunain. Ond annhegwch â hi a fyddai bodloni ar y casgliad hwn. Dylem durio'n ddyfnach i'w chymhellion a thrwy hynny geisio'u *deall*.

Rhaid sylwi, i ddechrau, ar gefndir teuluol y ferch hon o Faldwyn. Yn ôl y "Bywgraffiadur" ni wyddys ddyddiadau ei geni na'i marw ond gwyddom ei bod yn

¹ CYMRU, Cyf. 46, Rhif 271. Chwefror 1914. t. 124.

ferch i John Hughes, Pontrobert, a Ruth, ei briod. Bu'r cyntaf, wrth gwrs, yn rhannu rhai o gyfrinachau dwfn Ann Thomas o Ddolwar Fechan, a'r ail yn eu dysgu ar ei chof ar ffurf penillion. Fel Ann Griffiths ei hun, etifeddion y cyffroadau mawr oedd John a Ruth Hughes ac yn swm eu rhyfertyw y hwy y magwyd Jane. Plentyn y diwygiadau ydoedd ac nid oedd ganddi, felly, fawr o amynedd gyda threfn a ffurf. "Y mae y gwynt yn chwythu lle y mynno: a thi a glywi ei swm ef, ond ni wyddost o ba le y mae yn dyfod, nac i ba le y mae yn myned; felly mae pob un ar a aned o'r Ysbryd".

Ceir hi'n taranu yn erbyn "ffurfiau ynfyd" ym mhennill cyntaf y gerdd ac yna, ychydig ymhellach ymlaen, cawn yr ymadrodd "ffurfiau gwag y cnawd". Un o'r ffurfiau gwag hynny yw'r tonic sol-ffa ac, am gefnogwyr y gyfundrefn honno, darogennir hyn:

Fe'u teflir gyda'r butain i lawr i'r pydew tân,
Am ddfiodd (sic) yspryd Iesu, a d'rysu'r nefol gân.

Sylwer ar y llinell olaf yn arbennig. Teg casglu, mi gredaf, ei bod yn cynnwys dau gyhuddiad yn erbyn y tonic sol-ffa:

(a) Mae'n rhwystr ar ffordd y *neges* sy yng ngeiriau'r emynau — "d'rysu'r nefol gân".

(b) Mae'r drefn a ddaw ar y canu o ganlyniad i'r gyfundrefn yn llesteirio'r Ysbryd — "dffiodd yspryd Iesu".

D'rysu'r nefol gân

Cyfeiriais yn gynharach at Jane fel Piwritan ceidwadol dros ben. Pan oedd y mudiad tonic sol-ffa yn ymdaenu tros Gymru gyfan fel tân-gwyllt yn ystod chwe-degau a saith-degau y ganrif ddiwethaf, hiraethu yr oedd hi am ganu gwresog, rhydd ac anhrefnus ei dyddiau cynnar. Dyma'r union fath o ganu a gondemniwyd mor hallt gan Tanymarian, Ieuan Gwyllt ac eraill. Yn wir, gan yr olaf y cawn un o'r disgrifiadau gorau ohono:

Brydiau eraill, byddai y canu mor anhrefnus — rhai yn gwaeddi, rhai yn ysgrechian, rhai yn oernadu, rhai yn rhochian yn aflafar trwy eu ffroenau, rhai yn rhedeg o flaen eu gilydd, rhai yn ymdroi mor hir ar y nodau nes dinystrio pob cerddoriaeth, rhai yn gorlwytho pob nôd â thri neu bedwar, ac weithiau haner dwsin o lusk-nodau — rhai bob sut, fel y byddai yn anhawdd ryfeddol i neb fyddai wedi dysgu *canu* roddi allan ei lais yn nghanol y tryblith.²

Bu rhai fel J. R. Jones, Ramoth, John Williams, Dolgellau, a theulu enwog y Millsiaid o Lanidloes, yn brysur yn ystod hanner cyntaf y ganrif ddiwethaf yn ceisio dwyn trefn ar y canu cynulleidfaoel trwy gyhoeddi "gramadegau" cerddorol, sefydlu cymdeithasau cerddorol (fel ym Methesda, Llanidloes ac Aberystwyth) a chodi athrawon ar gyfer ambell ddosbarth canu yma ac acw drwy'r wlad ond caled iawn,

² Y CERDDOR CYMREIG, Gorfennaf 1, 1863. Daw'r dyfyniad o erthygl gyda'r pennawd "Taith Gerddorol ym Môn".

iawn oedd y ffordd ac araf y symudid ymlaen drwy gyfrwng yr hen nodiant. Cyndyn oedd y cynulleidfaoedd, ar y cyfan, i newid o ganu unllais i ganu cynganeddol ac nid oedd oobaith gwneud hyn yn effeithiol hyd oni ddysgid yr aelodau i ddarllen cerddoriaeth. Dyma'r union dasg a gyflawnwyd gan fudiad y tonic sol-ffa:

Yr hyn roddodd y symbyliad sylweddolaf i fywyd cerddoriaeth yng Nghymru oedd dygiad y gyfundrefn a adnabyddir wrth yr enw "Tonic Sol-ffa". Gwnaed hyn yn bennaf ac ar y cyntaf trwy offerynoliaeth gwasanaeth ymroddedig Mr. Eleazer Roberts o Lynlleifiad. Maentumir gan noddwyr a hyrwyddwyr y gyfundrefn hon ei bod yn "easy, cheap and true", ac os ydyw y canlyniadau i benderfynu teilyngdod unrhyw gyfundrefn, rhaid addef fod y disgrifiad syml hwn o gyfundrefn y "Tonic Sol-ffa" wedi ei wirio a'i gyflawnhau drosodd a throsodd drachefn. Ehedodd ar adenydd y wawr i bob cornel o Gymru, gan gario newyddion da o lawenydd pur i'r oll o'i thrigolion.³

Yn sgîl y gyfundrefn "hawdd" a "rhad" hon, fel y dangosir ymhellach gan R. D. Griffith yn ei gyfrol ardderchog "Hanes Canu Cynulleidfaoel Cymru", y daeth y canu cynganeddol trefnus a ystyrir bellach yn rhywbeth "naturiol" Gymreig. I Jane Hughes, fodd bynnag, rhywbeth hollol "annaturiol" oedd:

Ar wendid y lleuad y ganwyd La-La, La-La,
A bastard yr hen gythraul yw y tonic sol-ffa; . . .

Eithr pam, yn union, yr oedd Jane mor wrthwynebol i ganu cynganeddol, rheolaidd? Ni wyddys iddi erioed gyhoeddi ei rhesymau yn drefnus mewn print ac ni ellir felly hawlio'n bendant fod yr hyn a ganlyn yn gywir, ond credaf fod ei safbwynt yn y cyswllt hwn yn ddigon tebyg i eiddo'r Piwritaniaid yn gyffredinol ac y mae digon o dystiolaeth ar gael ynglŷn â hwnnw.

Rhaid cofio, yn gyntaf, am bwyslais nodedig y Piwritan ar Air Duw. Yn y Gair y ceir moddion lachawdwriaeth ac, o ganlyniad, rhaid gofalu fod neges y Gair yn cael ei gyhoeddi'n glir. Yn wir, hawliai rhai o'r Piwritaniaid na ddylid canu yn yr eglwysi unrhyw emynau rhagor na'r salmau ar fydr ac ambell ganig Feiblaidd arall. Dyma argyhoeddiad John Calvin, a'r arfer cyffredin yng Ngenefa oedd salm fydryddol ar ddechrau ac ar ddiwedd gwasanaeth. Wrth gwrs, ni chytunai Jane Hughes â hyn; carai hi emynau'r diwygiadau a chyfansoddai benillion wrth y llath. Ond diamau y mynnai eu bod, fel salmau Dafydd, wedi eu hysbrydoli ac yn ganlyniad i eneniad yr Arglwydd. Hawliai iddynt felly yr amodau gorau i fynegi eu neges ac arweiniodd hynny hi, mi gredaf, i dderbyn un arall o argyhoeddiadau Calvin a'r Piwritaniaid, sef y dylai canu cynulleidfaoel fod yn unsain. Yn hyn o beth yr oedd hefyd, wrth gwrs, yn ffyddlon i arfer y Tadau, canys, fel yr awgrymwyd eisoes, canu unllais a geid yn y capeli'n gyffredinol hyd tua hanner olaf y ganrif ddiwethaf.

Dyma, felly, un o resymau Jane Hughes dros ymosod ar y tonic sol-ffa a'r canu cynganeddol a ddaeth yn ei sgîl — tueddai'r gynghanedd, yn ei barn hi, i rwystro'r geiriau rhag cyflwyno eu neges yn hollol glir; rhag datgan a deall y moli yn iawn. Awgrymaf fod hyn yn un ffordd, o leiaf, i ddechongli'r ymadrodd "d'rysyr nefol gân".

³ CYMRU, Cyf. XIX, Rhif III, t. 163. Allan o'r ysgrif "Trem ar Ganrif o Hanes Cymru" gan W. G. Roberts, Birmingham.

Yn ei lyfr "Histrio-Mastix, the Players' Scourge", a gyhoeddwyd ym 1663, disgrifiodd y gŵr dadleugar ond dewr hwnnw, William Prynne, gerddoriaeth gorawf yr Eglwys Wladol yn wawdus ddigon fel hyn:

. . . a foule evill favoured noise is made, but as for the wordes and sentences
and the very matter it selfe, is nothing understood at all; . . .

Credaf y byddai Jane yn barod i Amenio hyn yn wresog, ac ychwanegai Amen arall o berthynas i'r canu "La-La, La-La".

Diffodd yr Ysbryd

Trown yn awr at honiad arall Jane, sef bod cyfundrefn y tonic sol-ffa, gyda'i phwyslais ar gynghanedd drefnus, yn mygu'r Ysbryd. Onid dyna ergyd y pennill hwn gyda'i agoriad syfrdanol?

'R *eclipse* yw'r *tonic sol-ffa* ar ddwyfol haul y nen,
Ac yn y mwg a'r t'wyllwch yn waed 'r â'r lleuad wen,
A magu oes o ynfydion yn awr mae Seion Duw,
Gorthrymu a chaethiwo gwir saint yr Iesu gwiw.

Fel *enthusiaist* crefyddol gosodai Jane Hughes bwyslais mawr ar sêl, gwresogrydd a bywiogrydd mewn addoliad ac iddi hi arwydd o falchter ysbrydol oedd y galw am drefn a rheol. "Roedd ganddi ysgrythur wrth law:

Mae merched beilchion eto, yn gymhwys fel merch Saul,
Yn gwawdio'r brenin Dafydd, wrth ddwyn yr arch yn ôl,
Pan oedd ef yn ei ephod yn dawnsio'n llon a chu,
A merched duwiol Israel yn gorfoleddu'n gu.

Ymhellach, 'roedd ganddi gefnogaeth un o'r Tadau Methodistaid, neb llai na'r gŵr o Bantycelyn. Bu'n rhaid iddo yntau, yn ei ddydd, amddiffyn rhai o ymddygiadau corfforol y dychweledigion a 'does dim amheuaeth nad oedd Jane yn gyfarwydd â "Llythyr Martha Philopur at y Parchedig Philo Evangelius ei Hathro". Diamau hefyd ei bod yn gweld adlewyrchiad ohoni ei hun yn mherson Martha:

Yr wyf yn gwneud fy ngorau tra foch chwi yn llefaru gair y bywyd i 'matal rhag ofn rhwystr eraill, os gellir ei alw yn rhwystr, ond yn fynych yn methu atal fy nhafod rhag gweiddi allan, "Da yw Duw". A pha beth a wna'? Mae 'nghnawd a'm hesgyrn yn gorfoleddu yn y Duw byw. Y funud gynta y caffwy' gyfleustra, a chariad yr Arglwydd yn llosgi o mewn i mi, ac i minnau roi rhyddid i'm nwydau ysbrydol, mae yn naturiol i mi weiddi mawl yr Arglwydd, bendithio a chanmol fy Nuw, llamu a neidio o orfoledd, yn y fath iechydwrriaeth fawr â hon, nas adnabûm i erioed o'r blaen.⁴

⁴ GWEITHIAU WILLIAM WILLIAMS, PANTYCELYN, Cyf. II. Gol. Garfield H. Hughes, t. 3.

Ac wrth gyfeirio at yr un rhan o'r Ysgrhythur â Jane teimla Williams yn ddigon diamynedd tuag at y crefyddwyr hynny a fynnai geisio tawelu'r cynulleidfaoedd brwd:

A pham y dywedir yn erbyn y gorfoledd hyn i dorri allan mewn canu, bendithio, llamu, curo dwylo ynghyd, a'r gyffelyb, megis pe bai gyrfi dynion o ddim defnydd yn awr tan yr oruchwyliaeth newydd, ond gofalu at eu hangenrheidiau eu hunain?⁵

Oedd, 'roedd Llythyr Martha ac ateb Philo-Evangelius yn agos iawn at galon Jane Hughes. Gellir yn hawdd ddychmygu ansawdd ei phléser o ddarllen disgrifiad braihog Williams o "Fformalistus, pendefig pur foesol, a'i wraig Filorida" yn hel cnecs uwchben eu *Tea* a'u gwinoedd, yng nghwmni person y plwy, ac yna'n mynd i addoli'n ddefosiydol a chywir yn y gwasanaeth eglwysig. O ran eu clarineb ymdebygent i aelodau Eglwys Laodicea, ond yr oeddynt yn ffyrnig ddigon yn eu gwrthwynebiad i'r gorfoleddwyr, nid, syliwer:

. . . yn erbyn geiriau y rheiny, y rhai ydoedd yr un peth â'i geiriau hwythau yn addoliad cyhoedd yr eglwys blwyfol, ond yn erbyn yr ysbryd oedd ganddynt, sef yr ysbryd gwresog o ganmol ac o garu Duw; ac yn erbyn hwn yr oedd yr holl lid.⁶

Y caethiwo hwn ar rymusterau'r Ysbryd a welai Jane a'i thebyg yn nhrefnusrwydd a chywirdeb y sol-ffawr; gwell oedd ganddi hi yr hen ddull ar orfoleddu ac, yn arbennig felly, yr hwyl a gaed wrth ganu yr hen donau. Cytunai hi â John Howell, tad Llawdden, ffermwr ym Mro Morgannwg, a gŵr blaenllaw iawn â'r Methodistiaid Calfinaidd:

Cantorian Siôn, syywaeth — aethant
Yn chwithig eu harchwaeth;
Rhyw wag sw'n yw'r gwasanaeth,
O'r ffurfiol dynol y daeth.

Darfu'r hen ganu oedd gynt — o'n cyrddau,
Fu'n cerdded pawb drwyddynt,
Cryfion awelon o wynt
Yn nyddu dynion oeddynt.

Fe ddarfu'r canu cynnes — a glywsom
Drwy'r eglwysi'n frwdwres,
Y cynenid wrid a'i wres
Mor fynych dwyma'r fynwes.⁷

⁵ *ibid.* t. 7.

⁶ *ibid.* t. 27.

⁷ Fy nghyfaill, Selwyn Jones, gŵr selog iawn dros Sol-ffa, a dynnodd fy sylw at yr englynion hyn. Deuant o lyfr John Howell "Colofn y Bardd", a gyhoeddwyd ym 1879 gan Hughes a'i Fab, Wrexham. Rhyw ddydd, gobeithio y cawn gan Selwyn hanes datblygiad cyfundrefn y Sol-ffa yng Nghymru. "Does neb sy'n fwy cymwys ar gyfer y gwaith.

Hoffi'r sôn

Dichon bod rheswm arall hefyd yn gorwedd wrth wraidd gwrthwynebiad Jane Hughes i'r canu cynganeddol ac, yn arbennig felly, i ffurfiau cerddorol fel yr anthem, y gantawd a'r oratorio. Yr hyn sy gen i mewn golwg yw agedd gyffredinol y Piwritan tuag at addurniant mewn cyswilt crefyddol. Mae'n bwysig sylwi yma, gyda llaw, ar y geiriau "cyswilt crefyddol", oherwydd bod eu hanwybyddu wedi arwain rhai awduron i wneud cam â'r Piwritaniaid. Un o'r llyfrau mwyaf diddorol a ddarllenais ers tro byd yw "The Puritans and Music in England and New England" gan Percy Scholes,⁸ a cheir digonedd o dystiolaeth yno i hofiter rhai o'r Piwritaniaid o gelfyddyd yn ei hamrywiol ffurfiau, gan gynnwys cynhyrchion ag iddynt nodweddiad addurniadol pendant. Cofier, er enghraifft, mai yng nghyfnod y Weriniaeth y llwyfanwyd yr operâu Eidalaid cynharaf ym Mhrydain. Camarweiniwyd llawer awdur, medd Scholes, gan y camgymeriad a nodais uchod:

... the same error . . . made by American musical historians as, promulgated by Burney, was for a long time almost universally accepted by British musical historians — an error of confusion between the Puritans' admitted antipathy to the worship of God by the help of *organs* and the *trained* choirs and their attitude to music as an art.⁹

Hyd y gwelaf, mac hwn yn gasgliad teg. Ond sylwn yn arbennig yn awr ar ymlyniad y Piwritan wrth addoliad cyhoeddus syml, moel, digwafars. Ni ddylai dim ddeun sylw'r addolwr oddi wrth unig ddiben eu dod yaghyd — moli enw yr Arghwydd ac erfyn am Ei drugaredd. Hon yw un o egwyddorion sylfaenol Piwritaniaeth ac awgrymaf bod Jane Hughes yn gweld bygythiad iddi yn y gor-addurno cerddorol (yn ei barn hi) a welai yn gafael fwyfwy yn addoliad cyhoeddus ei chyfnod. Ofnai weld y Cymry yn ymroi i ganu emynau am eu bod yn *hoffi'r sôn yn unig*, hynny yw, sŵn y gynghanedd, ac nid hollol ddisail oedd ei phryder. Pe digwyddai glywed heddiw am Barc yr Arfau a chanu llawer tafarn yng Nghymru fe droai arnom yn ddiglon ddigon, mi gredaf, a'n dwrddio'n ffyrnig — "Dyna chi! yr union beth ddeudis i fydde'n digwydd; clindarddach drain ar dân, a dim arall!" Ai cam ai cymwys hyn, barked pawb drosto'i hun, eithr rhaid cydnabod nad hollol afresymol ydoedd agwedd emynyddes Pontrobert.

* * * *

Diamau bod gan Jane Hughes resymau eraill hefyd dros gasáu tonic sol-ffa ond rhaid gadael y mater yna bellach a symud i ystyried un arall o'i chas-bethau, sef defnyddio offeryn mewn gwasanaeth crefyddol:

Gofynaf i chwi gwestiwn, atebwch chwithau'n ôl,
Ai nid defodau ynfyd yw'ch *tonic sol-fa* ffol,
A'r offerynau canu yn nhemlau'r sectau sydd,
A'r balchder a'r cybydd-dod, 'n lle ffirwythau cywir ffydd?

⁸ Creadaf bod argraffiad newydd wedi ei gyhoeddi'n ddiweddar. Darllenais i argraffiad 1934, a gyhoeddwyd gan yr O.U.P.

⁹ "THE PURITANS AND MUSIC IN ENGLAND AND NEW ENGLAND," t. 6.

'Roedd y safbwynt hwn yn un digon cyffredin yn ystod y ddwy ganrif ddiwethaf. Nodaf ddwy enghraifft yn unig.

(i) Gŵyr pawb sy'n ymddiddori rhywfaint yn hanes canu cynulleidfaol Cymru am gyfraniad nodedig y teulu Mills o Lanidloes. Sylfaenydd y teulu, yn y cyswllt arbennig hwn, oedd Henry Mills (1757 - 1820), lleisiwr ardderchog yn ôl pob tystiolaeth, ac un a wnaeth y fath argraff ar Thomas Charles fel i'r gŵr da hwnnw awgrymu y dylai'r Cyfarfod Misol benodi Mills yn godwr-canu swyddogol yn y cych. Eithr nid oedd cefnogaeth Thomas Charles, hyd yn oed, yn ddigon i fygu pob gwrthwynebiad:

Yr oedd dewis a gosod un yn y swydd o ddysgu canu ac arwain yn y moliant cyhoeddus yn beth newydd y pryd hwnnw. Modd bynag, yr oedd dau beth yn nglŷn âg ef oedd yn milwrio yn erbyn iddo gael derbyniad rhywydd a chalonog i'r fath sefyllfa bwysig gan y brodyr a wnaent i fyny y Cyfarfod Misol. Yn un peth, nid oedd ond dyn lled ieuanc, a chyfrifid *ieuentyd* yn anghymwysder, neu o leiaf, yn gymhwysder pur amheus, i lenwi lle o ymddiried gyda chrefydd gan hen frodyr cydwybodol y dyddiau hyn. Ond y peth a ddrwgdybid ac yr hyll-wgid arno yn llawer mwy na hynny oedd, fod y gŵr ieuanc yn medru ac yn arfer chwareu dau fath, o leiaf, o offerynnau cerdd! Bu medru cael cymeradwyaeth y Cyfarfod Misol iddo, er gwaethaf y cyhuddiad hwn yn ei erbyn, bron yn ormod gorchest — bron na bu i gais cyfeillion Llanidloes erthylu.¹⁰

* * * *

(ii) Tua phedwar-ugain mlynedd yn ddiweddarach parhai peth o ysbryd rhai o'r hen dadau yn ei rym. Yng ngholofn "Cronicl Cerddorol" y "Cerddor Cymreig", Chwefror 1, 1863, ceir adroddiad am "gyfarfod canu cynulleidfaol" a gynhaliwyd ym Mhorthmadog ar ddydd Nadolig, 1862:

Yr oedd y cantorion yn gynnwysedig o aelodau y gwahanol enwadau yn y lle. Cafwyd cynulliad lluosog, a chanu da dan yr amgylchiadau. Yr hyn a barodd fesur o ddfilasod ydoedd gwaith rhyw gyfeillion perthynol i'r capel yn gwarafun caniatad i ddwyn yr *harmonium* i fewn ar yr achlysur.

Pam y gwrthwynebiad hwn i offerynnau? Rhaid cofio unwaith yn rhagor na wyddom yn hollol bendant beth oedd rhesymau Jane Hughes ond gwyddom yn *gyffredinol* beth oedd rhai o agweddau'r Piwritaniaid. Nodaf dri phwynt:

(a) Yma eto, ymddengys y gwelid perygl mewn addurniant. Sylwer ar Scholes, er enghraifft, yn dyfynnu Henry Davey:

The ordinary use of the organ in the seventeenth century was to add brilliancy to the vocal music sung by the choir, and all possible embellishment by florid runs seems to have been employed. The Puritans objected to that style of sacred music, and so would we object if it were heard now. The result was a blind rage which led to the destruction of several cathedral organs.¹¹

¹⁰ "BUCHDRAETH Y PARCHEDIG JOHN MILLS" gan R. Mills a'r Parch. N. Cynhafal Jones (Aberdar: 1881). tt. 18-19.

¹¹ "The Puritans and Music in England and New England," t. 247.

Dytynna hefyd o draethawd gan John Cotton, Boston, a gyhoeddwyd ym 1647, ef yn un o Biwritaniaid mawr Lloegr Newydd:

Nor do we forbid the private use of any instrument of musick therewithal; so that attention to the instrument does not divert the heart from attention to the matter of song.

Mae'r agwedd hon at offerynnau yn cydynd i'r dim â'r agwedd at gynghanedd y sylwyd arni gynnu — caniateir eu defnyddio mewn cyswllt seciwlar ond cedwir hwy draw o'r addoliad cyhoeddus rhag iddynt brofi'n "orchudd ar y peth mawrion". Enghraifft o eilun-addoliaeth a fyddai i ddyd fwynhau cymhlethdod cerddorol er ei fwyn ei hun tu mewn i furiau capel ac eglwys.

(b) Credai'r Piwritan fod dibynnu ar offerynnau yn yr addoliad cyhoeddus yn gyfystyr, rhywsut, â gwadu crefydd fewnol. Ar natur fewnol crefydd y mynnai ef osod y pwyslais mwyaf, a chynrychiolir y safbwynt hwn yn glir gan Williams Pantycelyn yn Llythyr Martha Philopur:

Nid o'r Aifft, neu o tan iau'r Amoniaid, y gwaredodd Duw ni, ond o dministr tragwyddol: ac y mae i ni foliannu Duw yr un wedd â hwyntau, yn unig gadael ein tympanau, ein telynu, a'n hoffer gerdd ar ôl, y rhai pryd hynny (oedd) yn dal allan y diffyg o dywalltiad Ysbryd yr Arglwydd; ond pan tywalltwyd y rhodd fendigedig hon, sef addewid y teidau (sic), mae'r Ysbryd o mewn yn ddigon abal i roddi yr holl ddyd, gorff ac enaid, i foliannu yr Arglwydd, heb un offeryn cerdd ond y moddion gras ordeiniodd yr Arglwydd, sef pregethu, gweddio, canu, y sacramentau, a'r cyfryw.¹²

O dan yr Hen Drefn, felly, dichon bod offerynnau yn gymwys ddigon mewn addoliad cyhoeddus ond gyda'r Drefn Newydd (neu yr oruchwyliaeth efengylaidd fel y gelwid hi weithiau), wedi tywalltiad yr Ysbryd Glân, nid oes mo'u hangen ar gredinwyr.

Er godidoced yw soned R. Williams Parry i Bantycelyn, prin y diolchai'r olaf iddo am y llinellau:

Rhwng muriau'r demel neithiwr gwranddo wnes
Dy nwyd yng nghryndod dwfn yr organ reiol;
Dy odidowgrwydd ar y pibau pres,
A'th bruddglwyf ar y delyn fwyn a'r feiol, . . .

Ar y llaw arall, byddai'r emynydd yn barod iawn i dderbyn Rheol XII o "Rheolau a Threfniadau Llywodraethol y Cantorion yng Nghapel y Carneddi, Llanllechid". Mae'n werth nodi honno yma:

Na foed i'r Gymdeithas hon ymyraeth âg offerynnau meirwon yn Addoliad Duw; megis y Delyn, a'r Organ, Pibelli a Chrythau, ynghyd â phob offerynnau o'r fath; ond canu yn gerddgar, soniarus, a llafar byw a rhesymol. "Llafar genwch i Dduw â llef gorfoledd."¹³

¹² GWEITHIAU WILLIAM WILLIAMS, PANTYCELYN, Cyfrol II. t. 8.

¹³ "HANES CANU CYNULLEIDFAOL CYMRU" gan R. D. Griffith, Caerdydd. 1948. (Gwasg Prifysgol Cymru). t. 57.

Dyma ysgrhythur eto, gyda dehongliad llythrennol i'r eithaf. Sylwer yn arbennig ar yr ymadrodd "offerynau meirwon". Yr Ysbyrd, yr elfen fewnol, sy'n bywiocáu; meirwon yw'r taclau allanol i gyd.

(c) Fel y gwelir uchod roedd gan luniwr Rheolau Cantorion y Carneddi adnod i brofi'r pwnc. I'r gwrthwyneb, yn ôl y Piwritan, nid oedd unrhyw gefnogaeth yn y Testament Newydd i arfer offerynnau cerdd mewn gwasanaeth cyhoeddus. O gofio parch uchel y tadau at yr Ysgrhythur diamau bod hon yn dda! a ddefnyddid yn bur fynych; gellir yn hawdd weld ei hapêl at Jane Hughes. Sut bynnag am hynny, ceir enghraifft ardderchog ohoni mewn ysgrif gan I. ab Gwilym yn "Seren Gomer", 1832. Yno dadleua'r sgrifennwr yn erbyn cael offerynnau i'r capeli ar hyd y llinellau hyn:

Am na ellir sylfaenu yr arferiad o honynt ar orchymyn nag enghraifft o'r Testament Newydd. Deallwn eu bod odditan yr oruchwyliaeth seremonïol . . . ond yn ymddangosiad ein Harglwydd Iesu Grist yn y cnawd, newidiwyd yr oruchwyliaeth yn hollawl; . . .¹⁴

* * * *

I Jane Hughes geiriau gwatwar yw "ffurf" a "defod", a chysyllta ddefodaeth â'r Eglwys Wladol ac Eglwys Rufain:

A yw defodau'n burach 'n y capel mwy na'r llan?
Hen glefyd aflan Rhufain sy'n nychu Seion wan, . . .

Hyd y gwn, nid oedd ganddi air da i'w ddweud am yr un o'r sefydliadau hyn (yn wir, ni welai lawer o wahaniaeth rhyngddynt) ond, yn ei cherdd, daw Pabyddiaeth, yn arbennig, o dan yr ordd. Â mor bell a mynau mai "Hen ganu'r Pab o Rufain yw'r tonic sol-ffa" — gosodiad a gynddeiriogai ddynt fel Eleazar Roberts, a gosodiad hollol anghywir, wrth gws. Ceir hi hefyd yn ceisio defiro rhagfarn wrth-Babyddol trwy godi hen 'sgerbwd:

Mac Bonner aflan waedlyd yn fyw o fewn ein tir,
A Chymru wedi ei fagu, trueni mawr yn wir;
Os na cheir Mari waedlyd yn lle Victoria hoff,
Bydd Bonner aflan waedlyd ar uncoes wan yn gloff.

Y Bonner hwn oedd un o erlidwyr mwyaf selog y Protestaniaid yn ystod teyrnasiad Mari yn yr unfed-ganrif-ar-bymtheg. Bwriwyd ef o'i esgobaeth yng nghyfnod Elizabeth a threuliodd ddeng mlynedd olaf ei fywyd mewn carchar. Pan fu farw penderfynodd yr Awdurdodau ei gladdu berfedd nos rhag rhoi achlysur i gynnwrf cyhoeddus. Denyys hyn fesur casineb pobl gyffredin tuag ato a dalai ambell un, fel Jane Hughes, i gofio amdano ganrifoedd wedi iddo farw. Fel llawer o'i chyd-Gymry yn gyffredinol, anoddefgar iawn oedd ei hagwedd tuag at Eglwys Rufain. Perthynai'n feddyliol i'r cyfnod hwnnw pan ddiarddelwyd rhai o aelodau Jewin o'r seiat am gefnogi rhyddfrefiniad y Pabyddion, a phan arwyddwyd deiseb yn erbyn y rhyddfrefiniad hwnnw gan filoedd o Fethodistiaid Calfinaidd Cymru.

* * * *

¹⁴ ibid. t. 75. Sylwer bod yr un safbwynt i'w gael yn y dyfyniad o "GWEITHIAU WILLIAM WILLIAMS, PANTYCELYN," a geir yn (b) uchod.

'Does dim amheuaeth nad oedd Jane Hughes yn awyddus i weld claddu Pabyddiaeth yng Nghymru ond yr hyn sy'n dra diddorol yn ei chylch yw ei bod hefyd am drefnu'r cynhebrwng ar gyfer dau sefydliad arall:

Diflana hen Babyddiaeth o flaen Bfengyl heddi,
Rhaid claddu'r Eisteddfodau a hithau yn 'r un bedd, . . .
'Dyw'r Eisteddfodau a'r Concerts, a'u gwag chwerthiniaid ffol,
Ond dyfais arian uffern i ddal eneidiau'n nôl.

Sylwer ar y "gwag chwerthiniaid ffol"; dengys wraig mor eithafol o ddirif oedd Jane Hughes. Ac y mae'n bwysig sylwi nad agwedd y puryddion cerddorol oedd ei heiddo hi. 'Roedd puryddion felly, wrth gwrs; pobl yn awyddus i wella chwaeth yr eisteddfodwr a'r cyngerddwr. Un felly, er enghraifft, oedd y brawd hwnnw a sgrifennodd am gyngerdd a gynhaliwyd yn yr Assembly Rooms, Manceinion, Mawrth 3, 1862:

. . . ac nid oes un amheuaeth na iu y gyngherdd yn foddion i ddirychafu cerddoriaeth Gymreig yn uwch nag y safai yn flaenorol yn Manceinion. Ni chanwyd yn y cyfarfod yr "Hen Forgan a'i wraig" na "Robin yn Swil", na dim llawer o ddim ysmaldod o'r fath; ac nid oedd hynny, yn fy marn i, yn un golled na diffyg.¹⁵

Eithr nid cadw ysgafnder o'r cyngerddau oedd amcan Jane; yn hytrach, carai hi ddileu'r eisteddfod a'r cyngerdd yn llwyr. Perthynai'r rhain yn rhy agos i'r hen fywyd ysgafala a gysylltid gynt â'r wylmabsant, yr anterliwt, y noson lawen a'r fedwen haf, a chredai Jane fod y diwygiadau nerthol wedi rhoi pen ar y rhain am byth.

Wrth sôn am y Piwritaniaid yn gynharach pwysleisiais nad oedd y rhelyw ohonynt yn wrthwynebol i gerddoriaeth seciwlar. Yr oedd, serch hynny, ambell un, er enghraifft ymhlith y Crynwyr, yn ystyried unrhyw ymwneud â cherddoriaeth gyhoeddus fel gwastraff ar amser gwerthfawr ac fel gweithgarwch a oedd, i raddau, yn foesol amheus. Yn yr "Yearly Meeting Epistle" am 1846, ceir y geiriau hyn:

It (cerddoriaeth) does not, however, merely involve absorption of time; it not infrequently leads into unprofitable, and even pernicious associations, and, in some instances, to a general indulgence in the vain amusement of the world.

Cynrychiolid y safbwynt hwn yng Nghymru'r ganrif ddiwethaf yn ogystal. Er enghraifft, wrth amddiffyn cyfundrefn y tonic sol-ffa yn y "Cerddor Cymreig" ("Congl y Tonic Sol-ffa"), Tachwedd 1, 1864, mynnai Eleazar Roberts i'r mudiad fod, hyd yma, yng ngofal dynion da a pharchus. Ni thrafferthai i ddweud hyn onibai fod rhywrai yn ceisio pardduo'r athrawon cerdd — dyma'r "pernicious associations". Ac, wrth gwrs, rhaid inni gofio mai'n araf iawn y parchuswyd yr eisteddfod. Pan oedd Tanymarian yn fachen ifanc ac yn amlwg yn ymddiddori mewn cerddoriaeth, ofnai ei rieni na ddeuai dim da ohono ac mai colli'r ffordd a wnâi yn y diwedd. Gwgai llawer o'r hen saint arno ef a'i debyg hefyd, yn ddiweddarach yn y ganrif, am feirniadu mewn eisteddfodau ac arwain mewn cyngerddau. Trwy gydol y ganrif, yn

¹⁵ "Y CERDDOR CYMREIG," Ebrill 1, 1862. Cynhaliwyd y cyngerdd gan Brinley Richards, Pencerdd Gwalia, Kate Wynne (chwaer Edith Wynne), Llew Llwyfo a'i ferch.

wir, bu rhai crefyddwyr difrif yn bur amheus ynghylch ambell fath ar gerddoriaeth y tu allan i furiau'r capel. Hyd yn oed yn y saith-degau cyfeiria D. Emlyn Evans (nad oedd, sylwer, yn bregethwr) at ei gantawd "Y Tylwyth Teg" fel "operetta fechan ysgafn", ond yr oedd hyn mewn llythyr at Alaw Ddu. Yn yr un llythyr ychwanega:

Bernais mai doethach fyddai ei galw yn *Dramatic Cantata* nac yn *Operetta* — edrycha'r genedl hytrach yn ddrwgdybus ar y gair olaf hyd yn hyn.

Eithr druan o Jane a'i deisyfiad am gladdu'r Eisteddfod a'r Cyngerdd. Cyn diwedd y ganrif 'roedd yr Eisteddfodau yn berwi o weinidogion a'r Cyngerddau yn cael eu defnyddio fwyfwy fel ffynonellau ariannol i gario'r Achos ymlaen.

* * * *

Yn ei rhestr o weithgareddau pechadurus y ganrif mynn Jane Hughes gynnwys eiddo'r Daearegwyr. Nid oedd, mae'n amlwg, wedi clywed am y Darwiniaid; byddai'r rheiny wedi ei tharfu'n arw iawn bid siŵr:

A chwithau'r Daearegwyr, ystyriwch hyn yn awr,
Ble'r oeddech pan sylfaenodd Duw'r greadigaeth fawr.

Arwydd sydd yma o'r gwrthdaro rhwng Gwyddoniaeth a Chrefydd; daeth hwn i flino cryn lawer ar grefyddwyr ifanc (yn arbennig) yn chwarter olaf y ganrif ddiwethaf a dechrau'r ganrif hon. Ceir golwg glir ar hyn, er enghraifft, yn y llyfr diddorol "Datblygiad a Datguddiad", darlith Davies y Parchedig G. Wynne Griffith, yn enwedig felly yn yr wythfed bennod, lle mae'n edrych yn ôl i'w lencyndod. Ond gellir bod yn eithaf siŵr na chaniataodd Jane i Lyell a'i gydweithwyr boeni dim arni. Arhosodd hi'n ddiogel y tu ôl i gaerau ei Ffundamentaliaeth.

* * * *

Wrth gloi, carwn wneud un sylw cyffredinol. Yn ôl Jane Hughes, ffurfiau ar falchter yw'r holl "bechodau" y cân amdanynt. Balchter sydd wrth wraidd "dysgu'r nodau"; rhyw hen grandrwydd, a dim arall, sy tu ôl i'r organ yn y capel; rhodres yw'r cystadlu mewn cisteddfod; mursendod yw'r gwisgo sydêr ar lwyfan cyngerdd; ffroenucheledd y deall sy'n cymell y Daearegwr i'w waith. A gwelai Jane yr unrhyw falchter yn yr adeiladau drudfawr a oedd yn codi fel grawn-unnos trwy weithgaredd yr enwadau ym mhob congl o'r wlad:

Ac mae'r pinaclau costfawr ar demlau'r sectau sydd
Yn dangos rhyw ynfyrwydd o dan eu mentyll cudd; . . .

Dyweder a fynner, y mae rhywbeth i'w ddweud dros olygiadau Jane Hughes — wel, dros rai ohonynt, o leiaf!

Cerddi Llafar Cymdeithas Fynyddig¹

gan ROBIN GWYNDAF JONES

Yn yr erthygl hon ymddrinnir ag un agwedd ar gymdeithas mewn dau gwmwd cyffiniol ar Fynydd Hiraethog, sir Ddinbych: cwmwd Hafod Elwy a chwmwd Ffrithoedd. Perthyn oddeutu deuparth y tai a'r ffermydd yn y cymydau hyn i blwyf Cerrigydrudion ac oddeutu traean i blwyf Cyfylliog. Yn fath o ganolbwynt i'r ddau gwmwd ceir un pentref bychan iawn, Pentrellyncymwr, sy'n fan cyfarfod dwy afon: Afon Alwen ac Afon Brenig. Pennaf arbenigrwydd y rhan hon o Fynydd Hiraethog yw'r diddordeb heintus a fu yno unwaith mewn barddoni. Clywir yr ychydig o'r to hynaf sy'n fyw heddiw yn yr ardal neu'r ardaloedd cyfagos yn sôn yn aml, a rhwyngyd gadael i un dosbarth o gynnyrch llenyddol beirdd y cyfeirir atynt fel "Beirdd Hafod Elwy", er bod nifer ohonynt yn byw y tu allan i ffin ddaearyddol y cwmwd hwn a chwmwd Ffrithoedd, yn arbennig felly i gyfeiriad Cefn Brith a Llanfihangel Glyn Myfyr. Y cyfnod y sonnir amdano, yn fras, yw cyfnod dwy genhedlaeth o feirdd, y naill yn eu blodau yn chwarter olaf y ganrif ddiwethaf a'r llall yn chwarter cyntaf y ganrif hon.²

Un pwynt y dylid ei nodi ar y dechrau fel hyn yw nad i'r personau mwyaf llenyddol eu diddordeb yn yr ardal yn unig y perthynai'r ysfaf greadigol; perthynai hefyd i ddosbarth bychan o bobl a elwid yn "rhigydwrs". Yr oedd rhai o'r rhigydwyr hyn bron â bod yn anlythrennog (er ymhell o fod yn anniwylledig), ond yr oedd apêl rhythm ac odl yn gryf iddynt. Eu clust oedd eu hunig lawlyfr cerdd dafod, a phan ddefnyddient odlau Gwyddelig yn lle odlau llawn, ni wyddent hwy yn amgenach — a pha wahaniaeth, os oedd y "gloc" yno? "Ponshio", "gyboli", "bocha" — dyna rai o'r geiriau a ddefnyddid amlaf i ddisgrifio awduron y rhigydwyr, ond yr oedd y rhigydwyr eu hunain yn gwbl argyhoeddedig eu bod yn meddu dawn i "siarad barddoniaeth" a'u bod yn wir feirdd. Yr hyder hwn oedd y grym cynhyrfol y tu ôl i'w creadigaethau. Cydnabyddid Tom Owen, Tan Graig, yn bencampwr ar y gynghanedd, ond pwy oedd ef yn ymyl Llywelyn Hookes a'i awen barod?

Hookes y bardd mawr —

Taro Tom Owen yn batsh ar lawr.

"Bardd mawr" arall ydoedd John Jones, Llidiart y Mynydd, bugail a ffariar gwlad. Yng Nghyfarfod y Bugeiliaid ym Mryntrillyn tua thro'r ganrif yr oedd yno nifer o "feirdd stans", fel y cyfeirid atynt. Yno hefyd yr oedd John Jones, a phan ddaeth ystadleuaeth llunio englyn i'r "cloc" nid oedd na byw na marw na châl John Jones yntau roi cynnig arni. Dyma'r "englyn":

¹ Seiliwyd yr erthygl hon ar ddarlith a draddodwyd i gynhadledd Cymdeithas Alawon Gwernin Cymru yng Nregenydd, 4-6 Medi 1970.

² Yr wyf yn ddiolchgar iawn i'm cyfaill a'm cydweithiwr, D. Roy Saer, am ddarllen yr erthygl hon mewn llawysgrif a chynnig awgrymiadau gwerthfawr.

Ym Mryntrillyn mae cloc,
Mae o'n mynd rwan, mi stopith toc.

"Englyn" enwog arall o'i eiddo yw hwn:

Ar y mynydd gwelais hwrdd,
Mac o yno eto os nad aeth o fwrdd.

Ymhlith y to hyn o rigymwyr, llawn cymaint o ymfrost â galw eich hunan yn "fardd mawr" ydoedd gallu profi bod "gwaed bardd" yn eich gwythiennau. Ymfrostiaid rhai o'r ymwelwyr â thafarn Bryntrillyn yn ail hanner y ddeunawfed ganrif fod gwaed bardd ynddynt a dyma'u prawf: yr oeddynt wedi gwaedu arddwrn Twm o'r Nant, pan ddeuai ar ei sgawt i'r dafarn, a'u haddyrnau eu hunain gan achosi i waed y bardd gymysgu â'u gwaed hwythau. A pha ryfedd fod John Jones yn fardd? Yr oedd rhin cynhyrchiol y gwaed barddol hwn yn ei wythiennau yntau; fe'i cafodd gan Ddewi Havhesp.

Hawdd y gallwn ni heddiw chwerthin am ben ymddygiad fel hwn, ond swm a sylwedd yr hyn a ddywedwyd am y rhigymwyr yw fod yn Hafod Elwy a'r cych yn y cyfnod y sonnir amdano i'ri mawr ar fod yn fardd. Yn wir, yr oedd yr awydd am gael eu cydnabod yn feirdd mor gryf mewn dau neu dri o'r ardalwyr nes eu harwain i honni eu bod yn feirdd, er nad oeddynt erioed wedi ysgrifennu na cherdd na rhigwm. Dull arferol y beirdd-ymhonwyr o weithredu ydoedd anfon cerdd i eisteddfod yn eu henwau hwy eu hunain a honno'n gerdd a luniwyd yn gyfrinachol ar eu cais gan fardd cydnabyddedig.

A throi at gyfansoddiadau gwir feirdd y gymdeithas fe ellid dosrannu'r farddoniaeth yn fras i dri dosbarth. Y math mwyaf niferus yw'r cerddi ar destunau haniaethol, ynghyd â'r awdlau a'r pryddestau eisteddfodol.³ Gyda rhai eithriadau, cyfansoddwyd y farddoniaeth hon mewn arddull ffwrdd-â-hi, ryddieithol.

Barddoniaeth i'r pethau cyffredin yr oedd y beirdd yn gyfarwydd â hwy yw'r ail ddosbarth. Er enghraifft, canwyd i Bont Newydd Hafoty Wen, Llyn Llymbran, Llyn Dau Ychen, Rhaeadr Bryn Hir, y Grugieir, y Felin, y Cwmwl. Mewn rhai o'r cerddi hyn, y mwyafrif ohonynt yn englynion, fe welir dawn greadigol y beirdd ar ei gorau, megis yn yr englyn hwn i'r llwydrew neu'r barrug, o eiddo Dafydd Jones, Tai Ucha:

Hyd ddôl a gwaen ymdaena — y llwydrew,
Lledrith gwelw'r gaea;
Lleidr holl ddilladau'r ha,
Brodor oer, brawd yr eira.

Pobl ac nid pethau yw testun barddoniaeth y trydydd dosbarth. Ond unwaith eto canu i'r cynefin a wna'i'r beirdd; nid canu i'r anghyfarwydd, enwog, ond canu i'w cydnabod. A chanu a wnaent, gan amlaf, oherwydd fod rhywbeth ar fin digwydd, yn digwydd neu wedi digwydd i'r person a adwaenent. Cerddi a baledi lleol, nofelistaidd oeddynt, yn adrodd hanes troeon trwstan a phrofiadau bywyd bob dydd y trigolion. Y mae stori, ac yn ail elfen fach o ddrama, ynghlwm wrth y rhan fwyaf o'r cerddi.

³ Gw., e.e., Ieuan Alwen, *Blodau Ebrill* (Rhiwabon, d.d.); Enid Pierce Roberts, *Taliesin Hirathog, Detholion o'i Weithiau* (Caerdydd, 1950) a Thomas Jones, *Caneuon* (Bala, 1902).

Dyma un rheswm paham mai'r dosbarth hwn o farddoniaeth a gadwyd fwyaf ar lafar; y mae'r digwyddiad yn agoffa'r siaradwr o'r gân. Nid yw safon llenyddol y cerddi hyn bob amser yn uchel (mae llacrydd mynegiant, er enghraifft, yn amlwg yn y mwyafrif ohonynt), ond nid yn ôl eu gwerth llenyddol y dylid eu barnu. Nid ceisio ymgysylltu at y safon uchaf bosibl oedd y prif gymhelliaid y tu ôl i'w cyfansoddi, oherwydd nid diben ynddo'i hunan oedd y canu hwn, ond llawforwyn, cyfrwng mynegiant i ddiwallu angen arbennig. Dechreuwyd chwilio am y farddoniaeth hon tua saith mlynedd yn ôl, ac erbyn hyn cofnodwyd oddeutu can eitem: penillion, englynon, pytsau o gerddi anghyflawn a nifer o gerddi cyflawn. Oddi ar lafar y casglwyd tua'u hanner,⁴ ac yma cyfeirir at gerddi'r dosbarth hwn fel "cerddi llafar". Dylid ychwanegu, fodd bynnag, mai term hwylus yn hytrach na therm manwl gywir ydyw, oherwydd naturiol ydoedd i lawer o'r cerddi o bryd i'w gilydd gael eu hysgrifennu ar bapur. Ond y maent yn gerddi llafar yn yr ystyr eu bod wedi'u bwriadu'n bennaf nid ar gyfer eu darllen ond ar gyfer eu hadrodd a'u canu.

Dyma'r cerddi y sonnir amdanynt yn yr erthygl hon, gan ganolbwyntio'n arbennig ar geisio ateb un cwestiwn: paham fod y dosbarth hwn o farddoniaeth lafar mewn cymaint bri yn Hafod Elwy a'r cylch yn chwarter olaf y ganrif ddiwethaf a chwarter cyntaf y ganrif hon? Beth oedd y tu ôl i'r creu? I ateb y cwestiwn hwn rhaid gofyn cwestiwn arall: paham fod bri ar farddoni o gwbl yn Hafod Elwy a'r cylch yn y cyfnod arbennig o dan sylw? Gellir nodi tair ystyriaeth.

* * * *

Yr ystyriaeth gyntaf yw "Ysgol Gruffydd Bodunig".⁵ Ganol y ganrif ddiwethaf symudodd porthmon o'r enw Gruffydd Williams o Gapel Garmon i fyw i fwthyn bychan "Bodunig" ym mherfeddion Mynydd Hiraethog. Yn fuan fe sefydlodd ysgol nos yn ffermdy Tŷ'n Gors gerllaw. Dysgai rifydddeg a Saesneg i'w ddisgylbion, ond yn bwysicaf oll dysgai iddynt ramadeg Cymraeg; dywedir iddo reddi copi o "Ramadeg Bardd Nantglyn" i bob un ohonynt.⁶ Anodd i ni heddiw ydyw amgyffred dylanwad yr ysgol fechan hon mewn bro mor anghysbell â Hafod Elwy ac mewn cyfnod mor argyfyngus yn hanes addysg yng Nghymru.

Yr ail ystyriaeth yw'r deffroad llenyddol a gafwyd yn yr ardal tua diwedd y ganrif, deffroad a daeth, o bosibl, yn sgil Ysgol Gruffydd Bodunig. Yr oedd iddo dair agwedd: diddordeb mewn cerdd dafoed; diddordeb mewn ysgrifennu rhyddiaith a diddordeb cynyddol mewn darllen. Dyma'r cyfnod pan oedd Elis o'r Nant yn nawdegau'r ganrif yn dod i werthu llyfrau ar y 13eg o Fai yn Ffair Glame Pentrefoelas, un o'r ddwy flair gyflogi i gylch Hafod Elwy. Cyfeirir at sawl person yn yr ardal fel "darllenwr mawr". Un ohonynt ydoedd Joseph Owen, a anwyd yn Nhŷ'n Pant,

⁴ Oddi ar lafar y cafwyd y rhan fwyaf o'r wybodaeth y cyfeirir ati yn yr erthygl hon. Y mae fy nyled yn anesuradwy i'r personau hynny (nifer ohonynt, ysywaeth, wedi einn gadael) a fu mor garedig â rhoi pob cynhorthwy imi: Lewis T. Evans, Aled Owen, y diweddar frodyr Francis a Jacob Jones, W. J. Edwards, y diweddar John Ellis Jones, y diweddar Ellis Owen, Frank Jones, Miss M. E. Jones, y diweddar Evan Morris, y diweddar Thomas Thomas, y diweddar David Thomas, Mrs. Menna Williams, Mrs. Eirianwen Lewis, Miss S. E. Owen.

⁵ Gw. Gruffydd Hughes, "Hen Ysgolfeistr Hafod Elwy", *Cefn Gulad* (Cymdeithas Addysg y Gweithwyr, Uwchaleid a'r Cylch, 1952-3), tt. 43-4.

⁶ Robert Davies, *Leithadur neu Ramadeg Cymraeg* (Dinbych, 1808).

Cefn Brith. Rywdro wedi 1932 ysgrifennodd ef restr o rai llyfrau, cylchgronau a llawysgrifau oedd yn ei feddiant, ac y mae'n ddrych godidog i'r cyfoeth diwylliant oedd y tu ôl i lyfrgell o'r fath.⁷ Hawdd y gellir cytuno â barn Bob Owen, Croesor, fel y'i rhoir wrth derfyn y rhestr:

Bob Owen Croesor yn cael Joseph Owen fel arfer yn ei gynefin wrth ben ei stondin o greiriau gwych yn gynrychiolaeth rhagorol o lyfrgell cefn gwlad.⁸

Anos yw cyfeirio'n union at y drydedd ystyriaeth, ond gellir ei galw'n etifeddiaeth ddiwylliannol, a buddiol fydd oedi ychydig gyda'r ystyriaeth hon. Y mae iddi ddwy agwedd. Rhaid sôn i ddechrau am ddau deulu pwysig yn y fro oedd wedi etifeddu traddodiad cyfoethog o'r gorffennol. Un ohonynt ydoedd teulu Hendre Ddu, Pentre-llyncwmer. Yn aelodau amlwg o'r gymdeithas yn Hafod Elwy yn chwarter olaf y ganrif ddiwethaf yr oedd tri brawd galluog, beirdd parod eu hawen: Huw Jones, prif fardd y cerddi llafar, Elias Jones (Llew Hiraethog) ac Isaac Jones.⁹ Yr oedd Ann Jones, cu chwaer, hithau yn rhigymu. Mam plant Hendre Ddu ydoedd Gwen Jones, gwraig grefyddol iawn oedd yn mynd i'r seiat i Lanfihangel Glyn Myfyr tra'r oedd John Jones, ei gŵr, yn llymeitian yn y "Crown". Ceir un pennill o emyn o'i heiddo ar gof gwlad:

O! Arglwydd, cladd fy meiau,
Cyn iti nghladdu i,
Yn nyfnder môr o angof
Sydd yn Dy gariad Di.
Os na bydd claddu beiau
Cyn hynny wedi bod,
Ni allaf i ddim sefyll
Yn Nydd y Farn sy'n dod.

Mam Gwen Jones oedd merch Edward Parry (1723-86), Bryn Bugad, Llansannan, awdur emynau megis "Caned nef a daear lawr . . ."¹⁰ Tad Gwen Jones ydoedd Robert Davies (Bardd Nantglyn), 1769-1835, athro barddol ei wryon Huw ac Elias Jones (Llew Hiraethog), ac awdur y llyfr gramadeg a fu mor bwysig yn natblygiad llenyddol y fro. Yr oedd Robert Davies wedi etifeddu'r traddodiad barddol Cymraeg, y canu caeth a'r rhydd,¹¹ a daeth beirdd Hendre Ddu i mewn i'r etifeddiaeth. Rhoes yr etifeddiaeth hon lawer rhagor iddynt na gwybodaeth fanwl o'r gynghanedd ac elfennau barddoniaeth; rhoes iddynt yr ymdeimlad eu bod yn rhan o rywbeth llawer mwy na hwy eu hunain, yr ymdeimlad nad oedd y traddodiad newydd yr oeddynt hwy yn ei greu ond yn rhan, a rhan fechan, o'r traddodiad eang, hen yr oeddynt wedi'i etifeddu.

Y teulu arall y dylid sôn amdano yw teulu Tŷ'n Pant, Cefn Brith, a rhai perthnasau agos. Ni ellir mewn erthygl fel hon ond enwi prif aelodau'r teulu

⁷ Y mae'r rhestr hon ar gael. Gw. Llsg. AWC 1341 (copi o'r gwreiddiol), yn Amgueddfa Werin Cymru.

⁸ *ibid.*, t. 6.

⁹ Am fywgraffiad byr o feirdd Hendre Ddu, gw. Thomas Jones, *Beirdd Uwchaled* (Lerpwl, 1930), tt. 55-63.

¹⁰ *ibid.*, t. 63.

¹¹ Gw. Robert Davies, *Diliau Barddas* (Dinbych, 1827) a "Rheolau Barddoniaeth Cymraeg", rhan olaf yr *leithadur neu Ramadeg Cymraeg*.

athrylithgar hwn: Hugh Hughes, athro ysgol, hanesydd lleol a golygydd *Barddoniaeth Edward Morris, Perthi Llwydion*; John Davies (Taliesin Hiraethog), un o feirdd enwocaf Hafod Elwy ac Uwchaled; Thomas Jones, a anwyd yn Nhai Isaf, Hafod Elwy, ond a fu'n byw yn rhan olaf ei oes yng Ngherrigellgwm, Ysbyty Ifan: bardd, hynafiaethydd ac awdurdod ar gerdd dant;¹² Tom Owen, bardd galluog ac awdurdod ar lèn gwerin y fro; Dafydd Owen, ei frawd, bardd a gŵr cang ei ddiwylliant; a William Owen, un arall o'r brodyr diwylliedig. Cyfeiriwyd eisoes at Joseph Owen.¹³ Y nodwedd oedd yn gyffredin i holl aelodau'r teulu rhyfeddol hwn ydoedd eu gwybodaeth helaeth o lenyddiaeth eu gwlad, ac ymhyfrydent ddigon yn eu traddodiad llenyddol i barhau'r traddodiad ymlaen. Yr oedd Tom Owen, er enghraifft, wedi'i drwytho'i hunan yn maiddoniaeth Beirdd yr Uchelwyr, ac nid yw'n syn fod crefft rhai o'i englynion a'i gywyddau gofyn gorau ef yn ein hatgoffa o fardd megis Tudur Aled. Nid yw'n syn chwaith fod T. Gwynn Jones yn gyfaill agos i Thomas Jones, Tom Owen a Dafydd Owen a'i fod yn dal ar bob cyfle i ddod yn ei dro i fro Hiraethog a mwynhau'r gyfeillach lenyddol gynnes oedd yno.¹⁴

Nid oes amheuaeth na chafodd y ddau deulu hyn, teulu Hendre Ddu a theulu Tŷ'n Pant, dŷylanwad mawr ar aelodau eraill y gymdeithas yn Hafod Elwy a'r cylch. Nid dau deulu'n unig, fodd bynnag, a etifeddodd draddodiad llenyddol arbennig, ond y fro yn gyffredinol. A dyma'r ail agwedd ar yr etifeddiaeth ddiwylliannol. Meddai Taliesin Hiraethog am drigolion Mynydd Hiraethog gynt:

Eu hoffter oedd dilyn hudoliaeth y delyn,
Ar aelwyd pob bwthyn ceid emyn ar dant;
Ni welwyd yn unman fugeiliaid mwy diddan
Am gadw'r hen gân mewn gogoniant.¹⁵

Dyma ardal y nosweithiau llawen yn Hafod Lom y cyfeirir atynt yn yr hen bennill cyfarwydd:¹⁶

Mi af oddi yma i'r Hafod Lom
Er bod hi'n drom o siwrne,
Ac mi gaf yno ganu cainc
Ac eistedd ar fainc y simdde;
Ac ond odid dyna'r fan
Y byddaf tan y bore.

¹² Gw. ei ddwy gyfrol o farddoniaeth: *Cancuon a Pitar Puw a'i Berthynasau* (Aberystwyth, 1932), a'r gyfrol fechan werthfawr honno *Beirdd Uwchaled*. Am hanes ei fywyd a'i waith gw. Evan Roberts, "Cofiant Thomas Jones, Cerrigellgwm", *Yr Haul*, Cyf. 38 (1936), tt. 88-91, 124-8, 156-8, 176-9, 208-10, 228-31, 262-6, 275-8.

¹³ Diogelwyd llawer iawn o lawysgrifau aelodau teulu Tŷ'n Pant gan blant Dafydd Owen a phlant Thomas Jones, Cerrigellgwm. Y mae fy niolch yn ddfesur i Mr. Aled Owen a'i frodyr a'i chwiorydd ac i'r diweddar Mr. Hywel Jones, mab Thomas Jones, am roddi imi bob rhwyddineb i gael defnyddio'r casgliadau cyfoethog hyn.

¹⁴ Gw. rhagair T. Gwynn Jones i ail gyfrol o farddoniaeth Thomas Jones, *Pitar Puw a'i Berthynasau*, tt. 5-7. Paentiwyd llun T. Gwynn Jones gan William Hughes, Bryn Blodau, Cefn Brith, arlunydd enwocaf plwyf Cerrigydrudion ac aelod arall o deulu Tŷ'n Pant. Gellid ychwanegu hefyd i T. Gwynn Jones gyfansoddi englynion coffa i Tom Owen. Ceir un o'r englynion hyn ar ei garreg fedd ym mynwent Eglwys Fair, Cerrigydrudion.

¹⁵ Enid Pierce Roberts, "Bugeilgerdd Ab Ifan ac Ab Einion", *Taliesin Hiraethog, Detholion o'i Weithiau*, t. 28.

¹⁶ Gw. "Rhieingerdd Elwy ac Alwen", op. cit., tt. 11-24.

Dyma ardal oedd yn agos i gartrefi Edward Morris, Perthi Llwydion, a Jac Glan y Gors. Dyma ardal "Ffïdler Befar Gro" y dywedir iddo fod yn canu'i ffidil yn yr Wyl Fabsant ym Mhentreilyncymer. Dyma ardal Ifan Edward (1723-53), y telynor o Greigiau'r Bleiddiaid.¹⁷ A dyma ardal lle'r oedd bri mawr ar gyfansoddi a chanu hen benillion telyn.¹⁸

Yr etifeddiaeth ddiwylliannol hon a ddaeth yn gynahysgaeth naturiol ym mywyd beirdd Hafod Elwy. Gwnaed hyn yn bosibl oherwydd fod yr y teuluoedd wedi byw yn yr ardal am ganrifoedd, ifaith na ellir ond rhoi'r pwys mwyaf arni wrth ystyried parhad unrhyw ddiwylliant. Yr oedd rhai o ddisgynyddion uniongyrchol Edward Morris, Perthi Llwydion, er enghraifft, yn byw yn y cylch hyd yn ddiweddar.¹⁹

* * * *

Y mae'r dair ystyriaeth uchod: Ysgol Gruffydd Bodunig, y defffroad llenyddol a'r etifeddiaeth ddiwylliannol yn egluro, o leiaf i raddau, pahan yr oedd cymaint o fri ar farddoni yn Hafod Elwy. Nid ydynt, fodd bynnag, yn ddigon i egluro pahan fod yno gymaint o fri ar y math arbennig o gerddi llafar, cymdeithasol eu natur, a draffodir yn yr erthygl hon, oherwydd fe allai'r dylanwadau hyn fod wedi esgor ar farddoniaeth oedd yn gyson goeth ac aruchel neu'n farddoniaeth ar destunau haniaethol. Yn hytrach, credaf fod yr allwedd i natur y farddoniaeth i'w darganfod yn natur y gymdeithas a fagodd y beirdd. Gellir galw'r peth yn *gwelwm adnabod*. Yn ei hanfod, nid cwnrwd ydoedd Hafod Elwy; nid bro; nid ardal; ond cymdogaeth. Y mae'n amlwg y teimlai cyfran helaeth o aelodau'r gymdeithas yn agos at ei gilydd. Drych o'r agosatwydd hwn oedd y llu llysenwau ar drigolion y cylch a'r tynnu coes oedd yn nodwedd mor amlwg yn eu bywydau. Adwaenai pawb ei gilydd yn yr ardal a chanu a wnaeth y beirdd i'r personau hynny a adwaenent hwy mor dda nes gallu mentro tynnu eu coes ar gân heb eu digio. Y cwlwm adnabod hwn oedd yn creu'r farddoniaeth.²⁰

Ond yn y fan hon rhaid gofyn y cwestiwn pahan yr oedd cymdogaeth yn Hafod Elwy, fel mewn llawer ardal arall, wrth gwrs, yn y cyfnod hwn? Amhosibl mewn gofod byr yw ymdrin â holl agweddau cwestiwn o'r fath, ond ceir rhan o'r ateb yn sicr o ystyried natur ddaeaegol y tir a lleoliad daearyddol yr ardal.

Ardal fynyddig ydoedd ac yn y cyfnod y sonnir amdano yr oedd bron y cyfan o'r mynydd yn dir agored. "Cerrig cynefin" oedd y ffin neu "derfyn defaid" y cynefin y porai'r defaid arno, a hyd at ganol y ganrif ddiwethaf, onid yn ddiweddarach na hynny, yr oedd lle pwysig i'r hen ddeled o "gerdded terfynau". Yr oedd ymddiriedaeth y naill amaethwr yn y llall, felly, yn hollbwysig. Oherwydd mai ardal

¹⁷ Gw. Thomas Jones, *Beirdd Uwchaled*, tt. 29-31.

¹⁸ Gw. Robin Gwyndaf Jones, "Hen Benillion Bro Hiraethog", *Allwedd y Tannau*, Rhif 24 (1965), tt. 9-14.

¹⁹ Gw. achau Edward Morris yn Hugh Hughes, *Barddoniaeth Edward Morris, Perthi Llwydion* (Lerpwl, 1902), tt. x-xiii.

²⁰ Manylwyd ymhellach ar natur y cymdogaeth hon mewn erthygl "Y Cwlwm sy'n Creu — Agwedd ar Gymdeithas yn Hafod Elwy a'r Cylch", *Trafodion Cymdeithas Hanes Sir Ddinbych*, Cyf. 15 (1966), tt. 186-215.

fynyddig ydoedd, llwm oedd ei thir.²¹ Credir mai cyfeirio at Fynydd Hiraethog a wneir yn yr hen bennill hwn a genid yn aml yn y cylch:

Lladd y gwair â'r bladur blwm
Ar rosydd llwm mynyddig,
Troell y corun yn galed iawn
A'r wana'n llawn o gerrig;
Ni chawn arfod yn fy myw
Gan fonau'r eithin freinig.²²

Yn ôl tystiolaeth y Mapiau Degwm yr oedd traean a rhagor o'r tir yng nghymyduau Hafod Elwy a Ffrithoedd, ar wahân i'r mynydd, yn ffriddoedd neu'n borfa hen yn ystod y cyfnod 1840-7.²³ Yr oedd yno hefyd lawer o fawnogydd a chorsydd²⁴ ac un ymadrodd lliwgar a ddefnyddid, o leiaf rhwng difrif a chwarae, i ddisgrifio tir gwlyb, brwynog, yr ardal ydoedd "tir cornchwiglen" — ni allai gynnal tair cornchwiglen; yr oedd yn rhaid i un ohonynt farw er mwyn i'r ddwy arall gael byw! Ar dir o'r math hwn, a nifer o ffermydd heb fod yn lawr, nid hawdd oedd crafu bywoliaeth. Rhaid cofio hefyd am y tywydd garw yr oedd Hafod Elwy mor gyfarwydd ag ef, tywydd y cyfeiriwyd ato yn yr hen bennill:

Yn Hafod Elwy'r gôg a gân,
Ond llais y frân sydd amla';
A phan fo uchaf gynffon buchw
Bydd yno luwch o eira.²⁵

Swm a sylwedd y cyfan a ddywedwyd yw hyn: hanfod byw yn hapus yn Hafod Elwy ydoedd cyd-fyw. Yn wir, dyna oedd hanfod byw o gwbl. Tynnu pobl at ei gilydd a wna'r caledi. Ddiwrnod cneifio, adeg cynhaeaf gwair, ddiwrnod dyrnu, ddiwrnod lladd mochyn, rhaid oedd cydweithio a "ffeirio" rhwng fferm a fferm.

Cafodd lleoliad daeryddol yr ardal ddwy brif effaith, a hynny'n bennaf oherwydd ei bod mor anghysbell, tua phedair milltir o Gerrigydrudion (y pentref gweddol o faint agosaf) a thua naw milltir o Ddinbych (y dref agosaf). Yn gyntaf fe effeithiodd ar adnabyddiaeth pobl o'i gilydd. Ychydig o bobl ddiethr oedd yn mynd ac yn dod yn yr ardal ac yr oedd y trigolion yn gorfod dibynnu ar greu eu gwaith a'u crefft eu

²¹ Y mae Mwdwl Eithin, pegwn uchaf Mynydd Hiraethog, yn 1,742 troedfedd uwchlaw'r môr.

²² Nid oes gennyf sicrwydd ai i Fro Hiraethog y perthyn y pennill hwn, ond pa un ai cyfeirio at Fynydd Hiraethog a wna'r pennill ai peidio, yr oedd y gweiry'n "troell y corun", y gweiry'n bras, caled hwnnw sy'n troelli wrth ei dorri, yn amlwg iawn yng ngwair rhos yr ardal.

²³ Gw. *Apportionment* degwm plwyfi Cyfylliog a Cherrigydrudion (yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru).

²⁴ Y mae enwau amryw o'r caeau, megis Fawnog Boeth, Parc Brwynog a Chae Gors Isa, yn ddrych i'w hansawdd. Gw., e.e., rhifau caeau 412, 421, 539, 555, 575, 1123 (*Apportionment* degwm plwyfi Cyfylliog) a 1109, 1110, 1116, 1122, 1137, 1190, 1223 (*Apportionment* degwm plwyfi Cherrigydrudion).

²⁵ Ceir mwy nag un fersiwn o'r pennill hwn ar lafar, yn arbennig o'r drydedd linell. Fel yr hen bennill "Mi af oddi yma i'r Hafod Lom . . .", Han Edward, y telynor, yn ôl traddodiad llafar, yw'r awdur.

hunain. Yr oedd lle pwysig i grefftwyr crwydrol, megis Ifan Jones y Gwydrwr, Ifan Jones y Sadler a'r Seiri Cochion. Yr oedd lle pwysig hefyd i gardotwyr hoffus megis Twm Poole a'i becyn priciau²⁶ ac i bersonau megis Lowri Glan Alwen a ai o amgylch i werthu canhwyllau brwyn, gwaig y canodd Ulew Hiraethog iddi: "Lowri Glan Alwen a'i brwynen dan bris". Yr oedd y crefftwyr a'r gwerthwyr crwydrol hyn yn ddolennau cydiol rhwng tŷ a thŷ, fferm a fferm, ac yn tynhau'r cwlwm adnabod.

Ail effaith lleoliad daearyddol Hafod Elwy ydoedd yr effaith ar ddiwylliant. Os oedd yr ardalwyr am gael diwylliant o gwbl, yr oedd yn rhaid iddynt greu eu diwylliant eu hunain. A dyna a wnaethant — pobl oedd yn adnabod ei gilydd yn dod at ei gilydd i sgwrsio, streua, chwarae, ymryson areithio, ymryson englyna, cyfansoddi, adrodd a chanu cerddi a phenillion — dod at ei gilydd i'w mwynhau eu hunain, oherwydd yr oedd adloniant a diwylliant, fwy neu lai, yn eiriau cyfystyr. Dyma rai o'r manau a'r adegau cyfarfod mwyaf poblogaidd: y "llofft allan" (yn cyfateb i'r llofft stabal mewn ardaloedd cyfagos); y sguor ar ddiwrnod gwlyb; tŷ Huw Jones y Bwt (Hendre Ddu gynt); tŷ Margied Graig Hir; adeg "dreifio grows" (gyrru grugieir ar y mynydd i'r "byddigions"); "cwarfod defed" neu "gwarfod y bugeilied" ym Mryntrillyn; gwleddoedd "cyn Clame" yn nhai "ffarmwrs uchelradd"; "noson ladd gwair" yn nhai "ffarmwrs bychin"; "noson wneud cyflet" nos cyn y Nadolig a'r "nsweth weu" yn nhai "gweithiws".²⁷ Yr oedd hefyd, wrth gwrs, fannau cyfarfod mwy swyddogol, megis y "cwarfod bach" neu'r "cwarfod llenyddol" (cyfarfod cystadleuol ar flurf eisteddfod leol).

Wrth awgrymu mai'r naws gymdogol i fywyd yn Hafod Elwy oedd yn bennaf cyfrifol am fod cymaint o farddoniaeth y cylch yn gerddi llafar i hynt a helynt y trigolion, dylid cofio un peth yn y fan hon: er mai at wead cymdeithas amaethyddol fynyddig y cyfeiriwyd uchod, nid y gymdeithas amaethyddol, gwledig hon, fel y cyfryw, a ysgogodd y farddoniaeth. Cymdeithas ddiwydiannol a geid yn Aberdâr a'r cylch ganol y ganrif ddiwethaf²⁸ ac yng Nghwmaman a Chwmtawe ychydig yn ddiweddarach,²⁹ ond ceir nodweddion cyffelyb yn y naill gymdeithas a'r llall. Yr hyn a ysgogodd y farddoniaeth yn yr ardaloedd diwydiannol, fel yn yr ardaloedd gwledig, ydoedd y gymdogaeth glôs, gynnes, ddiwylliedig.

Gellid efallai dybio oddi wrth yr hyn a ddywedwyd eisoes nad oedd neb na dim yn tynnu'n groes yn Hafod Elwy a'r cylch! Nid dyna'r gwir, wrth gwrs. Yr oedd yno, fel ymhob cymdeithas arall, rai elfennau oedd yn dieithrio pobl oddi wrth ei glydd. Yr oedd yn yr ardal bersonau tebyg i Samuel Evans oedd yn cynorthwyo eraill ac yn rhoi benthg arian ar goel, ond yr oedd yno yn ogystal bersonau tebyg i Robert Morris, Creigiau'r Bleiddiaid, a ddisgrifwyd fel "dyn trwm yn y mynydd". Yr oedd yno hefyd beth gwahaniaethau dosbarth. Er enghraifft, ceid ychydig o wahaniaeth rhwng crefftwr a chrefftwr ac yr oedd cerdd Taliesin o Eifion "Y Saer a'r Teiliwr" yn enwog yn y cylch, yn arbennig y llinellau hyn sy'n mynegi cwyn y saer:

²⁶ Ceir peth o hanes Twm Poole gan Hugh Evans yn *Cwm Eithin*, pumed argraffiad (Lerpwl, 1950), tt. 56-8.

²⁷ Am ddisgrifiad o'r noswaith weu yn Uwchaled gw. *Cwm Eithin*, tt. 153-6.

²⁸ Gw. D. Jacob Davies, *Cyfoeth Cwm* (Abercynon, 1965), a Robin Gwyndaf Jones, "Blodeuyn Bach Mewn Gardd", *Barn Rhif 34* (Awst 1965), tt. 292-3.

²⁹ Gw. T. J. Morgan, "Beirdd Eisteddfodol Cwmaman a Chwmtawe", *Journal of the Welsh Bibliographical Society*, Cyf. ix, Rhif 4 (Ebrill 1965), tt. 162-85, a'i ddarlith *Peasant Culture* (Abertawe, 1962).

Na, lwmp o facwn melyn, bras
 I mi, y gwas a'r dyrnwr;
 Hwyađen a phys gleision neis
 A phwdin reis i'r teiliwr.³⁰

Onđ yr oedd llawer mwy o wahaniaeth rhwng mab ffarm a gwas ffarm, ac i feibion ffermydd 'roedd "chwilio merched ffarmwrs" bron â bod yn gyfystyr â charu. Os priodai mab ffarm forwyn, yr oedd hen siarad yn yr ardal, ond pe priodai'r mab hwnnw forwyn ei dad, yr oedd hynny'n beth anfaddeuol a'r beirdd yn dal ar y cyfle i leisio'r drwgdeimlad. Dyma agoriad un o gerddi Huw Jones:

'Roedd merch i ryw fwthyn
 A mab i ryw ffarm
 Yn canlyn ei gilydd,
 'Doedd hynny ddim harm;
 Ond siarad yn uchel
 Mae pobl y wlad
 O'i weld yn cydmaru
 A morwyn ei dad.

Onđ os oedd rhai elfennau yn Hafod Elwy yn datgymalu cymdeithas, cyfannu cymdeithas a wna'r beirdd. Aeth Siarret, yr hen grwydryn, yn wael un tro ar Fynydd Carnedd y Ci ar ei ffordd adref o Nulig, wedi bwyta gormod o iau. Canodd Huw Jones ffug farwnad iddo, gan ddechrau fel hyn:

A glywsoch chwi'r newydd,
 Y siarad a'r si,
 Bod Siarret 'di marw
 Ar Garnedd y Ci?

Ym mynwent Capel Pentrellyncymer ceir cofgolofn i Robert Roberts, Foty Wen, cymwynaswr mawr. Arni ceir englyn coffa o eiddo Elias Jones (Llew Hiraethog). Yr oedd Huw Jones yn adnabod Siarret, yr hen gardotyn, dyn amharchus yng ngolwg llawer; yr oedd Llew Hiraethog, brawd Huw Jones, yn adnabod Robert Roberts, dyn parchus, a dyma ganu i'r naill a'r llall. Dyma'r cwlm adnabod oedd nid yn unig yn creu, ond hefyd yn cyfannu.

* * * *

Un o nodweddion amlycaf beirdd Hafod Elwy ydoedd y defnydd ymarferol a wnaent o'u hawen. Nid duwies deg mewn sidan yn trigo yn ei thŵr ifori hyd oriau noswylio oedd yr awen, ond morwyn deg mewn gwisg bob dydd, o hyd at y galw. Gofynnodd Siarret i Ddafydd Jones, Tai Ucha, wneud penillion iddo i ddial ar ei elynion; cyfansoddodd Llew Hiraethog chwip o englyn i annog Ifan Jones y Sadler wrth iddo fustachu yn ceisio gwneud strodur o groen anystwyth, blewog, i Ross, caseg

³⁰ Wil Ifan (gol.), *Gweithiau Taliesin o Eifion* (Wrecsam, 1922), tt. 124-5. Y fersiwn lafar a gofnodwyd uchod; y mae'n ystwythach beth na'r un gwreiddiol.

y bardd, ac aeth Elias Jones mor bell â chyfansoddi nifer o benillion, cryf eu hergydion, i geisio cael gwared ar ryw Feri o Gorwen oedd wedi anfon ei llun ato. Ond yn y cerddi gofyn y gwelir y defnydd ymarferol o'r awen ar ei orau. Enghreifftiau o'r cerddi hyn yw'r rhigwm a ysgrifennodd Ieuan Alwen yn ddargel yn llyfr cyfrifon Robert Thomas, teiliwr o Gefn Brith, i ddweud wrtho ei fod wedi hen ffinio disgwyl am gael trwsio'i drowsus; englynion Tom Owen i ofyn i Morris Roberts a gâi'r maharen bori ar ddroeddi y Geuddren ac englyn arall i ofyn i Ddafydd Jones, Felin Bryn Saint, Cerrigydrudion, am "gawr waliwr i gwr Elwy".

Un o ganlyniadau meddu'r awen barod hon oedd i'r beirdd ystyried fod ganddynt ddyletswydd arbennig tuag at y gymdeithas yr oeddant hwy yn rhan ohoni. Fel yr oedd yr hen gyfarwyddiaid yn cyfarwyddo, yn cynorthwyo eu cynulleidfia i "weld", felly yr oedd rhai o feirdd Hafod Elwy (yn arbennig feirdd egwyddorol megis John ac Edward Thomas, Tŷ Ucha, Ffrithoedd) yn lladmeryddion y gymdeithas. Un o'r dyletswyddau hyn ydoedd condemnio'r drwg, pa le bynnag y ceid ef. "Cerddi gogan" y gelwid y cerddi hyn, er eu bod yn aml yn perthyn yn agos iawn i rai o'r cerddi hwyliog, tynnu coes, a draffodir yn yr erthygl hon. Enghraifft deg o'r dychan miniog, ond difyrus yw "Cerdd yr Yswain" gan Daliesin Hiraethog. Dyma ddau bennill:

'Roedd yswain penuchel
Yn pasio ei frawd,
Oherwydd fod cotwm
Ei gôt yn rhy dlawd.
Cymerwch yn araf
Wrth farnu pob un,
Mai nid wrth y brethyn
Mae adwaen y dyn.

'Roedd Elin yr Hafod
A'i bonnet wen, wen,
Fel pe buasai'n cario
Yr ardd ar ei phen.
Cymerwch yn araf
Wrth farnu pob un,
Mai nid wrth y fonnet
Mae adwaen y fun.

Dyletswydd arall y beirdd ydoedd coffáu'r marw yn y gymdeithas.

Goganu, marwnadu — ond prif swyddogaeth y beirdd ydoedd diddanu. O flaen popeth arall, diddanwyr cymdeithas oeddynt. Yr oedd yn Hafod Elwy ddi-ddordeb mawr mewn adrodd storiâu a hen hanesion ac yr oedd nifer o bersonau yn y cylch yn enwog fel "storiwrs". I'r enwocaf ohonynt i gyd, efallai, Lowri Glan Alwen (neu Lowri Hafod Llan Bach) a'i merch Catrin, y canodd Huw Jones:

Gainwaith y bu genni'n y gornel
Lawer i chwedel rhwng Lowri a Chadi.

Diddanu cymdeithas oedd prif swyddogaeth y storiwyr hefyd, fel y beirdd. Y mac'n rhyfedd mor debyg ydoedd gweithgarwch y naill a'r llall. "Dweud stori" a wna'i'r beirdd hwythau, ond bod eu storiâu hwy ar gân. Nid damwain yw fod Huw

Jones ar ddechrau nifer o'i gerddi yn estyn gwahoddiad i'w gynulleidfa i wrando ar ei "stori" neu'i "chwedel".

Ar ddiwrnod cneifio Mryn y Gwynt
Ryw stori sy'n cael coel . . .

meddai yn un o'i gerddi maswedd. Ac yn ei gerdd faith, feistrolgar i "Helynt y Fules" (mules Dafyd Elis y Bwt a aeth i grwydro i Bentre Draw a'r llancu wedi rhwymu cath wrth ei chynffon), dyma'r modd yr estyn wahoddiad i'w wrandawyr:

Os neswch chwi'n isel, cewch chydig o chwedel,
Dae'n gyfan mewn gafel byddai'n barseil o beth . . .

Yr un modd ag adrodd storiâu, crefft lafar oedd barddoni. Nid er mwyn eu cadw iddynt hwy eu hunain, eu copio a'u cyhoeddi ryw ddydd yn llyfr i eraill eu darllen y cyfansoddai'r beirdd y cerddi, ond er mwyn i eraill eu clywed a'u mwynhau — a'u clywed nid ymhen amser, ond cyn gynted ag yr oedd modd. Pe pylai'r cof am y digwyddiad a ysgogodd y gerdd, nid oedd fawr o bwrpas mwyach i ganu i'r digwyddiad hwnnw. Ail-greu hanes y digwyddiad fyddai hynny; nod y beirdd ydoedd ail-fyw drama'r digwyddiad, a hynny, yng ngeiriau'r hen gronicydd, *iocunde et memoriter* — gyda boddhad ac ar dafod leferydd.³¹

Oherwydd mai crefft lafar ydoedd barddoni, chwiliai'r beirdd am y cyfryngau llafar gorau i gyflwyno'r farddoniaeth. Dyna paham y cyfansoddwyd y rhan fwyaf o'r cerddi mewn arddull syml ac ar fesurau canadwy, megis mesur tri thrawid, llinellau 8-7, llinellau 7-6 a llinellau pedwar curiad. Hawdd oedd adrodd y cerddi a'u deall ar y gwrandawriad cyntaf; hawdd oedd eu canu ar "Llwyn Onn", "Penrhaw", ac alawon poblogaidd eraill.

Yn y cyfnod hwn yr oedd digon o gyfryngau yn Hafod Elwy a'r cylch i hybu'r diddordeb mewn canu rhai o'r cerddi. Ceid cystadleuaeth "codi alaw ar y pryd" mewn ambell gyfarfod llenyddol. Byddai Robet Patagonia, oedd yn byw ar y pryd yn Nhan Wiars, Pentrellyncmyer, yn mynd o dŷ i dŷ gyda'i hyrdi-gyrddi. Deuai Corneliws y Sipsi i Gerrigydrudion yn ei dro gyda'i delyn a William Thomas, Cefn Garw, Pentrefoclas, i Hafod Elwy gyda'i harmoniam fach i gynnal cyngerdd un dyn a chanu hen gerddi megis:

Yr oedd hi'n bwrw'n arw
Ym mlwyddyn *ninety one* . . .

neu "O prynwch imi un o'r gwyddau", cân wedi'i seilio ar hen stori werin am lanc yn y ffair yn cymysgu rhwng merched a gwyddau. Deuai Mynyddog i Ffair Glogi Cerrigydrudion ar Fai 12fed, ac ar Fai y 13eg deuai Abel y Bardd Crwst i Ffair Glan Pentrefoclas i ganu baledi a hen gerddi ac i'w "hyrjio" i'r bobl: "Isio cerdd, was? Isio cerdd, was? Ceiniog ydi hi. Ceiniog ydi hi". Yr oedd ychydig o'r cerddi a ganai ef yn rhai lleol, megis "Baled Llofruddiaeth Jane, merch Foty Hafod Dre, Pentrefoclas" a baledi Jac Glan y Gors.

³¹ E. K. Wells, *The Ballad Tree — A Study of British and American Ballads, their Folklore, Verse and Music* (London, 1950), t. 8.

Gyda'r math hwn o gynhysgaeth, nid yw'n syndod fod cryn fri yn yr ardal ar ganu hen gerddi a cherddi newydd y beirdd lleol, yn arbennig ymysg gweision ffermydd mewn difyrwrch fin nos yn y lloftydd allan neu wrth chwarae coetio, chwarae "taflu maen a throsl" a chwarae "Dic ar y maen". Yr oedd sawl gwas ffarm yn berchen ar sturmant ac eraill yn berchen ar organ geg, cordial neu gonsartina.

Mewn ardal anghysbell fel Hafod Elwy, yn y ffeiriau y ceid y gynulleidfa fwyaf i wrandawyr. Wedi ymwahanu i'r lloftydd allan a'r tai, nifer fechan oedd y gwrandawyr. Felly yr oedd pwys mawr ar drosglwyddo'r cerddi o'r naill berson i'r llall, er mwyn iddynt gael eu clywed gan gynifer o bobl ag yr oedd modd. Dyma ydoedd hoff gyfrwng Huw Jones er mwyn lledaenu ei gerddi. Adroddai a chanai hwy yn y ffeiriau i lasnciau fel Francis Jones. Codent hwythau'r alaw a dysgu'r geiriau Yr oedd y "cantwrs" hyn, fel y beirdd, wedi meithrin eu cof ac yr oedd clywed y geiriau ychydig droeon yn ddigon. Prif gantwr Huw Jones ydoedd Wil Jones, na wyddai Sol-ffa ond a feddai ar glust dda a dawn arbennig i boblogciddio'r cerddi drwy gyfrwng ei lais a'i gordial. Disgrifiwyd y cantwrs hyn fel "pobl yr athrylith fawr, fras" ac yr oedd galw aml am eu gwasanaeth gan mai diddori oedd eu gwaith hwythau, fel gwaith y beirdd a'r storiwyr.

Ond pa un ai eu canu neu eu hadrodd a gâi'r cerddi, ffurf ar ddihangfa oeddnt. Dyma'r trwstaneiddwch y dymunai'r ardalwyr ymgolli yn yr hwyl o glywed amdano dro ar ôl tro; yr oeddnt yn disgwyl y gân. Dyma rai o'r caneuon: cân Huw Jones pan dorrodd o gafn mochyn wrth geisio dringo at ystafell wely morwyn Hafod Llan ac yn rhoi'r bai ar gam ar ryw Wil Llwyd; cân i Margied Graig Hir oedd yn mynd i oed pan briododd ond, er hynny, a aeth i'r Rhyll i ddathlu:

Wel, dyma hen lester gadd aml i wrec,
Bu wyth neu naw mlynedd heb neb ar y dec;
Ar ôl ei hadgweirio, yn uchel ei chnul
Mae'n dangos ei glaniad yn nyfroedd y Rhyll . . .

cân i helynt y Clwb Troi:

Yn nyffryn Glyn Myfyr bu helynt bur dost . . .

cân i helynt lladd mochyn Rhys Parri, Tan Coed; helynt saethu'r ast yn lle'r sgwarnog; helynt hwch Tai Ucha wedi rhewi; helynt Ffair y Cig yng Ngherrigydrudion pan ddaeth y ceffylau bach yno am y tro cyntaf; helynt clymu merlen common Hafod Lom yn sgoror Befar Gro; ac un o'r helyntion mwyaf un — helynt y noswaith weu yn Foty Wil, y noswaith weu o bob noson, pan oedd yno nifer o gariadon a llanciau swanc, fel John gyda'i "glos melyn glân":

'Roedd lads y Pentre'n dallt y sgil
Fod noswaith weu yn Foty Wil;
A rhwymo'r drws yn ddiogel fu
A chaewyd ceg y simddai ddu . . .

Fel un enghraifft o gerdd fer, gyflawn, gellir dyfynnu tri phennill y dywaid traddodiad llafar eu bod yn eiddo Ann Jones, Hendre Ddu. Fe'u cyfansoddwyd ganddi i gwyno oherwydd fod ei chymdoges, ryw hen wraig o'r enw Betsan Jones, Befar Gro, Pentre-

llyncymer, yn gwrthod crasu ei bara. Yn y trydydd pennill cyfeirir at y das o fawn talpiau ym Mefar Gro. Erbyn y gwanwyn byddai'r mawn yn aml wedi gwlychu cryn dipyn:

Gofynnais i'm cymdoges
Ryw unwaith yn fy oes
A wnaî hi grasu nhorth i,
Lle mod i'n bwyta toes.

Atebodd hithau'n sarrug
Fy mod i yn ddi-lun,
Na chrasai dorth i undyn
Ond crasu'i thorth ei hun.

Pe bawn i'n haul y gwanwyn
Neu'n sychwynt ar fy nhro,
Mi basiwn bob hen delpyn
Wrth dalcen Befar Gro.

Dyma ganauon beirdd oedd yn eu mwynhau eu hunain yn braf wrth ganu i'w cydnabod, a hwythau, wrth wrando ar y caneuon, yn eu mwynhau eu hunain lawn cymaint â'r awduron. Rhed y nodyn ysgafn, llawen hwn fel llinyn arian drwy gerddi beirdd Hafod Elwy. Hanfod y llawenydd oedd y cwllwm adnabod; dyma a roddodd ystyr i'w bywyd a gorfoledd i'w cân.

* * * *

Crybwyllwyd eisoes nad oedd ardal Hafod Elwy a'r cylch yn eithriad yn ei gweithgarwch barddonol, ac yn rhan olaf yr erthygl hon fe nodir chwech ystyriaeth i geisio dangos pa mor bwysig yw casglu ac astudio'r cerddi llafar oedd mewn bri mewn cymaint o ardaloedd yng Nghymru yn ail hanner y ganrif ddiwethaf a hanner cyntaf y ganrif bresennol, a gwneud hynny'n fanwl fesul ardal.

1. *Drwy astudio un ardal yn famol yn unig y gellir cofnodi'r rhan helaethaf o'r farddoniaeth lafar sy'n gymyrch yr ardal honno.*

Ar wahân i ryw gymaint mewn papurau newyddion lleol a rhai llyfrau printiedig, ychydig o'r farddoniaeth hon a gyhoeddwyd. Ni ellir ei darllen mewn llyfrgell ac ni chlywir sôn amdani mewn nac ysgol na choleg. Barddoniaeth un gymdeithas ydyw a rhaid mynd at y gymdeithas honno, at lygad y fflonon, i chwilio amdani. Fwy na hynny, barddoniaeth y cof ydyw, ac nid mor rhywydd y datguddir cyfrinachau'r cof ag y troir dalennau llyfr a llawysgrif. Ond po fwyaf o gwmni rhai personau sy'n cofio'r gymdogaeth farddol gynt a gaiff yr ymchwiliwr, a pho fwyaf yw ei wybodaeth am hyn: a helynt aelodau'r gymdogaeth honno, mwya'n y byd o obaith fydd ganddo i ddwyn i gof y farddoniaeth a gyfansoddwyd gan y beirdd ar achlysuron arbennig yn hanes eu cymdogion. Nid yw hyn, fodd bynnag, yn gyfystyr â dweud mai oddi ar lafar yn unig y gellir casglu'r farddoniaeth hon. Yn aml iawn fe ysgrifennwyd rhai o'r cerddi ar bwt o bapur neu mewn llyfr nodiadau bychan. Aeth cyfran dda o'r mân

bapurach hyn bellach, ysywaeth, rhwng y cŵn a'r brain. Ond erys llawer ar ôl o hyd, mwy nag a feddylw'n, efallai, yn arbennig mewn tai a fu'n gartrefi i'r un teuluoedd am genedlaethau a'r papurau'n cael eu cadw o genhedlaeth i genhedlaeth, o'r golwg, fel arier, mewn cistiau a chypyrddau llawn. Po fwyaf yw gwybodaeth yr ymchwiliwr o'r ardal fel y mae hi heddiw ac fel yr oedd hi yng nghyfnod y gweithgarwch barddonol, mwyaf o obaith fydd ganddo i ddarganfod y defnyddiau ysgrifenedig cuddiedig hyn.

Ond sut (fe eill rhywun ofyn) y gellir cyfiawnhau ymdrafferthu i gasglu'r farddoniaeth hon o gwbl, yn arbennig gan nad oes, fe eillid tybio, werth parhaol yn y rhan fwyaf o'r cerddi? I ateb y cwestiwn hwn gellir nodi o leiaf dri rheswm.

Yn gyntaf, y mae'r cerddi yn werth eu casglu am yr hyn ydynt. Pa mor awastad bynnag yw eu safon lenyddol, y maent yn gynnrych meddwl a diddordeb dyn mewn cyfnod arbennig ac mewn cymdeithas arbennig lle 'roedd selodau'r gymdeithas honno'n creu eu diwylliant eu hunain. Po fwyaf o'r cerddi llafar hyn a ddiogelir, cywiraf oll fydd ein gwybodaeth am eu natur a'u hawsawdd, a pho gywiraf fydd ein gwybodaeth am y cerddi, bydd ein gwybodaeth am y diwylliant gwerin lleol yr oedd y cerddi hyn yn rhan ohono gymaint â hynny'n helaethach a chywirach.

Ond y mae yr un mor wir i ddweud hefyd, po fwyaf o'r cerddi hyn a ddiogelir rhag mynd ar ddfancoll, mwyaf o obaith fydd gennym i ddarganfod rhai cerddi sy'n werth eu trysori oherwydd eu gwerth llenyddol yn ogystal, ac fe geir amryw gerddi felly, pe baem yn gwybod amdanynt. O ddiystyru'r dosbarth hwn o gerddi yn llwyr, fe gollir, o bosibl, rai gemau sy'n gymysg â'r gwymon. Anser yw beirniad gorau pob celfyddyd, ond ni eill na dyn nac anser ddwyn anfarwoldeb i gerdd nas clywir mwyach ar dafod leferydd ac nas cofnodwyd ar bapur i neb ei darllen. Y mae beirniad llenyddol yn weddol gytûn eu barn am ansawdd wael corff mawr barddoniaeth y ganrif ddiwethaf, ond wrth fynegi'r farn hon cyfeirio a wnânt, gan amlaf, at y cynnyrch eisteddfodol neu, o leiaf, at y torreth o gerddi ymwybodol lenyddol. Anaml iawn y cyfeirir at y cerddi ysgafn, hwyliog, cymdeithasol, lleol eu natur, a gyfansoddiwyd i bersonau arbennig ac ar achlysuron arbennig, yn hytrach nac i geisio ymgynraedd at y safon lenyddol uchaf bosibl. A theg yw gofyn yma: ai ein hamharoddrwydd i gydnabod gwerth llenyddol cerdd ddigrif greffus sy'n gyfrifol am hyn?

Y mae'r trydydd rheswm yn amlwg. Y mae natur y cerddi llafar hyn yn ddrych i natur y gymdeithas â'u cynhyrchodd. Po fwyaf yw ein gwybodaeth am y cerddi, mwyaf ein gwybodaeth hefyd am un agwedd fechan, ond agwedd bwysig, ar gymdeithas a lle'r gymdeithas honno ym mhatrwm bywyd gwerin Cymru. Daw hyn â ni at yr ail ystyriaeth paham y dylid astudio un ardal yn fanwl.

2. *Drwy astudio un ardal yn fanwl y gellir cael yr wybodaeth angenrheidiol am y gymdeithas a gynhyrchodd y cerddi.*

Y mae'r wybodaeth hon yn hanfodol er mwyn gallu ateb nifer helaeth o gwestiynau, megis: Pwy oedd y beirdd a gyfansoddai'r cerddi? Pa fath bersonau oeddynt? Beth oedd eu hoedran, eu gwaith a'u diddordebau? Pam y cyfansoddwyd y cerddi? Beth oedd yr union achlysur (gan egluro unrhyw gyfeiriadau at bersonau, mannau neu ddiwyddiadau arbennig yng nghorff y gerdd)? Beth oedd yn egluro natur arbennig y cerddi hyn? Pwy oedd yn eu canu neu yn eu hadrodd? Pwy oedd yn gwrandao arnynt? Beth oedd eu heffaith ar y gwrandawyr? Beth oedd agwedd gweddill y gymdeithas tuag at y cerddi?

Wrth ystyried y cwestiwn pwy oedd yn gwrandao ar y cerddi, gellir cael gwybodaeth werthfawr am y rhan oddefol a chwaraeir gan nifer o aelodau cymdeithas er mwyn cynnal traddodiad. Er enghraifft, pan ofynnai rhywun i fardd gyfansoddi cân ar achlysur arbennig yn haes un o'r ardalwyr neu pan wyddai bardd y byddai'r sawl a gafodd dro trwstan, fel eraill o'r trigolion, wrth ei fodd yn clywed cân i'r amgylchiad. Y demtasiwn barod yw rhoddi gornod o sylw i gynheiliad gweithredol traddodiad, yr actorion yn y gymdeithas, y beirdd neu unrhyw ddosbarth blaenllaw arall, ar draul anwybyddu rhan oddefol, ddi-sôn-amdano, y gynulleidfa.

Wrth ystyried y cwestiwn beth oedd agwedd pobl tuag at y cerddi, gellir cael gwybodaeth werthfawr am wead a natur y gymdeithas. I ba raddau yr oedd ynddi wahaniaethau dosbarth, pobl y byd a phobl y betws, er mai camarweiniol yn aml yw'r gwahaniaethau hyn? Er enghraifft, pwy yn y gymdeithas a ystyriai rai cerddi yn gerddi maswedd ac yn bethau i'w condemnio? Pwy a gâi eu digio gan y cerddi gogan?

3. *Drwy astudio un ardal yn fanwl fe welir y cysylltiad agos sydd rhwng cerddi llafar oedd yn cael eu hadrodd a cherddi llafar oedd yn cael eu canu.*

Er y geill cerdd a genir ar alaw arbennig ennill enwogrwydd amgenach na cherdd gyffelyb nas cenir, a hynny oherwydd fod yr alaw ei hunan yn ychwanegu at brydferthwch y gerdd, ac er bod yr alawon gwerin y cenir y cerddi arnynt yn ffurfio maes astudiaeth arbennig ynddo'i hunan, rhaid i'r ymchwiliwr wylio bob amser rhag gorysgaru'r cerddi a genir oddi wrth y cerddi a adroddir. Bydd y rhesymau dros ymatal rhag y gorysgaru hwn yn amlwg iawn dim ond i ymchwiliwr sy'n astudio'r cerddi enwog a ddaeth i berthyn i Gymru gyfan, sylwi hefyd ar gerddi tebyg, ond llai enwog, un ardal arbennig. Bryd hynny fe wél mai'r un oedd pwrpas gwreiddiol cyfansoddî'r holl gerddi, pa un a gaent eu canu ai peidio; y cyfrwng cyslywng yn unig sy'n gwahaniaethu. Nid yw'n syndod o gwbl fod cymaint o'r cerddi yn cael eu canu. Yr oedd hi'n bwysig dysgu'r cerddi ar y cof a'u trosglwyddo o'r naill berson i'r llall yn y gymdeithas mor hwylus ag yr oedd modd, a pha well pont rhwng y bardd â'i gynulleidfa nag alaw boblogaidd oedd yn priodi'n hyfryd â'r geiriau?

4. *Drwy astudio un ardal yn fanwl fe welir y cysylltiad agos sydd rhwng cerddi llafar lleol, sy'n rhan o etifeddiaeth un cylch arbennig, a'r cerddi llafar a ddaeth yn rhan o etifeddiaeth cenedl gyfan.*

Y mae llawer o hen gerddi tebyg i'r rhai a drafodwyd yn yr erthygl hon bellach wedi dod yn wybyddus i Gymru gyfan, ond nid bob amser y sylweddolwn mai rhan o etifeddiaeth un ardal yn unig a fu'r cerddi poblogaidd hyn unwaith. Personau a digwyddiadau lleol a fu'n achos eu cyfansoddi. Bellach ni wyddom i ba ardal y perthyn llawer o'r cerddi ac nid oes modd egluro, pob cyfeiriad a geir ynddynt, megis pwy yn union yw'r cymeriadau y sonnir amdanynt. Drwy astudio cerddi llafar un ardal arbennig, yr ydym nid yn unig yn sicrhau ein bod yn gallu cofnodi gwybodaeth am gefndir cyfansoddî'r cerddi (gwybodaeth sy'n bwysig er mwyn gallu eu llwyr werthfawrogi), ond yr ydym hefyd drwy'r union weithred o gofnodi'r cerddi a'u cefndir yn sicrhau y trosglwyddir hwy unwaith eto o berson i berson — nid ar lafar, mwyach, ond trwy gyfrwng y gair printiedig. Ystyr hyn yw ein bod yn rhoddi i bob cerdd a berthyn i un ardal yn unig o leiaf gyfeir i ddod ryw ddydd yn rhan o etifeddiaeth Cymru gyfan. Anghofiwn yn aml na fyddem ni heddiw hyd yn oed yn gwybod am

fodolaeth rhai o'n cerddi a'n baledi enwocaf oni bai iddynt gael eu cyhoeddi mewn llyfr a thafien a'u poblogeiddio gan y baledwyr mewn ffair a phentref.

Yn dilyn y sylwadau hyn am gerddi lleol a cherddi a groesodd ffin ardal, y mae'r ystyriaeth nesaf yn amlwg.

5. *Drwy astudio un ardal yn fanwl y mae mwy o obaith y ceir gwybodaeth gywir am awduraeth y cerddi.*

Pan fo nifer o gerddi wedi'u trosglwyddo ar lafar am rai blynyddoedd cyn eu cofnodi ar bapur, nid yw'n syn fod col pobl am awduraeth rhai o'r cerddi yn pylu gydag amser. I ychwanegu at yr ansicrwydd, fe ddymunai awdur cerdd ambell dro, am amrywiol resymau, fod yn anhysbys, er nad oedd hynny'n hawdd mewn cymdeithas glôs. Bryd arall byddai bardd yn fwriadol yn twyllo'i gynulleidfa drwy gynnwys cyfeiriadau yn ei gerdd a awgrymai mai rhyw fardd arall oedd yr awdur.

Ond nid yn achos cerddi'r ardal ei hunan yn unig y gallai'r ansicrwydd godi ynglŷn ag awduraeth. Weithiau fe ddeuai cerdd o ran arall o Gymru i berthyn i ardal, drwy gael ei thadogi ar un o'r beirdd lleol. Yr oedd yn hawdd i hynny ddigwydd mewn ardaloedd lle clywai'r trigolion nifer o gerddi yn cael eu canu a'u gwerthu yn y feiriau. Yr enghraifft enwocaf yn Hafod Elwy yw'r gerdd ddoniol honno "Hanes y Carwr Anffodus", sef Ifan Tyddyn Fedwen yn mynd i garu Catrin Jane, morwyn Tyddyn Hen, yn syth o gwt y moch. Cred yr ychydig o'r tô hynaf sy'n fyw heiddw yn Hafod Elwy a'r cylch mai Huw Jones, Hendre Ddu (a fu farw ar ddiwedd y ganrif ddiwethaf), yw awdur y gân, ond nid i Fro Hiraethog y perthyn o gwbl yn ôl tystiolaeth tri pherson a recordiwyd yn canu'r gân hon gan D. Roy Saer o Amgueddfa Werin Cymru. Cysylltai un o'r tri hi â sir Drefaldwyn, un arall â sir Gaernarfon a chredai'r trydydd mai i Lannerch-y-medd, sir Fôn, y perthynai; ni wyddai yr un o'r tri pwy yw'r awdur. Yn y fersiwn o Hafod Elwy, llinellau agoriadol y gân yw:

Bu hwyl yn Llanfihangel
 Oddeutu wyth o'r gloch
 'Roedd Ifan Tyddyn Fedwen
 Yn prysur fwydo'r moch . . .

Cyfeiria Llanfihangel at yr ardal gyfagos Llanfihangel Glyn Myfyr, ond yn y fersiynau o siroedd eraill nid at Lanfihangel y cyfeirir o gwbl, ond at Wyl Fihangel: "Rhyw noson Gŵyl Fihangel . . ." Byddai'n haws credu mai Huw Jones yw awdur y gân pe gellid lleoli Tyddyn Fedwen a Thyddyn Hen, ond ni wŷr trigolion Llanfihangel Glyn Myfyr am na thŷ na murddun yn yr ardal sy'n dwyn yr enwau hyn. Fe allai Huw Jones, wrth gwrs, fod wedi canu i dro trwstan dychmygol, neu fe allai'r tro trwstan fod yn wir ond fod yr awdur wedi defnyddio enwau dychmygol ar y tai a'r cymeriadau. Heb oleuni pellach nid hawdd ar hyn o bryd yw bod yn sicr i ba ardal y perthyn y gân hon yn wreiddiol, ond hawdd o leiaf yw deall sut y daeth trigolion cylch Hafod Elwy i gredu mai eu heiddio hwy oedd y gân ac mai Huw Jones oedd ei hawdur. Mwy na thebyg iddynt ei glywed yn ei chanu fwy nag unwaith, ac ymhen amser digon naturiol oedd i rai pobl gredu mai Huw Jones oedd ei hawdur hefyd, gan anghofio ei fod ef ar brydiau yn canu hen gerddi o weithiau beirdd eraill yn ogystal â'i waith ef ei hun.

Y mae “Hanes y Carwr Anffodus” yn enghraifft, o bosibl, o gân boblogaidd o'r tu allan yn dod yn rhan o etifeddiaeth ardal, ond fe eill ddogwydd hefyd, wrth gwrs, fod cân o'r tu mewn i ardal yn dod yn rhan o etifeddiaeth cenedl. Digwyddodd hynny eisoes yn y gorffennol yn Hafod Elwy, yn fwyaf arbennig gyda rhai hen benillion telyn, ac fe eill ddogwydd eto. Geill ddogwydd, er enghraifft, gyda “Cherdd yr Yswain” gan Daliesin Hiraethog, ond geill ddogwydd hefyd gyda rhigwm neu bennill llai adnabyddus, megis hwn:

Fy modryb o'r Tyddyn, rhowch imi faidd glas
 I wneuthur uwd rhyinion, mae'r dŵr yn ddi-flas;
 'Does neb o'r tai bychain yn berchen buwch fiith,
 Mae'r laeth yn lled brinnaidd hyd ochrau Cefn Brith.

Bellach ni chlywir adrodd na chanu'r pennill hwn yn Uwchaled ac yn sicr nid hawdd fyddai taro ar neb heddiw a ailai ddweud pwy yw ei awdur. Ond wrth chwilio ymhlith defnyddiau llawysgrifol hwnt ac yma yn yr ardal gwelais fod o leiaf ddau berson yn credu bod y pennill bychan byrfyfyr hwn yn werth ei gofnodi a'i drysori. Ysgrifennodd Hugh Hughes, Cerrigydrudion, ef yn frysioeg mewn pensel, yn gymysg â rhagor o benillion a rhigymau'r fro, y tu ôl i ddalen o gyfrifon saer coed a saer maen. Ysgrifennodd Cadwaladr Evan Roberts, Tŷ'n Gilfach, y pennill yng nghanol traethawd ar ystyron enwau lleoedd yn ardal Cefn Brith. Cytuna'r ddau mai Jac Tyddyn Bychan (Joha Roberts), Cefn Brith, yw'r awdur. Yn ôl Hugh Hughes cyfansoddodd Jac y pennill i'w osod yng ngenau ei fab Eben wrth ei anfon at ei fodryb i'r Tyddyn i ofyn am faidd. Heb wybodaeth drylwyr o ardal, drwy fflonellau llafar ac ysgrifenedig, anodd iawn yw darganfod pwy yw awduron penillion di-sôn-amdanynt fel yr un uchod o eiddo Jac Tyddyn Bychan.

6. *Drwy astudio un ardal yn fawel gellir cael gwybodaeth werthfawr am natur y traddodiad llafar yr oedd y cerddi yn rhan ohono.*

Geill ein cynorthwyo i ateb cwestiynau, megis: I ba raddau yr oedd y cerddi yn gerddi llafar pur? Pa faint o'r cerddi a gofnodwyd ar bapur er mwyn cynorthwyo'r cof? Pa faint o'r cerddi a fu byw am gyfnod maith ar lafar yn unig? Pam yr oeddylt wedi goroesi cyhyd? Ai oherwydd eu gwerth llenyddol? Beth oedd amodau'r trosglyddo llafar o un person i'r llall? I ba raddau yr oedd trosglyddwyr y cerddi yn creu eu hunain, drwy addasu ac ychwanegu at y cerddi gwreiddiol? Pa faint o'r cerddi llafar a gofnodwyd ar bapur mewn cyfnod diweddarach gan bersonau a ynglywai â'r perygl y gallent fynd ar goll? Sut gofnodi oedd hwn? I ba raddau yr oedd y copiwr, yn arbennig os oedd yn fardd ei hunan, yn newid rhyw gymaint ar y cerddi gwreiddiol, megis ceisio i'w llafar mynegiant rhai cerddi neu barchuso iaith y cerddi maswedd? O gaei ateb i'r cwestiynau hyn, bydd gan yr ymchwiliwr well gobaith i ymglyfarwyddo â'r gwahanol fersiynau ac i allu penderfynu pa gerddi sy'n ddilys.

* * * *

Yn yr erthygl hon soniwyd am un math o gerddi mewn un cyfnod. Y mae'r cyfnod hwn yn gyfnod arbennig iawn oherwydd fod modd cael llawer o wybodaeth amdano drwy dystiolaethau llafar hynafgwy'r sy'n fwy o hyd, cynheilaid traddodiad,

pobl a glywodd y cerddi naill ai eu hunain neu gan acelodau'r genhedlaeth o'u blaen. Ond po bellaf yr ydym oddi wrth y cyfnod hwn, y mae'r wybodaeth lafar sydd ar gael yn mynd yn brinnach ac yn fwy annelwig, yn arbennig os nad oes mewn ardal barhad traddodiad — yr un teulocedd yn parhau i fyw yn yr un ardal ac yn parhau i ymfhyfrydu yn eu hetfeddiaeth ddiwylliannol. Fe geir rhai ardaloedd felly ar ôl o hyd, diolch am hynny, a'r beirdd yn parhau i ganu eu cerddi hwyliog (a thrist weithiau) i hynt a helynt eu cydnabod, ond yng Nghymru heddiw, ysywaeth, y mae'r toriad hwn yn ein traddodiad yn amlwg iawn. Caiff mwy a mwy o ardaloedd eu gwaedu gan ddi:boblogi, eu llyncu gan estroniaid neu eu glastwreiddio gan ddiwylliant parod, megis un y teledu. Os ydym am gasglu ac astudio cerddi llafar ein gwahanol ardaloedd, fel llawer agwedd arall ar ein diwylliant gwerin, rhaid gwneud hynny'n fuan, neu bydd yn rhy hwyr. Nid oes angen cryfach rhybudd na nodi'r hyn a ddigwyddodd yn Hafod Elwy a rhannau o gwmwd Ffrithoedd. Nid oes neb yn barddoni yno mwyach. Y mae dros hanner y tir o dan goed; y mae dros hanner y tai yn adfeilion. Y mae yno Gymry ar ôl o hyd, ond y mae yno fwy o Saeson.

Yn byw ar gwr y goedwig i gyfeiriad Cyffylliog y mae henwr wyth a phedwar ugain mlwydd oed. Ei enw yw Lewis Evans; athrylith fawr, ddi-sôn-amdano. Ef a adroddodd wrthyf y rhan fwyaf o'r cerddi a'r hanes am Hafod Elwy. Erbyn hyn, ef yw un o'r rhai olaf sy'n cofio'r hen gymdeithas gynt. Y mae cyfoeth o wybodaeth ganddo ac y mae'n falch o'r cyfle i'w roi ar gof a chadw. Y mae ef hefyd yn fardd da ac yn ymfhyfrydu yn nhraddodiad llenyddol ei wlad a'i fro, ac ni allaf feddwl am well fiordd i gloi'r erthygl hon na thrwy ddyfynnu ei gywydd byr i Hafod Elwy:

Ffarwel i Hafod Elwy,
Ei thir mawn ni chreithir mwy.
Farddenol, hyfrydol fro,
Wedi myned mae honno;
Lle bu gynt helynt a hw,
A roed dan goed i gadw.
Einioes Alwen noswyliodd,
Y fyw dres yn gronfa a drodd;
Arddunol fu'r barddoni
Yn llef hen ei gwynllif hi.
Os amlach brân yn canu
Na'r gog yn y fawnog fu,
Mwy hael y bu mawl y beirdd,
Yr hwylyfawr naturioffeirdd,
Ar hynt hwyr yn y tai hyn
Dan gronglwyd yn gwau'r englyn.
Pob annedd yn garnedd gawn
Yn y rodle hyfrydlawn.
Ffarwel i Hafod Elwy,
Y coed mawr a'i ceidw hi mwy.

Ond er gorchudd dyhuddiant
Yr hen ffyrdd dros fryn a phant,
Ni all cyfnod ddfiodi
Hen lechres ei hanes hi.

CYLCHGRAWN CYMDEITHAS
ALAWON GWERIN CYMRU

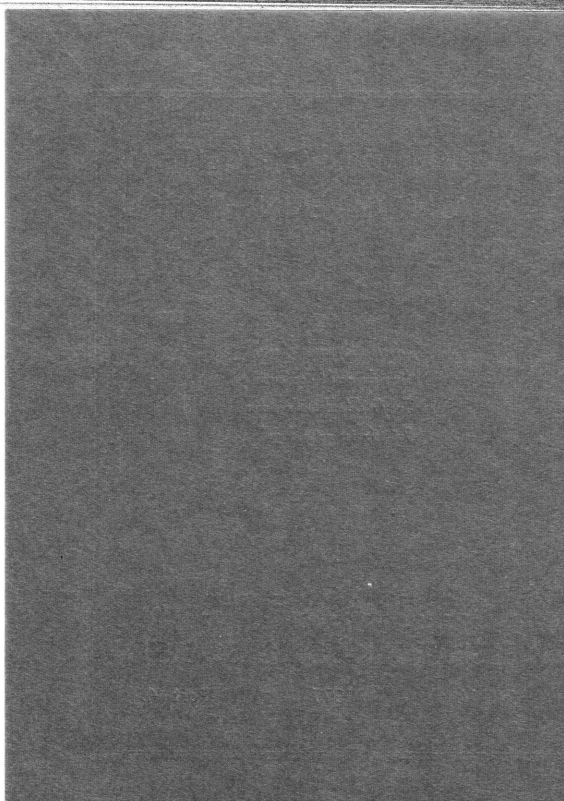
*“Moes erddygan a chanu,
Dwg i'n gerdd deg awen gu
Trwy'r dolydd taro'r delyn
Oni bo'r ias yn y bryn.”*

JOURNAL OF THE
WELSH FOLK-SONG SOCIETY

Vol. V.

1977

Part 4.

Cylchgrawn Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru

Rhif 20

Cyf. V

Rhan 4

JOURNAL OF THE WELSH FOLK-SONG SOCIETY

No. 20

Vol. V

Part 4

tt./pp. 153-212

Y Cyfranwyr biau hawlfraint yr holl ganeuon ac erthyglau. Cedwir yr holl hawliau.
All songs and articles are the copyright of the Contributors. All rights reserved.

Golygydd/Editor: D. ROY SAER —

Adran Llên Gwerin, Amgueddfa Werin Cymru, Sain Ffagan, Caerdydd, CF5 6XB.
Department of Folklore, Welsh Folk Museum, St Fagans, Cardiff, CF5 6XB.

CYMDEITHAS ALAWON GWERIN CYMRU
WELSH FOLK-SONG SOCIETY

(Sefydlwyd/Founded 1908)

Y SWYDDOGION A'R PWYLLGOR GWAITH, 1976-77
THE OFFICERS AND EXECUTIVE COMMITTEE, 1976-77

Llywydd/*President*: MR. W. EMRYS CLEAVER

Is-Lywyddion/*Vice-Presidents*:

DR. MOSTYN LEWIS, MRS. K. IDWAL JONES, DR. OSIAN ELLIS, YR ATHRO/PROF.
MARY WILLIAMS, MISS MAXWELL FRAZER, Y FONESIG/LADY AMY PARRY-WILLIAMS,
MRS. ENID PARRY.

Cadeirydd/*Chairman*: MR. E. BENNETT OWEN

Is-Gadeirydd/*Vice-Chairman*: DR. MEREDYDD EVANS

Pwyllgor Gwaith/*Executive Committee*:

MRS. EUNICE BRYN WILLIAMS, MRS. STEPHEN J. WILLIAMS, MRS. A. LUMLEY, MRS.
G. MEGAN TIBBOTT, MISS ANITA WILLIAMS, MR. ALUN W. G. DAVIES, MRS. C. R.
SIMON, MR. T. GWYNN JONES, MRS. M. JARMAN, MISS GWYNETH PALMER, MRS. G.
MORGAN JONES, MRS. MARGARET OWEN, DR. TERRY WILLIAMS, MISS PHYLLIS
KINNEY, Y PARCH./THE REV. ELFED LEWIS.

Trysorydd/*Treasurer*:

MRS. FRANCES MÔN JONES, Coed y Garth Lwyd, Llanfair Caereinion, Powys.
Ffôn: Llanfair Caereinion 545.

Ysgrifennydd/*Secretary*:

MR. W. EMRYS CLEAVER, Maes y Bryn, 44 Heathway, Y Waun, Caerdydd.
Ffôn: Caerdydd/Cardiff 62756.

Ysgrifennydd Cynorthwyol/*Assistant Secretary*:

MRS. BUDDUG LLOYD ROBERTS, Hafan, Cricieth, Gwynedd. Ffôn: Cricieth 2096.

Golygydd y Cylchgrawn/*Editor of the Journal*:

MR. D. ROY SAER, Amgueddfa Werin Cymru, Sain Ffagan, Caerdydd.
Ffôn: Caerdydd/ Cardiff 561357.

Cyfarwyddwr Cerdd/*Musical Director*:

MR. W. S. GWYNN WILLIAMS, O.B.E., Plas Hafod, Llangollen, Clwyd.
Ffôn: Llangollen 860209.

Archwiliwr/*Auditor*: MR. H. F. J. CADWALADER

CYLCHGRAWN CYMDEITHAS ALAWON GWERIN CYMRU
JOURNAL OF THE WELSH FOLK-SONG SOCIETY

Rhif/ <i>No.</i> 20	Cyf./ <i>Vol.</i> V	Rhan/ <i>Part</i> 4(1977)	
Y Swyddogion a'r Pwyllgor Gwaith, 1976-77 <i>The Officers and Executive Committee, 1976-77</i>			154
Nodyn Golygyddol/ <i>Editorial Note</i>			157
Cyfranwyr/ <i>Contributors</i>			158
Canu Gŵyl Fair yn Arfon TREFOR M. OWEN			159
Alawon Gwerin Iolo Morganwg DANIEL HUWS			178
Dyddiau Cyhoeddi Cyfrolau I-V <i>Publication Dates of Volumes I-V</i>			186
Mynegeion i Gyfrolau I-V <i>Indexes to Volumes I-V</i>			
1. Caneuon a Cheinciau — Teitlau <i>Songs and Tunes — Titles</i> PHYLLIS KINNEY			187
2. Caneuon — Llinellau Cyntaf y Geiriau <i>Songs — First Lines of Texts</i> PHYLLIS KINNEY			198
3. Sylwadau ar Ganeuon Unigol <i>Comments upon Individual Songs</i>			208
4. Sylwadau ar Geinciau Unigol <i>Comments upon Individual Tunes</i>			209
5. Erthyglau a Phapurau Ymchwil <i>Research Articles and Papers</i>			210
6. Nodiadau, Adroddiadau, etc. <i>Notes, Reports, etc.</i>			211
7. Golygyddol, Gweinyddol, etc. <i>Editorial, Administrative, etc.</i>			212

Golygydd/*Editor*: D. ROY SAER

Nodyn Golygyddol

Yn 1963 rhoddwyd hwb o'r newydd i'r Gymdeithas gyda sefydlu ei Chwrs Penwythnos, cwrs a gynhaliwyd yn flynyddol fyth er hynny. Ymddangosodd testunau amryw o'i ddarlithiau yn rhifyn olaf y Cylchgrawn. Y mae, fodd bynnag, rai ychwanegol sy'n teilyngu eu dwyn i olau dydd, ac edrychir ymlaen at eu cyhoeddi hwythau maes o law.

Dwy erthygl — a'r ddwy yn Gymraeg — a gynhwysir yn y rhifyn presennol. Traddodwyd fersiwn ar y gyntaf, 'Canu Gŵyl Fair yn Arfon', yn ein cwrs yn Harlech yn 1973, eithr copi yw'r sript, yma, o'r hyn a ymddangosodd gyntaf yn *Trafodion Cymdeithas Hanes Sir Gaernarfon*, Cyf. 25 (1964), a mawr yw'n dyled i'r Gymdeithas honno am ganiatáu inni ailgyhoeddi'r defnydd perthnasol hwn yn ein cylchgrawn ninnau.

Â chongl arall o Gymru y mae a wnelo'r ail erthygl, 'Alawon Gwerin Iolo Morganwg', sy'n codi cwr y llen ar weithgarwch y Cymro hynod ond athrylithgar o Drefflemin ym maes caneuon gwerin. Cynhwysir yma chwe cân o'i lawysgrifau.

A ninnau'n cyraedd rhifyn olaf Cyfrol V, barnwyd mai priodol ymgorffori ynddo fynegeion i gynnwys pum cyfrol gyntaf y Cylchgrawn. Miss Phyllis Kinney a gyflawnodd, gyda gofal a graen, y dasg drom o lunio Mynegeion 1 a 2. Ychwanegwyd atynt hwy ambell fynegai manteisiol arall, a chyhoeddir y cwbl yn awr gan hyderu eu bod yn cynnig cymorth cyfeiriadol a fydd yn anhepgor i ymchwilwyr a pherfformwyr wedi hyn. A chan na fu'r Cylchgrawn yn gyhoeddiad blynyddol ond yn ystod y blynyddoedd 1909-12 a 1953-4, cyflwynir hefyd restr o ddyddiadau cyhoeddi ei holl rifynnau.

Gwerthfawrogrir yn fawr dderbyn cefnogaeth ariannol gan Ffederasiwn Cerdoriaeth Amatwr Cymru ar gyfer cyhoeddi'r rhifyn hwn.

Editorial Note

In 1963 the Society received fresh impetus with the founding of its Weekend Course, a course held annually ever since. Scripts of several of its lectures appeared in the last issue of the Journal; there are, however, others that deserve to be brought into print, and we look forward to publishing those eventually.

Two articles, both in Welsh, are included in the present issue. A version of the first of these, 'Canu Gŵyl Fair yn Arfon' ('Candlemas-Singing in Arfon'), was delivered during our course at Harlech in 1973, but the script here published was originally released in the Transactions of the Caernarvonshire Historical Society, Vol. 25 (1964), and we are deeply indebted to that Society for permission to re-print this relevant material in our own journal.

The second article, 'Alawon Gwerin Iolo Morganwg' ('The Folk Songs of Iolo Morganwg'), has to do with the opposite corner of Wales. It provides a glimpse of the folk-song activities of the wayward genius from Flimston (Flemingston) in the Vale of Glamorgan, and includes six songs from his manuscripts.

In reaching the final number of Volume V, it seemed fitting to incorporate indexes to the contents of the Journal's first five volumes. It is Miss Phyllis Kinney who has carefully and systematically compiled the essential Indexes 1 and 2. A few other useful indexes have been added to these, and the entire set now published will, we hope, prove an indispensable reference-aid to both researchers and performers from now on. And since the Journal has not appeared annually except during the years 1909-12 and 1953-4, a full list of its dates of publication is offered as well.

The financial aid received from the Welsh Amateur Music Federation for the publication of this issue is most gratefully acknowledged.

Cyfranwyr/*Contributors*

TREFOR M. OWEN

Curadur, Amgueddfa Werin Cymru. Awdur *Welsh Folk Customs* (1959) a lliaws o erthyglau ym maes astudiaethau gwerin.

Curator, Welsh Folk Museum. Author of Welsh Folk Customs (1959) and numerous articles in the field of folk life studies.

DANIEL HUWS

Is-Geidwad yn yr Adran Lawysgrifau a Chofnodion, Llyfrgell Genedlaethol Cymru. Awdur amryw erthyglau ymchwil, gan gynnwys un ar *Ancient National Airs of Gwent and Morgantwg* (gol. Maria Jane Williams, 1844).

An Assistant Keeper in the Department of Manuscripts and Records, National Library of Wales. Author of several research articles, including one upon Ancient National Airs of Gwent and Morgantwg (ed. Maria Jane Williams, 1844).

PHYLLIS KINNEY

Tiwtor Canu yn yr Adran Gerddoriaeth, Coleg y Brifysgol, Caerdydd. Aelod o Bwyllgorau Gwaith y Gymdeithas hon, yr International Folk Music Council — United Kingdom National Committee, a'r Urdd er Hyrwyddo Cerddoriaeth Cymru. Cyhoeddodd ddau lyfr caneuon ar gyfer ysgolion meithrin Cymraeg.

Tutor in Singing, Music Department, University College, Cardiff. Member of the Executive Committees of this Society, the International Folk Music Council — United Kingdom National Committee, and the Guild for the Promotion of Welsh Music. Has published two volumes of songs for Welsh-medium nursery schools.

Canu Gŵyl Fair yn Arfon

gan TREFOR M. OWEN

Ein prif ffynhonnell ynglŷn â'r carolau yr arferid eu canu ar Wyl Fair, sef yr ail o Chwefror, yw'r casgliad o eiddo Richard Morris (1703-79) sydd ar gadw yn yr Amgueddfa Brydeinig. Cyhoeddwyd y llawysgrif hon yn ei chrynswth a chafwyd trafodaeth fanwl a thrylwyr gan olygydd y gyfrol ar natur y 'canu gwirod' a'i gysylltiad ag arferion eraill megis y Fari Lwyd.¹ Y mae'n naturiol, o gofio pwy bioedd y casgliad, mai o Fôn y daw hynny o'r carolau sydd ag enwau eu hawduron wrthynt, ac y mae tystiolaeth arall o'r sir honno yn dangos pa mor boblogaidd oedd yr arfer o ganu gwirod, nid yn unig yn ystidiau Richard Morris ond yng nghanol y ganrif flaenorol hefyd. Er enghraifft, yn nydd y chwe blynedd (1630-6) a gofnodir ganddo yn ei ddyddiadur, y mae Robert Bulkeley, Dronwy, yn nechrau Chwefror bob blwyddyn, ac eithrio un, yn cyfeirio at y *Wasellinge* yn ei fro yng ngogledd-orllewin yr ynys.² Y mae peth tystiolaeth hefyd fod canu gwirod yn boblogaidd mewn ardaloedd eraill: cysylltir enwau Wiliam Phylip a Gruffydd Phylip o Ardudwy â charolau gwirod mewn rhai llawysgrifau,³ gan awgrymu bod yr arfer yn hysbys yn sir Feirionnydd lle yr oedd, efallai, yn gysylltiedig â'r 'canu tan bared' a ddisgrifir gan Edward Jones, Bardd y Brenin, ond a gysylltir ganddo â'r Nadolig.⁴ Y mae awgrym hefyd fod y gwirota yn elfen adnabyddus yn siroedd Dinbych a Fflint,⁵ a barnu wrth gyfeiriad a geir mewn cân rydd gynnar, ond hyd yn hyn, perthyn i Fôn y mae'r dystiolaeth lawnaf sydd gennym am y canu hwn. Gellir dangos, fodd bynnag, fod yr arfer yn boblogaidd yn Arfon hefyd yn ystod y ddeunawfed ganrif, a bod rhai nodweddion arbennig yn perthyn i'r ddefod a geid yno.

Ffynhonnell bwysig sy'n ychwanegu at ein gwybodaeth o ganu Gŵyl Fair Arfon yw Llsg. 9168 yn y Llyfrgell Genedlaethol. Ei theitl yw 'Llyfr Amruwawg-cerdd Godidogol Waith Prydyddion Cymry o gasgliad Wm. Jones Dydd pured Mair flwyddyn 1767'. Ni wyddys dim ychwaneg am y casglwr, William Jones, er y mae'n bosibl mai ef yw'r 'Wiliam Sion enwog' y sonnir amdano yn un o'r cerddi a ddyfynnir isod. Ceir goleuni ar berchenogion y llawysgrif yng nghorff y gyfrol. Ysgrifennir 'Robert Griffith his book wedi ei brynu Thomas Evens am o: o: 6d. y ny (. . .) rhoedd o buw yn sg'bor wen' ac, ar ddiwedd y llyfr, 'Robert Griffith Gwir Berchenog y Llyfr hwn a brynnodd Thomas Evens y sugborwen [sic] am chwecheiniog ar ol gwyl fair diwautha 1787' a 'Robert Griffith is Book Pen y cefn Parish of Llanbeblig in yaer the lord 1789'. Yn ôl awdur *Old Karnarvon*, safai Ysgubor-wen yn agos i Lysmeirion yn Ffordd Bangor, a chyfeirir ato mewn dogfen yn perthyn i'r flwyddyn 1788 a gyhoeddur yn y llyfr

¹ T. H. Parry-Williams (Gol.), *Llawysgrif Richard Morris o Gerddi*, 1931, tt. xlv-xcii.

² *Trafodion Cymdeithas Hynafiaethwyr Môn*, 1937.

³ *LIRMG*, lxxii-lxix.

⁴ *LIRMG*, lviii. gw. hefyd yr enghraifft gan Huw Llwyd o Gynfal a argreffir yn llyfr Mr. Brinley Rees, *Dulliau'r Canu Rhydd 1500-1650*, 1952, tt. 225-6.

⁵ 'Digwyl san ffraid ydoedd fenaid / i bydd parod pawb ai wirod'. Yn y gerdd hon, sy'n dwyn y teitl 'Gwyliau', enwir nifer o leoedd yn y siroedd hyn — 'eglwys assa', 'treffynon', 'llanevgain', 'dinbych', 'rhuddlan' a'r 'wyrgrig'. Yr oedd Gŵyl San Ffraid ar Chwefror laf. T. H. Parry-Williams (Gol.), *Canu Rhydd Cymnar*, 1932, tt. 354-6.

hwnnw.⁶ Yn yr un ddogfen enwir 'Penycefn' o dan 'Treflan Liberty' a rhoddir fel tenant y lle 'Griffith Roberts' a oedd, o bosibl, yn dad i Robert Griffith, perchennog y llawysgrif. Cyfeirir at y Robert Griffith hwn fel un o gerddorion amlycaf Arfon yn niwedd y ddeunawfed ganrif gan G. T. Roberts, Llanrug,⁷ ac fe welir arwyddocâd hynny yn y man. Digon yw nodi yn awr mai cyfrol o gyffiniau Caernarfon ac yn perthyn i ail hanner y ddeunawfed ganrif yw hon, ac mai cynnyrch beirdd lleol a ysgrifennai yn y mesurau rhyddion yn y cyfnod hwn yw ei chynnwys.

Y mae arwyddocâd i'r cyfeiriad at ddydd puredigaeth Mair a geir yn nheitl y llyfr, oherwydd carolau Gŵyl Fair yw'r rhan fwyaf o'r cerddi ynddo. Ceir cân ar y testun 'Ymddiddan o farwnad Rhwng y Byw a'r Marw sef Wm. Cadwaladr o Lwynbigelydd ai wraig un Janet Roberts yr hwn a gladdwyd yn Llanystyndwy yn y fl. 1765 i'w ganu ar Crimson velvet' gan William Evans o'r Gadlys, Llanwnda; a cherddi moliant i'r Cynol Thomas Wynn, Glynllifon, gan yr un awdur (yn 1774) a chan Evan James. Y mae un neu ddwy o gerddi ar destunau eraill, megis carol plygain (1767) gan Ddafydd Jones o'r Penrhyn, ac fe ddichon mai yn y Penrhyn yng ngwaelod plwyf Llanwnda yr oedd y gŵr hwn yn byw. Cynhwysir hefyd garol Gŵyl Fair (1740) gan John Evans sydd yn dduwiol iawn ei naws gan gyfeirio at Simeon, pum prudd-der Mair a'i phum llawenydd. Clochydd Llanfaglan oedd John Evans a dywedir gan Myrddin Fardd fod dwy o'i gerddi wedi eu hargraffu yn Amwythig.⁸ Mewn carolau plygain (1771) gan John Hughes nodir 'byrdwn iw gany ar ol pob penill fel y rydan ni fedar i gany rhwng pedwar 2 fab a Dwy ferch', sef cyfeiriad diddorol at y dull o ganu'r carolau plygain yn yr eglwysi. Ond y mae'n amlwg nad yn y traddodiad eglwysig hwn — traddodiad a barhaodd yn Llanllyfni hyd ein dyddiau ni⁹ — yr ymddiddorai perchennogion y gyfrol hon yn bennaf, ond yn nhraddodiad answyddogol a hynafol canu Gŵyl Fair.¹⁰

Cyn troi at y carolau dylid crybwyll un gân ddidorol sy'n taflu goleuni ar ddefodau ynglŷn â gwirod ac ar y personau a gysylltir â hwy, sef 'Ychydig o Benillion ar y [King jams] Ar ddull y Prydydd yn anfon 2 oi Ddatganeiaid y gwyliau I anerch y Mr. D. Jones o Gefnycoed ym mlwyf Llanfaglan gyda gwynfan am Dano ef; ei symyd o Lanwna [sic] i'r Rhagdydedig Blwyf'. Y mae dechrau'r gerdd fel y canlyn:

YR ANFONWYR

Sion pary sw'n peredd / Am ddatgan cynghedd (sic)
 Arafedd jaw'n waredd yn wir / A Wiliam Sion enwog
 Dosbarthwyr luosog / Waith Brif-feirdd cadeiriog, ar dir
 Rwy fi Wiliam Efan / O'r Gâd-Lys Le Bychan
 I anog chwi wethan unwaith

⁶ W. H. Jones *Old Carnarvon*, 1880, t. 168.

⁷ *Trafodion Cymdeithas Hanes Sir Gaernarfon*, 1939, t. 62.

⁸ J. Jones, *Enwogion Sir Gaernarfon*, 1922, t. 74.

⁹ gw. ymchwil y Canon Gwynfryn Richards ar y Plygain yn *Cylchgrawn Cymdeithas Hanes yr Eglwys yng Nghymru*, I, ii, tt. 53-71, ac ar Robert Ellis, clochydd Llanllyfni, yn *Trafodion Cymdeithas Hanes Sir Gaernarfon*, 1961 (tt. 60-75).

¹⁰ Cyfeirir at y canu hwn wrth yr enwau 'carol Gŵyl Fair', 'Carol cadair ar nos wyl fair', 'carol tan bared iw ganu nos wyl fair', 'carol yn drws', 'Penillion iw cany yn drws', 'driau gwyl fair'. Ni cheir y termau 'carol gwirod' a 'carol gwirotta' sy'n digwydd yn LIRMG.

Att Mr. Jones Weddol / Sy'n wr cymredigol
 Arferol ich ethol ach jaith / O gefn y Coed weithan
 Yn Rhandir Llanfaglan / Mae i Blas ef ar daran o dir
 Hyfryda yn y fordor / A naed Wrth ei gyngor
 Ar ochr cain oror cyn hir.

Pan oedd y gwr yma / Yn Byw yn Llanwnda
 Fe ddyddem y gwylia yn ei gael
 Ai fflagen gan Llownded / Or Bir nese i Bared
 Gan rhwydded am folied o fael
 ir garth pe'r aem etto / Ni fedrwn wrth gofio
 Ddim llai nag oerwylo ar ei ol.

Symud ar ôl priodi yr oedd David Jones, a hyd yn oed ar ôl symud nid oedd ond rhyw dair milltir o'r Gadlys, cartref y bardd.¹¹ Yr awgrym yn y gân yw fod Sion Parry a William Sion yn hen gyfarwydd â chanu 'yn drws' neu 'ddatgan cynganedd' yn y dull traddodiadol, gan ddefnyddio penillion a ysgrifennwyd gan y bardd. Os felly, nid yw'n amhosibl mai'r un person yw William Sion a'r William Jones a gasglodd ddeunydd y gyfrol hon at ei ddefnyddio gan gantorion, ac ef ei hun yn eu plith. Y mae'n amlwg oddi wrth y dyfyniad a ganlyn fod David Jones yn croesawu'r cantorion Gŵyl Fair yn ei dŷ:

'Rhoi'ch cwrw rhoi'ch bragod / Rhoi'ch tan ach Rianod
 I gadw yma'r ddefod mor ddaf,
 Er cofio Mair Raddol / Yn magu i mab rhadol
 Sancteiddiol ben Nefol / Ein Naf'.

Wrth geisio astudio'r carolau eu hunain y mae'n bwysig cofio mai rhan lafar a ffurfiol o ddefod hynafol oeddynt, geiriau i'w canu ar adeg arbennig yn ystod y ddefod. Yr arfer ei hun oedd yn galw am y math o gynnwys a geir yn y carolau; yn wir, llyfr i'w ddefnyddio wrth baratoi ar gyfer Nos Ŵyl Fair oedd NLW 9168, yn hytrach na chyfrol i'w darllen yn hamddenol. Dyma, mi gredaf, yw arwyddocaeth y ffaith fod dau o'i thri pherchennog — os iawn yw dyfalu mai'r un yw William Sion a William Jones — yn ddatgeiniad o fri. Y mae'n ddiddorol sylwi mai 'ar ol gwyl fair diwautha' y prynodd Robert Griffith y gyfrol, ac mai ar 'dydd Pured(igaeth) Mair' yr ysgrifennodd William Jones deitl y gyfrol, ymron ugain mlynedd cyn hynny. Dyma'r union adeg y byddai galw mawr am y gyfrol a'i chynnwys wrth baratoi ar gyfer yr Ŵyl; ac wrth ddsygu'r geiriau rhaid oedd dewis y carolau iawn ar gyfer y gwahanol rannau o'r ddefod a dilyn y cyfarwyddiadau a geid yn y carolau ac weithiau ar ymyl y ddalen.

Ar wahân i'r carolau y mae dwy ffynhonnell bwysig arall, sef disgrifiad William Williams, Llandygái, yn NLW 821, a ysgrifennwyd tua 1804, a disgrifiad arall, yr un mor ddiddorol, gan Edmund Hyde Hall yn ei *Description of Caernarvonshire 1809-1811*. Er bod Hall yn dibynnu i raddau helaeth ar gymorth William Williams yn ei adrannau

¹¹ Cyfeirir at David Jones fel 'o hil Bodfaniaid marchogion uchelraidd madriniaid wir hyd'f. Trafodir hanes y gwr hwn a'i gysylltiadau gan Miss B. Dew Roberts mewn erthyrl ar 'The Families of Bodvel and Jones, of Cefnycoed' yn *Trafodion Cymdeithas Hanes Sir Gaernarfon*, 1944.

hanesyddol, fel y mae ef ei hun yn barod iawn i gydnabod, nid yw'r ddau ddisgrifiad yn hollol yr un fath, er y ceir ambell dinc o'r naill yn y llall. 'In my memory Canu Gwyl Fair or Candlemas singing was much in vogue', medd William Williams, 'but that custom has now ceased'. Eithr 'not yet forgotten' yw syiw Hall, ac 'of a somewhat higher order in a more classical style' yw ei farn am y ddefod o'i chymharu â'r 'clapio am wyau'. I William Williams, yr hynafiaethydd, 'this seemed to me the remains of ancient minstrelsy'.¹² O ddefnyddio'r dystiolaeth a geir yn y ffynonellau cyfoes hyn yn gystal â'r hyn a geir yn y carolau eu hunain, y mae'n bosibl ail-greu'r olygfa a welid yn gyffredin ar Nos Wyl Fair yn ardal Caernarfon yn ystod y ddeunawfed ganrif.

Dechreuai'r ddefod â'r 'canu yn drws', nad oedd yn wahanol iawn i'r hyn a ddisgrifir gan Syr Thomas Parry-Williams wrth drafod canu gwirod Môn. Yn ôl William Williams: 'The custom was for sets of people to traverse the neighbourhood and sing at the doors of houses, where they knew there was Gwirod (wassail) provided, several ludicrous verses, or a kind of burlesque songs in honor of the Virgin Mary. They were answered by others from within which were previously provided for the purpose, and if the latter were furnished with more number of stanzas, and were more witty and expert in performing their part, the outer ones were obliged to decamp without any treat: but usually the inward party gave way so as the others might be admitted to partake of their entertainment'.

Dyma batrwm eithaf adnabyddus, patrwm a geir yn nhraddodiad y Fari Lwyd yng Ngwent a Morgannwg, ac yn y 'pwnco' mewn priodasau yn Nyfed gynt. Digon tebyg yw disgrifiad Hall: y mae'n sôn am y 'band of songsters chanting burlesque songs in honour of the Virgin Mary and demanding wassail' ac yn disgrifio'r ymyrson mewn dull digon tebyg i William Williams. O droi at y carolau yng nghasgliad William Jones, ategir y wybodaeth hon. Yn ôl un 'carol yn y drws':

'Chwi sydd arferedig / Roi croeso caredig
Ar wyl Mair barchedig / Buredig ei bronn
A ninne sydd amle / Cantorion y Gwylie
Yn danfon carola / I wŷr haelion'.

Ychwanegir 'awdurdod' y cantorion:

'Mae genum ni Ordor / Dan law ein pen cyngor
I beri i bawb egor / Pa ddiogi na chwyd
Fe'i gwnaed yn Rhydychen / Fe'i printiwyd yn llunden
Oddi yno i Dre Gorwen / Fe'i gyrwyd.

A ninna ai cadd gynta / Rhwng Dimbach ar Bala
I gadw'r wyl yma / Er gwaetha i bob gwll
Pwy bynnag ni egoro / Lle canwn ni heno
Ni fynwn eu ffinn¹³ / Nhw a phenill'.

¹² Y mae'n ddiddorol sylwi nad yw William Williams yn sôn gair am yr arferiad yn ei lyfr adnabyddus *Observations on the Mountains of Snowdonia*, 1802, lle y cyfeiria at nifer o hen arferion megis yr offrwng.

¹³ —*fine*. cymh. *Drych yr Amseroedd*, arg. 1958, t. 3. 'Ffniwyd y Capel Helyg . . . i hanner can punt.'

Y mae'r garol hon yn gorffen â phennill sy'n sôn am yr oerfel tu allan ac am yr awydd i 'weled tan golau', elfennau a geir mewn carolau eraill yn y casgliad hwn ac yn *Llawysgrif Richard Morris o Gerddi*. Fel arfer rhyw bump neu chwech o benillion, ar ddau neu dri thrawiad, neu ar driban, sydd yn y 'carol yn drws' a geir yn y llawysgrif o Arfon; gellir dyfynnu un ar dri thrawiad fel enghraifft:

'Y Teulu not haeledd / Sydd yma'n dymhoredd
Ni ganwn dôn beredd / Dan bared eich llŷs
Drwy gennad y gwrda / Sy'n tario'n y tŷ yma
Ai wraig fwyn ddiana / Ddaionus.

Hyd yma y daethon / o herwydd ni glowson
Fod merched glan tirion / Yn tario yn eich llus
A chwithau'n rhoi croeso / I bawb fel y delo
Ach Bir chwi su'n cwmpio / Rhai campus.

Os cawn ni yma groeso / Ni fyddwn hu etto
A phrysur ein dwylo / Yn talu i chwi'n wir
Pan foch i'r Cynhau / A phawb ar i ora
Ni fedwn eich yda / Chwi'n chwedir.

Pan oedd ein hen Deidiau / Yn ifangc fel ninnau
Hwy fydden trwy'r gwiliau / 'N ymgalyn yn lloonn
A ninneu sŷdd etto / Gyd oll wedi ymrwmo
Ni fedrwn ni farrio / Eu harferion.

Wel dyma ni'n diwedd / Danfonwch yn fwynedd
Eich morwyn dēg iredd / I agoryd i ni
A'n ledio fel mwyn-wr / Ich neuodd neuch parlwr
Ni wnawn ni ddim cynn- / wr ond canu'.

Ni ddisgwylia'r cantorion gael mynediad rhywydd fel hyn bob amser, fel y dengys yr enghraifft hon:

'Os oes i miawn un Cymro / purlan: yn ei hynod ama ei hunan
ag yn meddwl geill o attap / hun o waith ynod trwy ddoethinap
doed yn nes er lles gwellysiwn / i attap procsi hun o Bricsiwn
ffei nid oes o fewn eich powar / attap hun na chwaith ei hanar
wphd i ynyfdion mor ddifedar / ag os oes y rwŷ n dymunad
moddion cleuar gael eich clowad / yn dechra agor eich hen ogo
yn wyr aflesol i oer leisio / rum ni fel cewri wedi ych curo'.

Ceir yn y llawysgrif nifer o atebion a baratowyd ar gyfer y rhai a oedd yn y tŷ, e.e., 'Caniad Gwyl Fair / iw Ganu ar bum mesur / Fedle fawr yn gynta 2. bredi ban / 3. marts / 4. gonsead gwyr y berffro / 5. Hobi horse / 6. fedle fawr yn ddiwetha'. Gallai'r ymryson barhau am gryn amser os oedd y teulu am i hynny ddisgwylid. Fel arfer dywedid wrth y carolwyr iddynt ddod 'mewn cam amser' i gael swper, neu 'nid oes yma ond seler sech' gan ddatgan fod popeth yn groes i'r hyn a ddisgwylent:

' A chŷn ych dyfod ar fy nghred / darpara i chwi fangcad egar
 yn lle rhoi lliain meinwyn / mi hiliwn fwrdd hir felyn
 croen hen fuwch or buttra cirioed / ar pedwar troed yw galyn
 Yn lle treinsiwrria addas / mae gynom glyttia o 'sclattas
 y lle saltar nid o ysgorn / mae gynom gorn o Bwrpas
 yn lle bagbwddin tw'mnion / a chig yr jeir giw breission
 mae gynom haid o falwod gwar / a thyrchod daiar ddigon
 Rhown had y cawn mewn cerwin / a hops o flodau'r eithin
 I wneuthur i chwi ddioid grê / a wnceff ych penë'n gregin.

Daw elfen ddi-ddorol arall i'r amlwg yn yr atebion, sef cwyno na chafwyd cymorth gan y carolwyr adeg y cynhaeaf:

' Yn rhodd gantorion teirion tewch / ych atteb a gewch i'n gwttā
 Ni welid monoch i lêni ar led / cyn hoewd y cynhauea
 pan oedd fy mawn i ar led y maes / Ar dw'r yn laes oi dau tu
 Ni ddoech i'n rhwydd wrth angen rhaid / yn gedryn blaïd yw codi
 Ple'r oeddach i pan oedd fy haidd / Mi wn ym mraidd egino
 Ni ddoech i'n nes wrth wres y dydd / oi efrydd wlŷdd yw afrio.

Hefyd:

' Rwin etto'n cofio am gweirio gwair / a chynnig fy nhar ceiniog
 bwyd a diod yn y dydd / chwi 'mgroesach dywydd gwresog
 o ddig i hynn os byw a wna / pan fyddo afrocca'r ddraycin
 wrth wres fy mawn nai mŵg lle maen / ni chechw roi blaen eich ewin'.

Wrth gymharu'r enghreifftiau hyn â'r rhai a geir yn *Llawysgrif Richard Morris* gwelir rhai gwahaniaethau diddorol. Ni cheir yng nghanu Gŵyl Fair Arfon mo'r ymadroddion hynafol (a thywyll weithiau) megis 'howtra hora', 'olin olin' neu 'holwn holwn'.¹⁴ Rhaid cofio wrth gwrs, mai perthyn i gyfnod diweddarach y mae'r casgliad o Arfon — ar ôl 1762 o'i gymharu â'r cyfnod 1716-18 (yn ôl y dyddiadau ar ddiwedd rhai o'r carolau gwirod o Fôn) — ac efallai mai arwydd o ddirywiad yw absenoldeb yr elfennau hyn. Ni cheir chwaith yn y 'canu yn drws' o Arfon unrhyw gyfeiriad at natur y gwpan a ddaliai'r wirod, nac at ei chario wrth fynd o gwmpas.¹⁵ Efallai, yn wir, fod cil-awgrym

¹⁴ *LIRMG*, tt. 11, 12, 133, 185. gw. hefyd Brinley Rees, *Dulliau'r Canu Rhydd 1500-1650*, tt. 28-31.

¹⁵ Yn *LIRMG* sonnir am y cantorion 'yn ceisio dyfod i chwi a gwirod' (t. 118), a chwynir i'r parti gollir' wirod wrth ddod 'dros frun a phant' mewn carol arall (t. 74), ac fel 'piser gwun' y cyfeirir at y gwpan yn y garol hon. Ond mewn carol sy'n dwyn llawer o elfennau hynafol sonnir am y 'pisser' fel

... anrheg hardd i gweled
 nid gwaith cowper su ar ein pissar / na gwaith carver ffeinia yn lloegr
 ond gwaith angelion oddi amgylchion / pob llythyren er mwyn mair wen
 gwedi i thorri yn ddigon cwmpli / pob bus Irwyn i liw yr ewyn
 yn fodrwua a(g) aur chweizeinia'. (t. 87)

Y mae'n anodd gwbyod beth yn hollol yw ystyr y disgrifiad, ond dylid cofio bod y ffolau gwaseila dolennog o lestri pridd a ddefnyddid ym Mro Morgannwg yn rhai gwych iawn, er y ceid bweed cyffredin neu dun weithiau gan rai o'r gwaseilwyr.

gan Hall a Williams mai rhywbeth yn perthyn i'r tŷ oedd y gwpan; ac yr oedd yn rhaid, fel y cawn weld, ei pharatoi yn ofalus ar gyfer y ddefod yn ôl dull Arfon. Os felly, y mae'n bosibl fod canu Gŵyl Fair Arfon wedi colli un o briodoleddau hynafol y ddefod.

Gwahaniaeth diddorol arall yw na cheir dychmygion a 'rhigymanu digri' fel rhan o'r 'canu yn drws' yn Arfon, a barnu wrth gasgliad William Jones. Yr oedd y dychmygion yn rhan o'r ymryson wrth y drws ym Môn¹⁶ ac yr oedd y rhigymanu digrif hwythau hanner ffordd rhwng dychmygion a chaneuon cynyddol. Yn ôl rhestr Richard Morris 'Cymaint o garolau gwirod ag y fedrai ar y nhafof' (t. 84), yr oedd i'r garol wirod 'Un om brodur a roes imi . . .' ateb, sef 'Un om chwirydd a rous imi . . .' ar linellau tebyg. Ond yr oedd hefyd ryw fath o gamp wrth ganu'r rhain 'rhyw hanner ganu hanner dawnsio wrth fynd drwy y penillion, a'r gamp oedd dweyd pob un ohonnynt ar un anadl'.¹⁷ Rhaid oedd cyflawni'r orchest hon, mae'n debyg, yn gystal â gwybod yr ateb, cyn bodloni'r ochr arall yn yr ymryson. Er na cheir awgrym o'r mathau hyn o gystadleuaeth yn Arfon, y mae'n werth sylwi bod y gân 'Un o'm brodyr' a'i pherfformiad doniol wedi eu cofnodi yn Chwilog yn y 19eg ganrif¹⁸ a bod cyfeiriad yn un o'r enghreifftiau a geir yn *Llawysgrif Richard Morris* at enw lle yn yr union ardal lle y casglodd William Jones ei garolau.¹⁹ Diau fod yma eto elfen a ddiffannodd o'r ddefod yn Arfon erbyn ail hanner y ddeunawfed ganrif, neu a ddidolwyd oddi wrthi, fel yr awgrymir gan y dystiolaeth o Chwilog.

Trown yn awr at y gweithgarwch yn y tŷ, sef y rhan fwyaf diddorol o'r ddefod yn Arfon. 'On their entering', medd William Williams, 'they demanded in rhyming words a chair to be placed on the middle of the floor . . .' 'Upon passing the threshold a demand — always in rhyme — was made for a chair', yn ôl Hall, a cheir enghraifft seml o'r canu hwn yng nghasgliad William Jones, sef y cyfarch wrth ddod fesul dau trwy ddwrws y tŷ. Sylwer mai fel 'dyriau' y cyfeirir at y penillion hyn:

'DRIAU GWYL FAIR'

Nos dawch gyd'a ych cenad / Rrym ni dwad fesul dau
A chwithau m'or garedig / Heb gynig mo'n naciau
Am agor drŵs'ch annedd / Roedd hi yn oerodd accw i ni
fe ganwn fel y medrwn / Cychwynwn attoch chwi.

An lleisiau sydd yn gryglyd / gan anwyd yn'r hin oer
Hen gael n'a than n'a chynrych / Na llewych gan y lloer
An traed an dwylo yn oerion / Ar galon sydd yn wan
gobeithio cawn ni groeso / I mendio yn y man.

Ni o chwant i yfed / ych cwrw ach clared clir
y daethom ni yma heno / os gwnewch chi goelo'r gwir
I deithio fel y doethion / y daethom att'ch tai
Dechreuodd yn Judea / o'r rheini'r hena i rai

¹⁶ gw. e.e., *LIRMG*, tt. 100-2.

¹⁷ *Cymru*, 1900, t. 139, a ddyfynwyd yn *LIRMG*.

¹⁸ *ibid.*

¹⁹ 'Un oen fanw oedd gini ynghoed Alun yn pori', *LIRMG*, t. 101.

Feredjws oedd y cyntaf / Hwn yma pena pab
 Cystenyn pan ei gwelodd / A folodd fair ai mab
 Ar Esgob Dewi Daiol / Rhagorol oedd y gair
 Yr Alpha gyda'r Delyn / Rhoes glod i'r forwyn fair

Meddyliwch chwithau'r amser / Rhoch gadair ger ein Bron
 I gofio am forwyndod / y forwyn hynod hon
 Cyn ini newid mesur / Mae'n rhy hwyr i chwi rhoi
 Oi chwmpas wrth y ffaswn / Fe dreiw'n nineu droi
 Terfyn'.

Ar ddiwedd y 'driau' hyn gelwir ar breswylwyr y tŷ i baratoi'r gadair cyn i'r carolwyr newid mesur eu canu a cherdded o'i chwmpas. Yr enw a roddid ar y math o garol a genid wrth gyflawni'r rhan arbennig hon o'r ddefod oedd 'carol cadair', ac y mae yng nghasgliad William Jones dair enghraifft sy'n fwy gorchestol a manwl na'r 'driau' uchod. William Evans o'r Gadiys oedd awdur dwy ohonynt,²⁰ a Dafydd Jones biau'r llall.²¹ Gan fod yn y tair carol gyfeiriadau diddorol at y ddefod 'o gwmpas y gadair' yn y tŷ y mae'n werth eu rhoi'n llawn yma cyn ystyried y ddefod ei hun.

A.

Carol Cadair yw ganu ar un / or hen fesurau Cynllaidief (*sic*)
 gwyl fair y Rhan gyntaf o / honno:

Y Teulu mwyn llariedd / Am agor y'ch Anedd
 Fe Leisiwn gynganedd / Wych houwedd i chwi
 O glad i Fair santaidd / Mam Iessu Tangnefedd
 A ddaeth o'i nef orsedd / yn grouwedd oer gri

2.

A hyn oedd ryfeddol / I frennin gwlad nefol
 Ymwisgo yn gnawd dynol / Mor Raddol Mair oedd
 Rhyfeddach ei eni / O honn heb wr iddi
 O Dad y goleini / Rhoi ei gweddi iddo yn goedd

3.

Twrwy'ch cened y gwrda / Fe ddown Rhag ein blaena
 Ich hyfryd gynteddfa / Deg Lowna Dŷ glân
 I gofio Mair addas / ym magu i Messias
 Fe ganwn oi chwmpas / Wŷl gyne wael gan

²⁰ Am hanes William Evans, 1730-93, gweler John Jones, *Enwogion Sir Gaernarfon*, tt. 83-4; hefyd ymchwil Mr. W. Gilbert Williams yn *Cymru*, Cyf. 23. tt. 138-40 (1902), 'Yr Herald Cymraeg', 30/5/1938, a *Trafodion Cymdeithas Hanes Sir Gaernarfon*, 1946.

²¹ Y mae'n debyg mai'r un gŵr yw hwn â 'Dafydd Jones o'r Penrhyn', awdur carol plygân yn dwyn y dyddiad 1764 a geir yn y gyfrol hon. Y mae lle o'r enw 'Penrhyn' yn agos i'r môr yng ngodre plwyf Llanfaglan.

4.

Rhowch gadair mewn trefn oedd / Ar ganol y'ch Neuoedd
 A merch o'ch gwryfoedd / An-henoedd yn honn
 A Bâch-Fâb chwech wythnos / O oed os yw'n agos
 Ar Liniâu yn ddi ymaros / Linos wawr lon.

5.

Ynghylch Deugain nydd fellu / Oedd oedran yr Iessu
 Nos-wyl-Fair y darfu, / Mawr garu Mair gu:
 Sef g'leuo'r canwylla' / I honn ai Mâb hyna
 A wnaeth y gorucha' / Ir Messcia er moes hu

Troi'r mesur yn frisgiach

6.

Wel bellach mewn undod / chwenychem gael gwirod
 O Law y Gwr Priod / Da fragod di frêg
 I i blegio'r fyn dyner / Sy yma yn chader
 Dym'atto mewn amser / Fwyn dyner fyn dêg

7.

Er 'tolwg Wawr ganed / Rhowch ddiid ich cofled
 Er cof am fawr gariad / Gras dainied grist oen
 Fel hyn mewn cyffelipteith / Ar fraich ei fam berffaith
 O Juda yn Myn'd ymaith / Draw Beniaeth drwy boen

8.

Os darfu i chwi yfed / Fair jiredd fyn eured
 Fe gym'wn trwy'ch cened / Y llesdred och llaw
 Am hynny Wawr Howddgar / Awch codwch och cadair
 Pan weloch y'ch Amser / Fwyn tro ar fyn'd traw

9.

Y gwpan ar Wirod	{ penillir canwr cyntaf a gaffo'r gwpan
Pan welwi dy waelod	
par hynny ym pen fedd dod	
A syndod im Sain	

Gan rif y Canwyllau	{ ar wirod yw law
Sy o amgylch dy'mylau	
Mi losga'r cêg fochau	
Coeg fychan	

10.

Cyd safwn o bwrpas / I yfed o gwmpas
 gu rodd y gwr addas / Fawr hanes fir hen
 Bid llwydd i chwi ach ceraint / Ach gwraig am eich rhoddiant
 A nefodd ich meddiant / A mwyniant Amen

11.

Y teulu mwyn talgrwn / I chwi mae ini mosdwn
 Fe ddarfu ini'n mosiwn / An mesur rŵ rŵ
 Os Byddwch mor weddol / Am harwain ir gongol
 Fe fleiriwn hen garol / Am gwrrw

Wm. Evans, 1792.

B.

Carol Cadair ar nos wyl fair, yw Ganu / Diwn Elwir lilis frans.

1.

Y Teulu nod haeledd a Doethedd ei Dawn
 ni ddoethon yn flyddlon wyr mwynion i mewn
 am agor ych anedd mor rhwyddedd a rhad
 rhown ichwi gynghanedd yn buredd heb wâd
 ar willia'r fair forwyn fy'n hymddwyn / mor hael
 mam jesu ddewisol / hoff unol heb ffael
 a ddaeth in gwaredu an tynnu or tân
 rhown foliant yn barod iw gwirod ar gan
 mae hwn or un penod or duwdod a dyn
 or yspryd glan santedd ar twynedd / wir fun
 or unrhiw gogyfuwch a goruwch / bob gair
 rhown foliant yn felus / ir moddus fab mair

2.

Ar wilia mair gynes wir hanes y rhown
 trwy nawdd y gwr howddgar yn dyner y down
 ni seiniwn trw'ch cyntedd deg loywedd dy / glan
 ogoniant Mair gynes deg wiwras / ar gan
 er mwyn iddi fagu yr iesu mor rwydd
 ni seiniwn ni addolwn ni ganwn ar goydd
 er coffa yn ddirymder yr amser ar air
 hy seiniwn Hosana rol fwyna ar wyl fair
 rhown gadair dëg odiaeth wir luniath ar lawr
 a gwryf ferch ddirwest a gonest ei gwawr
 a bachgan chwech wythnos ne'n agos i'r oed
 ar linia'r wawr lonwych yn burwych heb oed.

3.

Ynghylch (deugain) nhydd mwynedd oedd croywedd oed Crist
 ar noswyl fair barod da drindod di drist
 pan garwyd Mair gowran santeiddan ond ti
 a pharch iw happusrwydd llwyr newydd lloer ni
 Sef gleuo'r canhwylla ar lampau mor lan
 ymhob rhiw gyfanedd llwyr iownwedd lle r an
 yn santedd wasneuthes bur gynnes i gair
 rhown glod fendigedig hyf ysdig i fair
 nyini sydd yn barod iw gwirod yn gu
 trwy nawdd y gwr mwynedd net hoywedd / sy yn ty
 Dowch llenwch hi bellach heb eiriach a bir
 gael pledgio'r fun liwgar or gader / mewn gwir

4.

Hyd atoch y wawr rasol a gwrol ei gair
 er cofio yn ddiymgwyn y forwyn wen fair
 fy magu ei mab grasol mor feiniol ar fron
 mawl iddi a gogoniant mewn llwyddiant yn llon
 er tolwg wawr eurad i'ch gowlad wych gu
 modd didwyll diodwch mewn heddwch yn hŷ
 er cof am fair dduwiol wych rasol a christ
 fwy garu ei fagwraeth da driniath di drist
 at iechyd mair howddgar mam dyner / mab Duw,
 sy yn eista yn y nefoedd / noes oesoedd naww iw
 i fair fendigedig arbennig rhown barch
 tra bo ni ar y ddaiar yn dyner hyd arch

5.

Os Daru i chwi yfed y leuad wir lon
 y gwpan a gymrwn cyd tynwn at hon
 a byddwch wawr rasol yn foesol i fair
 mewn pur osdyngeddrrwydd deg arwydd bob gair
 Dowch codwch o'ch cader / y feinwar dda fwyn
 pan weloch i'ch amser yn dyner ar dwyn
 y gwpan ar wirol rwi'n ganfod deg wawr
 gan rif y canhwylla nid yfa fi yn dŷg
 rhag llosgi yn ddi fantes o gwmpas y geg
 fe riwliff yr aelia mi dynga rwi'n dalld
 ar farf bod a blewyn gwn gwedyn ar / ar [sic] gwallt.

6.

Cyd sefwn o bwrpas o gwmpas fel gwyr
 i yfad och gwirod yn barod iawn bur
 boed llwydd ir gwr grasol wir raddol ar wraig
 sy ai fir arferol wresogol ai saig

er cof am fair berffeth oedd enaith dda wiw
 oi chywlad wir rasol wr dauol aer duw
 ei gwilia sy iw goledd yn buredd iawn byth
 tra botho na gleuad na chaniad na chwyth
 trwy'ch cenad awch cynar yn dyner at dan
 ni roddwn yn hoyw am gwrw ichwi gan
 rhowch siriol wen seren o glomen / bur glir
 i gario yn ddigerydd y bwydydd ar bir

7.

Wel dyma fyd llawen y gwppan ar gwin
 mi wranta bydd meddwdod ne drallod oi drin
 ar noswyl fair forwyn fun addfwyn ei nodd
 am osdeg mae mosdwng ne glymwn wir glod
 hy seiniwn hosana hosana trwy serch
 trwy gynes ogoniant wir foliant i ferch
 er mwyn ei mab grasol rhagorol iwr gair
 fain sain trwy uchelder o fwynder i fair
 y wirod y wirod dy waelod sydd wiw
 er cof o'r frenhines sy ar Dernas / siwr Duw
 at iehyd diadwyth y tylwyth / not hen
 a chofio Crist weithian a Mairwen Amen diwedd

Dafydd Jones ai cant jonawr 22nd 1768 W.J.

C.

Dechreu Carol Cadair ar / Tŷ gan Caerwaen

I.

Y Teulu mwyn Naturiol / Cyfiawn-ddoeth gwyw ddoeth gw—ddol
 am ddatgloi eich dôr i ni / fe gorwn i chwi garol
 Cerddasom holl bentrefydd / Dyffrynnoedd glynoedd glenydd
 Ni chawsom etto un gwr bron / I wrando mo'n lleferydd
 Ond chwychwi y mwynwr da / Dwys doriad a Dosturiodd
 A chwitha'r wraigdda brafiar bri / o gariad i ni 'gorodd
 ond heno ydi'r noswaith / ynghylch Deugainn nos helaith
 Ar ol genedigaith / Di weniaith Duw Iôn
 'Roedd Mair ar ei thrafel / O ganaan Gwlad Israel
 Yn myn'd ir Aipht isel / Mwy saina'el mae son
 goleuodd Duw gannwylle i hon / ai fab wrth fron o [] Frenhin
 Ar ol ir Tri Asdromer²² gwn / Addoli hwn ar ddeillin

²² 'astronomer'.

2.

Och pasiais gyda ych cened / Ich Neuadd ry'm ni yn dwed
 Rhowch gadair ar y llawr ger bron / A Merch yn hon Esdeddedd
 A Bachgen ar gliniau / Ynghylch Deugain pen o ddyddiau
 Dyna oedran cnawd y gair / Nos wyl fair y canwylliau
 Cyn ini yn brin amgylchu hon / y wirod Lon a Lenwch
 Er mwyn mab Mair sy'n rhoi pob saig / O Law y wraig cymmerwch
 Er cof am fair berffaith / Fe blegwn yr Eneth
 Sydd yma sef mameth / Mor loweth ar Lawr
 Gwnad hitha'r un moddion / Bachgen bach tirion
 Er cofio'r oen cyfion / Oedd wirion ei wawr
 Nis ni [*sic*] ym'lle roedd Mair yn bod / Y Noswyl amod ymma
 Pa'run ai yn'r Aipht ai gosen sir / Ai 'Nialwch Tir yr Arbia

3.

Os Darfu ichwi meinir yfed / wynebion y gwppaned
 Fe fentrwn nineu godi'r tost / gan fod y gost gan gysted
 Y dyn sy ar f'ol yn dwed / Tan wneuthur llais Dynewed
 Ni chymer hwn mor amser hir / yn rheibio balir hobed
 Yn rhodd n'a yfwch yn rhu fras / heb fanas yn anfwynion
 heb gofio'r gwrda glan diswrth / Naturiol wrth gantorion
 A chwithe'r fyn ifangc / Duw drefo i chwi Laslangc
 ymron fel'r Afangc / wr ufudd yw drin
 Sydd ymma mor heini / Fawl [] fel Morri
 A christ Newydd eni / mewn gleini ar ei glin
 Am hynny'r fwyn ferch ewch ar gwis / llwys hollawl on llais allan
 Does yma un Mab sy ffit yw droi / I geisio rhoi chwi gysan

4.

Mewn ffynon Mair ymolcha / wrth rodio gwlad Judea
 A christ yn faeth oedd gyda hi / yn brynwr ar'i bron
 A fellu wrth ymolchi / Ei llaeth dididlodd iddi
 Ar Dwr fflynyddoedd y droesu wynn / Darllenais hynn am dani
 Aml wrthiau mawr a rhad / A wnaeth y Tad Sancteiddiol
 I ddangos bod ei 'nwyl-fab hi / yn frenhin diderfynol
 Ond bellach heb pallu / Gwnawn yfed i fynnu
 Lawn rwlus y Teulu / Syn gwenu am y gwyll
 Gam deg o gymdogaeth / Dro ufydd Trwy afieth
 gan ranu ych bir unwaith / yn heleth mewn hwyl
 Wel dyma ddiwedd ar ein rhim / A draethodd Gwilim Arfon
 Rhwng ei Awen bâch ai ddysg / fu'n Tario ymusg cantorion.

Wm. Evans.

Ystadud canu
 Gwyl fair

O gymharu'r tair carol cadair hyn â'i gilydd, gwelir fod patrwm arbennig i'r canu. Y mae'n glir hefyd fod y 'Driau' a argraffwyd uchod yn cyfateb i'r pum pennill cyntaf yn 'A' ac o'r un hyd; dengys y cyfeiriad at y 'newid mesur' ar ddiwedd y 'Driau' mai'r rhan gyntaf o'r canu yn y tŷ yn unig a geir yma, ac yn 'A' hefyd nodir 'troi'r mesur yn frisgi-ach' (sef cyflymach) yn yr un man.²³ Y mae'r carolau cadair eraill, 'B' a 'C' ar fesurau hwy, a chyrrhaeddir tua'r un man yn y gweithrediadau tua diwedd y trydydd pennill yn 'B', a thua chanol yr ail pennill yn 'C'. Yr hyn a welir yn y rhan gyntaf hon yw: diolch am gael dod i mewn, a sôn am yr oerni a'r daith (yn y 'driau' ac yn 'C'); canu clod Mair a Christ fel arwydd o'u diolch, a rhoi rhyw esboniad o'r arfer. Enwir 'Feredjws', 'Cystenyn', a Dewi er mwyn rhoi math o barchusrwydd i'r cyfan. Dichon mai at y Pab Sergius y Cyntaf a deyrnasai o 687 hyd 701 y cyfeirir wrth grybwyll 'Feredjws . . . y penaf pab' ac mai cam-ddeall yr enw a wnaeth y bardd; o'r hyn lleiaf Sergius oedd yn gyfrifol am yr orymdaith draddodiadol ar Wyl Fair.²⁴ Ni chynigir esboniad gan William Evans yn 'A', ond yn 'C' dywedir bod Duw wedi goleuo canhwylau i Fair ar ei thaith i'r Aifft, a chyfeirir yn 'A' a 'B' hefyd at 'g'leuo'r canwylla' sef un o elfennau amlycaf Gŵyl Fair. Yn olaf, yn y rhan gyntaf hon gofynnir am y gadair ac am osod merch a bachgen chwech wythnos oed ar ei glin, i eistedd ynddi. I gynrychioli Mair rhaid oedd dewis gwyrif — 'a damsel of maiden purity' yn ôl Hall, 'a virgin as pure as Mary' medd Williams. Nid hawdd oedd gwneuthur hyn: 'To avoid cavils, exceptions, or expletive titterings in the land where the practice of bundling flourished, an infant female was placed in the seat of honour . . .' (Hall); 'the women, I suppose sensible of their own frailties, always placed in the chair an Infant Girl' (Williams). Nid oes, fodd bynnag, awgryn yn y carolau cadair mai merch ifanc iawn a ddewisid, ar wahân efallai i'r ansoddair 'an-henoedd' a ddefnyddir yn 'A'.

Y mae'r ail ran yn dechrau (pan fo'r ferch a'r baban yn y gadair) â chais am wirod er mwyn 'pledgio'r' ferch ifanc. Y mae i'r gair 'pledge', a ddefnyddir gan Hall a Williams hefyd, ystyr arbennig a hanes hir mewn perthynas ag ymyfed. Awgrymir ei fod unwaith yn golygu amddiffyn dyn pan fyddai'n yfed, 'for while a man is drinking he necessarily is in an unguarded posture'²⁵ ond y mae'n debyg mai'r hyn a olygai yma yw parodrwydd i ddilyn y ferch trwy yfed ar ei hól.²⁶ Gofynnir i'r ferch yfed a rhoddi diod i'w 'choffed' er cof am Fair a Christ. Yr oedd y carolwyr, wedyn, yn barod i dderbyn y gwpan o ddwylo'r ferch, ac yr oedd hithau 'pan weloch ych amser' (yng ngeiriau 'A' a 'B') i godi o'r gadair. Ni chyfeirir gan na Hall na Williams at hyn nac at y ffaith fod y ferch a'r baban yn yfed; efallai, yn wir, o gofio natur arbennig y gwpan (a'i chynnwys) mai cymryd arnynt i yfed y byddent. 'The Wassail Cup . . . usually held 2 or 3 quarts of sugared ale and toasted slices of bread, with pieces of wax candles stuck round the edge and lighted', medd William Williams, a rhywbeth tebyg a dydwed Hall, sef 'the wassail cup of capacious dimensions . . . filled with swigg (ale sweetened and crowned with toast), and bearing on its circumference a number of small wax

²³ Rhan gyntaf y mesur yn hytrach na rhan gyntaf y garol a olygir yn nheilt 'B', mae'n debyg.

²⁴ E. O. James, *Seasonal Feasts and Festivals*, 1961, t. 233.

²⁵ John Brand, *Observations on Popular Antiquities*, 1841, ii, 199.

²⁶ Dyma'r ail ystyr yn y *Shorter Oxford English Dictionary*, sef 'to drink in response to another, to drink a health which has been proposed'. Rhoddir fel enghraifft eiriau Ben Jonson yn ei gân enwog: 'Drink to me only with thine eyes and I will pledge with mine'.

tapers'. O gofio'r disgrifiadau hyn fe welir arwyddocâd sylwadau'r cantorion yn y nawfed pennill yng ngholar 'A' a'r pumed yng ngholar 'B'. Gwneir yr un pwynt gan y ddau awdur yn eu disgrifiadau: 'Embracing this, the coryphaeus of the band paraded round the chair followed by his associates and assisted by them in building the lofty rhyme. He was then to drink to the infant Queen of the Revels — a service of langor to his locks and whiskers from the surrounding lights' (Hall). 'The foreman of the gang, with this [cup] between his hands went around the chair, and the others followed him in procession singing, then he would, after first pledging the virgin, drink to her health, in doing this he must be careful to keep his eyebrows and hair from being singied (*sic*)'. Y mae carolau 'A' a 'B' yn cyfeirio at 'gyd-sefyll o gwmpas' i yfed y wirod er cof am Fair a chan ddymuno llwyddiant i ŵr y tŷ, a gorfennir trwy awgrymu 'ffeirio hen garol am gwrw' (yn 'A') neu roi 'am gwrw i chwi gân' (B). Yng ngeiriau William Williams, 'after this ceremony was over, the company were entertained with supper and plenty of wassail'.

Gwelir bod y ddeddf yn neuadd y tŷ yn un lliwgar dros ben a'i bod hefyd yn cynnwys nodweddion amrywiol. Yr oedd y pwyslais ar oleuni, ac yn enwedig ar ganhwyllau, yn elfen hynafol iawn yn nhraddodiad 'Gŵyl Fair y Canhwyllau'. Yn nechrau Chwefror yr oedd hen ŵyl baganaidd y Goleuni, hanner flordd trwy chwe mis hir y gaef rhwng Calangaeaf a Chalan Mai. Yng nghalendr yr eglwys gweddnewidiwyd yr ŵyl er mwyn dathlu puredigaeth Mair ac yn arbennig ddyfodiad 'Goleuni i oleuo'r cenhedloedd', yng ngeiriau 'Cân Simeon'. Dyma'r adeg o'r flwyddyn pan fendithid y canhwyllau ger bron allorau'r eglwysi, ac yr oedd yn naturiol fod i ganhwyllau le amlwg yn arferion y werin. Y mae'r canu gwirod a geir yn *Llawysgrif Richard Morris* yn frith gan gyfeiriadau at oleuo canhwyllau, fel y gellid disgwyl, ac y mae un cyfeiriad yn awgrymu bod y gwpan wirod, weithiau beth bynnag, wedi ei haddurno â chanhwyllau.²⁷ Y mae'n ddi-ddorol sylwi bod elfen debyg, eithr heb unrhyw gysylltiad â chanu Gŵyl Fair, i'w chael mewn deddf arall a gofnodwyd yn y ganrif ddiwethaf. Yn 1872 disgrifiodd E. L. Barnwell arferiad a gysylltid â'r Pasg, pryd y dewisid merch ifanc ('the village belle') i wisgo math o goron ar ei phen. Mewn darlun o'r 'curious china article' hwn, dangosir tair cwpan yn codi o'r goron ac yn rhan ohoni. 'In the spaces between the cups lighted candles were placed, fixed in clay, the cups themselves being filled with a native beverage called *Bragawd*. The difficulty was to drink this liquor while placed on the damsel's head without running the risk of burning, her companions sang a stanza, the last line of which was "Rhag i'r feinwen losgi ei thalcan"'.²⁸ I Angharad Llwyd, yr hynafiaethydd, y perthynaf'r teclyn hwn, ond yn anffodus ni wyddys dim mwy o'i hanes. Awgrymir gan Barnwell fod Angharad Llwyd, o bosibl, wedi gweld defnyddio'r goron hon, ac os felly, diau ei bod yn perthyn i gyffiniau Dyffryn Clwyd; ond gan i dad Angharad Llwyd fynd gyda Thomas Pennant ar rai o'i deithiau ni ellir bod yn sicr nad rhywbeth y daeth ar ei draws mewn rhan arall o'r wlad ydoedd.

Nodwedd amlwg arall yn perthyn i'r ddeddf yn Arfon oedd y pwyslais ar forwyndod. Y mae'r 'canu yn drws' yno yn sôn am y 'merched glân tirion' yn y tŷ, ac yn gofyn i'r gŵr anfon 'morwyn dëg ired' i agor y drws i'r cantorion gael dod 'i blith eich

²⁷ 'a chwi i hefyd na bo llai / budd barfe rhai yn bur boethion', *LIRMG*, t. 186.

²⁸ *Arch. Camb.*, 1872, t. 334. gw. hefyd *Arch. Camb.*, 1858, t. 465, lle y rhestrir y goron hon ymhlith y creiriau a gassglwyd at ei gilydd ar gyfer cyfarfod y Gymdeithas Hynafiaethol yn y Rhyd y flwyddyn honno.

gwryfôn'. Yr un modd y mae pwyslais cyson yn y canu gwirod o Fôn ar y merched a oedd yn disgwyl yn y tŷ,²⁹ ac y mae'n bosibl fod yma olion defod gyntefig ar batrwm ymryson symbolaidd rhwng y gwrywod a'r menywod.³⁰ Y mae'n hawdd deall sut y gallai defod y gadair, a Mair a'r baban yn ganolbwynt iddi, gael ei chysylltu â'r elfen hynafol hon yn nhrefigl amser. Digwyddodd hyn nid yn unig yn Arfon ond ym Môn hefyd, a barnu wrth rai cyfeiriadau a geir yn *Llawysgrif Richard Morris*. Y mae yn y gyfrol honno ddwy enghraifft o 'Carol gwirod iw ganu o gwmpas y gader',³¹ ac er yr ychwanegir y gair 'Nadol(ig)' yn nheitol ohonynt (t. 87), y mae'n eglur oddi wrth gynnwys y garol hon fod y ddefod yn debyg i'r hyn a ddisgrifir uchod. Nid oes gyfeiriad at gwpan a chanhwyllau arni, ond sonnir yn y ddau am 'bledgio'r' ferch fel yn Arfon. Hefyd, ar wahân i'r ddwy enghraifft hyn sy'n cyfateb i'r 'carolau cadair' ceir dau gyfeiriad at osod cadair yn y tŷ sy'n digwydd yn y 'canu yn drws'.³² Ymhellach, yn y ddwy gerdd a ddisgrifir fel 'carol gwirod iw ganu o gwmpas y gader' y mae awgrym o'r esboniad lleol o'r ddefod. Dywedir yn y naill,

'fo erchodd Mair oi haur gadair
roddi yr wirod i forwundod' (t. 87)

ac yn y llall,

'fe erchiodd mairwen mam y bachgen
roddi yr wirod i forwundod' (t. 198)³³

Ni cheir cyfeiriad mor bendant yn y 'carolau cadair' o Arfon, ond mewn carol dduwiol i Fair a geir yn yr un casgliad rhoddir esboniad tebyg, ar ôl adrodd hanes Mair,

'Ar gyfan ir glan wyliau / 'r aeth Mair ai ystôr
ir Eglwys Côr / Canhwyllau a oleua i hinain
ir famaeth bur wen bêr / a llaw forwynion llawen
Gyda'r burwen forwyn bur / y canu'n llon i'r famath hon
oedd yni chadar Aur / a daeth y gwppan wirod
yw chyfarfod hynod un / lle galle'n llon
gyrhaeddyd hon / 'Ai hynod law ei hun'.

Ymgais i efelychu 'cadair aur' Mair, ond odid, a oedd wrth wraidd yr arfer o osod merch i eistedd mewn cadair yn ystod y ddefod yn neuadd y tŷ ar Nos Wyl Fair, ond y mae'n anodd egluro'n foddhaol beth oedd arwyddocâd y gadair aur yn y lle cyntaf.

²⁹ *LIRMG*, tt. 9, 10, 11, 87, 101, 108, 109, 178, 179, 198.

³⁰ Trafodir hyn gan Mr. Brinley Rees, *loc. cit.*, lle y dangosir mai cynrychioli'r elfen fenywaidd yr oedd 'Ifin', a chynrychioli'r elfen wrywaidd yr oedd 'Holin' yn llen gwerin rhai o'r cerddi rhydd cynnar yn Gymraeg, a'r un modd 'Holly' ac 'Ivy' yn y carolau Saesneg cynnar.

³¹ *LIRMG*, tt. 87 a 198.

³² *LIRMG*, t. 113: 'rhowch gadair ar lawr a gwnewch groeso mawr'; t. 186: 'rhowch y gadar ar y llawr / ni wnawn ni fawr gymnodod'.

³³ Sylwer hefyd ar enghraifft arall a rydd Syr Thomas Parry-Williams yn ei *Ragymadrodd* (t. lxxvii),

Rhowch y forwyn, N. chwippyn / Yn y Gader, ar ein cyfer
phawb or Tŷ, yn fodlon iny / I yfed Gwirod at forwyndod'.

Cyfeiria 'N' uchod at enw gŵr y tŷ neu'r wraig.

Dangosir y Forwyn Fair a'i Phlentyn yn eistedd mewn cadair, neu ar orsedd, mewn llu o ddarluniau adnabyddus o wahanol gyfnodau, ond ni chysylltir y rheini â Phuredigaeth Mair yn unig nac mewn unrhyw fodd neilltuol.³⁴ Nid oes unrhyw reswm hanesyddol chwaith dros gysylltu Mair â gwirod, ond y mae'n ddigon eglur fod yr elfennau anghydrwy hyn wedi ymddoddi i'w gilydd yn nelweddau canu Gŵyl Fair yng Ngwynedd erbyn y ddeunawfed ganrif.

Wedi'r gloddesta yn y tŷ a phan oedd y cantorion yn barod i ymadael, cenid math arall o garol. 'In parting, they all joined in a song of thanks to the good man of the house for his bounteous treat, wishing him a happy year, long life and prosperity, so as to enable him to give them the like entertainment annually,' medd William Williams. Dyma enghraifft, a genid ar 'Bellisle March' o gasgliad William Jones:

'Can diolch i chwŷ Cymru heini / y Leni am ddirfawr Lwydd
a wneuthoch ini o dan dosdiri / heb sirni ora swydd
ni gowson groeso a charowsio / an llwytho ag willus llawn
o Bob rhagorol fudd dewysol / Cynffyrddiol ddoniol ddawn
am hynu boed yn hu / Can Bendith dduw'n eich tu
A gras hyfrydlon yr Arglwydd Cyfion / mewn moddion harddlon hŷ
ag Iechid hefyd ar bob enud / a gwynfud ora gwedd
a Bud Cardigol tra chisnogol [*sic*] / mewn weddol ora wedd
roedd ganddoch gwrw a Bir / Rwyn dwyduid i chwŷ'r gwŷr
a gora oddi fri a ddarfun Brofi / heb sirni o fiawn y sir
a chael ein Croeso an gwal ohono / Can diolch fotho futh
i chwŷ am dano er dim a fotho / tra Bo na cho na chwŷth

Hai dowch y llangcia tua adra / dda droe yn ddirai
ni gowson ein digon gan wŷr heilion / dda foddion yn ddifai
mae'n pena yn houw / yn troi gan gwrw rol Bwrwyn ein Bol
an tafod oedd weddol / yn an rhysymol yn dwŷd aflesol Lôi
ein pena an traed sun troi yrydym wedi ymdroi
ar ol meddwi Rwyn dwyd i chwi / mae'n rhowŷr ini ffoi
a gwneud ein gora am fund / adrau cin y Borau'n bur
i gael sobri Rhag trieni / a gofid gwedi oer gur
noswaith dda i chwi'n hu / a Bendith dduw'n tu
a ffarwal etto er dim a fotho / rwyn cofio eiriau cu
ag Iechid i chwŷ rhai hynod / eini heb sŷrni yn ddi-sen
a gras yr Iesy i bawb och teulu / mewn modda mwyngu Amen.

'Carol gwirod wrth fund allan' y gelwid y math hwn o garol ym Môn, a barnu wrth yr unig enghraifft a geir yn *Llawysgrif Richard Morris*.³⁵ Mewn enghraifft arall o Arfon, ond nid o gasgliad William Jones, 'Carol diolch nos wyl Fair' yw'r enw a roddir, ac

³⁴ Ceir enghraifft gynnar o bortreadu Mair yn eistedd mewn cadair yn Eglwys Santa Maria Maggiore yn Rhufain, a berthyn i'r bumed ganrif. gw. Smith and Cheetham, *A Dictionary of Christian Antiquities*, London 1880, Cyf. ii, o dan 'Mary'. Hefyd A. B. Jameson, *Legends of the Madonna as Represented in the Fine Arts*, 1907.

³⁵ LIRMG, t. 178.

ynddi dilynir patrwm digon tebyg i'r hyn a geir uchod gan ganmol y croeso (yn enwedig nerth y cwrw a roddwyd i'r carolwyr) a dymuno bendith Duw a llwyddiant i'r teulu hael. Ysgrifennwyd y garol hon gan John Jones, Llanddeiniolen, yn 1773, ac adlewyrchu'r un traddodiad y mae ei chynnwys.³⁶ Cyfeirir at ddefod y gadair yn y llinellau hyn:

'Rhowch gusan ir Lodes sy liwdeg ddifai,
A fy'n y gader ger ein bron.'

Ac mewn cân yn dwyn y teitl 'Pricsiwn', gan yr un gŵr, ceir cyfeiriad arall at yr un ddefod:

'O tefluch heibio y troelle gwlan / Rhowch fawn a thywyrch ar y tân,
A gwnewch yr aelwyd yn bur lân / Cewch glywed diddan ganu;
A rhowch y gader ar y llawr / A merwyn ynnddi, wisgi wawr,
'R ifienga sy'n eich ty chwi'n awr / Gwnawn ganu mawr o'i deutu'³⁷

Am awdur y garol hon y mae W. J. Gruffydd yn sôn wrth drafod cefndir llenyddol Llanddeiniolen yn *Hen Atgofion*.³⁸ Y mae'n ddi-ddorol sylwi bod John Jones yn cadarnhau yr hyn a ddywaid William Williams a Hyde Hall am ddewis merch ifanc iawn i gynrychioli Mair. Diddorol hefyd nodi'r teitl a rydd John Jones i gân arall yn ymwneud â'r ŵyl hon, sef 'Pricsiwn Gŵyl Fair'.³⁹ Nid yw'r gân yn cyfeirio o gwbl at ddefod y gadair, ac y mae'n glir mai enw arall ar ganu yn drws yw 'pricsiwn' yn y cyswllt hwn. Defnyddir y gair gyda'r un ystyr hefyd yng nghasgliad William Jones, sef yn y llinell 'i attap procsi hun o Bricsiwn',⁴⁰ O'r Saesneg 'prick-song' y daw'r gair yn wreiddiol, a chyfeirir ynnddo at y modd i ddangos nodau cerddoriaeth trwy dorri tyllau mân trwy'r papur. Yn ôl Fynes-Clinton yr oedd yn air byw yn ardal Bangor er bod iddo ystyr wahanol iawn, sef 'a laughing stock',⁴¹ ac yn ôl Dr. Iorwerth Peate deil yn yr un ystyr yn nhafodiaith Cyfeiliog o hyd. Dyma'r ystyr yn sir Ddinbych hefyd⁴² a rhydd Fynes-Clinton enghreifftiau o weithiau Goronwy Owen a Twm o'r Nant sydd yn dangos y gellir ei olrhain mor bell yn ôl â'r ddeunawfed ganrif. Ymddengys, fodd bynnag, fod ystyr y gair fel y defnyddir ef mewn perthynas â chanu Gŵyl Fair yn nes at yr ystyr wreiddiol.

Er bod y cyfeiriadau hyn yng ngwaith John Jones yn profi bod canu Gŵyl Fair ac yn arbennig y ddefod liwgar o gwmpas y gadair i'w cael mewn rhan arall o Arfon yn y ddeunawfed ganrif, nid oes, hyd y gwn, unrhyw brawf eu bod yn elfennau byw yn y sir wedi diwedd y ganrif honno. Ni cheir atgof o gwbl o'r defodau yng ngweithiau cyhoeddedig Dafydd Ddu Eryri a'i 'gywion' er eu bod yn perthyn i'r un fro ac er

³⁶ NLW. Add. MS. 346, t. 147 o'r dechrau.

³⁷ NLW. 8351, tt. 28-9. Argraffwyd y gân hon yn *Cymru*, 31, 1906, t. 231.

³⁸ gw. t. 80. Ceir mwy o'i hanes mewn erthygl yn *Y Llenor*, Haf 1938, tt. 106-111, gan Mr. Gilbert Williams.

³⁹ NLW. Add. MS. 346, t. 134 o'r dechrau.

⁴⁰ gw. t. 163 uchod.

⁴¹ O. H. Fynes-Clinton, *The Welsh Vocabulary of the Bangor District*, 1913, t. 443.

⁴² cymh. *Cymru*, 47, 1914, t. 142, lle y rhoddir yr ystyr 'rhyfeddol, neilltuol' i'r gair mewn casgliad a wnaed o dan ofal T. Gwynn Jones o eiriau llafar sir Ddinbych. Mewn geirfa debyg o orllewin Meirionnydd, 'eithriadol' yw'r ystyr a roddir. gw. *Cymru*, 43, 1912, t. 230.

iddynt ymroi i ganu carolau plygain. A barnu wrth eu hunangofiannau ni wyddai na Gutyn Peris (1769-1838) na Robin Ddu Eryri (1804-92) ddim am ganu Gŵyl Fair, ac ni chyfeirir at y testun gan Rufflydd Prisiart, Beddgelert, yn ei ysgrifau ar hen fywyd ei ardal. Er i Robert Jones, Rhos-lan, enwi nifer o 'arferion llygredig' Gwynedd er mwyn ymosod arnynt, ni sonnir am y defodau hyn yn *Drych yr Amsevoedd*, ac yn rhyfedd iawn ni chyfeirir atynt gan Myrddin Fardd yn ei *Llen Gwerin Sir Gaernarfon* er i'r chwilotwr dyfal hwnnw gyhoeddi enghraifft o garol gwirod yn *Y Traethodydd* yn 1888. Yn wyneb y dystiolaeth negyddol hon y mae'n deg derbyn gosodiad William Williams yn nechrau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg fod yr arferion difyr hyn wedi dar fod o'r tir. Erbyn y cyfnod hwnnw nid oedd eu hynafiaeth yn unig yn ddigon o esgus dros eu cadw'n fyw, ac nid oedd, ers tro, unrhyw arwyddocâd arall iddynt.

[In the above article, Trefor M. Owen discusses the former ritual of Candlemas-singing with special reference to Arfon, the northernmost 'half' of Caernarvonshire, in north-west Wales. Two descriptions dating from the opening years of the nineteenth century are extensively quoted but the article is mainly based upon the internal evidence provided by several Welsh-language Candlemas carols which are to be found in a hand-written collection dated 1767, now MS 9168 at the National Library of Wales. From these carols, examples of which are given in the article, it emerges that Candlemas-singing was part of a lengthy and quite elaborate ceremonial, involving a request-for-entry song from wandering wassailers, and a refusal-song in reply from the solicited house-occupants, followed by further singing, possibly from both parties, and the eventual granting of admission. Then came an indoor ritual in which a young girl representing the Virgin Mary was seated in a chair, while the visitors pledged the Virgin and drank to her health from a wassail cup which bore lighted candles or tapers around its edge. The ceremony closed with a parting carol of thanks and good wishes. By the beginning of the nineteenth century, it is argued, this colourful custom had apparently died out in Arfon.]

A complete English version of this article is to be found, entitled 'The Celebration of Candlemas in Wales', in Folklore, Vol. 84 (Autumn 1973), pp. 238-51. Ed.]

Alawon Gwerin Iolo Morganwg

gan DANIEL HUWS

Trysordy rhyfeddol i bob math o chwilotwyr ydyw llawysgrifau Iolo Morganwg. Nid y lleiaf o ddoniau Iolo oedd bod yn sylwedydd a chofiannydd hynod o graff, a chyn ei bryd, ar fywyd y werin.¹ Ymhlith nodiadau ar amryfal bethau eraill fe welir yn ei llawysgrifau rai dwsinau o alawon gwerin, rai ohonynt ynghyd â'u geiriau. Cyhoeddwyd ychydig o'r rhain gan Dr. J. Lloyd Williams.² Pwrpas yr erthygl hon ydyw cyhoeddi hanner dwsin yn ychwaneg.

Yn 1806 sgrifennodd Iolo at William Owen [Pughe], gan sôn am geinciau, ei fod wedi casglu 'all that I could in this part of Wales, or all that I thought worth preserving'.³ Nid oes raid credu hyn. Nid oes unrhyw arwydd fod Iolo erioed wedi mynd ati i lunio casgliad o alawon, er iddo lunio ambell restr o geinciau.⁴ Yn y meddwl yn unig y cyflawnwyd llawer o'i gynlluniau mawr. Ar wasgar ymysg nodiadau eraill y digwydd yr alawon sydd gennym o ffrwyth ei gasglu. Heblaw hyn, fel yr awgrymir isod, nid oedd Iolo yn nodwr da, nac yn gymwys i fod yn un, chwaith. Ond mwyaf i gyd y clod iddo am yr hyn a wnaeth. Prin yr oedd Cymry yn nyddiau Iolo wedi meddwl cofnodi caneuon gwerin. Yr oedd yn ei gyfnod ef, wrth gwrs, fynd mawr ar geinciau teilyn, y gerddoriaeth a gymrychiolir gan gasgliadau Parry Ddall a Bardd y Brenin, yn rhannol oherwydd yr arlliw hynafol, a hyd yn oed derwyddol, a oedd arnynt yng ngolwg yr oes. Ond am a wn i, Iolo ydyw'r Cymro cyntaf i gofnodi cymaint â dwsin o ganeuon llafar gwlad, yn geinciau a geiriau.

Yn llawysgrif Llanofor C 59 (yn awr N.L.W. 13146 B) y ceir y grŵp mwyaf o ganeuon a gasglodd Iolo. Ffurfiwyd Dosbarth C o llawysgrifau Iolo gan Taliesin ab Iolo, ei fab, trwy gymryd y llyfrynau bychain a ddefnyddiai Iolo ar gyfer ei nodiadau a'i adysgrifiadau a'u rhwymo'n gyfrolau.⁵ Yn aml fe geir llyfrynau o wahanol gyfnodau wedi'u rhwymo yn un gyfrol; rhaid bod yn ofalus, felly, wrth geisio dyddio cynnwys y cyfrolau hyn. Yn C 59 ceir yn y rhan gyntaf o'r llawysgrif nifer o lyfrynau a sgrifennwyd yn y cyfnod 1809-14 (gw. y dyfrnodau ac ambell ddyddiad yn llaw Iolo). Cynnwys y rhan olaf o'r gyfrol ddau lyfryn. Yr oedd tt. 283-466 yn llyfryn â wyneb-ddalen yn llaw Iolo:

CASGLEDYDD / Pen Ffordd / yn cynnwys amrafaelion o Goffadwriaethau, a sylwadau perthynol, gan mwyaf i Forganwg, sef Hynafiaethau, Prydyddiaeth sathredig, Diarhebiion, Geiriau ac Ymadroddion Cymreig, Ceinciau ac Erddiganau, Hen ddefodau ag arferion, Enwogion a hynodion o wyr a phethau, Hen gestyll, Hen adeiladoedd eraill, Hen orseddau, Cromlechau, etc / ynghyd ac amrafaelion

¹ Ceir braslun o'r agwedd hwn ar Iolo yn G. J. Williams, *Edward Lhuys ac Iolo Morganwg* (Caerdydd, 1964).

² *CCAGC*, III, t. 78, IV, tt. 5, 19.

³ G. J. Williams, *Iolo Morganwg* (Caerdydd, 1956), t. 56.

⁴ e.e., llsg. Llanofor C 1 (N.L.W. 13087 E), t. 211, a llsg. Iolo Aneurin Williams 136, tt. 17-18.

⁵ Am llawysgrifau Iolo yn gyffredinol, gw. G. J. Williams, *Iolo Morganwg*, Rhagymadrodd. Disgrifir cynnwys llawysgrifau Llanofor yn fanwl yn *Handlist of Manuscripts in the National Library of Wales* (Aberystwyth, 1940-), IV, t. 352 ymlaen. Disgrifir casgliad Iolo Aneurin Williams mewn catalog teipiedig sydd ar gael yn y Llyfrgell Genedlaethol.

o frasnaddiadau Cerdd dafawd Iolo Morganwg ac at hynny mwy nag a welwyd felly mewn pryd o ffolinebau yr hwn au casglawdd, sef oedd hwnnw y rhag-ddwyedig / Iolo / 1800.

Dengys y dyddiadau ynddo i'r llyfryn gael ei ddefnyddio o 1800 hyd 1803. Llyfryn arall cyfelyb oedd tt. 171-282, a'r teitl 'Casgledydd Penn Ffordd II' wedi'i ychwanegu gan Taliesin ab Iolo. Mae'r llyfryn hwn yn cynnwys papur â'r dyfrnod 1799, ac un dyddiad, 1803, yn llaw Iolo (t. 235). Gellir cynnig 'tua 1803' felly ar gyfer ei gynnwys. O'r ddau lyfryn hyn y daw'r caneuon a gyhoeddir yn awr.

Yr ydym wedi dysgu bod yn wyladwrs cyn derbyn dilysrwydd testunau llenyddol a fu trwy law Iolo. Tua diwedd ei oes aeth ef yn gyfansoddwr cynhyrchiol; gadawodd ar ei ôl mewn llawysgrifen ugeiniau lawer o salm-donau a rhai ceinciau eraill, i gyd o'i waith ei hun (Fe nodar ffaith). Mae'n deg, felly, gofyn a ydyw'n bosibl fod yr alawon gwerin a nododd, hwythau, o'i waith ei hun. Anodd profi y naill ffordd na'r llall. Rhaid dweud nad oes unrhyw dystiolaeth eto ei fod wedi tadogi ar y werin unrhyw gainc o'i gyfansoddiad ei hun. Ni welaf le i amau'r rhan fwyaf o'r alawon a nododd. Mae modd dychmygu na fusai'r un cymbhellion ar waith wrth iddo drafod y ceinciau gwerin; ni allai newid darlun y gorfennol trwy ffugio cainc. Petai'n gwybod am gyweiriaau moddol neu bentatonic hwyrach y buasai'n wahanol. Wrth geisio ateb, yr ateg orau i ddilysrwydd alaw, neu destun, ydyw, wrth gwrs, gael fersiwn annibynnol wedi'i nodi gan arall. O blaid fyddlondeb Iolo yn hyn o beth, fe ddigwydd hyn weithiau. Ymhlith yr alawon nas cyhoeddir y tro hwn cawn fersiynau gan Iolo ar '*Hob y Deri Dando*', ar '*Morgan Jones o'r Dolau Gwyrddion*', ar 'geinciau cathreinwyr', i gyd yn dwyn perthynas â fersiynau cyfarwydd. Hwyrach y gwêl rhai ragor o berthnasau i'r alawon sy'n dilyn. O'r chwech, y gyntaf a'r drydedd, efallai, sydd debycaf o godi amheuan.

Cyn dod at yr alawon eu hunain rhaid sôn ychydig am allu Iolo i drin nodiant cerddorol a chofnodi alaw yn gywir. Gadawodd beth tystiolaeth am ei hunan-hyfforddiant cerddorol;⁶ ond camarweiniol ydyw sôn am ei feistrolaeth ar y gelfyddyd, fel y gwna G. J. Williams.⁷ Yn yr alawon a gofnododd Iolo ni welir arwydd amser na bariau cerddorol — cyfetyb ei fariau i'r llinellau mydryddol. Oherwydd y diffygion hyn, nid yw'n rhyfedd fod anghysonderau mawr ganddo yng ngwerth y nodau. Gan amlaf, yn enwedig pan fo geiriau wrth yr alaw, ychydig o le sydd i wahaniaeth barn ynglŷn â chywiro nodiant Iolo, ond ambell waith mae'n rhaid i olygydd gynnig barn betrusgar. Y peth gwyddonol i'w wneud fyddai cynnwys nodiant gwreiddiol Iolo ochr yn ochr â chynnig y golygydd. Penderfynais beidio â gwneud hyn, a'r gofod yn nhudalennau'r Cylchgrawn mor brin. Yn y cyswllt hwn, dylwn ddweud mai golygu'n ddiastul bach a wnaeth Dr. J. Lloyd Williams pan gyhoeddodd y tair alaw o'r un llawysgrif. Diffyg arall yn nodiant Iolo, nad yw'n peri anawsterau mawr, ydyw diffyg arwydd cyweirnod. Fel arfer fe gymer Iolo G yn *doh*, ac os nad yw'n G y mae'n C. Yr wyf wedi trosi rhai alawon i gywair mwy cyfheus. Iolo piau'r teitlau a roddir uwch ben yr alawon. Ef hefyd piau'r orgraff. Mae rhif y tudalen yn y llawysgrif i'w weld ar ddiwedd llinell y teitl mewn cromfachau — geill y darlennydd drwgdybus anfon ataf am gopi o nodiant Iolo ei hunan. Cystal nodi hefyd rifau'r tudalennau yn y llawysgrif lle cododd Dr. J. Lloyd Williams ei dair cân: t. 225, '*Mi Wn Lle Mae Gwidw*' (CCAGC, IV, t. 5), t. 386, '*Y Cardoty'n*' (IV, t. 19), t. 421, '*Ton, Ton, Ton*' (III, t. 78). Ychwanegais ychydig sylwadau ar ôl pob cân.

⁶ G. J. Williams, *Iolo Morganwg*, t. 216.

⁷ *ibid.*

LLANBEDR AR FYNYDD. Cainc ar fesur Triban (a dance)

(t. 173)

2. Yn Llanbedr lân ar fynydd
Lle mae'r cyfeillon dedwydd,
Meibion, merched, mwyn di-ddig,
Ag yno trig llawenydd.

Mae Iolo yn priodoli'r tribannau hyn i Wil Hopcyn — gw. G. J. Williams, *Traddodiad Llenyddol Morgantwg*, Caerdydd, 1948, t. 231.

TRIBAN

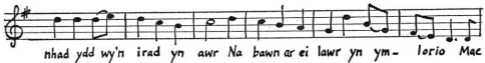
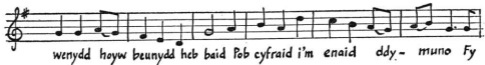
(t. 203)

Mae ailadrodd y llinell olaf yn dwyn i gof gainc driban arall, 'Ym Mhontypridd Mae 'Nghariad' (CCAGC, I, t. 26).

FY NHAD. Mesur Toddaid cwtta

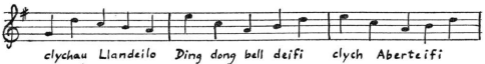
(tt. 205, 229)

Nodir y geiriau ar d. 205, dan y pennawd 'Pennillion Sathredig ym Morganwg', gyda'r nodyn 'Pennill a gant Mr. Wilkins offeiriad Llanfair y Bontfaen ar y gainc a elwir Fy Nhad (o ben Dafydd Richard Llandocheu)'. Mae lle i amau dilysrwydd y geiriau — gw. G. J. Williams, *Traddodiad Llenyddol Morganwg*, t. 167. Daw'r alaw ar d. 229.

CAINC AR Y CLYCH ym Morganwg

(t. 413)

Rhoddir yr amseriad fel yn y llawysgrif. Hwyrach y byddai amseriad rheolaidd 6/4, ar batrwm y bar olaf, yn fwy derbyniol, os yn llai diddorol.

CANU BACHGEN Y FELIN ym Morganwg

(t. 422)

Ydd wyf yn myned tua'r felin Haw Ydd wyf yn myned tua'r felin

Haw Ydd wyf yn myned tua'r felin A'r cwdyn bach ar ben yr elin Dy-

rimp dy rari dy rimp dy ra ri da Ym da m m m m m m

2. Ag yno tolliodd y melinydd, haw
Y cwdyn bach hyd ben yr elin
3. Nid oes ryngo'i a f'anwylyd, haw
Ond llwyn o goed ag afon hefyd
4. Nid oes ryngo'i a chywir galon, haw
Ond llwyn o goed a lled yr afon
5. Nid oes ryngo'i a bod yn llawen, haw
Ond llai na hanner lled cont chwannan
6. Hai haw bellach, oes gwaith i'r felin, haw
Mewn cwdyn bach ar ben yr elin

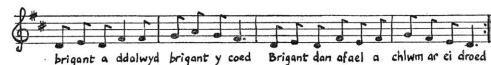
Mae'r geiriau — gwaith neu alwedigaeth dyn yn drosiad rhywiol — yn perthyn i ddsbarth o ganeuon gwerin sydd yn gyffredin yn Saesneg ond yn brin yn Gymraeg. Mae amseriad y geiriau lol (Dy rimp . . .) yn bur ansicr. Dyna sydd gan Iolo:

Hwyrach imi or-reoleiddio.

BRIGANT

(t. 451)

Heblaw nodi'r gân, gadawodd Iolo ddisgrifiad hir o chwarae'r brigant. Fe'i cyhoeddwyd ganrif yn ôl gan Silvan Evans, heb ddatgelu ei ffynhonnell, yn *The University College of Wales Magazine*, III (1880-1), tt. 159-163. Mae'n haeddu'i ailgyhoeddi mewn man mwy cyfleus.

BRIGANT, neu CHWARE'R BRIGANT

Bwriant eu hunain yn gyplau, yna ymrannu'n ddwy restr gydrif, gan sefyll y naill restr ar gyfar y llall, a rhoddi dwylaw y naill i'r llall, ynghylch llatiad a hanner rhwng y ddwy restr, ag ar bennau'r rhestri, cyfeiriaid pob restr yn cysylltu dwylaw.

Os bydd anghynnifer o ddyd, hwnnw'n brigant. Os benyw hi a ddod gwyn sarhâd ar a fynno hi o'r gwrywod, yna troir hwnnw o'i le a'r fenyw a gymmer y lle hwnny. Y gwryw hynny a fydd y Brigant. Os benyw arall a ddaw, hi a eill roi cwyn yn erbyn a fynno a hwnnw a gyfrifir yn frigrant. Eithr rhydd yw i fenyw arddel a gyfrifer yn frigrant yn wr neu yn dad neu'n fab neu'n frawd neu'n gariad iddi a hithau Gymraes, ag yna adferir hwnnw iddi fraint o Gymro cywir. Ag ef a gymmer ei le yn y rhestri. Pob gwryw a ddelo i'r lle wedi llunio'r rhestri a gyfrifir yn frigrant oni bydd benyw law law ag ef. Os felly rhoddir lle iddynt ymlith y rhai cywir galon o Gymry.

Os cynnifer cysefin a fyddant, dau wryw diweddaf yn ymuno yn y rhestri a fyddant y briganiaid, y rhai a gyfrifer felly rhaid iddynt fyned rhwng y rhestri dan ddwy-law cyssylltedig cyfeiriaid y ddwy restr ar un neu'r llall o ddeupen y rhestri. A chyfeiriaid y penn arall a ymgniant ei rwystro rhag dianc allan o ryngddynt. Fal yr elo rhwng y rhestri pob un ai tery. Os dianc a wna efe a ynnill ei fraint ai le yn ei wlad, h.y., yn y rhestri, a rhaid i'r gwryw a oddefwys iddo ddianc droi allan, rhoddi ei le i'r Cymro buddugawl, a bod yn frigrant.

Os methu dianc a wna, rhaid iddo eistedd i lawr, gwneuthur neu gyweirio esgidiau neu ryw ddillad eraill, i'r sawl a fynno hynny gantho, a'r ddwy restr a ymfwriant yn gylch law yn llaw amdano gan droi a chorelwi o'i amgylch dan ganu fal hyn a'r brigant yn eu canol gyda'i waith. [*Dyma'r gân.*] Bydd y brigant yn wastadol a'i lygad yn gwiliad gwall i ddianc, ac os hynny a wna, y gwryw nesaf i dwell y dianc a orfydd arno gymmeryd ei le. Ar hyn o achos ymluniant yn ddwy restr fal o'r blaen.

Wrth droi o amgylch y brigant byddant bawb y naill yn gafael a llaw'r llall, nes delont i'r fann honno ar y gainc lle dywedir, neu a genir, ffrinco franco, yna gollyngant y naill ei afael yn llaw'r llall, a phob un yn taro ei ddwyllaw y naill yn y llall gan eu dala'n agos i uwch a'i en wrth eu taro ynghyd, un ergyd y llaw ddeau'n uchaf, y nesaf a'r llaw chwith felly, megis yn gorfoleddu, e thyna'r amser i'r brigant wilied ei wall i ddianc. Nid oes nemmor y dydd heddyw a wyr chware'r brigant. Y mae yn awr (1803) agos i hanner cant o flynyddau er pan fwr i'n un yn ei chware, ag nid diogel gennyf nad oes yn y chware rhai peth[e] wedi myned dros gof immi.

Beth bynnag am y lliwio Ioloaidd, geill fod sylwedd y disgrifiad yn ddilys. Mae'r disgrifiad o chware'r brigant sydd yng ngeiriadur William Owen [Pughe] (1793-1803) yn cyd-fynd, ond dichon mai Iolo oedd ffynhonnell y geiriadurwr. Os fugwaith ydyw'r pennill a chainc, mae'n wyrth o ffugwaith. Ymddengys y gainc yn berthynas pell i 'Lilliburlero'.

[The above article allows us a glimpse of one of the lesser-known activities of the famed Iolo Morganwg (Edward Williams, 1747-1826), that of folk-song collecting (however haphazardly undertaken). 'Notorious', of course, would be a more fitting adjective for Iolo, since this stonemason from Flimston/Flemingston in the Vale of Glamorgan is now known to have been an astonishingly clever and prolific literary forger. As his biographer, and exposé, the late Professor G. J. Williams has made clear, however, Iolo's fictions were in part based upon a truly encyclopaedic knowledge of Wales's literature and history. Again, in the field of folk lore and custom, some of his writings might well offer an undoctored record, and Daniel Huws's article reproduces from Iolo's manuscripts six items that the author, though well aware of Iolo's reputation, is inclined to view as transcripts of traditional songs rather than the stonemason's own spurious products. There exist, after all, known variant-forms of some of the songs and tunes that appear in Iolo's hand.

The six songs come from two sources dated 1800-03 and circa 1803 respectively — which makes Iolo one of the earliest, if not the very first, to record folk-songs from the lips of the Welsh people. Daniel Huws explains that he has found it necessary to edit these songs for publication. While Iolo has left in his manuscripts some dozens of melodies and psalm-tunes seemingly of his own composition, in addition to alleged folk melodies and songs, his notation was usually scanty and erratic. Neither time-signatures nor musical bar-lines appear in his work — his barring, in fact, corresponds to the metrical lines of the texts, and discrepancies in time-values occur frequently.

In the order in which they are given above, the songs are: 1. LLANBEDR AR FYNYDD (PETERSTON-SUPER-MONTEM); extolling, in triban metre, the virtues of that Glamorgan village. 2. TRIBAN; another triban stanza, this time yearning for a certain sweetheart. 3. FY NHAD (MY FATHER); a verse in an alliterative metre

(toddaid cwta), fondly remembering a loved father. 'Fy Nhad' is supposedly the name of the tune. The authenticity of the text is suspect. 4. *CAINC AR Y CLYCH* ym Morganwg (A TUNE ON THE BELLS in Glamorgan). Obviously, the song is what came from Glamorgan; some of the bells named were in other Welsh counties. 5. *CANU BACHGEN Y FELIN* ym Morganwg (THE SONG OF THE MILLER LAD in Glamorgan), in which sexual metaphor is based on the miller's craft. Iolo's own notation of the closing nonsense-vocables are quoted in Daniel Huws's commentary. 6. *BRIGANT* (BRIGAND), a song allegedly used in the game known as 'BRIGANT' — which, judging by Iolo's account quoted above, bore some resemblance to 'Prisoners Bars' or 'Base'. Ed.]

CYLCHGRAWN CYMDEITHAS ALAWON GWERIN CYMRU
JOURNAL OF THE WELSH FOLK-SONG SOCIETY

Dyddiadau Cyhoeddi Cyfrolau I-V
Publication Dates of Volumes I-V

1.	Cyfrol/Volume I, Rhan/Part	1	1909
2.	"	"	"	"	"	"	"	1910
3.	"	"	"	"	"	"	"	1911
4.	"	"	"	"	"	"	"	1912
5.	Cyfrol/Volume II, Rhan/Part	1	1914
6.	"	"	"	"	"	"	"	1919
7.	"	"	"	"	"	"	"	1922
8.	"	"	"	"	"	"	"	1925
9.	Cyfrol/Volume III, Rhan/Part	1	1930
10.	"	"	"	"	"	"	"	1934
11.	"	"	"	"	"	"	"	1937
12.	"	"	"	"	"	"	"	1941
13.	Cyfrol/Volume IV, Rhan/Part	1	1948
14.	"	"	"	"	"	"	"	1951
15.	"	"	"	"	"	"	"	1953
16.	"	"	"	"	"	"	"	1954
17.	Cyfrol/Volume V, Rhan/Part	1	1957
18.	"	"	"	"	"	"	"	1968
19.	"	"	"	"	"	"	"	1971
20.	"	"	"	"	"	"	"	1977

Golygyddion/Editors

I	1-III	4	J. LLOYD WILLIAMS
IV	1-V	3	W. S. GWYNN WILLIAMS
V	4	D. ROY SAER

Mynegeion i Gyfrolau I-V
Indexes to Volumes I-V

Drwy'r mynegeion hyn, fe restrir eitemau yn y Gymraeg ac mewn ieithoedd eraill gyda'i gilydd. Ceir yma eitemau o dan CH, DD, FF, LL, PH a RH o'r wyddor Gymraeg, a J, K, V a Z o'r un Saesneg, yn ogystal ag o dan y llythrennau sy'n gyffredin i'r naill wyddor a'r llall. Ymddengys y ffurf Saesneg 'Charity' o dan C, a 'The'/'Three' o dan T. Wrth ddyfynnu teitlau, a llinellau cyntaf caneuon, dilynrir orgraff ac atalnodi gwreiddiol y Cylchgrawn.

Throughout these indexes, items in both Welsh and other languages are listed together. Entries occur under CH, DD, FF, LL, PH and RH from the Welsh alphabet, and J, K, V and Z from the English, as well as under letters common to both alphabets. English 'Charity' appears under C and 'The'/'Three' under T. In quoting titles, and first lines of song-texts, the original orthography and punctuation of the Journal are followed.

1. CANEUON A CHEINCIAU — TEITLAU
SONGS AND TUNES — TITLES

PHYLLIS KINNEY

Lle nodwyd ail deitl yn y cylchgrawn hwn fe'i cynhwyswyd yntau isod fel eitem ar wahân, ond gan ychwanegu'r teitl 'dewis cyntaf' ar ei ôl, mewn cromfachau. Where an alternative title has been given in this journal it is included below as a separate entry, but with the 'first-choice' title added after it, in brackets.

A BRIODI DI FI?	IV 32
A EI D'R PEROT	I 25
A FRAGMENT OF OLD WELSH HWYL	V 21
A FYNNI DI FAB FEL MYFI?	III 80
A PENILLION SONG	I 72, 192, 193
A PENILLION TUNE	II 45, 110
A STREET BALLAD SINGER'S TUNE	I 136, 137, 209
A SWEET COUNTRY LIFE	II 116
A WASSAIL	II 124
ABOUT THE BANKS OF HELICON (Y FEDLE FAWR)	II 210
ADAR MÂN Y MYNYDD	II 219, 220
ADGYFODIAD (TREFDRAETH)	II 232
AETH GWEN FACH I FFAIR Y FENNI	I 163
AGORIAD Y MELINYDD	II 166-168, 170
ANGAU	I 160
ALAW I FORWYN	V 17
ALLWEDD Y MELINYDD	II 169
AM DENDIO'R LLAN YN WASTAD	IV 65
AMBELL I GÂN	V 13
AN OLD CAROL	II 62
AN OLD NATIONAL HYMN-TUNE	III 132
AN OX DRIVING SONG	II 135
ANHAWDD YMADAEL	III 107
ANNERCH I'R 'DERYN DU	II 226
ANOTHER BALLAD TUNE	I 137
ANOTHER OX DRIVING SONG	II 136
ANOTHER PENILLION SONG	I 73
AR BEN WAUN TREDEGER	IV 54
AR DROT	III 197
AR FORE PAN YN RHODIO	V 20
AR LAN Y MOR	III 125, 126; IV 36
AR RANNOU	I 83
AR Y BRYN DAETH PREN	I 40, 186, 187

ARGLWYDDES MEIRIAN (DEWIS MEINWEN)	II 19
ARISE, YE CHILDREN OF THE LIGHT	III 80
AWN I FETHLEHEM	III 55
BARNA BWNC (MWYNEN LAN GWILI)	III 183
BEDD DAFYDD DDU	III 119
BELL-ISLE MARCH (Y MISOEDD)	IV 6
BESS YN TEYRNASU	IV 84
BETH WNEIR A'R WRAIG BENCHWIBAN	I 173
BID HIR OES I FAIR	II 159
BILDIAF BONT	II 110
BLE'R WYT TI YN MYNED?	II 223; III 76
BLE TT'N MYND	III 32
BLEWYN GLAS	II 80
BLODAU'R DYFFRYN (DEWIS MEINWEN)	II 19
BLODEU'R GORLLEWIN	III 13
BLODEU'R GRUG	III 18
BLODEU'R GWINWYDD	III 106
BLOEDDGAINC	III 121
BONEDDWR MAWR O'R BALA	IV 66
BRAINT	II 249
BRETON WREN-HUNT SONG	I 109
BREUDDWYD	III 38
BREUDDWYD AR EI HYD	III 35, 36
BREUDDWYD ARALL	III 38
BREUDDWYD DAFYDD RHYS	II 23
BREUDDWYD GWILYM Y CLITIWR	III 194
BREUDDWYD Y BARD	III 140
BREUDDWYD Y BRENIN	III 37
BRIG Y BRWYN	I 182
BRIGANT	V 183
BRITANNIA'S SONS	II 45
BRONWEN FWYN (FWYN SUSANNAH)	II 176
BRYN CYMER (Y PWLL GLAS)	II 55
BRYNIAU'R IWERDDON	II 261, 264, 265
BRYNIAU'R WERDDON	II 263
BU FARW'R CATHOD	III 124
BWTHYN FY NAIN	III 122
CADI HA!	III 69, 72
CADI HA DANCE TUNE	III 70
CAER Y WAEN	III 14
CAINGC GLYN CYNON	II 100
CAINC AR Y CLYCH	V 181
CAINC YR ODRYDDES	III 180
CALENNIG	II 208; III 31
CÂN CODI YSBRYDION (Y GELYNEN)	II 32

CÂN CRWTYN Y GWARTHEG (TON, TON, TON!)	III 78
CÂN DAF'R CANTWR	V 14
CÂN DIC Y SADLER	IV 42
CÂN DOLI	I 32, 33; II 270
CÂN IFAN BRYDYDD LLEYN	III 34
CAN MLYNEDD I 'NAWR	I 127; II 123
CAN SERCH	I 131
CAN TRIBAN	III 191
CÂN WIL Y TLOTY	IV 55
CAN Y F FON	II 40
CAN YR HEN GYMRY	III 193
CÂN YR HEN WYDDELES	IV 60
CANU BACHGEN Y FELIN	V 182
CANU CWNSELA	I 30
CAOIDH LEANNAIN	III 139
CAPTAIN KIDD	III 45
CARIAD CYWIR	II 101-103
CARIAD I NOTWS	I 78; II 278
CARIAD Y GARDDW'R	III 40
CASTELL MORLAIS (Y PWLL GLAS)	II 55
CASTELL POWYS (DINIWEIDRWYDD)	II 172
CEFN MORLAIS (Y PWLL GLAS)	II 55
CEINION CONWY	I 139, 140
CERDD Y BUGAIL GEIFR (CLOCH ALAR)	II 248
CERDD Y GOG LWYDLAS	I 69; II 274
CERDDINEN — MOUNTAIN ASH (GORDDINAM)	II 24
CERDDINEN — THE MAPLE (GORDDINAM)	II 24
CHARITY MISTRESS	II 62, 228, 229
CIOD E 'GHAOIL	III 139
CLEAR THE TRACK, LET THE BULGINE RUN	II 58
CLOCH ALAR	II 247, 248
CLOD I'R HAF (HÊN GAROL HAF)	III 61
CLYWCH ACHWYN MAB ADDFWYN O'R BYD (Y MAB ADDFWYN)	II 96
CLYWCH EMYNAU MWYNION	IV 31
CLYWCH LAIS AC UCHEL LEB	IV 98
COB MALLTRAETH	II 104, 105, 109
COLLEEN DHAS CRUTHEN NA MOL	II 56
COME, LANDLORD, FILL THE FLOWING BOWL	II 42
CONSET GRUFFYDD AP CYNAN (GRIFFITH AP CYNAN)	II 213
CONSET SYR WATKIN (MEILLIONEN)	II 27
CONSET WILLIAM OWEN PENCRAIG	II 154
CONSYMPTION (GORWEDDWCH EICH HUN)	III 105
CORNELIUS	III 121
CREFYDD SIONTO	IV 13
CREIGIAU ERYRI (CREIGIAU YR YRI)	III 16
CREIGIAU YR YRI	III 16
CRIMSON VELVET	II 187, 254

CRIMSON VELVET (Y FFION FELFED)	II 185
CROEN Y DDAFAD FELEN	II 130, 133
CWCH ABERMENAI (AN OLD CAROL)	II 62
CWYD A GWEL YR ADEILAD	II 165
CWYD DY GALON	I 31; II 269
CWYMPIAD Y DAIL	II 155
CWYN BRYTHON	III 108
CWYNFAN PRYDAIN	II 251, 253, 254
CWYNFAN Y WRAIG WEDDW	II 122
CYDGANED DYNOLIAETH	III 115
CYFRI'R GEIFR	I 90-93, 201; II 281
CYNGOR I FACHGEN IFANC	IV 91
CYNHORTYN Y CEFFYL TENE	I 211
CYNI WINDSOR (LLEF CAERWYNT)	III 56
CYSGA DI, FY MHLENTYN TLWS	III 24, 25
CHWILIO'R TY	I 130
DA DI, GAD HI	III 171
DA GENNYF FOD YN LLAWEN	III 204
DACW DAD'N MYND I'R FFAIR	III 23
DACW FUWCH	II 61
DACW 'NGHARIAD I	I 77
DACW LONG	II 81
DACW MAM YN DWAD	III 21, 22
DELW LLANDAF (CWYNFAN PRYDAIN)	II 251
DERYN Y BWN O'R BANNA	III 30
DEWIS MEINWEN	II 19
DIBYN A DOBYN	I 107, 108
DIC SHON DAFYDD	IV 21
DIDDAN CAPTEN MORGAN	III 104
DIDDANWCH GRUFFYDD AP CYNAN (GRIFFITH AP CYNAN)	II 213
DIFYRRWCH GRUFFYDD AP CYNAN	II 213
DIFYRRWCH GWYR EMLYN	III 188
DIFYRRWCH GWYR Y GOGLEDD (CYDGANEDD DYNOLIAETH)	III 115
DIGAN WIL BIFAN BENNOETH (HUN GWENLLIAN)	II 26
DINIWEIDRWYDD	II 171-173
DISGWYL PETHAU GWYCH	IV 29
DISTYLL Y DON	II 191
DIWRNOD CNEIFIO	III 210
DOD DY LAW	IV 77
DOL Y MÔCH (Y CYWPER MWYN)	II 161
DOLE BELL (CLOCH ALAR)	II 248
D'WAENOC CHY	IV 101
DYDD DA FO I'R ENETH LAN	III 129
DYDD LLUN, DYDD MAWRTH, DYDD MERCHER	II 267; IV 76
DYDD LLUN Y BORE	I 69; II 274

EI DI'R DERYN DU	III 215
ELUSENI MEISTRES (AN OLD CAROL)	II 62
ELUSENI MISTRESS	II 228, 229
ERDDIGAN GWENLLIANT (HUN GWENLLIAN)	II 26
ERDDIGAN HUN GWENLLIAN (HUN GWENLLIAN)	II 26
ERDDIGAN O GYLCH — MESUR DAU DRAWIAD (SUO-GAN DEWI WYN)	III 192
FE DRAWODD YN FY MEDDWL	III 190
FE DD'WEDA'R HEN DDYN WRTH EI FERCH	III 189
FENYW FWYN (CÂN DAI'R CANTWR)	V 14
FWYN SUSANNAH	II 176
FY FFRINDIA I GYD	II 220
FY NGWLAD	II 129
FY MEDDWL I A FY MALAIS	II 35
FY NHAD	V 181
FFARWEL ABEL SOLOMON (MWYNEN MON)	II 21
FFARWEL DAI LLWYD (BREUDDWYD DAFYDD RHYS)	II 23
FFARWEL EDNYFED (CONSET WILLIAM OWEN PENCRAIG)	II 154
FFARWEL GWŶR ABERFFRAW	I 75, 195, 196
FFARWEL I BLWY' LLANGOWER	I 43, 44, 188
FFARWEL I DRE' CAERNARFON LON	IV 37
FFARWEL I DREF MANCEINION	III 49
FFARWEL I DDOCIAU LERPWL	IV 62
FFARWEL I LANGYFELACH LON	I 176
FFARWEL I YNYS ENLLI	III 123
FFARWEL NED PUW	II 234-243; III 143, 144
FFARWEL PRYDAIN (CWYNFAN PRYDAIN)	II 251
FFARWEL PRYDAIN (Y FFION FELFED)	II 184
FFARWEL Y MILWR	II 59
FFARWELIWCH, 'RWY'N MADEL AM GWLAD	IV 71
FFELENA	II 176-181
FFILENA	II 176
GEE HO, DOBIN	IV 23, 24
GINI WINSOR (LLEF CAERWYNT)	III 56
GLAN FEDD-DOD MWYN	II 154
GLYN CEIRIOG (MWYNEN MAI)	III 66
GOLEUDDYDD	IV 83
GORDDINAM	II 24
GORWEDDWCH EICH HUN	III 105
GREEN GRAVEL	I 126
GRIFFITH AP CYNAN	II 213
GUINEA WINDSOR (LLEF CAERWYNT)	III 56
GWEL YR ADEILAD	II 162-165
GWELLYN GLĀS AR DDŌL YN TYFU (Y GWELLYN GLAS)	II 79
GWEN FACH	II 83

GWEN LLIW'R LILI	III 209
GWEN LLIW'R LILI (MWYNEN MAI)	III 64
GWENNI AETH I FFAIR PWLLHELI	I 162
GWENNO PENYGELLI	IV 81
GWENNO VACH (LLIW'R GWINWYDD)	III 131
GWILIWCH A GWEDDIW'CH (MWYNEN MAI)	III 63
GWLEDD ANGHARAD	II 62, 228, 229
GWN DAFYDD IFAN	IV 102
GWRANDOR 'DERYN DU ADEINIOG	II 227
GWYR PENTRIF	III 195
GWYS BLYGEINIOL	III 116
HALSING Y DRYW	II 281
HARDDACH WYT NA'R RHOSYN GWYN	IV 25
HAUL AR FRYN	III 214
HAYMAKERS	IV 20
HELA'R CEINACH	III 202
HELA'R DRYW	I 105-109; II 281
HELG YN DREAIN	I 106
HEN FELINYDD MEIRION (ADAR MAN Y MYNYDD)	II 219
HEN FFON FY NAIN	III 133; 134
HEN GAROL HAF	III 61
HEN WR O'R COED	V 81
HEN WRAIG FACH	V 16
HENFFYCH ITI FABAN SANCTAIDD (WELE GWAWRIODD)	II 183
HEPUS MAWRTH (CAN Y FFON)	II 40
HIR OES I FAIR	II 157, 158
HIRAETH AM FEIRION	III 211
HIRAETHGAN CILCWM	III 130
HOFFEDD GRUFFYDD OWEN (PER OSLEF, DEHEUBARTH)	II 42
HOFFEDD SIENCYN TWRBIL (LLIW'R GWINWYDD)	III 131
HOFFTER	II 108
HOFFTER SYR WATCIN (MEILLIONEN)	II 27
HOPE TO HAVE (MÊL WEFUS)	III 50
HOSANNA MWY	III 117, 118
HOW SHOULD I YOUR TRUE LOVE KNOW?	IV 35
HUD Y FRWYNEN	III 14
HUN GWENLLIAN	II 26
I'LL LOVE MY LOVE	II 113
IF LOVE'S A SWEET PASSION	II 245
JESUS; OR THE POOR WAYFARING MAN	III 79
KING'S AND FAREWEL (BREUDDWYD DAFYDD RHYS)	II 23
KING'S FAREWEL (BREUDDWYD DAFYDD RHYS)	II 23

LESENI MISTRES	II 62, 228, 229
LET ALL THAT ARE TO MIRTH INCLINED	IV 35
LEWIS AIR	I 87
LILI LON	II 217
LISA LÂN	I 37, 38; 184, 185; II 272
LISA O DAL Y SARN	II 224
LOŪS ROUBANS	II 132
LOVE IS A SWEET PASSION (FFARWEL NED PUW)	II 243
LOWRI LEW	III 42
LLAFAR HAF (MWYNEN MAI)	III 62-64
LLANBEDR AR FYNIDD	V 180
LLANGOLLEN MARKET	I 23
LLANSANNAN	II 80
LLANTRISANT	III 56
LLAWER A'I CHWENYCH (TORRIAD Y DYDD)	II 211
LLE GLÂN YW YSTRADGYNLAIS	V 24
LLEF CAERWENT	III 59
LLEF CAERWYNT	III 56, 58
LLEW CAERWYNT (LLEF CAERWYNT)	III 56
LLIW GWYN RHOSYN YR HAF	I 85, 86
LLIW'R CEIROES	III 179
LLIW'R GWINWYDD	III 131
LLIW'R HEULWEN	I 172
LLONGAU MADOG	III 78
LLYMAID BACH O GWRW	IV 103
MAE GENNYF FI FWTHYN A GARD	II 99
MAE NGHALON I MOR DRYMED	I 138
MAE 'NGHARIAD I'N FENWS	II 193; IV 95
MAE NHW'N D'WEDYD	I 129; II 282
MAM-YNG-NGHYFRAITH T'WNT I'R AFON	II 36
MÁN X CAROL	II 184
MARCHNAD CAERNARFON	IV 74
MARW	III 196
MARWNAD YR EHEDYDD	II 59
MARWNAD YR HELIWR	III 17
MARWNAD YR HELWYR	III 187
MEGEN A GOLLODD EI GARDAS	III 17
MEIBION A MERCHED	I 80, 81
MEILLIONEN	II 27
MÊL WEFUS	III 50-54
MELINYDD OEDD FY NHAD	IV 28
MENTRA GWEN	II 122
MENTRA GWEN (ON THE DEEP)	V 80
MERCH EI MAM	IV 78
MERCH IFANC O'N BEN BOREU	I 35

MESUR CWCH ABERMENAI	II 228, 229
MESUR CWYMPIAD Y DAIL (MWYNEN LAN GWILI)	III 183
MESUR Y DÓN FECHAN	III 173
MI AF I LUNDEN G'LANMAI	II 133
MI FUM YN CARU 'NGHARIAD	II 188
MI RODDAIS FY FFANSI (MWYNEN MERCH)	II 93, 94
MI RODDAIS FY FFANSI MOR BELL (Y MAB ADDFWYN)	II 96
MI WELAIS DDWY LYGODEN	IV 59
MI WELAIS RYFEDDOD	III 182
MI WERIAIS GANT O SYLLTAU	II 83
MI WN LLE MAE GWIDW	IV 5
MIGILDI, MAGILDI	I 164, 165
MIGYDI, MAGYDI	I 166
MODRYB NELI	I 159
MOES DY LAW	IV 10
MORGAN JONES O'R DOLAU GWYRDDION	I 58; III 173
MORIO	III 172
MOUNT CALVARY	III 83
MWYNEN LAN GWILI	III 183
MWYNEN MAI	III 62-67
MWYNEN MERCH	II 88-95
MWYNEN MON	II 21
MYNACHDY	II 212
MYNWENT EGLWYS	II 275; IV 51
NEITHIWR AC ECHNOS	III 186
NEWGATES (THROUGH MOORFIELDS)	II 120
NORTH HIGHLAND AIR	I 88
NOS GALAN	II 155, 209; III 181
NOS SADWRN	III 170
O DERE DI FY NGENETH DLOS	IV 15
O DEUED POB CRISTION	II 127
O FELLY'N WIR!	III 166
O FY MAB ANWYL	II 48-50
O TYRED EHEDYDD	IV 17
OES GAFR ETO?	IV 58, 105
OFFA'S DYKE (FFARWEL NED PUW)	II 242
OLD IRISH AIR	I 94
OLD ROGER REDPOLL (YR HEN ROGERO BENGGOCH)	II 23
ON THE CARPET	II 46
ON THE DEEP	V 81
OS BACHGEN IFANC YDWYF	IV 53
OS DAW NGHARIAD	I 135
OS DAW NGHARIAD I YMA HENO	I 134, 208; II 282
OS GWELWCH CHI'N DDA GA'I GREMPOG	III 26
OW! MAB WYF FI A ROES FY SERCH	IV 34

PA LE MAE NGHARIAD I?	III 137
PAHAM MAE DEI MOR HIR YN DOD?	IV 14
PAID A DEUD	IV 80
PAN ELO'I MHELL	I 95
PAN ES I WEINI GYNTAF	III 212
PAN OEDDWN AR DDIWETYDD YN RHODIO	I 29
PAN OEDDWN I GYNT YN FACHGEN	II 194
PAN O'WN I'N RHODIO'N MYNWENT EGLWYS	I 71; II 275
PAN 'RO'WN I YN Y GOEDWIG	IV 85
PEDOLI, PEDOLI	III 28, 135
PENILLION SONG	I 193, 194
PER OSLEF, DEHEUBARTH	II 42
PER OSLEF, GOGLEDDBARTH	II 44
PLA'R CATHOD	IV 64
PLANNU COED	II 47
PRY BACH YN MYND I'R COED	II 84; IV 29
PHILOMELA	III 81
REW DI RANNO	III 208
ROBIN DDIOG	II 57, 58
ROBIN GOCH	II 38, 39
'ROEDD YN Y WLAD HONNO	II 125, 128
ROGERO (YR HEN ROGERO BENGGOCH)	II 23
ROWLANDS	I 127
'ROWN I'N RHODIO	IV 11
RHAID SIRIO (YR HEN ROGERO BENGGOCH)	II 23
RHYFELGAN AP IFAN BENNAETH (HUN GWENLLIAN)	II 26
RHYWUN	I 34; II 269
'SDIM IWS	III 167
'SDIM POSIB BO'N LÂN	IV 94
SELMA	II 180
SÍ HEI LWLI 'MABI	III 29
SIR WATKIN'S DELIGHT (MEILLIONEN)	II 27
SUO-GAN DEWI WYN	III 192
SUSAN A WILLIAM	III 83
SUSANNA	II 174, 175; III 15
SYMUDIAD Y WAWR	II 265
SYNWYR SOLOMON	I 89
TAFARN Y RHOS	IV 72, 73
TALI TALI	II 130
TEN THOUSAND A YEAR	V 22
THE CUTTY WREN	I 105
THE FARMER'S BOY	II 55

THE PRIVATEER	II 117
THE QUEEN'S HEALTH	IV 21, 22
THE SWEET MELODY OF MONA (MWYNYNEN MON)	II 21
THE TUMBLING TUNE	I 128
THE WAGGONER	IV 24
THREE SHEEP SKINS	II 132
TINCIAN Y GLOCH	II 247, 248
TITRWM, TATRWM	II 29
TIWN SOL-FFA	IV 96
TO SHALLOW RIVERS	III 82
TOLL BELL (CLOCH ALAR)	II 248
TON DEUAIR	II 281
TON, TON, TON!	III 78
TORRIAD Y DYDD	II 211
TRA BO DAU	I 41
TRA BO DWR Y MOR YN HALLT	III 201
TRAWSFYNYDD	II 251
TREFDRAETH	II 232
TRI CROEN DAFAD FELAN	II 131
TRI THRAWIAD	III 185
TRIBAN	V 180
TRIBAN MORGANNWG	III 184
TRIBAN WILLIAM BIFAN BENNOETH (HUN GWENLLIAN)	II 26
TRWY'R D'RYSNI A'R ANIALWCH	II 134
TRYMDER	II 256-260
TUNE 57 FROM RICHARD WEAVER'S TUNE BOOK	III 77
TWLL BACH Y CLO	IV 38
TWM SLAPS	II 191
UN O FY MRODYR A YRRODD I MI	I 169-171
UNION (TRAWSFYNYDD)	II 251
VELYN Y PANDY (GORWEDDWCH EICH HUN)	III 105
WELE GWAWRIODD	II 182, 183
WELSH FORMS OF THE 'LAZARUS' AIR	I 139-142
WELSH VERSIONS OF 'LORD RONALD'	II 48-50
WENNOL, WENNOL!	III 120
WESTMINSTER CATHEDRAL PROCESSIONAL TUNE	II 184
WILLIAM A SUSAN (PHILOMELA)	III 81
WINDSOR TARRASS	II 211
WRTH FYN'D EFO DEIO I DYWYN	I 132, 133
Y BLEWYN GLAS	II 78
Y BLOTYN DU	I 35, 183; II 270; IV 92
Y BROGA BACH	I 178
Y BYDDAR A'R MUD	II 107

Y CADNAW	II 86
Y CADNO COCH	III 205
Y CARDOTYN	IV 19
Y CARIAD CYNTAF	I 166
Y CEFYFL BACH	II 85
Y CEILIOG MWYN	V 23
Y COBLER DU BACH	I 147
Y COBLER O'R FRO	I 94
Y COWPER MWYN	II 162
Y CUL DRWS (Y GARWRIAETH BIGOG)	V 83
Y CYNTAF DYDD O'R GWYLIAU	I 175, 176; II 283
Y CYWPAR MWYN	IV 100
Y CYWPER MWYN	II 160, 161
Y DERYN BACH SYW	II 135
Y DERYN DU	II 192
Y DERYN DU A'I BLYFYN SIDAN	IV 18
Y 'DERYN DU SY'N RHODIO'R GWLEDYDD	I 123-125
Y DIOGYN	III 198
Y DYNION GWIR GREDINIOL	IV 75
Y DDAU FARCH	I 146, 211
Y FASGED WYAU	IV 9, 56
Y FEDLE FAWR	II 210
Y FEILLIONEN (MEILLIONEN)	II 27
Y FENYW FAIN	IV 106
Y FERCH O GEREDIGION	III 200
Y FERCH O LANDAF	IV 25
Y FERCH O'R BEDLAM	II 111, 118, 119
Y FOLANTEIN	II 51
Y FUN FWYN	IV 44
Y FWYALCHEN	III 75
Y FWYALCHEN DDU BIGFELEN	I 28
Y FWYNLAN O SERCH	II 87
Y FFION FELFED	II 184, 185
Y GANGEN WEN EI GWAWR	II 120
Y GARREG LWYD	II 224
Y GARWRIAETH BIGOG	V 83
Y GATH A'R GACEN	IV 86
Y GEINGEN LWYS	I 90
Y GELYNEN	II 30-34; IV 39
Y GERDDINEN (GORDDINAM)	II 24
Y GLOMEN	I 70
Y GOG LWYDLAS	I 125, 128, 206; II 273
Y GWCW	IV 33, 93
Y GWELY TROLBAT	III 207
Y GWELLYN GLAS	II 79
Y LLODRAU RIB	III 168
Y MAB ADDFWYN	II 96-98

Y MARCH GLAS	IV 104
Y MELINYDD GWYN	II 170
Y MISOEDD	IV 6
Y MÔR	III 47
Y MORWR BACH	III 128
Y MORWR MWYN	II 189
Y MUD A'R BYDDAR	II 106
Y MYNACH DU	II 212
Y PREN GWYRDDLAS	I 36
Y PWLL GLAS	II 55
Y PYSGOTWR	I 167
Y RELWE	III 136
Y SAITH RHYFEDDOD	I 143, 145
Y SGUTHAN	IV 57
Y SIACED FRAL	III 178
Y TRAMP O DRE	II 114, 115, 118
YNG NGHYMURU, O NA BAWN	II 224
YM MHONTYPRIDD MAE NGHARIAD	I 26; II 81, 82
YMADAWIAD Y BRENIN (BREUDDWYD DAFYDD RHYS)	II 23
YMROAD Y MEDDWYN (BRYNIAU'R IWERDDON)	II 264
YN IACH I ARFON	I 30
YN Y DECHREUAD	IV 99
YN Y GWŶDD	III 44, 46
YN Y MÔR Y MAE PYSGODYN	II 77
YN YMYL GLAN RHYW AFON	I 95
YN YR HWYR	V 81
YR EIRA	I 24, 181; II 267
YR ENETH DDALL (TORRIAD Y DYDD)	II 211
YR ENETH GA'DD EI GWRTHOD	II 53
YR ESGOB A'R GWLADWR	I 27
YR EURYCH	II 187
YR HEN FERCHED	III 177
YR HEN FYHAREN	II 190
YR HEN ROGERO BENGOC	II 24
YR HEN WR MWYN	I 81, 82, 84; III 26; V 18
YR HEN WR O'R COED	V 82
YR HEN WRAIG WEDDW	III 213
YR WYLAN GEFN-DDU	III 127
ZWEI HASEN	II 54

2. CANEUON — LLINELLAU CYNTAF Y GEIRIAU
SONGS — FIRST LINES OF TEXTS

PHYLLIS KINNEY

A briodi di fi? Na 'na i	IV 32
A chwithau lân ferch ifanc	I 209
A ddoi di i hela'r geinach gyflym	III 202

A ddoi di'r un fwynlan o serch	II 87
A ddowch chwi feibion cryno	III 184
A fynni di fab fel myfi	III 80
A mi a glywais fod y mochyn	I 145
A poor wayfaring man of grief	III 79
A sweet country life	II 116
A thra bo calch ar dalcen plas	II 102
A wassail, a wassail, a wassail we begin	II 124
A welaist, adwaenost ti Doli	II 270
A welsoch chwi 'dwaenoch chwi Doli	I 32
A welsoch chwi hen ffon fy nain?	III 133
Abroad as I was walking	II 113
Adeiladu ar y tywod	III 54
Aderyn du sy'n rhodio'r gwledydd	I 194
Aeth Gwen bach i ffair y Fenni	I 163
Ai di'r perot purlon per	I 261
Ai yma y mae'n gorwedd	II 215
Am dendio'r llan yn wastad	IV 65
Am oesau hir yn llesg a gwan	III 117
Ambell i gân a geidw fy mron	V 13
Anferthol faith ei wyneb yw y môr	III 47
Ar ben Waun Tredegar mae eirin a chnau	II 278; IV 54
Ar drot, ar drot drwy'r dre	III 197
Ar fore hafaidd hyfryd	IV 96
Ar fore pan yn rhodio	V 20
Ar lan hen afon Ddyfrdwy ddfon	II 53
Ar lan y môr mae rhosus cochion	III 125; IV 36
Ar Odyn y Bendro mae defaid ac wyn	II 278
Ar ol fy mhriodi i'r dafarn yr awn	III 38
Ar ryw ddiwrnod hafaidd hynod	I 36; II 173
Ar ryw noswaith yn fy ngwely	I 160
Ar y bryn daeth pren	I 40
Ar y bryn fe ddaeth pren	I 187
Ar y ffordd wrth fyn'd i Lunden	I 166
As I was a-driving my waggon one day	IV 24
As I was a-walking by Newgates one day	II 120
Atolwg glana teulu	III 67
Awn i Fethlem bawb dan ganu	III 55
Bachgen a anwyd yw i ni	II 238
Beth gefaist ti i swper yr hên wr mwyn	I 84
Beth wneir a'r wraig benchwiban!	I 173
Bildiaf eto bont o sgloidion	II 110
Blant Adda ymbartowch	II 157
'Ble 'r wyt ti'n myned yr eneth ffein ddu?'	III 76
'Ble 'r wyt ti yn myned, fy morwyn ffein i?'	II 223
Ble ti'n mynd, ble ti'n mynd, yr hen dderyn bach?	III 32

Blewyn glâs ar afon Dyfi	II 78
Blewyn glas ar lan dŵr Teifi	III 181
Blewyn glâs yn afon Dyfi	II 80
Boneddwr mawr o'r Bala	IV 66
Braint, braint, yw cael cymdeithas gyda'r saint	II 249
Breswylferch Seion gwisg dy goron	II 171
Brigant a ddalwyd, brigant y coed	V 183
Briodferch lân Sion	I 75
Broga bach aeth maes i rodio	I 178
Bu farw cath Doli	III 124
Bu farw cath modryb	III 123; IV 64
By Ystwyth I number my sheep	II 99
Caiff Siân Penmachno wisgo'n dlws	III 136
Calennig i mi, Calennig i'r ffon	III 31
Cariad i notws i wylid y nos	I 78
Clowch, clowch, Gynlleidfa ffyddlon dirion dowch	II 247
Clowch, clowch; Mewn bwriad da ymbarotowch	II 248
Clustfeiniwch oll yn fwynedd	III 65
Clywais lawer sôn a siarad	I 34
Clywaist sôn am grefydd Sionto	IV 13
Clywch achwyn mab addfwyn o'r byd	II 97; 98
Clywch bawb yn gyffredin	III 185
Clywch clywch emynau mwynion	IV 31
Clywch ganiad y Cymry heb gynnwrf na llid	III 193
Clywch lais ac uchel lef	IV 98
Clywsoch son am Mari 'Glwyseg	I 193
Croen y ddafad felen	II 130; 133
Cydganed dynoliaeth am ddydd gwaredigaeth	III 115
Cydunwn frodyr hawddgar	II 164
Cyffrowch yr wy'n deisyfu	III 64
Cysga di, fy mhlentyn tlws	III 24; 25
Cysgu'n drwm yr oeddwn i gan ddisgwyl am y dydd	III 35
Cysgu yr oeddwn a disgwyl y dydd	III 36
Chwi fydolion fywyd alaeth	III 50
Chwilio'r ty, a chwalu'r to	I 130
Da gennyf fod yn llawen	III 204
Dacw, dacw fuwch	II 61
Dacw Dadi'n mynd i'r ffair	III 23
Dacw 'nghariad i lawr yn y berllan	I 77
Dacw long yn hwylio'n hwylus	II 81
Dacw Mam yn dwad	III 21; 22
Dan gangau'r ywen, wylo'r wyf	II 258
Daw diwrnod o gneifio a'r dynion yn llu	III 210
Deffrown, deffrown a rhown fawrhad	II 256

Deffrown yn awr bob mawr a mân	II 234
Deryn y Bwn o'r Banna	III 30
Ding dong bell Dawe	V 181
Dihunwn yn wahanol	II 170
Diofal yw'r aderyn	III 208
Disgwyl pethau gwych i ddyfod	IV 29
Do mi glywais bore echdod	I 192
Dod dy law, ond wyt yn coelio	IV 77
Dos annerch disen yn llawen mewn llewych	III 34
Drych i fyd wyf i fod	V 14
Duw Tad, Duw Fab o fun	II 176
'Dwaenoch chi Twm Sion Cati	IV 101
Dy' Llun, dy' Mawrth, dy' Mercher	IV 76
Dydd da fo i'r Eglwys, gymwys gôr	II 260
Dydd da fo i'r eneth lan	III 129
Dydd da fo i ti f'anwyliaf ferch	II 187
Dydd Llun, dydd Mawrth, dydd Mercher	I 181; II 267
Dynion i farw y'm i gyd	III 196
Ddoi di'r coed medde Dibin wrth Dobin	I 107
Ei di'r Deryn Du	III 215
Eisteddai hen fardd yn ei gadair	III 140
Enfyn haul ei lân belydrau	III 14
Er cael pleserau 'ngwlad y Sais	I 139
Er cael pob mwynnderau	II 129
Er maint sydd yn y cwmwl du	III 214
F'anwylyd i yw'r fenyw	II 217
Fe aeth o'r tŷ tan gau y ddôr	III 128
Fe drawodd yn fy meddwl	III 190
Fe ddarfu'r gaeaf creulon	II 51
Fe dd'wedai'r hen ddyn wrth ei ferch	III 189
Fe wnaiff Gwen fach bopeth yn fedrus	II 83
Fel 'roeddwn ar foreddydd	II 185
Fel 'roeddwn ar ryw noswaith yn y gwŷdd	III 44
Fel roeddwn i'n rhodio a'm calon fach yn brudd	I 125
Fel 'roeddwn i ryw fore hawddgar	I 70
Fel 'rydoedd rhyw hen Esgob	I 27
Fel yr oeddwn ar foreuddydd	II 192
Fel yr oeddwn i yn rhodio a'm calon fach yn brudd	I 69
Fry yng Nghaersalem dawe!	II 232
Fy annwyl chwaer fwys	II 160; IV 100
Fy ffrindia i gyd trwy'r gwledydd	II 220
Fy ffrins a'm cymdeithion	III 107
Fy nghanen lan fy nghowled glyd	I 185
Fy nghalon lawn, fy nghowlad glyd	II 272

Fy nghariad drodd yn forwr	II 111
Fy nghyfaill mwyn o dwed pa wedd	IV 42
Fy ladal i a'i ladal o	III 69
Fy mam, fy mam, 'r wy'n cael fy mlino	II 269
Fy meddwl i â fy malais	II 35
Fy mwyn gyfeillion dowch ynghyd	II 30
Fy nhad a'i ben-llad imi'n llawn	V 181
Fy seren lawen liwus	II 265
Ffarwel fo i dref Manceinion	III 49
Ffarwel i Aberystwyth	I 188
Ffarwel i blwy' Llangower	I 43
Ffarwel i dre Biwmaras	I 43
Ffarwel i dre' Caernarfon lon	IV 37
Ffarwél i ddociau Lerpwl	IV 62
Ffarwel i Langyfelach lon	I 185
Ffarwel i Ynys Enlli	III 123
Ffarweliwch, 'rwy'n 'madel â'm gwlad	IV 71
Ffeind a difyr ydyw gweled	I 165
Gee ceffyl bach yn cario ni'n dau	II 85
Gen i farch glas, a hwnnw'n towli	IV 104
Gras, gras, Eginyn byw	II 251
Green gravel, green gravel	I 126
Gwae fi na bawn i'n briod	V 180
Gwelltyn glâs ar ddol yn tyfu	II 79
Gwenni aeth i ffair Pwllheli	I 162
Gwna'n llawen wr yng nghylch dy fro	IV 91
Gwrandewch ar alarnad neu farwnad a fernir	III 42
Gwrandewch ar fwrdrw creulon	I 35
Gwrandewch ar fy nghyffes a'm hanes o hyd	II 243
Gwrandewch ar hyn o hanes	II 229
Gwrandewch ar stori creulon	IV 92
Gwrandewch fy nghwynion, un sy wan	II 257
Gwrando'r 'Deryn du adeiniog	II 227
Ha, daethost Ionawr arnom ni	IV 6
Hai, how, how, Brothen i'r buarth	III 180
Halodd mam fi maes i neges	III 166
Harddaf ferch rhwng glenydd Cynon	V 81
Hearts of stone, relent, relent	III 83
Heibio tŷ'r hen wraig weddw yr euthum	III 213
Hen fenyw bach a basged o wye'	IV 9
Hen fenyw fach a basged o wye	IV 56
Hen ferchetan wedi colli 'chariad	II 282
Hen gardotyn wyf a thlawd	IV 19
Hen <i>jolly boy</i> yw y Cristion	V 21

Hen wraig fach yn rhoi llaeth i'r llo	V 16
Hoff yw clywed clod gan fardd	IV 39
Holl fechgyn a merched	III 51
Holl fechgyn mwynion Dyffryn Aeron	IV 25
How should I your true love know	IV 35
Hwp, ha wen! Cadi ha,	III 69
Hyd at Sion Ifan diddan daith	II 40
Hyd atoch ddiwyll ganwyll Gwynedd	I 131
I ble ti'n mynd heddy', 'deryn bach syw?	II 135
I nodi'r man rhoir meini hardd	II 189
I'r Cymry sy'n hoffi cân ddigri'	IV 74
Lada li, a lada lo	III 72
Lan y môr mae lilis gwynion	III 126
Let all that are to mirth inclined	IV 35
Lle buost ti neithiwr, mab anwyl dy fam	II 49
Lle byddo Gwen lliw'r lili	III 209
Lle byddo'r hen ferched heb nemawr o gais	III 177
Lle glân yw Ystradgynlais	V 24
Lliw alarch ar y bryn	III 105
Lliw'r ceiroes clyw fy nghwyn	III 179
Lliw'r heulwen ar y bronnydd	I 172
Llythyr a ddaeth yn foreu iawn	I 176
Mab wy'n chwenych yn fy chwen	III 61
Mae blodau <i>fine</i> yng ngardd y gard'ner	I 184
Mae cadno yn Rhiw'r Creiny	II 86
Mae effaith llysiâu chwerv	IV 103
Mae gafr eto sydd heb ei godro	I 93
Mae gan hawsed gennyh ddigio	II 110
Mae gen i ddafad eto	I 201
Mae gen i fuwch wynebwen lwyd	III 78
Mae gennyf dipyn o dy bach twt	II 58
Mae gin i frawd cywirdro	I 183; II 270
Mae gin i gân eto	I 92
Mae gwyr ieuanc Sir y Blaenau'n fawr eu swm	II 47
Mae nghalon i mor drymed	I 138
Mae nghariad i ag ol y frech	I 38
Mae 'nghariad i'n Fenws	II 193; IV 95
Mae llawer yn addef mai canol mis Hydref	I 196
Mae'n dda gen i'r defaid	II 108
Mae'n lan ei phryd, mae'n harddarch	II 264
Mae Nain mewn bwthyn bach	III 122
Mae nhw'n dwedyd y ffordd yma	I 129
Mae prydforthwch ail i Eden	I 166

Mae'r durtur bêr yn canu	II 162
Mae'r hen Dwm Slaps yn rffwr pwr	II 191
Mae'r hon a gâr fy nghalon i	I 41
Mae'r mab mwya 'rwy'n ei garu	III 173
Mae'r mab mwyn wy'i yn ei garu	I 58
Mae rhwymau arnom heb wahân	IV 23
Mae son am lawer merch	II 224
Mae yn y Bala flawd ar werth	III 192
Mam-yng-nghyfraith t'wnt i'r afon	II 36
Meibion a merched o deuwch ynghyd	I 80
Meillionen burwen beredd	II 263
Melinydd oedd fy nhaid	II 28
Merch ei Mam aeth m'as i neges	IV 78
Merch ifanc o'n ben boreu	I 35
Mewn palas mawr henafol	II 59
Mi a glywais fod yr 'hedydd	II 59
Mi af i Lunden Glanmai	II 133
Mi 'droddaf i chwi bwt o stori	V 57
Mi es allan ryw ddiwrnod, gwelais fryn	I 186
Mi fum yn caru 'nghariad	II 188
Mi fum yn rhodio mynwent eglwys	II 275
Mi glywais dd'wedyd fod y wennon	I 143
Mi roddais fy ffansi mor bell	II 96
Mi rois fy mryd a'm serch	II 177
Mi welais ddwy lygoden	IV 59
Mi welais ffwch gan Gweno	II 191
Mi welais ryfeddod ryfeddaf erioed	III 182
Mi weriais gant o syltau	II 83
Mi wn lle mae gwidw tuhwnt i Gaerdydd	IV 5
Mil harddach wyt na'r rhosyn gwyn	IV 25
Modryb Elin ennog	III 26
Modryb Neli a'i chap melyn	I 159
Moes dy law — cei law am dani	II 45; IV 10
Mor ddifyr ydyw seinio clod	II 239
Morio, morio, rhwng y tonnau	III 172
My name was Robert Kidd	III 45
Myfanwy 'rwy'n gweled dy rudd	II 91
Mynd y mae i roi ei droed	III 78
Neithiwr mi euthum i dy fy nhad	II 57
Ni aethon i fedd fel tri o ynfydion	III 58
Ni chymra'i ddim o'r masiwn	III 200
Nid oedd yr amser hynny fawr o eisiau arian	IV 84
Nid oes imi yma ond Ebrill a Mai	IV 33
O bachgen wyf o Gymro bach	I 142
O bob rhyw gampau sy'n y byd	I 167

O cydneshewch ieuencyd diddan	III 40
O derbyn feinir luniedd lon	II 242
O dere di fy ngeneth dlos	IV 15
O deued pob Cristion	II 127
O F'anwylyd pryd cawn ni briodi?	I 85
O fy mab anwyl, lle buost ti ddoe?	II 48
O gariad 'rwy'n anfon f'anerchion yn barchus	III 56
O Gwcow, O Gwcow, ble buost ti cyd	IV 93
O Gwenno gu, a ddoi di i rodio?	III 186
O gwrando yn garedig y feinir barchedig	I 195
O ho! Hei dacw'r cadno coch	III 205
O holl nosweithiau'r wythnos gron	III 170
O mae nghariad wedi ngadael	I 31
O, moeswch, moeswch yma	III 63
'O my love, what aileth thee?'	III 139
O na chawn i ful	III 207
O na chawn weld yr hyfryd wlad	II 224
O'r fwyalchen ddu bigfelen	I 28
O'r fwyalchen lās ei haden	III 75
O'r gwcow, o'r gwcow lle buost ti c'yd	I 206
O rhowch i mi fy lldrau rib	III 168
O tyred Ehedydd cyfeiria'n gyfarwydd	IV 17
'O, where are you going?' says Milder to Melder	I 105
Oes gafar eto? Oes heb ei godro	IV 105
Oes gafr eto? Oes heb ei godro	I 90, 91, 92, 281; IV 58
Oes gafyr eto? Oes, heb ei godro	IV 58
Oh, it is my darling	III 139
Os bachgen ifanc ydwyf	IV 53
Os daw fy nghariad i yma heno	I 134
Os daw nghariad i yma heno	I 135, 208; II 282
Os torriff Cob Malltraeth	II 105
Os torrith Cob Malltraeth	II 104
Os wyt ti am ymryson canu	I 72
Os wyt ti'n myn'd i'm troi i heibio	I 86
Os wyt yn fy ngharu a'th 'wyllys ar ddallt	V 17
Os ydych yn caru cael clywed y gwir	IV 102
Os yw'th galon bron â thorri	IV 80
Our boat she's on the drift	II 117
Ow, mab wyf fi a roes fy serch	IV 34
Ow Solomon, ŵr mwynlan	IV 86
Owen Cordolan a'i cododd hi'n fore	III 178
Pa galon a ddychymyg	II 167
Pa galon na theimla dros fyddar a mud	II 106
Pa le mae 'nghariad i?	III 137
Paham mae Dei mor hir yn dod	IV 14
Pan ddaw'r mor i ben y mynydd	I 164

Pan eis i weini gyntaf	III 212
Pan fo'r tân yn pallu cynnau	III 167
Pan fyddwy'n rhodio gyda'r hwyr	I 37
Pan nad wyt yn teimlo'n iach	III 171
Pan oedd Philomela fain	III 81, 83
Pan oeddwn ar ddiwetydd yn rhodio	I 29
Pan oeddwn ar foreuddydd	I 146
Pan oeddwn ar frig noswaith yn y gwŷydd	III 46
Pan oeddwn foreugwaith	II 123
Pan oeddwn gynt yn hogyn bach	III 134
Pan oeddwn i gynt yn fachgen	II 194; IV 60
Pan oeddwn maes yn rhodio	II 118, 119
Pan oeddwn yn dyfod o Dafarn y Rhos	IV 72, 73
Pan own i ar foreddydd yn rhodio gyda'r wawr	III 127
Pan o'wn i'n rhodio mynwent eglwys	II 275
Pan o'wn i'n rhodio'n mynwent eglwys	I 71
Pan 'ro'wn i yn y goedwig	IV 85
Pe bawn i'n berchen Synwyr Solomon	I 89
Pe meddwn aur Peru	III 132
Pe torrith Cob Malltraeth	II 109
Pedoli, pedoli, pedoli, bidinc	III 28
Pedoli, pedoli, pedoli, pedinc	III 135
Penodwch chwi'r dydd	II 159
Ple buoch chwi neithiwr yr hen wr mwyn	I 81; V 18
Ple buost ti neithiwr, mab anwyl dy fam	II 50
Ple 'rei di heno yr hen wr mwyn	I 82
Pob Cymro pur mwyn	II 161
Pob meinwen glaerwen glyd	II 179
Pob perchen enaid anwyl	I 136
Pob perchen plant naturiol	II 165
Pry bach bach yn mynd i'r coed	IV 29
Pry bach yn mynd i'r coed	II 84
Robin Goch ar ben y rhiniog	II 38
Robin Goch oedd ar y rhiniog	II 39
Robin Goch sydd ar y rhiniog	II 38
'Roedd cap nos o eira ar gopa pob bryn	IV 38
'Roedd gin i hen fyharan	II 190
'Roedd yn y wlad honno	II 125, 128
Rown i'n rhodio mynwent Eglwys	IV 51
'Rown i'n rhodio ryw foreddydd	IV 11
Rwy'n awr yn terfynu	III 130
Rwy'n cael fy llenwi nos a dydd	I 141
Rwy'n caru, medd rhai, un o flodau mis Mai	IV 55
'Rwy'n gweler er i gwylio	II 163
'Rwy 'nawr yn un-ar-hugain oed	IV 94
'Rwyn ddeg-ar-hugain oed	IV 81
Rhag poethder Hâf pa fab ni wyr	II 33

Rhaid i'r mwdwl rhoi ei 'roglau	V 82
Rhowch glod i'm dynes gynnes gain	III 131
Shepherd, saw thou not my fair, lovely Phyllis	II 187
Si hei lwli 'mabi	III 29
Siriolwych wyt a chlaerwen	II 228
Sut mae'ch iechyd Modryb Catrin	V 83
Tali Tali Tali Bu farw'r hen Shon Parri	II 130
Teiliwr oedd fy nhaid	II 274
Ten thousand a year is my fortune	V 22
There dwelt a man in Babylon	II 175
There she stands, a lovely creature	IV 22
Tipyn bach o gwrs yr haf	II 32
Titrwm, tatrwm, Gwen lliw'r wyn	II 29
To shallow rivers to whose falls	III 82
Tra bo dŵr y môr yn hallt	III 201
Tra bo cglwys yn Llanelli	I 193
Tra byddo calch ar dalcen plas	II 103
Trafaclu'r gwledydd beunydd	V 180
Trafeiles i dre Llundon, do	IV 106
Tri croen dafad felan	II 131
Tri pheth sydd anodd hynod	III 191
Tri pheth sydd hawdd eu siglo	I 73
Trigolion mwyn Merthyr a'r Vaenor yn ddfifyr	II 55
Troi'r wythnos yn flwyddyn	II 101
Trwy'r drysni a'r anialwch	II 134
Un bore lled wlybyrog	III 198
Un o'm mrodyr a yrrodd i mi	I 170
Un troed ac un cam ac un blaidd ac un ci	I 171
Unto Llangollen marketage	I 23
Wel dyma ni'n dwad gyfeillion diniwad	I 30
Wel dyma'r amser hyfryd	II 62
Wel dyma'r borau gorau i gyd	II 240
Wel dyma'r hynod wyl Nadolig	II 174
Wel dyma'r pryd a'r lle priodol	II 176
Wel dyma'r pryd Nadolig	II 184
Wel dyma'r pryd nodedig	II 254
Wel un o fy mrodyr i	I 169
Wele gwawriodd dydd i'w gofio	II 182
Wennol, wennol chwim dy adain	II 120
When ships afar are steering	V 81
Wrth fynd efo Deio i Dowyn	I 132
Wrth rodio'r maes foreuddydd glâs	II 42
Wrth weled o laned dy lun	II 93

Y ceiliog mwyn o'r mynydd	V 23
Y cobler du bach at yr esgid	I 147
Y Cymry cain siriol sain	II 44
Y cyntaf dydd o'r Gwyliau	I 175
Y cyntaf dydd o'r gwylie	II 283
Y Deryn du a'i blyfyn shitan	IV 18
Y Deryn Du bydd driw	II 226
Y Deryn Du sy'n rhodio'r gwledydd	I 123
Y duwiol deulu mwynion	III 62
Y dynion gwir grediniol	II 166, IV 75
Y feinwen fain lawen fwyn lan	II 88
Y feinwen fwyn lawen fain lan	II 91
Y fun fwyn deg ar dwyn	IV 44
Y fwyn garedig ferch	II 122
Y gangen fwyn lawen, fain lân	II 92, 95
Y gangen wen ei gwawr	II 120; IV 83
Y gwcw, y gwcw, lle buost ti c'yd	I 128
Y gwrda mwyn urddasol	III 66
Y tri Edwardiaid	III 52
Ydd wyf yn myned tua'r felin, Haw!	V 182
Ym Mhont-y-pridd mae nghariad	II 81, 82
Ym Mhontypridd mae mwriad	I 26
Yn iach lawenydd, Croeso i gerydd	II 172, 253
Yn ôl yr unol hanes	II 169
Yn rhodio yr oeddwn a'm calon yn brudd	II 273
Yn y dechreuad gweithred gwiw	II 236
Yn y dechreuad yr oedd y Gair	IV 99
Yn y môr y byddo'r mynydd	III 211
Yn y môr y mae pysgodyn	II 77
Yn ymyl glan rhyw afon	I 95
Yr adar mân a aethant	II 220
Yr enwog wŷr annwyl 'rwy'n cyfarch ar unwaith	III 59
Yr eos a'r glân hedydd	II 219
Yr holl bobl sydd Gristnogol	III 116
Yr unfed dydd o'r Gwyliau	I 176
'Yr wyf mor llawen a'r fwyalchen . . .'	II 251

3. SYLWADAU AR GANEUON UNIGOL COMMENTS UPON INDIVIDUAL SONGS

Fel arfer, yn y cylchgrawn hwn, lleolwyd sylwadaeth yn ymyl y gân y mae'n cyfeirio ati, a gellir felly ddod o hyd i'r naill a'r llall drwy gyfrwng Mynegai 1 neu 2 uchod. Ni restrir isod (yn ôl enw'r gân) ond y sylwadau ychwanegol hynny a osodwyd ar wahân i'r caneuon, ac na ellir cael atynt drwy Fynegai 1 neu 2.

Usually, in this journal, commentary has been included alongside the song to which it refers, so that both can be located through Index 1 or 2 above. Listed below (by song-name) are those additional commentaries that have been placed apart from the songs, and are not retrievable through Index 1 or 2.

BONEDDWR MAWR O'R BALA	IV 90
CANU CWNSELA	I 182
CERDD Y GOG LWYDLAS	I 190
DACW NGHARIAD	I 198
DOD DY LAW	IV 90
LISA LÂN	I 183
LLANGOLLEN MARKET	I 180
LLIW GWYN RHOSYN YR HAF	I 199
MEIBION A MERCHED	II 279
OS BACHGEN IFANC YDWYF	IV 90
OS DAW NGHARIAD I YMA HENO	I 208
PAN OEDDWN AR DDIWETYDD YN RHODIO	I 182
PAN OWN I'N RHODIO MYNWENT EGLWYS	I 192
WRTH FYND EFO DEIO I DYWYN	I 207
Y 'DERYN DU SY'N RHODIO'R GWLEDYDD	I 202
Y GLOMEN	I 191
Y GOG LWYDLAS	I 204
Y PREN GWYRDDLAS	I 183
Y SAITH RHYFEDDOD	I 211
YN IACH I ARFON	I 182
YR HEN WR MWYN	I 198

4. SYLWADAU AR GEINCIAU UNIGOL *COMMENTS UPON INDIVIDUAL TUNES*

Gan ddilyn yr egwyddor a gymhwyswyd yn y mynegai blaenorol, ni restrir isod (yn ôl enw'r gainc) ond y sylwadau hynny na ellir cael atynt drwy Fynegai 1.

Following the principle applied in the previous index, the only commentaries listed (by tune-name) below are those that cannot be located through Index 1.

ARGLWYDDES OWEN, DIFYRWCH YR ARGLWYDDES OWEN, LADY OWEN'S DELIGHT	II 23
BRENNHINES DIDO (QUEEN DIDO)	III 17
BREUDDWYD Y FRENHINES (THE QUEEN'S DREAM)	III 15
BRO GWALIA, BRO GALIA, THE LAND OF THE GAULS	II 19
BURSTOY, E FU ERS DOE	II 21
CODIED YR HEDYDD (THE RISING OF THE LARK)	III 16
CUDYN GWYN (THE WHITE LOCK)	II 209
CWYMPIAD Y DAIL (THE FALL OF THE LEAVES)	III 18
DIFYRRWCH GWYR DYFI (THE DELIGHT OF THE MEN OF DOVEY)	III 15
DIFYRWCH ARGLWYDDES OWEN (LADY OWEN'S DELIGHT)	II 209
DILYN SERCH (PURSUING LOVE)	II 209
DINIWEIDRWYDD COLOMEN (THE INNOCENCE OF A DOVE)	III 106
DYFERIAD Y GERWYN	III 17
DYNWARED YR EOS (MOCK NIGHTINGALE), GWATWARIAD YR EOS, GWATWARGERDD YR EOS, EOSLAIS	II 20
DYNWARED YR EOS (IMITATING THE NIGHTINGALE)	II 208

ERDDIGAN TRO'R TANT	II 210
FFARWEL DRWY'R PWLL (FAREWELL THROUGH THE PUDDLE)	III 104
FFARWEL NED PUGH	III 13
FFARWEL PHILIP YSTWYTH — NIMBLE PHILIP'S FAREWELL, DIGAN PHILIP YSTWYTH	II 25
GLAN MEDD-DOD MWYN	II 210
GRAMWNDWS GALIA, GOREU MAN DRWS GALIA, THE SIGNAL OF THE GAULS	II 25
HOFFDER ARGLWYDD STRAIN, ARGLWYDDDES DRUAN, HOFFDER ARGLWYDDDES, ARGLWYDD STRAIN, DIFYRWCH ARGLWYDD Y STRAIN	II 20
LAZARUS	I 210
MAEL SYMS, MAEL SWM	II 27
MARGARET VERCH EVAN, MARGED FWYN ACH EVAN, MARGED FWYN 'CH IFAN	II 20
MENTRA GWEN (VENTURE GWEN)	III 18
MERCH MEGAN (MEGAN'S DAUGHTER)	III 106
MORFA RHUDDLAN	II 28
MOSES SOLOMON, MOES HEN SALMON, MOESEN SALMON (MYFYRDOD CANTORES)	II 22
MWYNEN MAI (THE MELODY OF MAY)	III 107
PIGAU'R DUR	III 107
PLYGIAD Y BEDOL	II 24
SAWDL Y FUWCH — THE COW'S HEEL, CAINC Y WRAIG O FAES-Y-NEUADD	II 22
SIDANEN, SILKEN FAIR ONE	II 18
SIR HARRY DDU (BLACK SIR HARRY)	II 208
SWEET RICHARD, OS WYT RICHARD!, PER ALAW, PER OSLEV	II 22
TRIBAN, TRIBAN LLWYD, TRIBAN LEWIS LWYD	II 22
TROS YR AFON (OVER THE RIVER)	III 108
TWLL YN EI BOCH, THE DIMPLED CHEEK	II 21
YMADAWIAD Y BRENIN (THE KING'S DEPARTURE)	II 211
YR HEN FORGAN A'I WRAIG (OLD MORGAN AND HIS WIFE)	III 103

5. ERTHYGLAU A PHAPURAU YMCHWIL
RESEARCH ARTICLES AND PAPERS

CROSSLEY-HOLLAND, Peter: The Tonal Limits of Welsh Folk Song	V 46
DANIELL, Alfred: Remarks on the Tonality of Some Welsh Melodies	I 51
ELLIS, T. I.: 'Mair Mynorydd'	V 9
EVANS, Leslie Wynne: The Cambrian Minstrel	V 74
EVANS, Meredydd: 'Ryw gythraul o'i go yn canu so doh'	V 124
FREEMAN, A. Martin: Ffarwel Ned Puw	III 142
HUWS, Daniel: Alawon Gwerin Iolo Morganwg	V 178
JONES, A. E. ('Cynan'): Geiriau'r Alawon Gwerin	V 35
JONES, J. Alwyn: What Happened to the Folk-Song?	V 95
JONES, L. D. ('Llew Tegid'): Hunting the Wren	I 99

JONES, Robin Gwyndaf: Cerddi Llafar Cymdeithas Fynyddig	V 135
JONES, T. Gwynn: Notes on Welsh Metres, Rhymes and Consonance	II 71
JONES, T. Gwynn: Welsh Song Writing	II 139
KIDSON, Frank: Tunes with Welsh Titles Published before 1762	I 61
OWEN, Trefor M.: Canu Gŵyl Fair yn Arfon	V 159
PARROTT, Ian: The Davies Family of Llandinam and the Folk Music of Wales	V 85
PARRY, Enid: Maria Jane Williams, 1795-1873	V 5
ROBERTS, Mervyn: Folksong and Musical Culture	V 32
SAER, D. Roy: Y Traddodiad Canu Carolau yn Nyffryn Tanad	V 99
WILLIAMS, J. Lloyd: A Review of the Society's Musical Work	I 149
WILLIAMS, J. Lloyd: The History of the Welsh Folk-Song Society	III 89, 146
?WILLIAMS, J. Lloyd: The Carol-and Ballad-Tunes of the Seventeenth and Eighteenth Centuries	II 143
?WILLIAMS, J. Lloyd: The Earlier Collections of Welsh Melodies:	
1 — Antient British Music, Part 1, 1742	II 15
2 — A Collection of Welsh, English and Scotch Airs, 1761	II 152
3 — British Harmony, 1781	II 207; III 12, 103
WILLIAMS, R. Bryn: Caneuon Gwerin y Paith	V 113

6. NODIADAU, ADRODDIADAU, ETC.

NOTES, REPORTS, ETC.

CLEAVER, W. Emrys: Y Dr. J. Lloyd Williams (1854-1945)	V 31
DAVIES, J. Owen: Welsh Folk-Song Festivals in the Rhondda	III 10
JONES, L. D. ('Llew Tegid'): Literal Translations of the Welsh Lyrics in I.1	I 45
JONES, L. D. ('Llew Tegid'): Folk-Songs in School	I 49
JONES, L. D. ('Llew Tegid'): Our First President, Sir William Henry Preece, K.C.B., F.R.S., LL.D.	II 67
JONES, T. GWYNN: Notes on the Carols and Ballads	II 214
KIDSON, Frank: General Remarks upon the Folk Melodies in this Number (I.2)	I 97
TERRY, Richard: Welsh National Music	II 203
THOMAS, Mansel: Folksong Arrangements	V 84
WILLIAMS, J. Lloyd: Carolau Mai/May Carols	III 61
WILLIAMS, J. Lloyd: Recent Folk-Songs from the Collection of Mr. C. B. Williams ('Alaw Inqli')	III 163
WILLIAMS, J. Lloyd: Welsh Nursery Songs	III 19
?WILLIAMS, J. Lloyd: An Interesting List of Welsh Harpists' Tunes, 1779	I 115
?WILLIAMS, J. Lloyd: An Old Ballad Printed at the Beginning of the Blodeugerdd (1756)	II 148
?WILLIAMS, J. Lloyd: General Remarks: The Competitions	III 158
?WILLIAMS, J. Lloyd: MSS. Collections	III 159
?WILLIAMS, J. Lloyd: Obituary	III 8
?WILLIAMS, J. Lloyd: Report	I 11
?WILLIAMS, J. Lloyd: The Carmarthen Eisteddfod Folk-Song Competition, August, 1911	I 156

7. GOLYGYDDOL, GWEINYDDOL, ETC.
EDITORIAL, ADMINISTRATIVE, ETC.

Awgrymiadau i Gasglyddion/ <i>Hints to Collectors</i>	II 12
Cyflwyniad y Golygydd/ <i>Editor's Introduction</i>	I 15
Dyddiadau Cyhoeddi Cyfrolau I-V/ <i>Publication Dates of Volumes I-V</i>	V 186
Mynegeion i Gyfrolau I-V/ <i>Indexes to Volumes I-V</i>	V 186
Nodiadau'r Golygydd/ <i>Editor's Notes</i>	
	I 65, 119; II 13, 65, 137, 201; III 5, 13; V 4, 29, 93, 157
Rheolau'r Gymdeithas/ <i>Rules of the Society</i>	I 7; II 10
Rhestr Aelodau/ <i>List of Members</i>	I 4; II 5
Rhestr Cynnwys/ <i>List of Contents</i>	IV 49, 69, 89; V 3, 27, 91, 155
Y Swyddogion a'r Pwyllgor Gwaith/ <i>The Officers and Executive Committee</i>	I 3; II 5; V 26, 90, 154

Yn ychwanegol at yr eitemau uchod, cyhoeddwyd Rhagair a Mynegai ar wahân ar gyfer Cyfrolau I, II a III.

In addition to the above items, a Preface and Index were published separately for each of Volumes I, II and III.

